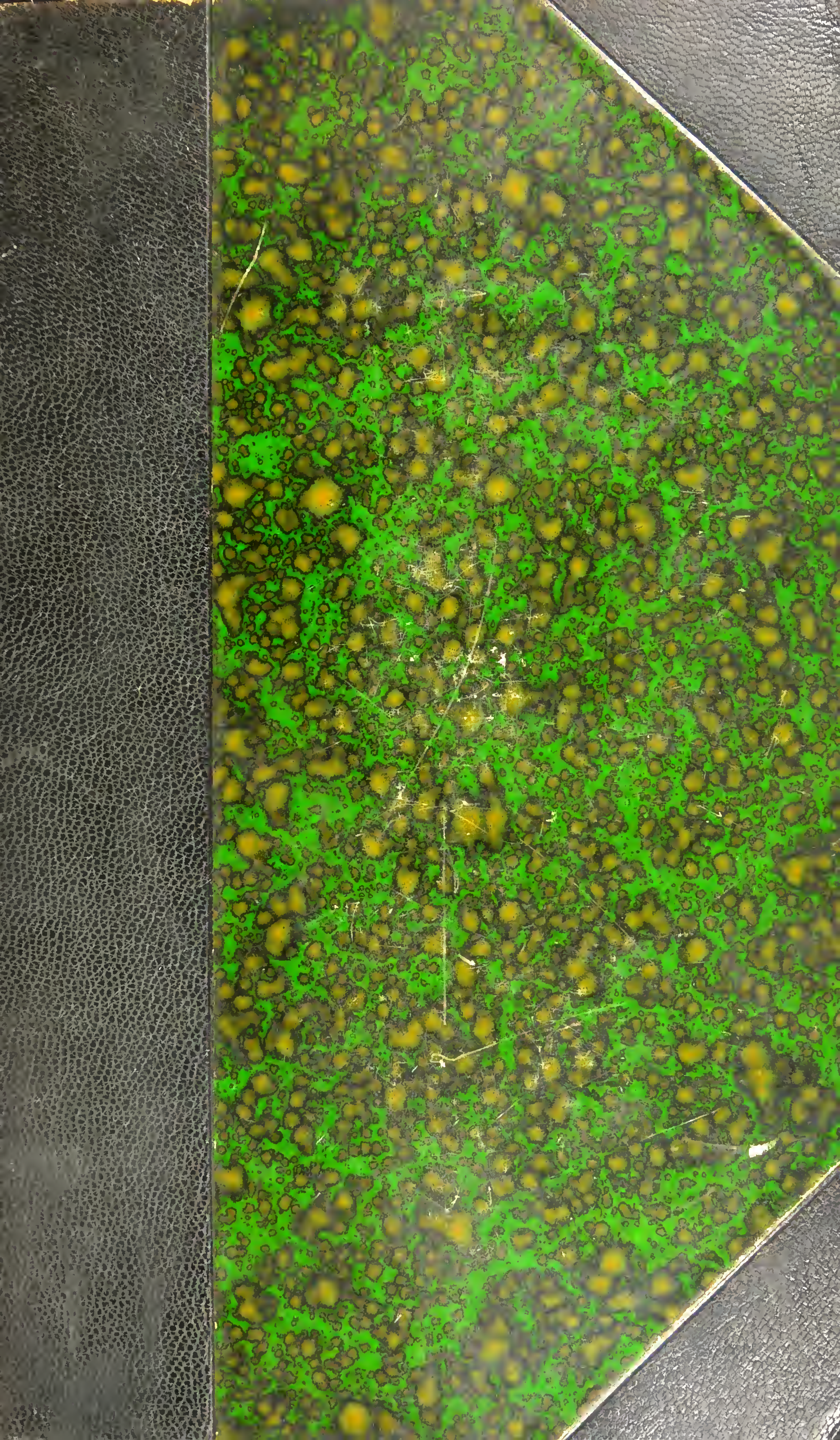

ENDURE FORT
Bibliotheca Lindesiana.

ERDÉLYI

TÖRTÉNELMI ADATOK.

Collection fort précieuse des sources de l'histoire de la Transylvanie. 4 vol.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

GRÓF MIKÓ IMRE.

I. KÖTET.

KOLOZSVÁR;
STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.
MDCCCLV.

ERDÉLYI
TÖRTÉNELMI ADATOK.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

GRÓF MIKÓ IMRE.

I. KÖTET.

KOLOZSVÁRTT,

NYOMATOTT AZ EV. REF. FŐTANODA BETŰIVEL.

MDCCCLV.

— Haec aliaque ex veteri memoria repetita, quotiens res locusque, exempla recti, aut solatia mali poscent, haud absurde memorabimus.

Tacit.

ELŐSZÓ.

Midőn a múlt évben egy igénytelen férfi — nekem barátom — lángelméjének emlékét a „Kióvi Csata“ czímü hősköltemény a magyar irodalomnak átadtam, korán és szivében sebekkel rakottan elhúnyt írójának életrajza során, ránk nézve, kik életben maradtunk, a férfias helytállást és munkásságot kötelességnek vallám.

Azóta egy év tölt el: régi bajokra újakat hozván, pótolhatlanul nagy csorbákat ejtvén ügyünk és a tudomány legerősb munkásainak naponta gyérülő során.

Im most is — alig üdülve az egyiknek, idvezült gr. Telekink elhúnytának országos fájdalmából — egy új nagy halott millióknak gyászos emlékünnepéről jövök: **Vörösmarty** dicsőült szellemének vitte meg szeretetáldozatát Erdély fő magyar városa — Kolozsvár.

Még inkább érzem most: mily nagy és szent kötelességünk nekünk élőknek, e sokképpen látogatott nemzet javáért egész erőteljjel munkálkodni, a hü magyar és honpolgár minden tartozásait teljesítni, —

„Hogy mondhassuk csend- s viharban: szép hazánk!
Megfizettük mind mivel csak tartozánk.“

„Tegyünk édes barátom“ — így íra nekem gr. Teleki, halála előtt nyolcz nappal — az irodalom útján, a mit tehetünk; egyeben sikerest és húzamosan tartót úgy sem tehetünk.“

Hazámfiai! Amott nemzetünk első dalnoka, itt a hívek leghívebbike szól hozzánk. Hallgassuk meg őket. Ám a költő jóslelkében a meszsze jövendő tárul fel, nagy haldoklók beszédében az istenség akaratja nyilvánkozik.

Nekünk munkálkodnunk kell, hogy éljen nemzetünk; tanúlnunk, hogy az idők harczát megállhassuk — tanúlnunk főként hazánk múltját és történeteit.

Minden korszak története egy-egy részletes véghagyomány, mit annak cselekvő és kötelességérző fiai a következőnek fenhagynak. Ezek öszszegéből készül aztán a n a g y, e g y e t e m e s, mit sok századok öszszegyűjtött eseményrajzai- s adattöredékeiből megalkot a teremtő lángész: tanúlságúl, tükörül, Ariadne-fonalúl új századok s a tetteiben halhatlanuló nemzet számára.

Minden szöglet föld e hazában, minden éve s korszaka ezredéves itt-lakásunknak, történetink egy-egy része; történetünk pedig maga nemzetlétünk. Megszűnnek azok—vész ez; fényben s erőben állnak amazok — fölél újra ez. Csak annak van egy jóravaló nemzet életében jövője, mi múltjában gyökerezik.

Hordjuk hát öszsze az anyagokat, építsük fel a múltnak templomát, hogy a jövő nemzedéknek legyen meg a hely, hol nagyjait egycsoportban lássa, hova őseinek tiszteletére egybeseregeljen.

E templomhoz kövek, mész- és fövényhordás napszámos-munkáját vevém én magamra, hogy mint székely, kedves nemzetem, s mint erdélyi, e közös kis haza történeteihez adatokat gyüjtögessek.

Nem dicsőségre vágyom — használni akarok. Nem babér után kapkodom — lelkem örömét nemzetem történeteiben keresem. Nem a jelentől fordulok el — a múlthoz vonszatom kegyeletes tisztelettel. Időmet kivánom betölteni, munkásságomat hasznossá tenni a hazának, melytől mindenemet vevém s melynek mindenemmel tartozom.

Illetékesebb munkatért ez idő szerént cselekvésre nem találtam. Megvagyok győződve, hogy mostanság a magyar nemzetnek két legfőképpen hasznos munkás-osztálya van: egyik, mely irodalmát, másik, mely földét miveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll lábra ismét a megtántorodott nemzet. Létünk nyelvünktől, ez irodalmunktól függ. Irodalmunk legjövődúsabb, legtermékenyebb része a hazai történet. Tízszer

essünk el, s mig történeteink állnak, újra fölkelhetünk. Omoljanak öszsze a nemzet múltjának tisztes boltozati, s mi romjai alá temettetünk.....

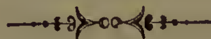
Klió kenetével nem dicsekedem; de uralma terjedésének buzgó munkálója kivánok lenni. Leszállok gyenge fényü fáklyával kezemben, az elsülyedt századokba, s igyekezem némi világot terjeszteni azoknak sötét birodalmára. Itt egy derék eldődünket szólaltatom meg, kinek ajkán eddig a nemismertetés zárköve feküdt, s kinek fölszabadított szava azt dörgi füleinkbe: szeressétek a hazát! Amott egy hajdankori vár romjaihoz viszlek, melynek porladozó falai azt kiáltják felénk: szedjétek öszsze, építsétek új hajlékká a múltnak romba dült csarnokait! Néhol egy dicsőül vívott, vagy viszszavonás miatt megvesztett csatatér bajnokainak csontjait gyüjtögetem öszsze, melyek szívrenditően szólják hozzátok: egyesek legyetek! Máskor a zöld asztalok termeibe vezetlek, hol apáitok a hon megtartásáról és kormányzásáról bölcs törvényeket szerzettek: hogy a múltat becsülni tanúljátok. Föleleveníteni olykor-olykor tetteiket, megkoszoruzom emléköket oly férfiaknak, kik hazánkra egykor fényt és dicsőséget árasztottak, de kiknek a maradék e szent tartozását leróni eddig tán alkalmat nem talála; valamint emlékezetbe hozandok olyakat is, kik gyászba boríták sokszor e hazát, romlását nem egyszer hozák küszöbeinek elébe, és a kiknek büne miatt a nemzet maga bünhödött. Mindez talán olykor vérzeni fog, de gyógyit'is, nyomaszt de föl is emel, tanít és reményt ad. És ez a történetnek egyik czélja.

Ha fájni fog, szíves olvasó, egy vagy más, mit gyüjteményemben látandasz: emlékezzél meg, hogy vannak fájó természetü igazságok; de azért ismernünk kell, hogy meggyógyithassuk. Különben is nem én csinálom, én csak elbeszélem azokat. Én régi forrásokból meritém. S tiszta-é—kérdem — mindig a forrás vize? Lesznek, bizonnyal lesznek, mik egy vagy más osztálynak, felekezetnek, egyénnek, tán nemzetünknek is nem tetszenek. Mert kinek tetszik az eleibe tartott s netalán nem szépet mútató tükör? Azonban a napnak is vannak foltjai, egyesek- és népeknek is hibái. De én ezeket soha egymással föl nem cserélem. Sőt őszintén mondom, hogy a roszat és rútat nagyobb figyelemmel sehol nem fogom keresni, mint a mily igyekezettel leszek a szépnek és jónak napfényre hozá-

sában. Tapintathiány lehet választásim- és szerkesztésemben—jóakarati nem.

Mások zajosb munkákban keresnek szórakozást—a jelennek élvén. Én a múltakban találom főgyönyörüségemet, nekem ott van két szívbálványom: hazám dicsősége s drága hitvesem.... Bocsássatok meg, ha én a múltat kiválóan szeretem. Nézzétek el, ha ez életdúló fájdalmamat a tudomány dolgaiba vegyitém.

Kolozsvártt, december 11. 1855.

TÁJÉKOZÁS
az erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül, vonatkozólag a magyarországi hasonirányu törekvésekre.

Hogy valamely országnak és nemzetnek írott története lehessen, olyan, mely az olvasó-világ vagy legalább az illető hon közfigyelmét megérdemelje: szükség, hogy az egy vagy más korban független államléttel, a népek közéletében önkényt választott vagy a gondviselés által számára kijelölt fontos cselekvési körrel birt, maga polgáriasúlt söt polgáriasító szerepet viselt s ekkép az emberiség fejlődésére egy vagy más tekintetben béfolyt legyen.

Felfogásom szerént ilyen volt — nem mondom mindig, de legalább e szerepet viselte örökké—Erdély s annak ősfoglalója a székely-magyar faj Attila húnjainak e földön első feltünése óta. Már földfekvésileg el volt különítve, mintegy sziklavárral s őrtornyokkal körülbástyázva a kárpáti hegylánczok s itt-ott óriási szírtcsúcsok által, bizonyos önállással birván mind az imént letünt időkig. Mely hoszszu sorából az éveknek ötszáz huszonhat évet a magyarkirályi apostoli szent koronávali szoros, söt egységes állapot tölt bé; százhatvannégy évig saját választott fejdelmei alatt teljesen önczélu s alkotványos kormányzatu államléttel, száz ötvennyolczig ismét a magyar királyi koronával öszszefüggő viszonyban ugyan, de nemzeti és alkotmányos belkormányzattal birt: gátul szolgálván mindig a keleti barbárság ellen, előfalul a keresztyénségnek, s az európai polgáriasulás érdekeinek Herkules-oszlopául, melyen írva volt: itt a nyúgoti müveltség határa!

Ki nem látja át, hogy bizony e nagy fontosságu hivatást felfogni s annak megfelelni, e tágas cselekvési kört betölteni sok ész- és főtörésbe, óriási munkába, olykor végletekig ment erőfeszitésekbe, milliók vérébe—életébe került. Azonban a feladat meglőn

oldva: a hon, a nép és alkotványszerü közszabadság, a keresztyén vallás és polgáriasodás érdekei meg valának mentve.

S mikor egy nemzet — tán jó, tán balsorsát követve, tán az örök végzés ujjaitól intve—mint fergeteg, a világ egyik részéből másba tör magának útat, s ott egy-két század alatt annyira honosítja magát, oly államot alkot, úgy megnemesül, nagyra-termettségét oly sikerdús polgári és harczi tettekben nyilvánítja, hogy Európa legfontosabb érdekeinek védőivé Európának hallgató közvéleménye által, nem keresve s úgyszólván akaratja ellenére, ő és nagyobb testvére, szinte csak ketten lesznek; — ismétlem: mikor egy nemzet egy új földön, ily rendeltetéssel, oly nagy munkák között, ritkán békében, többnyire harczban egy ezrednél tovább él, bizony ez élet változó történeteiben lehetlen nagyérdekü eseményeknek, az ember egész figyelmét lekötő történet-pontoknak, olykor gyászos és vérfagylaló, máskor magasztos és lélekemelő — mindkét esetben tanúlságos jeleneteknek elő nem fordúlni. Valamint lehetlen az is: hogy e munkák és küzdelmek, ez áldozatok és szenvedések, e népfajnak saját bel- és külviszonyaival, jó és balszerencséjéveli örökös tusái az ő saját és közvetve az emberiség fejlődésére béfolyással ne lettek volna.

És Erdélynek története egész öszszefüggésben még sincs megírva mai napig.

Miért? számtalan okai közül hadd mondjak el egyet-kettőt.

Mert eleitől fogva hiányzott országszerkezetében az egység: magyarok, székelyek, szászok — egy politikai test, két szív és lélek valánk.

Mert nem volt meg államéletében a folytonosság: hol kiegészítő részeknek, hol önálló országnak, hol ismét viszszakeblezett tartománynak neveztetének, s tettleg néha többek, néha kevesebbek valánk — történeteink folyama olykor a Magyarországéba ömlék, s amattól egészen elnyeleték; máskor azzal párhúzamban halad, de csak másodranguság alakjában tünik fel.

Mert Erdély külön népei között ha bár az alkotmány betüiben s tán a küléletben is egy-két század alatt némi egybehangzás volt is: benső, igazi, minden körülmények közt megmaradó érzelem- és érdekazonság, valamint egy közös hazai vagy államczélban söt bárcsak tudományos igyekezeteikben minden tartalék nélküli teljes öszsze-

tartás eddigelő még nem volt. Ezt nem én, ezt a történet mondja. Volt székelyföld, magyarföld, szászföld — az alkotmány ezeket ismerte el az állam tevőrészeiül — s ehez képest írták meg mindeniknek eredetét és bészármazását, földíratát és történeteit, tartományi törvényét és külön helyhatósági—muncipalis — szabályait: Benkő, Baranyi, Székely Mihály, Lakatos sat. a székelyekét, Schlötzer, Seiwert, Eder, s mások a szászokét, testvérhazánk történetírói a magyarokét. Igen. Három föld volt és csak egy ország, egy ország és három külön faju nép, három alkotványos nemzet és négy különböző népfelekezet— s bizonyos tekintetben mindeniknek külön története. A székely csak hegyeit bálványozta,—csak ott tud megélni ma is. A szász csak a Bucsesd és Szuruly, a fogarasi és szászsebesi havasok által körülszegett földet tartotta hazájának. A magyar — honnan elszakadott — a nagy testvérországra támaszkodott. Nem nehéz-é itt, e szaggatottságban, öszszetartó, benső, egy-szivü szeretetét várni a hazának? Nem bajos-é a közös, vállvetett munkásság, egységes cselekedet s az érdekeknek egy pontban találkozása, hol annyi a fő és szív s annak a hány, annyifelé dobogása? Hogy lett volna képes egyik vagy másik faj, közjavát munkálni a közhazának akkor, midőn felületét diribre-darabra így elszaggatták? Hogy jutott volna ideje vagy jött volna kedve valakinek megírni e sok külön és gyakran ellentétes érdekü elem köztörténeteit, midőn a részekével vagy a köznek maga érdekébeni felhasználásával, olykor pedig éppen elnyomásával volt elfoglalva mindenik nemzet?

Egy más oka annak, hogy mi sem egy, sem más téren, tehát a történetírodalmin is többet és egyebet nem tevénk, mint a mit tettünk, hazánk félenfekvésében, politikai öszszeköttetéseiben rejlik. Mikor a magyar koronával szorosb kapcsolatban valánk az elválás előtt és viszszakeblezés után, úgymondván az állam végtagjai valánk: kéz és láb, szem és fül. Pedig mennyi viszontagságnak vannak e részek még az emberi testben is kitéve: a nap heve és fagy, bénaság és vágás, könnyen sebhetőség és nehéz gyógyulás, késő odajutása a vérnek, kevés szívmeleg, sokszor idő utáni segély — és mégis roppant kötelesség, nagy és sok munka és fáradság a test nemesb részeiért — ezek mind osztályrészei az államtest végtagjainak. És pedig mi azok valánk.

Mikor önálló ország voltunk, nyúgodtak-é valaha őseink fegy-

verei? A két Zápolya, a Báthoriak, Bocskai, Bethlen, két Rákóczi, I. Apaffi alatt nem karddal vívták-é ki: hogy urak legyenek saját házoknál s független intézői sorsuknak? És a midőn kivülről biztositva voltak, nem kellett-é mindig a parányi államot alkotó népfajok külön érdekei irányában őrszemmel és védállapotban lenni, hogy a kik hazánkra vágytak, ez vagy amaz szomszéd tartományból pártviszálynak tüzét ne vessék egyik vagy másik hatalmasabb főúr nagyravágyó lelkébe, mely által azután az alig öszszeállott egész államépület lángba borúljon? De egyébként is van abban a számkicsinységben, mint éppen az egyéniben olyan viszsza és letartó, olyan bénító valami, mi az önérzetet kimondhatlanul nyomasztja, a szellemet és tetterőt elöli, a lelkesedést—e majd minden nagy tett szülőjét — nemzeteknél úgy mint egyeseknél elfojtja, nagyobb czélok után küzdeni nem engedi. Tíz és száz, ezer és millió! Csak mint puszta szám is tekintélyesebb egyik mint másik. Ha pedig a tárgyakkal együtt gondoljuk, miket képviselnek, már ekkor éppen óriásivá nő egyik, mig a másik alig felismerhetővé törpül. Mint egy nagy folyam, mély és halk morajjal, fejedelmi nyúgodtsággal vonúl el a meszsze kiterjedt rónán; mint egy százados életü erdörengeteg, némán is parancsoló csendben terül ki elláthatlan szírtgerinczeken: olyan egy nagy egységes népü ország az ő millió meg millió lakóival. A kicsin ellenben, bár mily szép, bár mint meg van áldva a természettől — kivált egység nélkül — olyan, mint egy sokfelé ágazó árva csermely, mely a völgy simáján nyomtalanul enyészik el; olyan mint bérczek élén magánosan álló facsoportok, miket a szélvész addig csapkod, a villám addig sújt, mig utóljára gyökerestől kidüledeznek. Amazok már magokban nagyok, mig ezek tetteik által is oly ritkán lehetnek nagyokká! Amazok czélok, központok; ezek eszközök, mások körül forgó plánéták. Amazok magok törnek útat számukra, önalkotta pályakörben mozognak; ezeknek mások jelölik ki az ösvényt, idegen politika járszalagán vitetnek. Amazok magok teremtik sorsukat, ezek játéklapták a világvégzet, a sors kezében. Belgium és Schweiz nem gyöngítik ez igazságokat, mint egy-két fa erdőt, néhány fecske tavaszt nem csinál.

És mégis mind e ziláltság és érdekkülönség, mind e hoszszas alárendeltség s rövid ideig tartó önállás, mind e külharczok és belviszály mellett is meg vannak ez ország lakóinak s köztük fajunknak

élményekben gazdag múltja, közfigyelmet érdemlő történetei, s azok időszerénti följegyzései: de története egy öszszefüggő egészben, rendszeresen s — után teszem — a történetírás mai fejlettsége szerént megírva még sincs.

Magyarország szerencsésebb volt eleitől fogva. Szélesen kiterjedt, egységes állam volt ő mindig. Nagyszámu magyarsága egy parancsolóan-szép tömör testet képezett, egy szívvel-lélekkel, egy érzettel és törekvéssel, egy múlttal és jövővel. Fiai között jókor találkozának férfiak, kik a közös hon dicsőségét szívöken hordozák, kik a nemzeti öntudat élesztését, a hazai emlékek fentartását kötelességöknek hitték, s a kik ahozképest a hazai történeteket a legelső időkön kezdve koronként följegyezték. Így az első korszakét: Béla király névtelen jegyzője, Kéza, Thúróczi, Bonfin, Istvánffy és más krónikások; a másodikét Timon, Katona, Pray, Pálma, Engel, Fessler, Pethő, Budai, Péczeli. Szintén találkoztak mások, kik a történelmi kútfőket és adatokat a konventek és káptalanok, a bécsi udvari és budai országos levéltár, esztergomi érsekség és egyetemi könyvtárak rejthelyeiből, söt magánosoktól is öszszegyűjtötték, s részint nyomtatva kiadták, részint kéziratul hazafiui áldozatként, vagy mérsékelt áron, a Nemzeti Muzeumba és más biztos helyekre közhasználat végett letették; így: Bongarsius, Bél, Benczur, Wagner, Cornides, Schwandtner, Jankovich, Hevenesi, Kaprinai, Kollár, Fejér, Kovachich, Horváth, Eder, Czech, a Kassai Muzeum, Tudományos Gyüjtemény, Tudománytár, Árpádia s több rokon év- és havi íratok szerkesztői.

Ily nagyszámu adatgyüjtő és kútfőbuvárló, valamint a rendszeres alkotásban útat törő férfiak elődolgozatai után, sikerülhetett Jászainak és gr. Telekinek két nevezetes korszak eseményeit, Horváthnak és Szalaynak Magyarország egyetemes történetét megírni, és pedig oly nagy tömegével és kritikai választékosságával az adatoknak, oly szilárd megállapításával sok ingatag, megigazításával nem egy elferdített történeti pontnak, s átalában oly világos, hü és biztos ecsetelésével a különböző koroknak és viszonyoknak, hogy müveik által a magyar történetírás régi iskoláját nem csak béfejezettnek de megkoronázottnak is méltán tekinthetni.

És most jő az új iskola, mint a hamvából kikelt phoenix, mint vídám tekintetü férfi, az élet eleven színében, tiszta önérzet-

tel, a jóbani hit és önerő egész teljével, elválasztott munkaterén tökéletes-tájékozottan, halkan s kimért léptekkel emelkedve föl a közelmúlt gyászromjaiból, föllelkesülve és lelkesítve, új jelszóval, új tanokkal, egészen nemzeti és önálló történeti felfogással.

Halljuk e jelszót és értsük meg: „Mit erőszakkal nem, csöndben és halkan munkálva végbevihetni.“*)

Halljuk e tanokat és írjuk lelkünkbe: „A nemzet nyelvében él „— tanítja ez iskola — nyelve az írodalomban és írodalom által „virágzik. Ezt ápolni, nemzeti léte fő palládiumaként tekinteni eli- „degenithetlen joga, de legszentebb kötelessége is minden hazafi- „nak.... A nemzeti élet egyik fő forrása a leélt idők emlékezete, „melyet a történetírodalom őriz meg.... Minél gazdagabb valamely „nemzetnek múltja, annál gazdagabb jövendőt várhat: ha múltját „meg nem tagadja, s azzal mi abban mag és csira van, jövendőjét „termékenyitni érti.... Minden nemzetnek saját fiai tehetnek arról „— tanítja ez iskola — hogy múltja ne hasonlítson temetőhöz, „melyben nagyobb kisebb, magasabb alacsonyabb sírok egymásu- „tán következnek; hanem hasonlítson inkább magasztos épülethez, „melynek küszöbén belől a nemzet szelleme más-más idomban szól „ugyan a nézőhöz, de ha szíve jól van alkotva, mégis mindig áhi- „tattal tölti el.... Ne álljon a történet — tanítja ez iskola — csu- „pán hadi, vallási és politikai tények száraz halmazából, hanem „legyen hü tükre a múltnak, legyen tiszteletes emlékkönyve a leélt „napoknak; hogy midőn lapjait a hon bármely fia vagy leánya fel- „nyitja, saját eleven színében lássa szemei elébe tüntetve a rajzolt „kort fény- és árnyoldalival együtt.... Hazai történetünk tökélyes- „bültének — mondja tovább ez iskola — föltétele a kútfők szorgal- „mas gyüjtése, kritikai tanulmányozása és feldolgozása. Ez az út, „melyen haladnunk kell. Viszszamenni a múltba, hol bőséges anya- „gát találjuk a használatlanul heverő szellemi kincsnek, s azt „újra forgásba hozni annyi, mint a föld gyomrában levő aranyér- „czet pénzzé veretve kamatozó közvagyonná tenni. Számtalan tör- „téneti anyag van még ismeretlenül aknák fenekén; mind untalan „le kell oda szállnunk, hogy nemzeti történeteink díszes szentegy- „házát egykor hozzánk méltó nagyszerüségben felépithessük....

*) Peragit tranquilla potestas
Quod violenta nequit. Claud.

„Munkásság minden irányban s a történeti emlékekben élő nemzeti „öntudat ápolása s erősitése—ez e kor fiainak legfontosb feladata.*)"

És e tanok hirdetői azon, a haza köztiszteletét érdemlő férfiak, kiknek az „Új Magyar Muzeum," „Nemzeti Könyvtár új folyama," „Történelmi- és Okmánytár", az „Analecta Hungaricá"-k és „Magyar Emlékírók"—tehát öt rövid év alatt hat, részint folyamatba indúlt, részint szerkesztés és sajtó alatti történelmi vállalat köszöni lételét; és a kiknek biztos öntájékozottsággal, czélnak és eszközöknek határozott ismeretével kezdett és folytatott ügyekezeteik, mind történeti kútfőink nyomozását és tanulmányozását, mind magát a részletes és egyetemes történetírást egy-két tized alatt oda emelhetik, hol az más müvelt nemzeteknél áll, s fajunk politikai, társadalmi és tudományos életére s fejlődésére kétségkivül a legjótékonyabb hatást gyakorlandja.

Nézzük már most a mi erdélyi történetirodalmunk múltját.

Mit tevének eldődink őskori történeteink érdekében? Valának-é bár a magyar királyok idejében krónikásaink, kik a székely nemzet Attila korabeli állapotiról s az azt követett háromszáz egynéhány év alatti eseményekről, a magyarok Árpád alatti béjöveteléig, csak töredékeket is irásban fenhagytak volna? S ha igen, hol vannak azok? Avar, tatár, török, hajdu, rácz, bolon és német s még Isten tudja mennyi mindenféle dúlás elpusztítá. Anonymus, Kéza s utánok Thúroczy söt későbbiek is emlitnek egy-két körülményt, fentartottak némely őshagyományokat; a byzánczi íróknál is vannak vonatkozások ama korszakra; a székelyek között az Opour áldozópohara, a Bálványosvárróli pogány-hitrege, a hún betük és rovással írásmód, a Csaba székelyföldön megvonulása, Rékáról, Bond és Kadicha vezérekről szóló hagyományok ma is fenvannak. De mindezek csak töredékek, apró darabjai egy rombadült nagy és távol múltnak, melynek lehetőségig öszszefüggő és a kritika világánál bár félig-meddig megállható képét valahára öszszeállitni ideje lenne! Ez érdekben eddig sokat tett Benkő „Milkovia"; „Transsylvania" és „A székely nemzet képe" czímü műveivel, valamint Kállay is „A székely nemzetrőli értekezésé-"vel.

Következik az Árpád- és vegyes házbóli királyok korszaka. Mit

*) Új Magyar Muzeum 1851—52. I. köt.

tevének őseink e, sok belviszály és külháboru mellett is nagy és dicső századok emlékeinek fentartására? Öszszegyüjtötték-é az adatokat, följegyezték-é az eseményeket? Nem. E korból sincs még csak egy krónikánk, még csak egy történelmi gyüjteményünk is, ha mindkettőnek nem nevezzük Heltai compilatioját s még egy-két hasonlót. Az újonnan vitatás alá jött székely krónika is későbbi időkből való. E hoszszu korszak alatti történettudományunk — ha Eder, Felmer történetíratáhozi nagybecsü adalékait kiveszszük — abból áll, hogy tudjuk: miként Erdély Magyarországnak kiegészítő, kapcsolt-része volt; hogy részint királyi vérből származott herczegek, részint vezérek—vajdák igazgatták; hogy a vajda itthon részletes országgyüléseket tartott, söt a magyarországi gyülésen is a püspökkel, székely ispánnal, egy-két szász királybiróval jelen volt; hogy az erdélyiek a magyar királynak kisebb nagyobb öszveg pénz-ökör- és terményadót fizettek; hogy a királyt bizonyos számu hadi néppel táborba követték; végre hogy a székelyek Cserhalomnál László mellett a kúnok, a magyarok Esküllőnél Gelu ellen, Szent-Imrénél, a Kenyérmezőn és még egy pár helyen a törökkel szemben vitézül harczoltak. Ezeket s még egy-két nevezetesb eseményt látunk Erdély ötszázados politikai életéből—azt is jobbadán magyarországi történetírók által—följegyezve. Voltak: hazánk, alkotványunk, harczaink, s olykor egy békés és munkás polgári élet számtalan müvei, volt társas köz- és helyhatósági külön életünk, s még sem voltak évrajzaink, még sincs kimerítöen megírt történetünk!

Nézzük Erdély független államéleti korszakát a magyar királyi koronátóli elválás után, és az avvali viszont egyesülés, szenvedés- és tettekben egyformán dús századait a közelebb múltnak végéig. Itt már a mint a kis állam az európai nemzetcsaládok között önálló helyet foglala, politikai életét önczélu pályakörben kezdé folytatni, s hivatva söt kényszeritve volt béke és harcz idején nagyobb mérvü életnyilatkozatokat adni: azonképpen kezdették elődink a tudomány s főként hazai történetek parlag mezejét mivelés alá venni. A nemzet minden erezetében fölbuzdúlt a vér, a közélet megelevenült, derék nemzeti iskolák támadnak, hazánkfiai seregestöl látogatják a külföldi egyetemeket. A kard folyvást csörög, de a szabadság és ész világossága Erdély felett is terjedez. Való, hogy az idők szülik az embereket és történetet, de a történetek dicsöitik meg a kort.

Ez időkből már mi is birunk elég érdekes és tanúlságos emlék- és koríratokat: a két Bethlen, Somogyi, Schesaeus, Haner, Miles, Böjthi, Szalárdi, Kemény- és másoktól; valamint még eddig kiadatlanokat: Brutus, Szamosközi, Mikó, a két Enyedi, Laskai, Borsos és Nagy-Szabó, Haller Gábor, Rozsnyai- és még több kisebbeket másoktól; mik eddigelé legteljesebben vannak följegyezve a philohistorok munkái I. kötetében,*) sokakkal bővitve az Új Magyar Muzeum 1853 és 1854 évi juniusi füzeteiben. E kor férfiainak a történettudomány érdekében tett hasznos fáradozásai közé kell számitnunk még az erdélyi Approbatalis, és csak kézíratban levő törvényczikkeket is, mint a melyek eredetijei minden más kútfők és adatok felett a legszigorubb bírálat és pragmatismus igényeit is kiállani képesek. Nem lehet azonban eléggé fájlalnunk, hogy e nevezetes kor sok becses emlékei részint az akkori hadjáratok folytán Fejérvár, Enyed, Kolozsvár, és a fejedelmi családok által lakott kastélyok gyakori feldúlása és égetése alkalmával, részint az erre következett s a múlt emlékeinek írtó-hadat izent korszak kegyetlensége miatt semmivé lettek, így: Brutus és Szamosközi történeteiknek tetemes része, Bethlen Farkasénak eredeti kézírata s a keresdi első kiadás példányainak nagy része, és sok más kisebbszerü adatok, eredeti törvényczikkek, békekötések, fejedelmi jegyzőkönyvek, küludvari levelezések sat.

E munkás szellem, a hazai történetek iránti ím e fogékonyság s emlékeink fentartási ösztöne az Erdélyre nézve vérben leáldozó XVII. század végétől kezdve szinte egy századig elfojlottnak, kialudtnak — meghaltnak látszott. Tököli és Rákóczi kisérletei, Zrínyi és Frangepán merényeiknek erkölcsi nyomása beárnyalák, elsötétiték e kis hon polgári és tudományos egét. A nemzet cselekvési köre szükebbre szabatott, szellemi munkássága megcsökkent; közéletében nem hiányzottak nagynak nevezett tettek, de nem, nagy szenvedések is. És honfiaink ezeket nem jegyezhették föl, amazokat nem kivánták följegyezni. E korból már csak Cserei, Bethlen Miklós, Apor Péter emlékíratait, Was György, Vizaknai Bereczk és Bánffy Farkas rövid naplóikat birjuk egy-két más latin és német szövegü töredékkel.

---

*) Kijött Nagy-Szebenben 1796. — 8. r.

A XVIII. század utólsó két tizedében ismét ráfuvall a kor lelke eleven-halotti létbe sülyedt s nagy testvérétől elszigetelt nemzetünkre: varázsereje átjárja a hazát, s munkára ébreszti karját és eszét minden jóknak. Új élet, kettőzött munkásság az iskolákban, megyeházak- és társadalomban. Közéletünk megelevenül. Kivált a történettudománynak új korszaka látszik kezdődni. E térre látjuk gyülekezni a hazai legjobb erőket. Ekkor áll elő Bod Péter, Benkő, Schlötzer, Eder, Felmer, Aranka; ekkor alapúl a „Siebenbürger Quartalschrift és Sieb. Bote“ a szászok között, a „Nyelv- és Történetmivelő Társaság“ a magyaroknál; ekkor lajstromozza az Erdély történeteire nézve nevét és emlékét örökre megdicsőitett Benkő a magyar scriptorokat, nemzeti nyelvünkön kiadni szándékozván. — Nyúgodj csendesen, álmodd a dicsőség és halhatatlanság álmát jó öreg, te igénytelen egyszerü falusi pap! Mi mélyen és erősen megvolt gyökerezve a te szívedben e szegény hazzának szeretete: mennyit futál-fáradál, mily sokat gyüjtöttél, virasztottál; mennyi szépet és jót gondolál és vivél te ki történeteinek fentartására. A ki a sír mellett—melyben te alszol—elmegy, mily kevés tudja: mi nemes porokat őriznek annak hantjai! Mily igénytelen férfiba volt letéve e hazának oly nagy szeretete, a székely- magyar-név becsületéért oly sokat tett nemes lélek! Legyen áldott a te neved mitőlünk, mint sikeráldottak voltak nemes törekvéseid. Ékesítse babér, a mai és jövő nemzedékek méltánylási- és hálababéra dicsöült emlékedet! . . .

De menjünk tovább e kor történetírodalmi igyekezetei vázolásában. Ekkor kezdék megalapitni gr. Batthyáni Ignácz püspök, gr. Teleki Sámuel és b. Bruckenthal Sámuel neveiket viselő Muzeum-szerü derék könyvtáraikat — mikből vajha a közhaza számára egy „Országos Muzeumot“ állitottak volna! — gyüjtögetni kezdvén mindenik a hazai történetekből a még fenlévő emlékeket, régi pénzeket, irományokat, könyv-, kép- és fegyverdarabokat, ásvány- és egyéb ritkaságokat a szerént, a mint hajlamaik, egy vagy más iránti előszeretetök sugalta s az alkalom segitette. A fejérvári országos levéltár történeti adatai a Batthyáni-könyvtárba szállítattak, ugyan ennek számára vétetének meg később a Doboi Székely Sámuel, Fancsali Dániel és más kézügybeneső tudományos férfiak gyüjteményei; gróf Teleki kivált a magyar családoknál szer-

te-szélyel heverő történelmi ritkaságokat, báró Bruckenthal a fajrokonai között és Bécsben feltalálhatókat öszpontosítá.

Azonban e tömérdek igyekezetnek és buzgó akaratnak, a történettudomány iránti figyelem és rokonszenv ez átalános fölébredésének, kivált a történetírást illetőleg — fájdalom! — az eredmény még sem felelt meg. A philohistorok társulata az Erdély történeteihez szükséges kútfőkről egy—azon korban csaknem teljesnek mondható—lajstromot készitett, sok itt-ott szétszórtan lappangott adatot öszszegyüjtött, néhánynak hollétét kifürkészte, **Schesaeus** és **Somogyi** XVI. századbeli történeteik fele-fele részét, és saját munkáinak I. kötetét kiadta; Benkő, **Bethlen Farkas történeteinek** két utólsó kötetét, Eder—történetnyomozóink legerősbike — pedig **Felmer** erdélyi történetekről írt tulszáraz kézi-könyvét feles tanúlságteljes jegyzetekkel bővitve kinyomatta; a „Provinzial-Blaetter“ czímü, történeteinkkel is foglalkozott német időszaki írat alapítatott; Kerekes Ábel „Historiai darabok és forgácsok“ czímü gyüjteményt szerkesztett; átalában a hazafiak nagy részénél a hazai történetek iránti szeretet fölébredett. De Erdély története még is megíratlan maradt. Söt a Nyelv-mivelő Társaságnak e század másod tízedében megszünésével tudományos egünk újra elborúlt, munkás nélkül s nagy részben vetetlen maradt a csak imént felszántott történelmi mező. S pedig a szívek úgy el valának készülve a hazai emlékek örökítésére, az elmék úgy megérve a történet tanúlságainak béfogadására, mint tán soha nem azelőtt. És jött a negyven éves béke, melynek áldott nyúgalma a mi történeti fejlődésünknek legáldatlanabb korszaka, a hazai történetek szeretetének fogylaló tele, képzelhetlen tétlenségbe, szinte halálos álomba szenderítő mákonyitala volt. A magyar kritikai történetírás alkotója, Katona szerént: „árnyaknak közepette járánk.“

A folyó század második negyedében ismét felgyúladt Erdélyben a historiai szellem tüze; melynek fénye és lobogása alatt mind a történetírás, mind a kútfőnyomozás érdekében szászok és magyarok részéről egyformán, az eddigieknél ha nem is nagyobbszerü, de tán biztosabb és czélravezetőbb lépések lőnek téve. E korszakban születének Schuller, Neugeboren, Schnell és Székely Sándor iskolai használatúl ugyan, de az eddigieknél több részletességgel s a történettudományi czélnak inkább megfelelőleg készült rendszeres

műveik — részint a szász nemzet, részint Erdély egyetemes történeteit tárgyalók. E korszakra esik gróf Bethlen Imrének dicséretes de nem valósúlhatott terve, egy Magyar Klio czím alatti történelmi gyűjteménynek részvények alapján havanként kiadása iránt. Ekkor adá ki Somogyi Ambrus történetei II-ik kötetét Benigni, Schuller Erdély múltját és jelenét ismertető Tárát, Kurz egy másik hasonló irányu havi íratát, Trausch: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum czímü korírati adatait, gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István Erdélyország Történetei Tárát, ugyan gr. Kemény a Deutsche Fundgruben czimü történetgyűjteményt; ekkor alapítja Szilágyi Ferencz a Kliót, Hon és Külföld czímü folyóiratot, Méhes Sámuel a Nemzeti Társalkodót; végre a szász Honismereti Egylet a Schuller-kezdette hazai történetismeretek tárát. Ezek és még más, itt a tér szűke miatt nem érinthetett törekvések a hazai történetek müvelésének új lendületet adtak; számos napló, kisebb nagyobb művek, régi századokbeli hely- és koríratok, egy-két scriptor kiadását, feles ismeretlen adat napfényre jutását, nem egy homályos történeti kérdés felvilágosítását, sőt egy-két korszak, jelesen a Zápolya és Báthoriak kora adatainak valóban alapos, sokoldalu sőt kimerítő öszszeállitását idézték elő. *) De Erdély egyetemes történeteinek bár olyforma modorban és terjedelemben megírását, mint van a Magyarországé Péczeli és Horváth által megírva, még sem eredményezte.

És most az új idők bekövetkezte után, midőn a haza közdolgainak intézésétől viszszavonúlva, egész munkásságunk s minden hatásunk, egyedül családi és szükreszabott társas köreinkre terjed: mit tevénk mi erdélyi magyarokúl akár saját nemesb ösztöneinkből — melyek közt elsőnek kell lenni a haza munkás szeretetének s a múltak emlékei tiszteletben tartásának — akár a testvérhon nagyszerü példáját látva, mit tevénk mi — kérdem — hazai történeteinkért, mit Magyarország e tekintetbeni valóban méhszorgalmával, s az annak nyomán már eddig is előállitott üdvös eredményekkel szembe állíthatnánk? Mi, a mint az elmúlt időnek és férfiainak munkáit

*) Lásd főként Erdélyország Történetei Tárát 1839—1844. I. II. kötet. Deutsche Fundgruben 1839—1840. I. II. kötet. sat. sat.

nézve, a testvérhonnál hátrább állunk, úgy jelenben is sem a kútfőgyűjtés, sem a történetírás terén olyasmit felmutatni nem tudunk, mi ez utólsó tekintetben a Szalay, Teleki s más jelesek műveivel, az elsőt illetőleg az Akadémia, Toldy, Kazinczy és a Tizenhatok vállalatával, meg a szász Honismereti egylet új folyamu Tárával, s — hír szerént már sajtó alatt levő — Árpádházi korszakról szerkesztett Okmánytárával — Diplomatariumával — versenyezhetne!... A Honismereti egylet folytatja hasznos működését, s füzetei a hazai történetekhez sok érdekes adalékot nyújtnak. Gr. Kemény az utólsó időkben az Új Magyar Muzeum füzeteiben érdekes és mély avatottsággal írt czikkeket közlött. Valamint hasznos szolgálatokat tett történetírodalmunknak tanár Vass József is a gr. Kemény történeti gyűjteménye, a philohistorok kutatásainak némely eredményei, és az Aranka-féle gyűjtemény ismertetésével, sat. leghasznosbat még is az Újabb Nemzeti Könyvtár derék kiadói: Szalárdi és Cserei XVII. XVIII. századbeli két legjelesebb emlékírónk művének díszes kiadása által. De hogy Erdély fiainak a magyar nemzet múltja s egyetemes történeteinek, valamint az azokra vonatkozó minden kutfőadatoknak egykor egész terjedelemben öszszeállithatása s megalkotása fáradalmaiban úgy, mint dicsőségében csak akkora jutaléka legyen, mint a mennyit legeslegújabb időbeli igyekezeteinkkel tevénk és kiérdemlénk, attól — remélem — megőriz minket hazánk jóltevő nemtője, biztosít ellenkezőjéről Erdély fiainak ismert hazaszeretete.

A legújabb idők, íme ránk erdélyiekre nézve valóban nem igen kedvezőt mutató körrajzának részint ellensulyozása-, részint kikerekítésére, két igen fontos körülmény nyilt fölemlítését látom szükségesnek; egyfelől azért, hogy a csendben és elvonúlva munkáló nemes hazafiság érdemeit kicsinyleni vagy mellőzni ne láttassam, másfelől, hogy ez által az Erdély történetírása iránti, itt-ott tán sötétnek látszó rajzaim által aggodalomba ejtett kedélyeket megnyugtassam. Ám mert az elfogúltság akár a hazai mellett, akár annak ellenében, akár korszakok, akár személyek irányában egyformán káros. És nekem — ki éppen azon munkatérre lépek, melyen eddigelő annyi derekak, oly nehéz időkben dolgoztak, és a mely munkák és eredmények fölött nekem czélom természetéből kifolyólag még is múlhatlanul szemlét kelle tartanom — nekem, mondom, az elfo-

gúltság vagy kedvezőtlen itélet, és éppen enfeleim irányában megbocsáthatlan hiba söt vétek lenne. E nagy jelentőségü körülmények egyike az: hogy a mint biztos forrásból értesitve vagyok, Erdélynek egyik legrégibb és avatottabb történetbuvára, nagy-ajtai Kovács István barátom, sikeres nyomozódásait Erdély s különösön a székely nemzet történetei körül, csendben bár és a világ zajától elvonúlva, a legújabb időkben sem hagyta félben, söt mai nap is folytatja, s egy nagyobb terjedelmü történelmi mü megalkotásán fáradozik; melyben egy századnegyedet meghaladó s mindig bírálatosan üzött tanulmányainak kétségkivül nagybecsü kincseit veendi a rá várakozó hon, főképpen pedig székely nemzetünknek benne helyheztetett régi bízalma. Minek végrehajthatására istentől erőt, saját hazafiui lelkesedésétől buzgalmat és kitartást, velem együtt a félhaza esd. Másik az idvezült gr. Kemény József páratlan történelmi gyüjteményét illeti: melyben — a mint felőle személyes tudásom van — Erdély történeteihez a legszükségesebb kútfők, adatok, mindennemü emlékek és előkészületek oly egész teljben öszszeszerezvék, hogy —merem mondani—tán csak az alkotás hiányzik. Erdély történetének e két hírneves mivelőjét és munkását lehetlen volt itt e helyen s éppen ily megvilágításban nem említnem akkor, midőn hazámnak az alig múlt évek alatti történeti munkásságát rajzolom, s hogy a végeredmény ezek nélkül némileg kedvezőtlenül ütne ki, nyilván látom. Igen, ők egy századnegyedet meghaladó időn át hü ápolói valának Erdély történeteinek; gyüjteményeik annak alapköveit és fő-főoszlopait, falzatának nevezetes részét, tán kulcsait is birják. S megjegyzem, hogy e becses kincsek nem megvetendő részének, —az enyedi vészromokból fenmaradtaknak—egybeszerzése, éppen a legújabb időre esik. Igazság: hogy a koszoru, mi Magyarországon az új történeti iskola öszszes tagjainak egyetemes közmunkásságát illeti, Erdélyben ha nem sokak — nem egy ily erős és minden tiszteletet érdemlö kis felekezet — legalább az amazok feladatát önként magokra vett s úgyszólván az öszszes nemzet helyett cselekvő hü munkások fejére tétessék.

És e sokak előtt hoszszas, másoknak kevéssé érdekes, meg másoknak tán éppen únalmat okozó történetirodalmi rajzok után,

szükségesnek látom, hogy a magyar olvasókat átalában, különösen pedig erdélyi hazámfiait az erdélyi történetírás és adatgyűjtés mai állapotára, s az általam ezennel éppen ennek érdekében megin-ditott vállalatra figyelmeztessem.

A ki tájékozásaimat figyelemmel kisérte, látni fogta, hogy Erdélyben, miólta az mint önálló, vagy mint a magyar királyi szent koronával kapcsolatos állam nagyobb jelentőséggel birt, találkoztak béláto és hazájokat szerető férfiak, kik a hazai történetek fontosságának úgyszólván velök született tudatával birtak, s azok iránt benső szeretettel viseltettek: némelyek koruk eseményeit naplókkor- és emlékíratokban örökítvén, mások az adatokat gyűjtvén öszsze s tartván fenn az utókor számára. Egyedül a székelyek őskorabeli, valamint első királyaink alatti történeteinkről nincsenek belföldi egykoru adataink. De amaz az évezreden feljüli roppant időszak rombolásaiban, ez ama történeti tényben találja megoldását: miként Erdély akkor vagy a három tengerre terjedt magyar birodalomhoz képest csekély jelentőségü tartományka volt, vagy legalább annak tekintetett. S hogy a történeti szellem közöttünki folytonos fönlétének és munkálkodásának daczára is,történeteink mind ez ideig meg nem írattak, a már emlitetteken kivül azon körülményben is van oka: mivel a haza alkotványos népeinek külön nemzeti jogai, söt egykori egész alkotványunk történeti alapokon nyúgován, az illető adatokat minden nemzet igyekezett vagy titokban tartani s mentől kevesebbeknek hozzáférhetővé tenni; vagy a mikor élt vele, értelmét önrészére magyarázta, szóval: a történetet az önérdek szolgálójává tette. Most azonban megváltoztak az idők, mások az országos és nemzetközi állapotok. Régi jogok és alkotvány a történet tárgya lett — helyökbe új polgári és politikai viszonyok léptek. Dolgainkat a birodalmi kormány bölcsessége az egyenlőség elve szerént intézi. Semmi ok viszszálkodásra. Nincs mit irigyelnünk, nincs mit féltenünk egymástól. Nem létezik ok, miért jobbra-balra húznók ez vagy amaz törvényt, rendeletet, adomány- jogengedvény- vagy szabadalom- levelet; nincs miért félnünk ez vagy amaz alkotványi kérdés constatírozásától.

Meggyőződésemet fejezem ki, midőn azt mondom: hogy mi — azon nemzedék, melynek rokon- vagy ellenszenveivel, cselekvő- vagy szenvedőleges részvéte mellett történt meg hazánkon a kö-

zelebbi végzetteljes változás — mi, kik a múlt és jövő között egybekötő kapocsként állunk, kikben egy évezrednek hagyományos emlékezetei s egy rövid jelennek nagy tapasztalatai központosulnak— mi, mondom, ha egyébbel nem is, azzal félreismerhetleuül tartozunk, hogy múltunk lehető hű képét, vagy legalább hozzá az adatokat öszsze állítsuk, hogy azt vigasztaló vagy fájó tanúlság, drága vagy érdek nélküli örökség, gyümölcsöző vagy értéktelen kincs gyanánt a jövő nemzedéknek átadjuk. Igen, ez egygyel saját becsületünknek, őseink emlékének, a világtörténeteknek, magának a népek sorsát intéző örök hatalomnak tartozunk.

Hát vajjon az idők beszélő jelei, a politikai csillagzatok jóváhagyást vagy viszszatetszést mutatnak-é ehez? Éppen úgy tudom én, mint a kik e kérdést hozzám intézik, a történészet atyjának ama jósmondatát: ritkák a népek életében ama boldog idők, midőn mindent érezned és a mit érzesz, kimondanod szabad. Tudom ama mást, a történetíró legelső törvényét is: ne hogy merjen valami nem igazat mondani, vagy valami igazat ki nem mondani. De azt is felteszem, hogy derék Szalaynk és nagy Telekink is tudták ezeket, és még is egyik a legdicsőbb kornak, másik Magyarországnak történeteit írta meg. S én közeljövőben csak arra vágynám: hogy lenne egy történetkönyvünk, mit gyermekeinknek kezökbe adjunk; lenne, miből múlt életünk lefolyását az ifju nemzedéknek megtanithatnók. Tacitus- vagy Macauley-szerü bölcselő történetét adni Erdélynek,mint gr. Kemény József mondá az erdélyi történetírás felőli nyilt vallomásaiban *) egy később kornak leend feladata. Azonban az anyagot hozzá mindenhonnan felkeresni, s kéziratul vagy nyomtatva közforgalmuvá tenni, söt úgy a mint lehet öszsze is állítni—első és halaszthatlan szükség, és e kornak s nekünk kiváltképpen kötelességünk.

S miért éppen most? és nekünk?

E kérdés kettőre vonatkozhatik: adatgyüjtésre és történetírásra.

Mi az elsőt illeti: erre legmeggyőzőbb felelet lenne Enyed romjaira s azok közt az ottani tanintézet, régi pénzek-és irományokban gazdag könyvtárára, Bod Péter és Benkö éj-napi fáradozása s

*) Kurz: Magazin I. köt. 2 lap.

tudományos kutatásai eredményének: a Specialis Transsylvania, Thesaurus Actorum Comitialium, a Benkő által felszámlált s részint eredetiben megvolt, részint kritikailag hiteles erdélyi scriptorok elpusztúlt példányaira—mint az erdélyi történetek fő-fő kútfejeinek ama romok között felismerhetlenül heverő poraira mutatni. Meggyőző erősségül szolgálna továbbá Gerenden a gr. Kemény Sámuel nagy részben földúlt régi kézírat- és könyvtárának, a Krasznán elpusztúlt Cserei-féle gyüjteménynek, sőt az erdélyi birtokosok porrá tett udvaraik- s nagyobbára semmivé lett könyv- és levéltárainak felhozása. Lehetne felelni ama mindenki által ismert példabeszéddel: mikép egyik idő ellensége a másnak, hogy néha egy kor a másiknak irtó-háborut izen, hogy elvharczoknál, rendszerek változásánál a gyűlölet valódi tárgya — az ügyet vagy jogot képviselő elv—helyett azoknak írott emlékeit: könyveket, okíratokat, faragványokat, pénzeket, szóval az elv képviselőit szokta az emberi boszszus indulat megsemmisítni. És erre maga a történet ád bő tanuságot. Legelső nagy királyaink a régi magyar-pogány emlékeket rombolák öszsze, IV. Béla idejében a mongolok, II. Lajos alatt a törökök a keresztyén vallásiakat, a Hussita-háboru a pápait, s a spanyol inquisitio és rákövetkezett vallásos üldözések időszaka a reformált vallás tanait akarta kiírtani, az első franczia forradalom a nemesség kiváltságleveleit semmisítette meg sat. Így lesz az idők során, a népek politikai életének hullámzási között egyik idő ellensége a másiknak.

A másodikra nézve felelet gyanánt mutathatnék Oláh- és Bolgárországra, Moldovára; említhetnék többeket is, melyek szintúgy országok, népeik régen élnek már Európában, van közöttük rend és bizonyos foku társadalmi müveltség, a politikai élet és szerencse változásaiban is vehettek részt: és még sincs történetök, legalább ismeretesebb és nagyobbszerü nincs, mint a minők maguk jelenben, és a minő jövendőre kilátásuk lehet. De az nekünk — úgy vélem — nem vigasztalás. Söt én nehézleném, kis hazánkat s nemzetünket, valamint a testvér népeket is ama tartományokkal hasonlítva látni. A mint a mi földünk, geniuszunk, polgári életünk és politikai szerkezetünk a múltban azokétól mint ég a földtől különböző—úgy hiszem, jövő rendeltetésünk is egészen más.

Azonban vannak ama kérdésnek: hogy t. i. miért kell nekünk

hazánk történetét elvégre öszszeállitni igyekezni, miért az adatokat mentől elébb mindenhonnan öszszegyüjteni s közkincscsé tenni? komoly oldalai is.

A történetírás régen királyok trónkövetkezése- és hadviseléseinek, a tömegből kiemelkedett, vitézségben kitünő emberek úgynevezett hősök dicsőségének, az országok sorsát megváltoztató eseményeknek krónikai szárazsággal vagy a mese fölcziczomázott alakjában inkább, mint a tények kútfejének és indokainak alapos kijelölésével, gyönyörködtetésre s nem tanitásra számitott elbeszélése volt.

Mai fogalmak szerént ellenben: a történet a múltak tüköre, a nemzetek tetteinek és múlasztásainak jegyzőkönyve, a gondviselés által kezeikre bízott szellemi és anyagi kincsek — nemzeti geniusz és honföld — öszszegével mikénti gazdálkodásról vitt nagy számadás, bizonyitvány a múlt nagysága vagy törpesége, a színtérről leszállt nemzedék életrevalósága vagy haszontalansága mellett, megnyugtató vagy óvó tanúlság a jelen számára, önérzetnek és tetterőnek, bátorság- és nem csüggedésnek forrása, vigasztalásnak, jobb idők reményének, a népek halhatatlanságának záloga. Igen, a történetírás a népeknek magukba szállása, oly nagy élet-számvetés, mely az egyes történeti adatokból: a lefolyt élet minden részleteiről, polgári, katonai és vallásos, társadalmi és politikai eszközléseiről, ipara, müvészete és tudományos fejlődéséről, helyesen vagy balul felfogott hazai és nemzetközi viszonyairól, önbüneink méltó következményei- vagy a balsors nem érdemlett csapásairól írt részletes kisebb napi jegyzésekből van öszszeállitva. Ily alaposan-részletes és lelkiismeretes-igazán följegyzett adatokból készül aztán a történet, melyet népek tanitójának, igazság tükör-képének, a politikai bünök büntetésének és hazafiui erények megjutalmazásának mondanak, de a mit én élet könyvének nevezek.

Azt hiszem, ha valakinek, bizonyára nekünk erdélyi csekély számu magyaroknak kötelességünk a múltakról tanusító emlékeket, most inkább mint valaha, gondosan s egész szorgalommal öszszegyüjtögetnünk. Erdély történetírodalmát az utólsó négy század alatt négy nagy csapás érte: 1601. Báthori Zsigmond, Básta és Mihály vajda, 1603. Ráduly vajda, 1657—58. a tatárok miatt—és 1848-ban. A mennyi és minő kincsei fajunknak és főleg történetírodal-

munknak ez években elvesztek, megbecsülni igazán, megsíratni méltán egyiránt nem lehet. Biztosítsuk hát a mi még fenn van. Tegyük éghetlenné a tűznek, védetté a vandalismus ellenében.... Nekünk tisztes múltunk van, és azt hagyományainkban bírjuk.... Minden kődarab, melynek durvább vagy művésziebb vésetében őseink emléke él; minden régi pénz, mely fejdelmeink és hazánk egykori történeteiről szól; minden papírszelet, levél és okírat, mikben valamely korszak, harczi tett vagy békés polgári mű, nemzetünk nagy öröme vagy nagy szenvedése foglaltatik; minden krónika, emlékírat, napló, a legegyszerübb házi jegyzet a letűnt századokból—mindezek a mi előttünk oly tisztes és szent múltnak egyes alkrészeit, arczán egy-egy sötét vagy dicsőséges vonást, szemében egy-egy tűzszikrát, az ősi jellem egy-egy erős kinyomatát, szóval: egyediségét teszik. Ne hagyjuk azokat elveszni. Ám ez, elszórva parányiaknak látszó adatkák teszik ezredéves múltunk nagy öszszegét. Utódink aként fognak áldani vagy átkozni, Európa aként becsülni vagy megvetni, olyannak tekinteni minket, hazánkat és nemzetünket, a világtörténet aként tartani fölöttünk felmentő vagy kárhoztató itéletet, a mily alakban ez adatok alapján múltunkat öszszeállitni bírjuk. Tegyük meg ezt hazámfiai! Hogy mikor már mi nem leszünk, legyen fenn legalább emlékünk, legyen meg nemzetünk életkönyve!

Miért kellene most inkább mint kellett máskor s mint kellend később? kérdezi tán valaki.

Mivel oly válságos ponton áll jelenleg nemzetünk, minőn e föld meghóditása óta nem volt. Attila birodalmának romlása, Csák Máté nagy elvharcza, a sajói, várnai, mohácsi vérnapok, a Zápolya alatti elválás, Básta és Mihály vajda uralma, az 1603-iki barczasági sorsteljes csata, II. Rákóczi György boldogtalan küzdelmei, II. József lángeszü tervezései, mind nagy történetpontok e haza s nemzetünk életében: annál még is, mely keltét 1848 kezdetén veszi, kisebbek. Áma baljóslatu év határt von a múlt és jelen közé. És hogy e határon túl minő léte volt e hazának? Minő sorsa a benne élt nemzeteknek? azt élő írt emlékben fentartani a mi vállainkon nyugvó elútasithatlan tartozás.

A mi a vasárnap és ünnep az emberiség munkás-osztályának; az égvihar és fergeteg lecsillapodása a tenger útasainak; a mi a viradat annak, ki az éjt beteg lelke gyötrelmes kínai közt tölté; a mi

a pihenés első pillanata a sors által soká üldözöttnek: az egy nagy megpróbáltatáson átment nemzetnek legelső nyúgalmason-csöndes és magábaszálló, öszszeszedett lélekállapota. Mint az egyén erejét edzi, lénye jobb részét nemesebbé teszi a szenvedés: úgy a nemzetek öntudatát a nagy élmények tisztítják, szellemöket erősítik. Mint a ki nagy útra megy: meg-meg áll a hegyek tetőin s végig néz a hátrahagyott teren, végig az előtte állónak ismeretlen tájain, számot vet erejével, számot a veszélyekkel, miket kiállott és még kiállani képes, s számolván, csüggedetlenül és reményvídoran, vagy kétségbeesve és törtlélekkel megy czélja felé: így a nemzet, midőn éltében nagy korszakok kezdődnek, midőn rendítő eseményeken ment át.... Én azt mondom: nemzetünknek szíve és értelme soha sem volt hajlóbb a történet igaz tanitásaira hallgatni, mint napjainkban.

Még csak egy kérdést: miért leginkább a mi kötelességünk nemzeti történeteink szétszórt adatainak öszszegyűjtése és feldolgozása?

Én természetesnek söt szükségképpeni dolognak tartom, hogy Erdély történetét erdélyiek írják meg, ők fáradjanak legkivált az adatok öszszegyűjtésében. És pedig olyanok, kik a magyar, latin és német kútfőket egyiránt megérteni képesek; kik hazai viszonyainkat s alkotványos múltunkat saját élmények és tapasztalás után ismerik. Itt ben kellett születni, ebben a mi légkörünkben felnőni, a mi egykori alkotványos és társadalmi életünk végtelenül sok apró és csak általunk ismert és méltatni tudott javalmait élvezettnek lenni annak, ki a mi történeteinket kimerítően meg akarja írni. Az idegen a mű csontozatát remekül megalkothatja, de a színezésnek azon határozottságot, a kisebbszerü vonásoknak azon életeleven kifejezést, az egész alkotásnak azon sajátosságot—melyről a hazai földben, hazai légben születettség első tekintetre meglássék — megadni — úgy vélem — tetemes nehézségekkel járna. Ennélfogva én azt ohajtom, hogy Erdély történeteit írja meg erdélyi ember! És pedig a régi kor emberei közül való. Mert mint az örömet és fájdalmat csak a tudja igazában festeni, kinek az egykor szívében lakozott; a hazaszeretetről valódi fogalma csak annak van, ki valamely földet saját honának s abban bár egy talpalatnyi helyet magáénak nevezhet: úgy a mi múltunknak hű képét csak az tudandja adni, ki abban

élt, a társadalmi és alkotványos lét áldásait élvezte, kit az ősök lettei, a haza egykori virágzásának s dicsőségének emlékezete lelkesít, kinek lelkében a tisztes hajdankor erényei, hagyományos szokásai, szóval: a múlt időnek lelke él.

Íme az erdélyi történetírás és adatgyüjtés körüli igénytelen nézeteim. Bocsásson meg a nyájas olvasó, ha tán terjedelmesebben adám elő, mint könyvem beltartalma arra jogosít. Azonban, miután Erdély magyarságának nem juthat szerencséjéül bár egy nyilvános lapot birni, hol nézeteinket olykor-olykor elmondhassuk, úgyszólván erkölcsileg kényszerítve valék ez alkalmat két kézzel megragadni, s hazámfiaihoz néhány szót ezen neutralis — történelmi — téren egész nyiltsággal elmondani. E gondolatok magva bennem nem tegnapi fogamzású; gyakran forgának azok az én elmémben a közelebbi évek alatt; szellemi foglalkozásim legkedvesebb részét, egy-két jó emberemmeli beszélgetéseim legérdekesb tárgyát ezek tevék, melyek folytán egy ohajtás támadt lelkemben: vajha — a mint a szász népfaj külön története Schuller, Benigni, Schnell és mások által annyiszor megíratott — székely nemzetem külön álló, valamint Erdély összes történetét egykor egész összefüggésben megírva láthatnám! Mostanság pedig azon tényt, hogy Magyarország legjobb tehetségei a történeti téren foglalják el magukat, s azt részint új élet magvaival vetik bé, részint rajta új élet forrásit fedezik fel, a magyar nemzet legáldásdúsabb életnyilatkozatának, Isten ujja intésének, jövendőnk kezességének tartván: másfelől a mi erdélyi parányi magyarságunknak közéleti és irodalmi aléltságát, s a hazai történetek iránti egykori tüze lankadását söt már-már hamuba borulását aggasztólag látván, elhatároztam magamban, hogy a mi napjai még életemnek hátra vannak, a mi idöm és anyagi eröm, fögyámjoktól megfosztott s bennem mind két szülöjöket biró kedves gyermekeim gondos nevelésétől — mit a természet első és legszentebb tartozásának vallok — úgy szintén a hazai köz és magán jóllétet gyámolító közintézeteink, egyesületeink ügyébeni munkás részvételtől fenmarad, mindazt székely nemzetem s Erdély hazám hajdankori történeteihez szükséges anya-

goknak, történeti kútfőknek és emlékeknek gyűjtésére és sajtó útján közzé tételére szenteljem.

Ily elhatározás élt lelkemben, s valósítására már előkészületeim is voltak téve, midőn egy évvel ezelőtt Kolozsvártt a hazai történetírodalom néhány barátival e kérdés fölött szót váltottam: helyeslék szándékom, közlék észrevételeiket s annak idejében segélyöket igérék.

Első teendőmnek tartottam idvezült gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István t. barátim nézeteit szándékom iránt megtudni, s helyeslés esetében közremunkálásra fölkérni. Mindkettő örömét fejezé ki, s az első öszszes kiadatlan történelmi gyűjteményét czélomra felajánlá, az utólsó szintúgy tettleges résztvétre készségét nyilvánitá.

Czélomul tüzém tehát: Az erdélyi kiadatlan történelmi kútfőket — scriptorokat — különösön a Benkő e tárgyu jelentésében *) e végre kijelölt de még eddig ki nem adott XVI. XVII. XVIII. századbelieket, továbbá ugyanazon időkbeli Krónikákat, Memoriálékat, Naplókat, Authobiographiákat, Monographiákat, eredeti törvényczikkeket, okiratokat, békekötéseket, küludvari útasitásokat és jelentéseket, portai megerősitő Athnamékot, fejedelmi és főrendi levelezéseket, szóval: a mik nemzeti történeteinket lényegileg érintik 25—30 8-adrét ívnyi kötetben **„Erdélyi Történelmi Adatok“** czím alatt — sajtóink élénkítése tekintetéből Kolozsvártt — kiadni, évenként egy vagy két kötetet, a mint egészségem s időm engedik, és hazámfiainak szíves fogadásában bátorító ösztönt találok. Társaimul felhivni határozám minden jó hazámfiát, kik múltunkat szeretik, s a jövőnek használni kivánnak: hogy a birtokukban vagy tudtokra levő adatokat akár egyszerűen, akár bévezetve, történelmünkkel kapcsolatba hozva közleni szíveskedjenek. Én azokat nevök aláírásával vagy a mint kivánni fogják, gyűjteményembe fölvenni söt tiszteletdíjazni is kész leszek: arra azonban minden ügyfelem figyelmezni fogván, hogy e közlemények egészben vagy részben ki nem adottak és olyanok legyenek, hogy ha nem is első rangu kútfők- és adatokul, de történelmünknek szükséges alkatrészeiül tekintet-

---

*) Hon és Külföld 1842 I. félév 46 szám.
Uj Magyar Muzeum 1853 májusi füzet.

hessenek.... Vállalatom köre kiterjed hazai történelmünk három utólsó századára, legfőként pedig nemzeti fejedelmeink kormányidejére: az elválás, a két Zápolya, Bethlen, két Rákóczi és Apaffiak valamint a viszszakapcsolás koraira. Felveszek azonban az elválás előtti időket tárgyazó érdekes adatokat is.

A mező elég tágas, feltöretlen parlag is hol dolgozzunk, bőven van; csak komoly akarat kell. Én szerencsésnek érzendem magam, hahogy az elömbe vett teren az itt-ott számomra bár szétszórtan fenmaradt adatszálakat öszszegyüjthetem, a még el nem pusztított emlékeket enyészettől megmenthetem, itt egy történeti homályt eloszlathatok, amott egy elferdített tényt helyrehozhatok, szóval: ha csekély igyekezetim által amaz idők történeteinek kútfőszerü megírására némileg közredolgozhatom.

A történetírati darabok felvételében elsőséget a magyar szövegüeknek adtam. Mit szükségesnek tarték azért, mivel egyfelől a latinokat és németeket a philohistorok már megkezdették, s a Honismereti egylet figyelmét ide-hátrább hihetően ezekre is kiterjesztendi; másfelől pedig, hogy a nyelvünket eredetiségéből kivetkőztető idegen írásmód és szókötés helyett, íróink e hajdankorbeli müveket — mikben nyelvünk őserejе és egyszerüsége oly híven van fentartva — olvasván, az azokban látható könnyü nyelvkezelést, mesterkéletlen és igazi magyaros szókötést, eredeti mondatformákat és velős kifejezéseket némi figyelemre méltassák, és így nyelvünk rendszerének megalapításához én is némi adalékkal járuljak.

A közlendő történelmi adatokat — lehetőségig — eredetijökből, vagy azokkal öszszevetetett hiteles másolatokból, vagy végre — ha vannak — több egykoru példányokból, a kritika- és történet világánál megállapitott értelem szerént, hozzáadás vagy elvétel, hozzávetés vagy módositás nélkül, mint száraz anyagot egyszerüen öszszeszerkesztem és kiadom. Ha néhol homályt látok, vagy egyes szók értelmét a szövegből meghatározni nem lehetne, de én az öszszefüggésből vagy tanulmányimból alaposan gyanithatom, külön, önálló jegyzésben kijelölöm. Ha írót adok, életét teljes hitelü adatok után, a mennyire lehet ismertetem, illetékességét s müve irányát indokolva kimutatom. Ezentúl az én munkásságom nem terjed. Én gyüjtöm az adatokat, más alkosson; én hordom az anyagokat öszsze, mások építsenek. Ne legyen az erdélyi történettu-

domány ezután egy-két szerencsésebb egyén egyedárusságára szorúlva. Ne legyen Erdély történetírása néhány adatokkal bővelkedő jóakaratától felfüggesztve. Férhessen hozzá mentől többhöz mentől több talentumos író. Keletkezzék tehetségeink között nemes versenyzés. Legyenek a nemzet történetírási adatai a nemzet fiainak közkincsévé. Ez az én ohajtásom, ez az én czélom.

Kezdetben mindjárt hallottam némelyektől oly véleményt, mintha jobb lenne munkásságomat a magyarországi vagy szász Honismereti egylet hasontárgyu igyekezetével egyesítnem, mint amugy is csekély erdélyi erőnket még inkább eldarabolnom. Én más nézetben vagyok.

A szász Honismereti egylet többnyire a szász nemzet értelmességéből áll, kiknek egy része nyelvünket nem birja; jogtalannak tartanám tőlök kivánni, hogy a mi XVI. XVII. XVIII. századbeli magyar íróinkat, okmányainkat sat. tanulmányozzák, füzeteikbe czélravivő terjedelemben fölvegyék. De egyébiránt is ez egylet tágas munkakörében a történetnek nagyon mérsékelt tér van nyitva, és ehez is—igen természetesen—inkább a német és latin nyelvezetü adatok- és scriptoroknak lehet igényök. Már pedig — mint fennebb érintém — az én vállalatom egyik sarkpontja: a történet mellett nyelvünknek is némi szolgálatot tenni.

A magyarországiakat illetőleg: úgy gondolkozom, hogy minden magyar irodalmi igyekezetnek és munkásságnak szíve, intézője, irányadója, központja lenni igen is a magyar Akadémia van hívatva. Azonban ez teljességgel nem föltételezi azt, hogy a vidékeken semmi kezdeményezés, semmi munkásság az irodalmi téren ne legyen. Söt egy bár mily, értelemben erös, számra tekintélyes, tevékenységben a központtal versenyző, de végeredményben magát amannak alárendelő kisded irodalmi tűzhely, a mi, Erdély ösbérczei közé oly meszsze elszakadt magyarságunknak, annyi más elem közöttisége tekintetéből egyenesen létföltétele.

Tervem ekkénti megállapítása után, meglátogatám boldog emlékü gr. Kemény József barátomat, ki—adott szava szerént—gyűjteményének vállalatom körébe cső részét tetszésem szerénti használatul át is adá. Intézkedtem a k. fejérvári Batthyáni-könyvtárban még

föllhasználatlanul heverő irományok és adatok lemásolása és gondos öszszevetése iránt. Maros Vásárhelyre a Teleki-könyvtárba kétszer mentem fel, s a szükséges adatok lemásolását és szakértők általi öszszevetését elintéztem. A n. szebeni Bruckenthal-könyvtárban levő eredeti magyar törvényczikkek megkaphatása iránt egy odavaló nagytekintetü és tudományu tisztelt barátomtól ígéretet kaptam. Kolozsvártt helyt lakó történetkedvelő hazámfiaitól s köztük a derék Tunyogi Cs. József, gr. Lázár Miklós, Vass József, Kríza János és Mike Sándor — Bécsben gr. Eszterházi László, Pesten Vay Gyula barátimtól, Erdély különböző vidékeiről b. Apor Károly, Torma József, dr. Ötvös Ágoston sat. uraktól leveleimre egész csomag adatokat, másoktól részint beváltott, részint függőben levő igéreteket nyertem. A Bánffi, Wesselényi, Bethlen, Kornis, Toldalagi és más családok levéltartóit, levéltáraikban levő s a hazai történeteket érintő leveleknek, vagy legalább azok lajstromának velem közlésére személyesen és levél által felszólitottam. Nem csak, de számos más hazafiakhoz is történeti adatok gyüjtése s velem közlése végett ismételve írtam. Igyekezetimnek azon eredménye lett, hogy a munkásságom tárgyául választott korszakról, fenemlitett hazámfiainak szíves készségök nyomán már is — a kezdet évében — egy meglehetős számu, többnyire eredeti és kritikailag öszszeállitott gyüjteményke áll rendelkezésemre, melynek első kötetét a magyar olvasó közönségnek ezennel átnyújtani szerencsés vagyok.

Némelyeket azonban még föl kell fejtenem. Első az: követtem-é valami és minő rendszert az adatok közlésében? Azután a nyelvezetről kell számot adnom.

Könyvem zömét — úgyszólván alapját — teszi Borsos Sebestyénnek, Nagy Szabó Ferencz által folytatott krónikája, s valódiképpen csak a Nagy Szabóé 1580-on kezdve 1658-ig. Mert az elsőé — mint később megjegyezve lesz — 1490-től 1560-ig jobbadán másoktól kölcsönzött egykoru följegyzések öszszeállitása; újak benne csak az 1560—70-ig terjedő korszakróli saját tapasztalatai. Az utólsónak emlékrajza ellenben, ha bár a történetírás alantabb tartományiban jár s ahoz inkább másodrangu s csak olykor-olykor alapvonásokul szolgálható adatokat nyújt: mindazáltal a fölvett kort em-

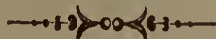
bereivel és közállapotival együtt, egyszerüsége mellett is oly erőteljes és szépen folyó magyarsággal festi, hogy teljes kiterjedésben napfényre hozni jónak láttam. Hogy pedig mind Emlékíróm elbeszéléseinek szilárdabb alapokat kölcsönözzek s történeti becsöket még inkább biztosítsam, mind pedig hogy szerény gyüjteményemben némi egység, s adatimmal egy bizonyos korban mozgás és annak meglehetős ismertetése kivehető legyen: ez okból, közlött adataim vagy olyak, mikre Nagy Szabó Ferencz emlékíratában egyenes hivatkozás vagy mellékes vonatkozás van, vagy a mik az ő előadásait világosítják, bővitik, itt-ott más oldalról mutatják — átalában pedig emlékíratának 1580-tól 1621-ig Bethlen Gábor fejedelemsége közepéig terjedő részére vonatkoznak, s annak mintegy mellékleteit, kiegészítő pótlékát képezik. Jövőben—ha élek—Bocskai, Bethlen Gábor, azután a két Rákóczi korát fogom adatokkal illustrálni, és így Nagy Szabó Ferencz emlékírata körül úgyszólván nemzeti fejdelmeink fénykorának történeteit csoportosítni. Éppen ezért kérnem kell bírálóimat, eldöntő ítéletöket vállalatom érdemére nézve addig felfüggeszteni, mig az, bár első cyclusát megfutja; mi az imént emlitett kornak legalább négy kötetre menő terjedelembeni ösmertetését teendi. Mit jelenleg az olvasó tőlem vesz, csak része azon egésznek, mit adni szándékom, s mi majd társaival együtt egy tekintélyes korszak történeteire — úgy vélem — eddig nem ismert világot árasztand.

Másik mondani valóm, a külön korokbeli adatok külön nyelvezetét illeti: mi valóban bár kinek feltünő lehet; de a mit nekem lehetlen volt egységesítnem a nélkül, hogy vagy az adatok és nyelv a régiség zamatát el ne veszítsék, vagy nyelvünk újabb időkbeli tisztulását és helyes megállapodásait teljességgel ne mellőzzem. Közép útat választék tehát: megtartván a régiből azt a mi sajátság, ősidom, lényeg — elvetvén a mi hozzáiszapodás, külsőség és alak. A régi ortographiától, hol valamely szó így vagy úgy leírása nyelvmódbeli vagy nyelvkezelési sajátságot nem fejez ki, merőben eltávoztam, s helyette mai írásmódunkat követtem. Jelesen, megtartottam: felöll, rolla, osztán, véllem, tölled, szollok, nállam, bocsáttá, téritté, béhozni, feltenni sat. azon okból, mivel némi erősségül szolgálnak arra, hogy régi századokbeli íróinknál a kiejtés az írás főszabályadójának tekintetett; ellenben melyek iránt

már ma egyszerü, helyes és közösen elfogadott szabályaink vannak, melyek felett tehát vitatkozni szó- és idővesztegetés, mint p. o. adgyanak, mingyárt, teczik, elszalatt, hadja el, s több hasonlókat elvetettem. Valamint azt is: hogy szövegemet szó és betü szerént úgy szedessem, mint 1580 vagy 1610 körül, vagy pedig ezelőtt egy századdal leírva volt, midőn a mai öszszetett betüjegyek u. m. cz cs cs, s z sz és németesen írt h, v—w—u—ui közötti alaki különbség nem létezett — tenni teljességgel czélomra tartozónak nem láttam.

Hátra van még nyilt köszönetet mondanom idvezült gr. Kemény József, nagy-ajtai Kovács István, tanár Tunyogi Cs. József, b. Apor Károly, Torma József, tanár Vass József, dr. Ötvös Ágoston, kánonok Andrási, tanár Szász István, Kríza János és ifj. Karaszek uraknak, kik nekem adatok szerzésében segítséggel voltak s jelesen tanár Vass József úr a gerendi Ungaricák lajstromozása, némely scriptorok áttekintése és a philohistorok jegyzőkönyveinek bepillantás végett átadása által valóban igen kedves szolgálatot tett. Fogadják ezen tisztelt hazafiak édes hazánk s főként árva történetírodalmunk ügyébeni eme fáradozásaikért hálám őszinte kifejezését, s ne szűnjenek meg engem ezután is szíves közremunkálásukkal gyámolítni. Legyenek egyúttal minden hazafiak, kikben hazánk szeretete él, kiknek szíve nemzetiségünk fenmaradásáért dobog, kik nyelvünk és irodalmunk, főként pedig a hazai történetírodalom fontosságát átlátják, legyenek ezennel általam e nagy és szent érdekek nevében felszólítva: hogy a hol Tájékozásaim során bőven kifejtett irodalmi vállalatom körébe eső, bár mi névvel nevezendő történelmi adatokat tudnak, szíveskedjenek azokat az én költségemen eredetiben vagy hiteles másolatban hozzám Kolozsvárra küldeni, vagy legalább azoknak hollétéről engem tudósitni. Én nem magamnak kérem, nem elrejteni akarom, nem szándékom azokkal—mint mások hazafiui lelkesedése árrán nyert kincsekkel—dicsekedni: én közzé akarom és fogom tenni, hogy azokból egy később idők lángesze nemzetünk dicsőségének templomát épithesse.

Házámfiai! az oltár tüze meg van gyújtva—áldozzunk!!

BORSOS SEBESTYÉN KRÓNIKÁJA.

1490—1583.

Folytatta

NAGY SZABÓ FERENCZ

1580-on kezdve 1658-ig.

ELŐISMERTETÉS.

E történelmi hagyomány, melylyel vállalatom megnyilik, a nemes székely nemzet évkönyveiben nagy emlékek által nevezetes Maros-Vásárhely hajdankori két előkelő polgárának, Borsos Sebestyén- és Nagy Szabó Ferencznek figyelmet érdemlő, kedélyes s helylyel-közzel tanulságos emlékirata. Amaz, akkori fogalmak szerint: Világnak lett dolgairól irott krónikának nevezi jegyzeteit; ez, Memorialénak — emlékezetül hagyott írásnak, mivel a történteket ok és következés nyomozása nélkül csak egyszerüen beszéli el. Az első ír 1562 s következő években, az 1490-től bézárólag 1583-ig terjedő korszakról — kilencz évnek, jelesen 1571—1579-nek kivételével, melyekről jegyzetei elvesztek — meghal 1584-n. Az utolsó 1581-ben születvén, korának eseményeiről 1580-on kezdve — tehát még elébb mint hol amannak írása megszakad — már ifjonta s egész férfi korán át élte délöstéig napi jegyzéseket — mint maga nevezi Minutákat — viszen s 1653-n egy egészszé alkotja: elől bocsátván nehány sor bévezetéssel Borsos Sebestyén krónikáját, sőt viszszatérőleg a János Zsigmond korabeli erdélyi — még akkor úgy látszik eleven emlékezetben volt — vallásujitásokat is tárgyalván. S ekkor memorialéját bevégezni akarni látszik.

De nem végzi bé, söt még azon évben folytatja s lejő 1658 augustus 30-ig; mely napon a II. Rákóczy György balkimenetelü lengyelországi hadmerénye miatt felbőszült török portának Erdélyre uszitott tatár és oláh hadai Moldvából a Bodzán át betörvén, s rabolva, égetve, gyilkolva a Maros-Vásárhelytől egy állomásnyira fekvő Balavásáráig nyomulván — mint legutolsó napi jegyzete s megrázó: Jézus légy velünk! szava sejteti — több polgártársaival együtt viszontagságos életét hihetően bevégezte.

Igy tehát e két krónika egynek tekintendő, s nagyobb fontossággal a Nagy Szabó Ferenczé bir. Borsos jegyzetei részint a Székely István krónikájából — mely közelebbről a Nemzeti-Könyvtárban új kiadást nyert — levén átvéve, részint hézagaiban Nagy Szabó által pótolva, inkább azért méltók figyelemre, mivel azokat Nagy Szabó Ferencz saját krónikájának alapjául tette, azzal úgyszólván öszszeolvasztotta.

Ennyit a krónika eredetéről és alkatrészeiről; belbecsét az olvasó közönség határozandja meg. Kétségkivül becses lesz az, ha a hazai történelem buvára ennek nyomán egyben-másban elútasodik, ha annak során új adatokat talál; valamint ha az azt kedvtelésből lapozó gyönyört s némi tanulságot vehet belőle. Azonban ez — mint mondám — a közönség dolga. Az én feladatom más. Én — mint hasonló esetben mások által is tétetni ohajtanám — úgy magam részéről kötelességemnek hiszem: az események fonalának kézen tarthatása s az olvasás élvezhetőbbé tétele végett, krónikaíróm czélját s történetkezelési kulcsát kijelölni; valamint: a nézpontot is, melyből művét megitélendőnek vélem, felmutatni.

Az elsőről ő maga így szól: „Akarok, Isten velem lévén, „valami Memorialét vagy lett dolgokat írni, a melyek országunk„ban, városunkban és házam, magam s nemzetségemben eltölte„nek, és egyéb dolgokat a mi illendő lészen.“

És e czélját: a haza, szülő-városa és családja történeteinek természetök szerinti terjedelemben párhuzamos figyelemmel kiséréstét egész művén át nem téveszti; történetelbeszélői elvét: lettdolgokat és olyat irni a mi illendő, soha meg nem tagadja, nem egyszer vallván meg, hogy ezt vagy azt nem tudja, mivel nem forgott benne; és megforditva, ezeket vagy azokat ő tudhatja, mivel je-

leulétében történtek; hogy pedig az eszély és kimélet határain belől szeret maradni, bizonyitja a kényes körülményeknek egy-két szóval érintése után mindig ezen latin mondat odavetése: „sapienti sat.“ Első és legtöbb helyet foglalnak el a hazai egyetemes események; azután következik Maros-Vásárhely beléletének, történeteinek, várkastélya épitésének nyomról nyomra, rokonszenvvel, bensö részvéttel kisérő előadása, mi szinte monographiának lenne mondható; végre följegyezvék maga, családja és nemzetsége nevezetesb eseményei.

A nézpontot, melyből írónk korának eseményeit tekinti és tárgyalja, s melyből én is művét tekintetni ohajtom, tisztán népiesnek mondhatni. Nézzünk csak végig történetíróink során. A három Bethlen, Istvánffy, Kovácsóczi, Cserei, Szalárdi, Mikó, Kemény — tehát csaknem valamennyi XVI. XVII. XVIII. századbeli ismeretes magyar történetírónk, születés- vagy hivatali állásnál fogva az aristocratiához tartozott, a legfelsőbb polczok olykor éppen a fejedelmi környezet emberei, a közdolgoknak maguk is vezetői és törvényhozók voltak. Ezek intézték a haza jó vagy bal sorsát, ők írták meg annak sorát, történeteit is. S tudjuk, hogy a ki fönnhelyen áll, olykor a meszsze távol miatt hova tekintete elhat, a közel tárgyakat, olykor ismét a nagy egész mellett mit felölelnie kell, a részleteket nem láthatja; és aztán igen megbocsátható emberi gyarlóság: entetteinket — mások vagy az igazság sérelme nélkül — a kedvezés fátyolozott szinében látni és láttatni. Más szóval: Erdély fejedelmi kora eseményeit eddigelé— ha szász íróink történelmi müveit kiveszszük — az akkori Nagyok szemüvegén látjuk. Ez emlékírat, mit a magyar olvasó közönség tőlem vesz, egy középosztálybeli magyar író közel kétszázados szellemi maradványa. És én erre egy kis súlyt helyezek. Rendén van, hogy valaki olykor a tömegből is hallassa szavát; hiszen ők is ott voltak ama századok eseményeinek szövődésénél s megoldásánál; kell, hogy közülök is elmondja egy-kettő: mint volt a dolgok akkori folyása, mi fájt a népnek vagy mi által érzette sorsát bárcsak időszerüleg is javitva.

A tóba vetett kö legerösb ütést az első vízgyűrünek ád — a társadalomba lökött baj nem mindig. Itt a nyomás sokszorozott súlya a központtól távolabb eső karikákat, a népréteget éri. A kor-

mányzat közelében élők olykor nem is tudják képzelni, mily hatást tesz ez vagy amaz intézvény, mint alakulnak annak folytán az események, hogyan foly az élet az alsóbb osztályoknál. A mint az állam hajója békés viszonyok síma felszinén akadály nélkül lejt, vagy szirtek között kétesen evezvén s háborgó örvények fölé jutván hullámok csapdossák, s jó vagy rosz, szabadság vagy szolgaság jő a hazára: nem a kormányzókra — a nemzetre, a népre vannak azok épitőleg vagy rontólag, mindkét esetben legnagyobb hatással.

E fölfogásban, e történelmi igazságban van kifejezve Nagy Szabó Ferencz krónikájának jelentősége. Ő nem volt a haza nagyjaival tartósb érintkezésben, nem állott fényes helyen, nem folyt bé az ország kormányzatába: a nép között élt folyvást, s mint középosztályhoz tartozó, annak örömeit és fájdalmait osztá; de figyelme az egész hazára kiterjedett, érdekeltetvén mind az által, mi annak határain belől és szomszédságaiban történt. S valóban több körülmények mutatják hogy ő közdolgok felett itélni képesitve volt. Atyja bíróviselt ember, nagy bátyja — Borsos Tamás — két fejedelem alatt konstánczinápolyi követ, maga iskolákat végzett, egyike a felvilágosultabb polgároknak, ki bár atyjának két városi háza s több jobbágya volt, tehát szükségtől nem kényszerittetett, mégis — azon kornak dicséretes szokása szerint — nem tartotta magához illetlennek mesterséget tanulni; 1611-n a havasalföldi vajda és Forgách Zsigmond német császári hadvezér elleni közfelkeléskor a maros-vásárhelyi honvédlovasság másodhadnagyává lesz; 1618-n az ottani kastélyvár hadi fölszerelése rá bizatik s annak védelmében részt vesz; 1619-n Konstánczinápolyba megy, mint maga mondja látás és hallás kedveért; 1621-n Bethlen István országkormányzó által a török tábor számára viendő élelmek másodfelügyelőjévé neveztetik; 1630-n Kékesi Zsigmond fejedelmi követ Maros-Vásárhelytt küldetésben levén, nála szállásol; 1642-n I. Rákóczy György a görgényi uradalom tiszttartóságát bízza rá; 1643-n II. Rákóczy György lakodalmán egyik felügyelő gazda; végre 1658-n a tatárbeütéskor a főurak az ország megmentése fölött házánál tanácskoznak. Tehát szinte ötven éven át a közdolgokat figyelemmel kiséri és mindig jegyzéseket viszen. A fejedelmi választásoknál nem jelenik meg, de hogy a népvélemény

melyikről mit tart, jól tudja s óvatosan el is mondja; a törvény alkotásában — mint ő mondja — az urak tanácsában részt nem vesz, de melyik törvény s kinek tanácsa volt jó vagy rosz hatással az országra, szerényen kijelöli; a háboru okait nem kutatja, de hogy miként vette azt a nemzet, sajátságos őszinteséggel elbeszéli. Valóban én—eszélyességéből következtetve—hajló vagyok hinni, hogy a miről ő azt mondja: ez és az a népnek fájt, az országot bántotta, vagy: e fölött a nemzet örvendez vala, ott az ő egyéni nézetében bizonyára a nép véleménye van kifejezve.

Ezek nyomán én Nagy Szabó Ferencz emlékíratát népies irányánál fogva, magasabb és tágasb látkörü történetíróink művei szükséges mellékdarabjának sőt kiegészitőjének tekintem. Főrangu íróink bőven előadták az ország sok küzdelmeit a szomszéd hatalmakkal: a nemzetnek küzdelmeit önmagával, az erősebb és béfolyásosabb osztálynak a néphezi viszonylatát az én székely történetirómnál látjuk terjedelmesbben. S ha fordul is elé művében egy-két találatlan jellemzés, s személyek és tények feletti itélete a történelmi köztudalommal itt-ott ellentétesnek látszik is: e tévedéseket az akkori idők elfogultságától mentt történész helyre igazitandja.

Hátra van még kiadási példányomat megneveznem.

Eleinte egy igen tisztelt barátom példánya után akarám azt eszközölni; azonban lehető hibátlanúl adhatás tekintetéből szükségesnek véltem azt előbb a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár példányával — melyhez egy Aranka által önmaga számára készitett másolat variánsai is csatolva voltak—öszszehasonlitni. Minek folytán kijött, hogy a kezemnél levő példányban a szórend és mondatalkotás szerfeletti megváltoztatása sőt önkényes hozzátételek és kihagyások által az eredetitől lényeges eltérések történtek.

Tovább nyomozódtam tehát az eredeti példány vagy annak legelső és valószínüleg legjobb másolata után, s a philohistorok irományaihoz jutván, megtudtam mind azt, hogy az eredetit Aranka fedezte föl 1793-n gr. Haller Zsigmondnénál; mind pedig, hogy a legelső hiteles másolatot is ő maga készittette el ugyanazon évben a nevezett társulat számára, mi történetesen tudományszeretetéről s nagyszerü könyvtár-alapitásáról híres akkori r. cath. erdélyi

püspök gr. Batthyáninál maradott; végre azt is látám az idézett irományokból, hogy az eredeti példány kemény táblába kötött negyedrétív alaku, hátul rongyollott de csonkitatlan, az írás Nagy Szabó Ferenczé — nehéz s bajosan olvasható volt.

Minthogy az eredetinek megkaphatása iránt mind az Aranka- mind a gr. Haller-örökösöknél siker nélkül tudakozódtam, nem volt más mit tennem, mint hogy az imént emlitett Batthyáni-féle első másolatu s ma a k. fejérvári könyvtárban levő példány milyenségének végire járjak. Mely tárgybani intézkedéseim következtében világos lett előttem az, hogy a Batthyáni-példány (a negyedrétü — mert egész ívalakban is megvan) mind külalak, mind származásának korát mutató nyelvsajátságok és szórend, mind végre a későbbi másolatokban nem látható s éppen ezért döntőleg nyomatékos oldaljegyzetek, szóval: számos kül- és beljegyeknél fogva a philohistorok számára másolt s fenn már érintett példánynyal azonos; minél fogva én is ezt vevém kiadásom alapjául.

Igy tehát az olvasó Borsos Sebestyén és Nagy Szabó Ferencz krónikáját kezeimből a püspök Batthyáni-példány szerint veszi, gondosan öszszeolvastatván az előbb a Teleki- és Aranka-féle másolatokkal. Megvagyok győződve, hogy a mai napig Erdélyben ismeretesek között ez legjobb, s hogy ebben a tények előadását, sőt a nyelvmódot illetőleg is az eredetitől lényeges eltérés nincs. Hogy ortographiája nem a XVI. századbeli — mely szerint szövetséget seuetchegnek kell vala szedetnem — nézetem szerint a mü becséből nem von le. Ily írás csak a nyelvészeket érdeklette volna. Egyes személy- és más tulajdonnevekben lehet tévedés, tán szók is lesznek érthetlenek, a minthogy ez XVI. XVII. századbeli irományoknál kikerülhetlen. Nem csak a másoló jöhetett kétségbe: miként irja ez vagy amaz szót, nem tételvén azon korbeli írásokban a-á, e-é, i-y, s-z-sz, u-ü-v sat. között különbség, az ékezés pedig egészen ismeretlen levén; sőt maga az író is használhatott más oklevélbeli előtte ismeretlen jelentésü kifejezéseket, miket azonban egykoru irományokból könnyü megigazitni.

BORSOS SEBESTYÉN KRÓNIKÁJA.

Nagy Szabó Ferencz bévezető szavai.

Ezen könyvet Registrumnak rendeltem volt hogy légyen, de úgy látom, hogy immár az néhány hátramaradott napjaimon el lehetek ilyen Registrum nélkül; kissebbel is megérem. *) Hanem ebben akarok — Isten velem lévén — valami Memoriálét, avagy lett dolgokat irni, az melyek országunkban, városunkban és hazám, magam és nemzetségemben eltöltenek és egyéb dolgokat a mi illendő lészen, ide írok.

Továbbá az én anyámnak Borsos Annának az édes apja Borsos Sebestyén, maga kezével írt volt fel holmi dolgokat, ha reá érkezem, azt is ide írom emlékezetre legelsőbben is. Én Nagy Szabó Ferencz m. p. Die 20-a february 1653 irtam ezt.

*) Azon korban, melyben e krónika íratott, szokás volt, hogy gondosabb családfők, kissebb nagyobb jegyzőkönyveket készitettek, melyekbe vagyonukat és kiadásaikat béjegyezték. Ily jegyzőkönyvet kell értenünk e helytt a Registrum szó alatt.

A szüle-apám Borsos Sebestyén kezeírása így következik, a mint írásban tanáltam. *)

Chronica a világnak lett dolgairól.

Melyet én írtam Borsos Sebestyén ugy mint 1562 esztendőben.

1490 esztendőben Mátyás király meghal Bécsben, kit eltemetének a magyarok nagy bánattal és siralommal Székes-Fejérváratt, kiről azt mondották némelyek, hogy mikoron Bécsben beteg lett volna, az urak toltak volna egy hegyes tört által a derekába fel, de ez csak közhir.

1491. Mátyás király halála után a magyar urak mind Rákosra gyülének, hogy királyt válaszszanak, holott némelyek választák a királyságra az Albert herczeget, a lengyel Kasimir királynak a nagyobbik fiát. Kit jóllehet azok béhozának, de a királyi székbe bé nem ültetheték. Annakokáért az Albert herczeg megtes **) megtére és megtértében a falukat ***) mind elrablá és felégeté. Végre Kassa alá méne és ott fekvék alatta valami ideiglen, de csak hiába, mert semmi nélkül kelleték haza pironkodni. Némelyek választák a királyné aszszonynak kivánsága szerént a Kasimir lengyel királynak másik fiát a királyságra a László herczeget, kit immár a Mátyás király halála után a csehek töttek vala ilyen ok és fogadás alatt, hogy a Mátyás király feleségét, a Beatrixet elvegye; kit hitire a László király felfogada, de a koronázás után ő abban semmit meg nem álla, kiért őtet a pápa megátkozta; ****) annakokáért a Beátrix kényszeritteték haza menni Neapolisba.

1491. László király, a Kasimir fia, magyar király regnála

*) Itt a kézíratban Borsos Sebestyén arany, ezüst és más holmiének lajstroma s egy pár korjegyzet, ez után egy, saját szerkesztvényéhez előleges vázlatul latin nyelven írt Memoriale áll. Én az elsőt kevésbbé érdekes voltáért, az utolsót, mivel az krónikája során egyébaránt is terjedelmesen ki van fejtve, innen elhagyandónak, s csak is a mű épsége és csonkitatlansága tekintetéből három csillaggal elkülönitve, annak végére béiktatandónak láttam. **) A Teleki-példányban: megharagvék és. ***) felföldet T. p. ****) Székely Istvánnál: megoldozá.

huszonkét esztendeig, meghala Budában és eltemeték Székes-Fejérváratt.

1506. Budában az ifju Lajos király születik. Lajos király elég nagy ifjuságában tizenöt esztendeiglen regnála; ez a sár vizébe merüle bé, mikoron a török elöll futna a mohácsi ütközetből; kit eltemetének a magyarok nagy bánattal Székes-Fejérváratt.

1514. Tamás ersek, Esztergomnak főpapja, Leo pápának engedelméből nagy kereszteshadat támaszta Magyarországban a török ellen, kiknek főhadnagyok vala Székely *) György, Székely Gecző, az nagybotu Lőrincz pap és a Balog deák; kik mikor meglátták volna a parasztságnak sokaságát, azonhelyt elhagyták a törökre való igyekezetet és országot akarának magoknak venni, kit végben is vittek volna, ha az Szapolyai János erdélyi vajdának fegyvere ellene nem állott volna.

De az urak és nemesség meglátván ezeknek az ő igyekezeteket, könyörgőnek egyenlő akaratból a vajdának, hogy ne hagyná őket a kereszteseknek megrontani, mert a király akkor gyermek vala és semmire nem tud vala gondot viselni; kinek akkoron az urak és a nemesség megesküvének egyenlőképpen, hogy ha Lajos király gyermek nélkül halna meg, tehát senki fejébe a koronát nem tennék, csak az ő fejébe. Mely igíretnek öröme miatt indittatván a vajda, azonhelyt erejét indittá és megveré a kereszteseknek táborát Tömösvárnál, Váradnál és Erdélyben Kolozsvárnál; annak felette Székely Györgyöt, a kereszteseknek egyik hadnagyát megfogá és a hajdukkal nyersen éteté, harapdaltatá meg. Továbbá a nagybotu Lőrincz papot nyársan megsütteté mint a malaczot; Balog deák elszalada és a lengyel király zsoldján hala meg. Azért akkoron így rontaték meg a kereszteshad a János vajda ereje által, mely Szapolyai János vajda akkor Erdélyben lakott.

1515. János vajda megveretik Sarno **) alatt a törököktől, holott elveszének Magyarországnak sok válogatott vitézi és hadi szerszámi; ennek felette Paksi Mihály és a Szkender ***) vitéz.

1517. esztendőben Luther Márton szent Ágoston szerzetéből való barát ellene támoda a pápa bullájának ****) Saxoniában — — —

---

*) Dózsa. **) Zarnod. ***) Székely Istvánnál: Zetenger. ****) búcsujának. T. p.

1520. esztendőben szultán Szulimán a törököknek tizenkettődik császára avagy fejedelme regnál igen jó szerencsével mind az mostani ideiglen. Ez megvevé Tót- és Horvátországot, Moldovát és Havasalföldet és Magyarországnak nagyobbik részét.

1521 esztendőben Nándor-Fejérvárát megszállá Szulimán császár harmadfélszázezer néppel, és nem sok idő mulván megvevé őtet, ki lőn nagy romlására nem csak Magyarországnak, hanem mind az egész keresztyénségnek; jóllehet hogy nagy erővel készült vala annak segitségére Lajos király, de igen késén, mert immár Szulimán el is ment vala alolla és népét benne hagyta vala, mikorra Lajos király felkészüle.

1526 esztendőben Lajos király megveretik Szulimántól a Mohácsnak mezején, holott elesék a Lajos király, mind az urakkal és püspökökkel öszve; mert csak huszanötezer mene szembe a harmadfélszázezer törökkel. Akkor a török elrablá és elégeté majd mind egész Magyarországot, mind Budával a fővárossal öszve; holott elesék Tomori Pál barát, a bácsi érsek Palóczi Antal, Szepesi György, Széczi *) Tamás, Drágfi János, Préni Ferencz, László érsek és többsokaságu urak és népek.

Ezután csak hamaridővel, János vajda Magyarországban mind az egész országtól királyá választaték az ő fogadások szerént, és szent Imre napján megkoronáztaték Fejérváratt. Ki regnála elég nagy háborusággal ugy mint tizenöt esztendeig, meghala pedig Szászsebesben, kit eltemeténék az ő hívei nagy bánattal Székes-Fejérváratt.

1527 esztendőben Ferdinandus egy néhány uraktól béhozaték Magyarországba a királyságra János király ellen, és nagy erőt inditván, magát megkoronáztatá Székes-Fejérváratt és Budába székébe üle. Honnét elbocsátá minden erejét János király ellen, ki akkoron Tokajba gyülekezék vala; ki megverték ugyanottan az önnön hiveinek árultatása által, de ő maga Szapolyai János király által szalada a Tiszán és Tokaj várát a németeknek hagyá. Akkoron szakada az ország kétfelé, mert némely tartja vala János királyal, némely pedig Ferdinandussal mindez napiglan: mely pártolás teljességgel a török kézbe ejté az országot.

*) Széchi.

1528 esztendőben János király erdélyi és lengyel erővel esmét újabban felkészüle és által menvén a Tiszán szálla Szinnára, Kassán aloll a Hernád mentében, holott esmét az ő híveinek árultatása miatt megverették Török Bálint által Ferdinandustól, honnét elszalada, béfuta Lengyelországba; de mindazonáltal a Tiszán innét Erdély felöll Ferdinandus nem birhata, mert azok minden hűséget tartának János királynak, a mint néki megesküdtek vala. De Kassa, Eperjes, Bártfa, Szeben, Lőcse magokgondolatlanúl Ferdinandus királynak esküvének, sok ezüst marhájoknak kezében maradásával.

1529 esztendőben Szulimán török császár mikor meghallotta volna, hogy János király országából kifutott volna, rajta könyörüle és követei által minden kegyelmességét ajánlotta néki, és igíré arra magát, hogy őtet esmét székibe ültetné; annakokáért harmadfélszázezer emberrel Buda alá feljöve — ki előtt Ferdinandus Németországba lépék, pusztán hagyván Buda várát sok várakkal és városokkal öszve — holott János királyt székibe ülteté, és ő maga Bécs alá méne fel, kit meg is vett volna, ha a télnek hidegsége onnét el nem üzte volna.

1530 esztendőben Ferdinandus király nagy erővel János királyra esmét reá szálla, Budát is sok ideig vivá, de semmit nem tehete néki; mert Buda kőfalait belöll emberhússal megbérlették vala, holott számtalan népet elvesztvén, kényszeritteték haza térni Németországba.

Ezen 1530-k esztendőben concilium lőn Augustában a keresztyénség hite felöll, holott a keresztyén doctorok erős bizonyságot tőnek mind az egész concilium előtt az ő hiteknek vallásáról; de a római pápa annak semmit sem engede, hanem ugyan azon római hitben marada meg.

1532 esztendőben Szulimán török császár esmét kétszázezer emberrel Bécs alá indula, és hogy Magyarországot meghaladta volna, nem sokat késvén, Ausztriában rabolván, Tótország felől haza felé indula, mert a télnek hidegsége szinte elközelget vala, ki jóllehet kimentiben népében nagy kárt valla, de mindazonáltal békével haza méne országába.

1534 esztendőben Megyesben megöletik Girithi Lajos az erdélyi uraktól.

1536 esztendőben Kassát megvevé a János király népe árultatás miatt, kit vastagon meg is dúlának és a főfő népeket mind számkivetésre vivék, a városnak pedig elvévék szabadságát és kapitányt vetének beléje.

1536 esztendőben megveré Szulimán török császár a németeket Tótországban és a cseheket, kiknek kapitányok Kaczián vala, holott hatvan faltörő ágyut nyere a császár a némettől.

1540 esztendőben János királynak egy fia születék Budában az Isabella aszszonytól, a lengyel király leányától; de a király azt nem láthatá, mert minekelőtte Erdélyből haza jött volna Budába az ő fia látni, annakelőtte őtet Isten kivévé a világból; ki halálának idején feleségét, gyermekét ajánlá oltalmul a barátnak és Petruit *) Péternek mint jó híveinek.

N. b. Ifju János király születék 1540-ben, megholt 1571-ben.

1541. Ferdinandus király hogy meghallotta volna a János király halálát, tehát azonnal megszállá Budát nagy erővel; kire reá jöve Szulimán török császár, és levágván Buda alatt a németeket, Budába szálla és kihívatá Budából az urakat a király kis fiával és az anyjával Isabellával együtt, kik közül kifogá a vitézlő híres neves Török Bálintot, és a többit a gyermekkel együtt Budába bocsátá. Török Bálintnak ada császár Galatában egy tornyot örökös tisztül,**) hogy életéig ott lakjék és bírja. Másodnapra Budában minden rendbeli embernek fegyverét elszedvén, Isabella királyné aszszonyt Fráter Györgyöt és Petruit Pétert minden vitézlő népével öszve fegyver nélkül szarakori ***) módjára Budából kiküldé, és a várost mind Pesttel öszve magának elfoglalá ily szín alatt: hogy a gyermek apja Szapolyai nagy János király halálakoron a tutorságot császárnak vallotta volna, kinek fiának azt húsz esztendős korában mind az egész országgal együtt esmét kezébe eresztené. Oda Buda!

1540. Ez tájban Konstánczinápolyban egy Ibraim nevű fő török papot, ki a Krisztust praedicálni kezdette volt és Mahumetet hamisolja vala, ezt megkövezék a törökök, azután a testét megégetvén, a széllel elfútaták a porát.

1542 esztendőben Joachim a brandenburgumi herczeg a sza-

---

*) Petrovich. **) Más szóval: tisztességes fogságba tételé. ***) Székely Istvánnál: szarahóra.

bad városok erejével Németországból alá jöve hogy ő Budát megvegye, de semmiképpen szerét nem teheté; azért haragjában hátra tére és fogva vivék Préni Pétert, kit osztán soha el nem merének bocsátani; mely úrfiunak Bécsben a fogságban lőn halála.

1543 esztendőben Szulimán török császár esmét feljöve Magyarországba, és megvevé Ferdinandustól Székes-Fejérvárat és Esztergomot és erejét hagyván benne, úgy tére meg esmét országába.

1550 esztendőben Vásárhelytt Borsos Sebestyén házasodék meg, ki elvévé a Nagy Köpeczi Tamás leányát a Katus aszszonyt.

1551. Fráter György barát a kincstartó szembe lőn Görög Mikolával Báthorban a Ferdinandus hadnagyával, holott a barát elálla a török mellől a Ferdinandus pártjára, kinek Erdély országának birodalmát legottan ajánlá.

1552 esztendőben Ferdinandus király Baptistát nagy erővel bocsátá bé Erdélybe, de Erdélynek az inkább lőn romlására hogynem mint oltalmára. Azon esztendőben kincstartó barát kibeszélé Erdélyből a királyné aszszonyt mind a kis fiával öszve, ily szerzés alatt: hogy Ferdinandus király lenne nékik oltalmok és tutorok, kinek bizonyságára Ferdinandus király a leányát a királyfiunak igéré, mert a János király fia immár tizenkét esztendőben jár vala; annakfelette Slésiában egy herczegséget ada nékik az hol lakjanak; kit mind azért mivelének, hogy Erdély országát a barát Ferdinandus után szabadon birhatná. Azért a királyné aszszonyt Erdélyből kiinditák Kassába és onnét Slésiába, kiket a jó Petruit Péter nagy siralommal és bánattal elkésére.

Azon a nyáron Lippát megvevék a törökök, de azonhelyt Baptista és Frater György kincstartó barát esmét kiverék a törököt belőlle. Honnan megvevén a várat, Ulimán *) béget kincstartó barát nagy békével elbocsátá, mely elbocsátásáért őtet azon őszön megölék hegyes tőrrel Alvinczben a Ferdinandus vitézi; kinek az ő holttestét érdeme avagy latorsága szerént egy néhány napiglan a párna tolla között tarták, mert abban gyanakodtak, hogy esmét a török mellé akart állani a szultán Szulimán pártjára az országgal együtt.

1553 esztendőben Szegedet Tót Mihály az hajdukkal megvevé, de az Úr Isten nem tartá sokáig benne, mert az Isten igéjének

*) Székely Istvánnál: Ulmán. T. p.: Ulama.

hirdetőit kiűzték vala onnat, kiket a törökök nem bántottak sőt tisztességben tartottanak; továbbá adták vala magokat a nagy részegségnek és paráznaságnak, mely miatt Szeged alatt a hajduk a törököktől mind levágatának.

1553 esztendőben a török megvevé Lippát, Solymost, Beczkereket, Fellakot és több várakat nagy sokakat; Tömösvárat is,*) kiben elvesze a fő vitéz és nemes úrfiu a vitéz Losonczi István és kis Cámpo.

Herélt basa megveré Ördög Mátyást a Palastoknál,**) az holott ám elhullának sok jó vitézek és a Sardala***) püspök Ördög Mátyással együtt.

Azután megvevé Drégely várát, Gyarmatot, Szécsent, Hollókövet és sok egyéb erősségeket a török bassa; azután esmét százhatvanezeren szállának Eger alá, kit harminczuyolcz napig erősen vívának, de látták hogy meg nem vehetik és elmenének alolla sok népeknek veszedelmével. Kik között főember törökök valának, ugy mint: Amhát bassa, Bali bassa, Billér****) bég. Eger várában pedig ezek a főemberek valának: Dobó István, Meczkei István, Szoltai István, Gergely deák, Figedi János.

1554*****) esztendőben egész Erdélyben egy igen nagy döghalál lőn, kinél nagyobbat emberi emlékezet soha nem tudhat emlitteni, ki miatt nagy sok nemzetségek elfogyának a világról. Ebben a döghalálban hala meg Borsos Sebestyénnek az első felesége Katus aszszony, a Nagy Köpeczi Tamás leánya, kit az elmult 1550-ik esztendőben elvött vala; ugyan attól való fia is akkor hala meg az döghalálban, kinek János vala a neve. Ez a Nagy Köpeczi Tamás az, a ki kincstartó barát idejében arendator volt az országban, ez csináltatta volt azt a szegeletházat, mely a Szent-György utcza és a Szent-Király utcza szegeletében vagyon. Mely házat az én atyám Nagy Szabó János Köpeczi Jánostól a mostani Köpeczi János és Mihály apjától pénzen meg vette vala a Bástа veszedelme tájatt. Azután, az apám halála után az anyám is meghalván, az én

*) A Teleki-példányban említve van még: Szabadka sat. **) A gr. Kemény példányában: palástóknál van írva. ***) Székely Istvánnál: Sbardala. ****) Sz. Istvánnál: Begler. *****) A T. p.-ban ez év krónikája im e jegyzéssel kezdetik meg: 1554-n támada egy Stankarus nevü ember, ki eretnekséget vall vala.

öcsémnek Szabó Istvánnak hagyá az anyám testamentomban. Azután egykor mi gondolatjából Borbély Istvánnal cserét inditta, melyet én megértvén, elverém akkor rolla és adék néki vagy kétszáz forintot, hogy élhessen vélle, ne szoruljon reája. De azután mikor az én pénzemet megkértem volna tölle, esmét néki átalkodék, hogy oda Borbély Istvánnak cserélje azon a házon, kit Borbély István csináltatott vala az elmult 1623 és 1624-ik esztendőben; de esmét valami nehezen ellene állék, s elverém rolla másodszor is, és esmét 60 forintot adék néki hogy éljen utánna.

Azután osztán harmadik úttal a feleségével Borbély Annával nagy titkon egyetértvén úgy szaporkodtak néki és cseréltek, és azt a rosz házat s hatszáz és huszannyolcz forintot adott néki; mely ellen a concambium mián nem állhaték semmi úton módon, hanem odaveszté szegény öcsém. Ő maga is nem éle két esztendőt, meghala; gyermekei is azelőtt mind megholtak vala. Így veszté el nemzetemből a jó házat, semmi intésemnek nem adván helyet.

N. b. Ezt én, Nagy Szabó Ferencz írtam ide, szüle-apám felesége halála alkalmatosságot adván ez írásra, hogy az én maradékom ezt így érthessék a dolgot töllem.

1555 esztendőben Borsos Sebestyén hoza Kolosvárról feleséget másodszori házasságában a Köpeczi Tamás leánya után, az Hoszszu-nemzetből a Kristina aszszonyt, nagy tisztességgel.

Ezen a télen vivé el a város malmát az árviz fársángban, és a tél igen lágy tél vala, kin semmi hó és jég nem lett vala.

1556 esztendőben Petruit Péter béhozá Podoliából a János király fiát mind annyával az Isabella aszszonynyal egyetemben, a kit Frater György a kincstartó barát baráti álnoksággal kibeszéllett vala, kinek lakóhelyét Erdélynek részébe esmét béhelyhezteté.

A moldovai és havasalföldi oláhok negyven ezeren Erdélybe jövének a király fia mellé, kik Erdélységben, a Nyirségben, a Szamosmentiben és a Szilágyságban nagy dúlásokat és égetéseket tőnek, és úgy térének hazájokba.

1556 esztendőben ada az úr Isten Borsos Sebestyénnek egy fiu magzatot az ő feleségétől a Kristina aszszonytól, a Jánost.

1557 esztendőben a János király fia Váradot megvevé Ferdinandustól a német császártól.

1558 esztendőben Németi Ferencz Tokajból, a János király híve, szent Jakab havának húszadik napján ötszázad magával megveré a németeket Szerencs alatt, holott mind a két fél között sok jámbor vitézlő népek hullának el.

Isabella a nagy János király felesége három urakat vágata le: Bebek Ferenczet, Kendi Ferenczet és Kendi Antalt.

1558 esztendőben ada az úr Isten Borsos Sebestyénnek az ő feleségétől a Kristina aszszonytól egy fiu magzatot, a Pált.

1560 esztendőben esmét ada az úr Isten Borsos Sebestyénnek az ő feleségétől a Kristina aszszonytól egy leányzó-magzatot, kinek az ő neve lön Katus. N. b. ez volt a Szabó Gáspárné.

1562 esztendőben Balassi Menyhárt elárulá a János király fiát és a Ferdinandus király pártjára álla. János király nagy hadat inditta és megszállá Hadad várát sok fő vitézekkel Németi Ferencz által, ki akkor Tokajban kapitány vala. De ott a János király fia hada igen megveretteték a Ferdinandus ereje által, mely harczon sok vitézek elhullának és sok nyereséget nyerének. Onnat Balassi indult Szakmárra, és a nyereséget Szakmárban mind egy házba rakák, hogy ők jövendőben nagy gazdag kótyavetyét hánynának; de az úr Isten nem birá nékiek, mert a budai bassa azon nyáron eljöve Szakmár alá és megszállá Szakmárt, és a benne lévő sok préda mind elége. A törökök sok ideig vívák Szakmárt, és ugyan meg is vették volna, ha Balassi belölle ki nem szökött volna. Végezetre a törökök elmenének haza nagy békével Szakmár aloll, senki nem bántá őket, hanem rabolva és égetve haza menének.

1562 esztendőben nyári időben a székelyek mind feltámadának ilyen szín alatt: hogy ők az ifju János királyhoz mennének az ő szabadságoknak megnyeréséért. Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért. És mikoron a székelyek a népnek sokaságát látták volna, tehát legottan hadnagyokat emelének közöttök és tízedeket rendelének. Mely hadnagyoknak neveik ezek valának: Nagy György, Gyepesi Ambarus, Bán András. És igy a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni.

De az ifju király őket nagy kegyesen unszolja vala hogy szálljanak le, és ő nékik minden szabadságokat megengedni kész volna; de ők aval semmit nem gondolának, hanem a Nyárád mellé

szállának az ákosfalvi rétre, honnat a három széket elválogaták, és a Mihályfi Tamás házára menének egy szereda nap estve, és az udvarházat igen megdúlák és hórdó borokat vivének a táborra.

Másnapra kelvén csütörtökön esmét elválogatának ugy mint két ezer népet, hogy Görgényre és Régenre menjenek, hogy ők ott dúljanak és népet hajtsanak; és a régenieket és a görgényieket táborban találák és azokat mind elhajták.

Akkor Gernyeszeget is mind eldúlák alá jöttökben a Maros mellett.

Azután egy péntek napra kelve, szállának Koronka mellé, és azelőtt való dúlástól a mi megmaradott vala a Mihályfi Tamás házánál, azt esmét mind eldúlák és a házat is elégeték.

Onnét szombaton reggel elindulának a derék táborra, mert a derék táborok a Kis-Küküllő mellett vala Holdvilágnál. Király igen hamarsággal nem sok népet inditta Tordáról ugy mint két száz lovagot és két száz darabontot, kik között valának jámbor vitézlő rendek, ugy mint Polgár Ferencz és a vitézlő Mihályfi Tamás, ezen kivül sokan az erdélyi urakban. Ezeknek hadnagyok vala a vitézlő Petri Gábor és a vitézlő Radák László.

Azon szombaton reggel a király népe Vásárhelynél általkele a Maroson, és a székelyek után indulának, holott elérék őket a Nyárád mellett és szembe állának, és a székelyek Deus-t kiáltának és szembe ütközének; de a király népétől a székelyek megverettének, kikben igen sokan elhullának és levágattatának, némelyek pedig elszaladának. Akkor onnat a Bán András elszalada, ki fő-hadnagy vala; de azon kivül rabokat sokat fogdosának és némelyeket csak elhajtának. Így vereték meg kis Görgénynél a székelyeknek a kissebbik tábora a Nyárád mellett.

Ezt mikor megértették volna a másik táborban lévő székelyek, igen megrémülének, és a két hadnagyot ugy mint Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambarust ő magok megfogák és királynak küldék, mert a más hadban a Bán András elszaladott vala. És így a székelyek mind házokhoz oszlának.

A király akkoron nagy haddal készült vala a székelyek megrontására ugy mint húsz ezer emberrel. Minden hadával azért király szálla Segesvárra, és ott nagy gyülést tétete; és oda az erdélyi ura-

kat mind elhívatá hitetlenség alatt, hogy megérthesse: kik legyenek a székelyek feltámadásának okai? És a sors esék a székely urak közül Lázár Istvánra, Kornis Mihályra, Farkas Pálra, Lázár Jánosra és Bernád Ferenczre; kiket akkor mind megfogdosának, kik közül némelyiknek a fogságban lön halála. De azon kivül esmét egy néhányat találának kik abban részesek voltak, ugymint a Benedek Geréb, Kátai Ferencz és a Kátai György, Andrási Márton, kiket nagy erőss fogságban tartata király Görgényben és Gyula várában.

Azután a két hadnagyot ugymint Gyepesi Ambarust és a Székely Györgyöt Segesvárnál felnyársoltatá. Így töretének és rontatának meg a támadásért akkor a székelyek a király fiától 1562-ik esztendőben.

Nem sok idő elmulván, a király küldé népét Udvarhelyre, kiknek kapitányok vala a vitézlő Petri Gábor. És a barátok klastromából csináltatának egy várat, kit nevezének „Székely-támada“ várának, és ahoz mindjárást elfoglalák a székelyeknek szabadságokat, *) ki lön a székelyeknek nagy romlásokra és igen nagy károkra.

1562 esztendőben hala meg Borsos Sebestyénnek az ő vén anyja, kisaszszony-havának második napján.

1563 esztendőben szent Margit aszszony nap előtt való hétfőn estve, mikoron a hold tele volna, a hold teljességgel feketévé változék és semmi világossága nem vala; tartott ez dolog mintegy óráiglan.

1563 esztendőben jó száraz nyár lőn és száraz ősz; búzának és ócsu **) gabonának bővsége nagy lőn, úgy hogy a búzának a szépinek öregköble járt huszonkét pénzen,' az az négy köböl egy forinton, az elegyesebb pedig hat köböl egy forinton, az árpának köble tizenkét pénzen, a zabnak pedig járt nyolcz pénzen, az igen szépi 10 pénzen járt egy köböl.

---

*) A Teleki példányban egy később időbeli oldaljegyzetben ez íratik: „Az originálban nem szabadságokat, hanem szabad savokat“ áll. Mi valószínűbbnek is látszik, mivel tudva van, hogy a székelyeknek, valamint a megyei nemességnek is, hajdon az ország sóbányáiból ingyen savok járt. **) T. p. böczör.

1563 esztendőben János király béküldé Moldovába Radák Lászlót és Daczó Tamást István vajda mellé nagy haddal Despotra; reászállák Szucsáva várát, Despotot onnan kivevék szent Márton napnak előtte mintegy héttel, és a vajda Despotot levágatá.

Ugyanezen 1563-k esztendőben Nyerges Sebestyén bíróságában töttenek engem polgárrá szent Mihály napján.

1563 esztendőben feleltettük meg a várost, és mentették magokat a gonosztevő emberek: hogy ennek előtte való két esztendőnek utánna a tordai gyüléstől fogva, ezután azért a bűniért senki nem kergetheti és nem büntetheti őket.

1564 esztendőben husvét után való vasárnap Erdélyben a papok conciliumot tőnek Enyedre a Kristus vacsorája felöll; mert a szász papok azt mondják vala: hogy a Kristus teste az ige által a kenyérben elváltozik, az az, a kenyér Kristus testévé lészen az íge által, és az ember szájába ugyan a Kristus testét adják. A magyar papok ellenben azt mondják vala: hogy nem változik el a Kristus testévé az a kenyér, és az ember szájába a Kristus testét nem adják, hanem az úr Jézus halálának emlékezetére a kenyeret adják, és a Kristus testét lelki szájjal eszi az igaz hitü ember, nem testi foggal rágja. Azért a hitetlen ember akár mennyiszer járuljon a Kristus vacsorájához is, de ugyan nem vészi a Kristus urunk testét. Ezen semmiképpen meg nem egyenesedhetének, mert a szász papok ennek nem engedének. A Héderfái Tamás halála ottan hamar következék.

1564 esztendőben ada *) az én feleségemnek a Kristina aszszonynak egy leány magzatot, kit Annának keresztelének. N. b. **) Ez volt az Anna aszszony az én nagyanyám, Nagy Szabó Ferencz édes anyja Borsos Anna aszszony, kit adott volt Borsos Sebestyén szüle-atyám házasságra a Nagy Szabó Boldisár fiának Szabó Jánosnak ugy mint 1580-k esztendőben, kivel élt negyven esztendeiglen, ugy mint 1620-k esztendőig, melyről ide fel többet nem akarok írni mostan. Ezt én Szabó Ferencz írom csak magamtól.

1564 esztendőben mindszent-havának harmadik napján, az az kisaszszony-nap előtt való vasárnapon, ifju János király Szakmárt

*) Isten. **) Ez N. Szabó Ferencz pótló jegyzete.

megszállatá Somlyai Báthori István által, kit meg is vőnek minden viadal nélkült, mert akkor Balassi Menyhárt honn nem vala. Balassi Menyhártnak a felesége egy kis fiával és egy leányával öszve foglyá esék, kiket király fogva tartata Erdélyben Vécs várában sok ideig; onnét alá viteté Dévába.

Ugyanezen őszön király nagy hadat inditta, és a törökök sokan melléje jövének segitségül, és Hadad várát megszállá; kit hamaridőn megvőn és mind a földig lerontatá; a magyarokat a kik benne valának békével elbocsáttatá; azután által költözék a Tiszán és megszállá Áthya várát, és erős ostrommal azt is megvevék; azt is mind a földig lerontatá és a benne valókat békével elbocsátá. Ezt meghallván Kovászó várában a kik benne valának, királynak azt is megadák; azt is király mind a földig lerontatá; ezen kivül király egynéhány apró kastélyokat mind a földig lerontata.

Megint által költözik a király a Tiszán. Etzed alá méne; nagy Báthori Miklós a bátyja által Báthori György által szép szót ada a királynak, hogy fejet hajtana; de mihelyt király onnét elméne, abba ő semmit meg nem tökélle.

Kis-Várdát király megszállá, és Kis-várdai Mihály királynak fejet hajta, a várat a királynak ajánlá; király könyörült rajta, Kis-Várdában őtet benne hagyta.

Ezek meglévén, király megint jó egésségben Erdélybe hazajöve, az úr Istent dicsírvén és magasztalván. Mert ő fejérvári monostorból a bálványokat mind kirontotta vala, kiért a hatalmas Isten az ő hadakozását jó szerencséssé tötte vala.

1565 esztendőben karácson havában Svender*) Lázár aláj jöve Németországból nagy erővel, fegyveresekkel és lánczokkal**) egyetemben; megszállák Tokaj várát, megtörék és hamar megvevék. A jó Németi Ferencznek ott történék halála. Onnét elinditá népét Svender Lázár Szakmár alá. Ebben lőn híre Báthori Istvánnak, és meggyújtatá a város körül való palánkot s mind megégeté, és úgy jöve alá Váradra. A németek Szakmárba nagy könnyen bészállának. Onnat menének Erdőd alá; Erdődöt Báthori György nagy könnyen megadá a németeknek, belölle szépen kiköltözék.

*) Svendi. **) Láncsásokkal, dsidásokkal.

Kővárat ugyanazonképpen adá a németek kezébe. Onnat menének a németek Bánya alá. De a király meg nem segitheté őket, *) mert igen nagy tél vala, és a királynak kész népe akkor nem vala; mert népét akkor nyúgottja vala, mert azelőtt való őszön mind hadakozott vala.

Nagy-Bányát a németek akkor megvevék, mert a király népe ugyan megadá nékik, és Serédi István hamar a németek mellé álla és Cseh várát nékik ajánlá. Abba is népet bocsáttának a németek.

Király jó tavaszra kelve nagy szertelen **) indula, mert a török immár feljött vala király segitségére; az erdélyi had, a nemesség és a székelység készen indula a király után, mert Váradban immár király meg is nyúgodt vala.

Váradról király megindula minden erejével, és a törökkel szembe lőn, és mind a két had Szakmárt megszállá; hun nagy harczokat tőnek, mely harczon egynéhány ***) személyek elveszének.

Erdélyből visznek vala a király táborára nagysok éléseket, mert a szertelenségnek indulása miatt a had élés nélkül megindult vala; azt az élést pedig, a kit visznek vala a tábor után a csehiek, mind elhajtották vala az erdődiek; és elfogták vala a király hadának éléseit, mely mián élés nélkül a király hada igen megfogyatkozott vala, éhség közöttök igen nagy vala: király ezen igen megbúsult vala. Hamar inditá király hadát Erdőd alá, és Erdőd várát megszállá a király a törökkel együtt, kit sok ideig vítata és igen megtörete, és erőss ostromokat tétete rajta; végre meg is veheti vala, de önnönmagok megadák, és a törökökkel a benne valókat mind levágák. Senyei Miklós foglyá esék a jancsár agának, kit király nagy törekedéssel megválta és nagy békével elbocsáta.

Svender Lázárnak az öcscse Svender Kristóf ott esék foglyá a bassának, kit császárnak rabul küldének.

Azt mikor megértették volna Csehben, a csehiek a várat felgyúták és mind megégeték — úgy menének ki belölle.

Onnat indula a király Bánya alá. Ezt megérték a Bányában

*) A bányaiakat. **) Vagy hertelen; székelyföldön ez is divatoz. Az első betü hosszu német s-sel levén írva, mindkétképpen olvasható. ***) Hiehtöen a szám kimaradt.

való németek, Bányát meggyújtották és mind elégeték. Juta a király hada Bánya alá, és megvevék azt a lánczoktól, kiket király nagy békével bocsáta el Bányából. Onnat király indula Szakmár alá; melyet a németek hogy megértének, Szakmárból kiszállának a Tisza mellé egy szigetbe, és a németek ott sánczba ásák magokat. Ott a király megveri vala őket, de a törökök elárulák a királyt, és elállának a törökök a király mellől. Ezen király igen megbúsula, és nagy haragjában Erdélybe viszszajöve. E dolgot hamarsággal a vén Szulimánnak király jámbor követei által hirré tevé, hogy a budai bassa vélle így cselekedett, s hogy a németeket megverhette volna, ha a budai bassa el nem árulta volna. Ezt a dolgot a Szulimán császár mikor megértette volna, a bassára nagy haragját veté, és királynak igíretet tőn esküvéssel, hogy a királyt nem hagyja, a budai bassát pedig megbünteti. A királynak ugyan a volt az akaratja, hogy önnönmaga személye szerént császárhoz menne; de császár mikor azt megértette volna, követek által a királynak azt hagyá, hogy országában veszteg lenne és az országot őrizné. Ugyanakkor Szulimán császár a királynak ilyen igíretet tőn: hogy a jövendő nyáron az ő vén fejét kihozná a Ferdinandus királynak megrontására; de ugyanakkor követei által azt is hagyta vala: hogy a király eleibe menne akkor Nándor-Fejérvárhoz és vélle szembe lenne mikor oda érkeznék a császár.

1566 esztendőben szent János napjára viradólag adá az Isten Tamást e világra. N. b. Ez dificiált.

1566 esztendőben a vén Szulimán császár nagy erejét indittá ugy mint négyszáz ezer emberét. És mikor a Száva mellé szállott volna, a király nagy szép készülettel, magyarországi főfő urakkal és erdélyi főurakkal és jámbor főszolgáival és a kolcsos városbeli fő népekkel, császár hagyása szerént megkeresé nagy bízodalommal. És a király a császárral szembe lőn Nándor-Fejérváron aloll, szélyül a Duna, Száva közben, a Szeremség végiben. A császárt ott a király nagy szép drága ajándékokkal megajándékozá. Császár azonképpen a királyt megajándékozá szép fő lovakkal és öltözetekkel. És a királyt esmét Erdélybe bébocsátá.

1556 esztendőben a király haza jöve Erdélybe. A császár Pertali bassa által megszállatá Gyulát; ő maga méne Szíget vára

alá, onnét elválogata negyven ezer jó tatárt, hogy a felföldre rabolni mennének.

A király pedig mihelyt Erdélybe haza jöve: nagy szép népe a királynak akkor készen vala, és elindittá hadát Sákavára alá; kit mikor nem sok ideiglen vítt volna, nagy erőss ostrommal megveve.

Pertali bassa is Gyulát nagy erőss ostrommal és viadallal megvevé, és a benne való vitézeket levágák és némelyeket rabságra vínek benne.

Szulimán császár pedig Szigetvárán kilencz ostromot tétete, kit nagy erőss ostrommal meg is vétete; a jó híres és neves úr Szrényi Miklós amott elvesze, vélle egyetemben nagysok jámbor vitézek elveszének és rabságba esének, mind a földnépe is mind elraboltaték és levágaték; mert a tehetetlen Ferdinandus király meg sem meré a császár hadát látni, nem hogy a várban a vitéz Szrényi Miklóst meg merte volna segétni.

A király indittá hadát a jó Tokaj vára alá, de a tatárok immár a felföldet mind Kassáig elrabolták és elszáguldották vala; a király is immár nem sok időre megvötte volna Tokajt, hogy ha a Szulimán halála híre nem érkezik vala. Mert a Sziget megvételekor immár a császár halva fekszik vala, és az utolsó ostrom — a kilenczedik — még azután lett meg. Ezen Ferdinandus császárnak lőn nagy öröme. A török Szigetben népit hagyván, haza mene és leszálla, és új császárt választának; a király is pedig nagy békével béjöve Erdélybe.

1567. esztendőben a király nagy erejét indittá a böjtmás-hava fogyta felé és személye szerént megszállá Kővárat, kit Báthori György a németek kezébe adott vala; kit ugyan meg is vőn a király nem sokáig vítatván nagy erőss ostrommal, holott esék foglyá a bányai kapitány a Solyom Péter.

1568. Onnat a király indittá hadait Bánya alá. Mikoron Bányát megszállották volna, a németek erőssen tarták a várat, és ott a királynak sok népe megsebesüle. Igen nagy erőss ostrommal végre megvevék a várat és a benne való lánczokat mind levágatá; azután a városnak kerítését földig mind letöreté. Ezt a német császár mikoron meghallotta volna, lőn ezen nagy bánatja és az ő követi által a királytól frigyet kivána; azonképpen az új császárt is megtaláltatá és onnat is frigyet kiván; mert immár onnat a király Szakmár alá akar vala menni, kit az Isten kezébe is adott volna, ha a csá-

szárral és királyal a frigy meg nem lett volna. Igy tére a király országába Erdélybe akkor nagy békével.

1568. esztendőben szent Mátyás-nap estin böjtelő-havának 23-k napján ada az úr Isten az én gazdámaszszonynak egy leány magzatot, kit Ersébetnek hívtunk.

1570. esztendőben ada egy leány magzatot, kit neveztünk Orsolya néven.

1571. esztendőben a második János király tétete egy nagy gyülést M. Vásárhelyen. Mikor a gyülés elvégeztetett volna, méne a király Görgény várába és ott megbetegedett, és igen betegen méne alá Fejérvárra.

Második János király itt meghal 1571-ik esztendőben.

N. b. Immár a mit mostan írok, én Nagy Szabó Ferencz én magamtól írom ez nehány igét.*)

Mikor János király felserdült volna az attya halála után kétfelé tekintvén, látá azt: hogy az egész keresztyénségben immár oly változás lett volna, hogy kiki mit akarna azt vallaná a Luther Márton újitásának utánna; mert immár ide Erdélybe is béhatott vala a Luther Márton reformált tudománya, melyet elsőbben egy Johannes Huntherus nevü déák, ki akkor oda fel lakott, mikor oda fel a hatalmas nagy veszekedés volt Károly és Ferdinandus császárok idejében. Azután az alá jövén, úgy hozott alá a Luther Márton könyveibe, és úgy serpált azután az egész szászságon a lutheranismus, melyben az egész szászság megnyúgodt és megerösödött mind e mai napiglan mely nap ezt írom. Megis marad talám.

De 1536-ki esztendőben ugyan oda fel a Luther discipulusi, ugymint Beza, Brencius és Calvinus János és sokan többek is ellene írának az úr vacsorája felöll és egyébről is nagysokakról; mely miá elpártolának egymástól, és magokon Calvinusról marada a calvinista név, és Lutherről a másik felen a lutheranus név mind e mái napiglan.

---

*) Itt kezdödik a reformatio Erdélybe mikénti béjövetelének az Elöismertetés során érintett leirása.

De immár mostan ismét a mint látom, a calvinista rend abban is újitást fog szerezni, mely újitás napról napra itt közöttök terjedni és hallatni kezdetett; melyek ki is nyomattak már, és 23 articulusnak látom.

Mely újitást Belgiumban és Angliában inditottak meg ez előtt majd hatvan esztendő tájatt, mihelyt az angliai Jakab király, az annya halála után, a régi római igaz vallásból kitéritette az országot. És így az elébbeni calvinistákon a puritanus név marada, az újakon*) pedig a protestans név vagyon. Ezt én nem a kisujjamból szopom, hanem a magok régibb és mostani írásokban szemmel látom és olvasom naponként. Mint lészen és immár miben állapodnak meg, tudja csak az egy Isten.

De ezt is mostan ebben hagyván: a királyról a mit elkezdettem vala írni és valamit Borsos Sebestyén szüle-apámról, abban elébb akarok menni.

Mondám: hogy látván az ifju János király, a ki akkor mikor e dolog indittatott, itt Erdélyben igen gyermekállapottal vott, de a sok változó állapot között felnevekedvén, majd mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában. De ezenközben, mivel már minden újitásra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus az az: anababtisták tudománya, tehát támada akkorban egy Dávid Ferencz nevü tudományos ember, esmét egy olosz Blandrata és egy Franken — az is tudós ember számban volt immár.

Ezek—mondám—a három tudákos emberek, egyàkarattal fel kezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condemnáltatott tévelygést, ugymint a sabeliana, fotiniana és ariana haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedicansok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig írással, de ugyan semmit nem obstálhatának; mert már a pápásokat megutálván, authoritássok is debilitáltatott vala, és így azok hátrább állottak, hanem csak nézték, mi lesz e dologban.

A király ezenközben felnevekedvén, mind birodalmában s mind pedig ideje szerént reája vigyáza mind a Dávid Ferencz újitotta, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós

*) T. p. ú j i t ó k o n.

embernek, ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodék meg a király és azokat fateálni kezdé, a többit pedig megvetni; és így osztán asseclái kezde lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is, ugymint a Kendiek és sokan többen is; azután a városok közül Kolosvár, Torda, Déés; és a székelységen is néhány faluk és darab földek a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának. Ezeknek is a Hallereknek az elei, úgy a szüle-apja Haller Gábor és az Eőssi András, a ki Szent-Ersébetet bírja vala, Hallerrel együtt acceptálák az arianismust és fotinianismust.

De mind e tájban itt Vásárhelyt is voltanak nagy hánykodásban a religio válogatásban, mert majd fele a városnak, ugyan a nagyja az új haeresist, a Blandratáét, bévette vala. Egyszóval: a szászokon kivül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csik, Gyergyó és Udvarhely egy néhány falukkal öszve, Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől; és a királynak is nem volt módja abban, hogy a papjokat persequálja, hanem a mai napig is megmaradtak abban. Kolosmonostor és ott a tájban is helyt állottak volt ebben a változásban és persecutioban, a kik maig is alkalmas szerént helyben vagynak. Ugyan nem is cselekedte a király azt, hogy a hol a község meg akarta vallását tartani, onnat erővel kiüzte volna a papot; hanem csak azok a kik a sok tébolygásban megszédültek és az imperitum vulgus nem tudta mit miveljen, mert mind a két vallás ugymint a calviniana és az ariana valóban kellette magát a szegény itélet nélkül való vulgus előtt.

De mivel a király választá magának az ariana vagy is fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala, juxta illud:

Mobile mutatur semper cum principe vulgus,

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Igy lőn akkor Erdélynek dolga. Mely hitbéli változtatás megerőtlenitette a nagy fejedelmeket, egymástól elidegenitette a népeket; és az alatt a nagy szultán Szulimán mint eszes ember ezt látván, akkor hántá a hársot mikor hámlik vala, és az alatt magának tevé s foglalá a magyar birodalomnak jobb részét. Ezt használók vélle! De még mi vagyon hátra, azt csak a jó Isten ő szent felsé-

ge tudhatja jobban, miben állapodik meg a dolog jövendőben. Akkori napokban hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputatiót és pántolódást: falun, városon, étel-ital között, estve-reggel, éjjel és nappal, praedicatoroktól a praedicáló székből sok káromlásokat és módnélkül való kárpálódásokat a két religio, ugymint a calvinista és ariana religión valóktól disputálást hallottál volna.

De végtére osztán egy oly korban, ugymint a mint emlékezem 1588-k esztendő tájatt esmét megújula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Ersébeten lakik vala egy főember, kinek Eössi András vala neve, ez—mondom—addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belölle a szombatos vallást, és nagysokakat elhitetett vala, a szentírásnak világos locusait mutogatván a nagy együgyü községnek; és így csakhamar két vallás lőn az egyből, ugymint arianus és szombatos-vallás. E pedig oly igen elterjedett vala főképpen a székelységen mind a kettő, hogy nagy darab tartományok oltalmazzák vala. Hanem osztán Báthori Sigmond idejében circumscribálta az ország a gyülésben: hogy négy vallás recipiáltatván, a többi ha volna, vagy lenne valami oly innovatio, tehát sub amissione capitis et bonorum letétessék és ellene álljanak és exequálják. De azzal azoknak asseclái semmit nem avagy keveset gondolának, mert szintén úgy exerceálták valamint akarták. Itt Vásárhelyt is nagy fészket vert vala az arianus vallás is; de osztán a mint oda feljebb mondám, abban meg nem maradván, szombatosokká lettek vala. Ezek voltak fő követői: Borsos Tamás bátyám ki az anyámmal mind egy volt, és Szabó Gáspár sógorunk, Szabó Menyhárt, Eötves Miklós és Eötves Péter, Szőcsi Pál, többek is voltak. Úgy vagyon hogy 1599-n Mihály vajda az országot birá. 1600 esztendőre kelve itt Vásárhelyt őket megfenyitette volt a tanács ezért; Kovács Pál bíróságában tehát alá mentenek volt Mihály vajdához e dolog felöll, és az ország articulussát megmutatták a vajdának, hogy végzett arról az ország valamit régen.

Mihály vajda látván az országnak arról való végzését, legottan szabadságot ada, hogy azokat, kik itt a városban lésznek, az articulus szerént exequálja a tanács és bíró. Onnat megjövén, minthogy Szabó Gáspár vala serényebb az új vallásban: tehát reája me-

nének és minden nebelő irogatásait, kit Eössi Andrástól hozott könyvből írt vala, elhozák házától és a perengér*) alatt czigánynyal megégették; ő magát meginték, hogy aféle újitásnak, melyet az ország megtiltott, békét hagyjon, ne újitson, hanem maradjon meg a négy recepta religiónak az egyikén, melyiket a lelkiismerete szerént választja és tartani akarja. De ezúttal is igen keveset gondolának vélle, nem is exequálák őket az articulus szerént; mert Kovács Pálnak a bírónak atlyafiai valának, és egyébaránt is atyafiság- és előkölt tanácsbeli emberek valának. Szabó Gáspár azon esztendőben meghala, maradának négy fiai: István, Sebestyén, Gáspár, György, kikre reá marada a szombatlás. El is nem hagyák. Hanem Rákóczy György fejedelem az ő napjaiban osztán mint disciplinálta légyen meg őket, ide alább megjelentem, meglátod ha Isten adja. De még más tragoediájok is telék el ezeknek az atyafiaknak mikoron irnának 1595-k esztendőben, jóllehet nem a szombatolás miatt vala az, hanem más csúfos és stupidus dolog vala a mit inditottak vala akkor, a mely ilyen, vigyázz reá:

Szinán bassa Nagy-Györt hogy megvevé, akkor írának vala 1594-ben. Onnat megtérvén a bassa 1595-k esztendőre jutván, méne minden hadával Havasalföldére, onnat Mihály vajdát ide kitolá Brassóhoz és egész nyáron és őszfélt onnan csatáztak bé a bassa hadára Brassótól; hanem osztán aratásután-tájban Báthori Sigmond fejedelem nagy erővel, ugy mint német segitséggel, kit Ferdinandus secundus küldött vala segitségére, és a moldovai István vajda s az havasalföldi Mihály vajda segitségével, és az erdélyi haddal s az székelységgel együtt reá méne a bassára.

És mikor immár az országból kiment volna, tehát ez alatt itt Vásárhelyt a kik szombatosok és arianusok voltanak, egymással elhitették azt, hogy Szinán bassa megveri ezúttal Havasalföldében a Sigmond fejedelmet, és onnat béjövén, Erdélyt csak elfoglalja. Tanácsot tartván azért a fenn megírt szombatosok, írtanak egy könyörgő levelet a budai bassának, melynek a tenora ez vala:

---

*) T. p. pelengér; a nép nyelvén ma is mindkettő él.

„Hatalmas bassa!"

„Az egy Isten minden jóval megáldja hatalmasságodat és az hatalmas győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget. Továbbá mi M. Vásárhelyt, Erdélyben lakó szegény emberek, kik mi is a disznóhúst meg nem eszszük, sem egyéb fertelmes állatot, és egy Istent vallunk lenni, nem hármat, általláttuk azt, hogy nem halad már továbbra, hanem az egy Isten elveszi a birodalmat töllök, és adja az hatalmas császárnak a magyarokat és a török nemzetségnek."

„Könyörgünk azért mi szegény emberek azon a hatalmas bassának, hogy tegyen irgalmasságot azon a napon mi velünk, mely napon ezt a mi városunkat elrabolják és elfoglalják a hatalmas császár vitézi. Hogy pedig a mi házainkat akkor megesmerjék, oly jelt teszünk a mi házainkra, hogy a hatalmas császár vitézi azt nagy könnyen megesmerhetik; és a hatalmas császár hadai akkor minket ne bántsanak, melyért a hatalmas Isten megáldja a hatalmas és győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget minden jó szerencsével. Költ Erdélyben M. Vásárhelyt 1595-ben 15 july."

N. b. A neveket is aláirták volt a levélnek.

„Mi szegény nyomorult rabjai, de igen jóakarói a hatalmas bassának és mind az egész török nemzetségnek:

Borsos Tamás m. p.
Szabó Gáspár m. p.
Szabó Menyhárt m. p.
Eötves Miklós m. p.
Eötves Péter m. p.

„Kik egy Istent vallunk és disznóhúst nem eszünk, a több atyafiakkal együtt a hatalmas bassának szegény rabjai."

Eddig a levél mássa.

Ennek a levélnek elküldésében pediglen ilyen alkalmatosságot találtanak volt: hogy a fenn megírt Eötves Miklós és Eötves Péter makóiak voltanak, és volt még Makón nékik egy attyokfia, a kivel egyek is voltanak ugyan; és azt a levelet akarták annak az attyokfiának méltatni Makóra, hogy az bévigye az bassának Tömösvárra, és onnét osztán küldjék el azt a budai vezérnek. Mely levelet mikor egy embertől elküldöttenek volna innet, az útban valami módon

kézbe akadott és mindjárást hamarsággal küldötték Báthori Sigmond fejedelem után Havasalföldébe.

És mikor immár Sigmond fejedelem a hadak előtt menne jó lova hátán, és egy széltében menne vélle Mihály vajda, István vajda és utánna a fő generalis és mind a több nagy urak, tehát kezébe adatik a levél a fejedelemnek; melyet mikor nagy kaczagással a vajdák és generalis előtt elolvasott volna, mond: „Micsoda emberek lehetnek ezek az áruló kurvafiai, esmeri é valaki őket?" És csak hamar találtaték oly ember, a ki megfelel a fejedelem kérdésére és azt mondja: hogy ő esmeri jól őket mind. Esmét mond a fejedelem: „Áruló kurvafiai! hiszem nagy dolog, hogy meg sem fogták a madarat, addig immár melyesztik; avagy nem tudják é azt, hogy az én Istenem az én ellenségemet megvervén, nékem adja a diadalmat, és országomba nagy örömmel és győzedelemmel haza viszen minden hadaimmal együtt?"

Esmét kérdi a fejedelem a körülle lévőket: „Ha kell-é félni valamit azoktól az árulóktól?" Mely szóra mondának némelyek: Kegyelmes felséges uram, semmit ne azoktól bátor, mert a ki szőcs, ki szabó, ki ötves, ki pedig egyébféle míves emberek. Melyre mond a fejedelem: „Hadd járjanak tehát áruló kurvafiai, tartsák dolgokat, pedig hogy itt vagyon levél."

Erre a szavára a fejedelemnek az urak mondának: Felséges kegyelmes uram, talám jobb volna azért ha tetszenék felségednek, addig míg megtérünk hadd lennének fogva, ki tudja talám még ahoz lehet több dolog is. Melyre mond Sigmond fejedelem: „Fogják meg hát őket míg haza viszen Isten, azután lássuk mit kell mivelni véllek."

Onnat hamar levele érkezvén a fejedelemnek Fejérvárra, legottan itt dobbanának a fejedelem mandatumával, és látván a bíró ki akkor Szabó Péter vala, rajtok lőnek; de Szabó Gáspár elszalada, Borsos Tamást, Borbély Jánost, Uzdi Lászlót, Déési Pétert megfogák s többet is; kiket osztán fogva Gőrgény várába felküldének és sokáig ott tartának fogva, és a gőrgényi kútat vágaták véllek; mert az a kút nem vala még elvégezve, melyet vágatni kezdett volt Ferdinandus primus császár. Borsos Tamást pedig nem Görgénybe, hanem vivék Fejérvárra, ki onnat csak hamar elszalada, és úgy lappanga szélyel.

Azután hideg őszre kelvén, Báthori Sigmond diadalmasan megtérvén, országába haza szálla, székibe üle, de azután őket csak nem is kerdette: hol vannak? sem semmi emlékezetet nem tett felöllek senki; hanem Borsos Tamás és Szabó Gáspár egy karácsontájba házokhoz haza orsózának,*) pironkodának, és senki semmit nem szoll vala nékik és nem lőn semmi bántások. A görgényieket, a kik ott fogva valának, a jövendő nyáron haza bocsátták, és semmivel egyébbel meg nem büntették őket.

Ezt én Nagy Szabó Ferencz láttam és tudom, nem mástól hallottam, mert időmben telék el ez a tragoedia a szombatosokon; melyet azért írék itt meg, hogy a Borsos Sebestyén szüle-atyám írása ada reá alkalmatosságot; és nem akarám elmulatni, hanem hogy tudhassa a ki nem tudta: micsoda formán lött légyen a hitbéli változás mindenütt a keresztyének között nagy csuda bódulással s tébolygással és viszszavonással, mihelyt a régi megrögzött tudományát a régi anyaszentegyháznak Luther Márton, Calvinus János és a több újságtalálók megvetették.

N. b. Itt 1536 Sánta Márton hozta a calvinistákat bé.

Immár mivelhogy ide fel abban az időtájban mikoron jött légyen bé országunkba Németországból**) kezdék valamit írni, mert addig írtam a Luther és Arius vallásáról és szombatosok nevekedésének alkalmatosságáról:

Vagyon azért hátra, hogy valamit emlékezzem egy néhány szóval a calvinista atyafiak idejéről is, mikor és ki által lépett bé Erdélybe ez az értelem?

Mikoron már Calvinus, Brencius és többek is elszakadtak volna az ő mesterektől doctor Luthertől, ottan könyveket írának a magok értelmek szerént valót ellene; és ugyan akkortájban egy magyar, ki erdélyi lehetett, volt oda fel tanulni Németországban, a neve volt Martinus Kalmánczi, magyarul hívták Sánta Mártonnak: ha ugyancsak sánta volt é, vagy csak vezetékneve volt a Sánta név, azt én nem tudom, de azt nékem úgy beszéllették azok a kik akkori emberek voltanak.

---

*) osontának. **) Calvinus vallása, —

Ez a Sánta Márton, mikoron írnának 1536-n, csak ezerötszáz harminczhatban jött ide bé Erdélybe, és a Calvinus könyveit és tudományát ez hozta bé, melyet a lutheranus szászok igen bántanak akkor. De ez aval kellette magát a tudatlan paraszt közönségnek: hogy ő néki bár ne légyen drágább köntösse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert úgymond, nem illik apostoli embernek a drága ruha; esmét: ő néki fizetése csak annyi légyen, hogy légyen mit enni és innia. Azt a község megértvén, az olcsó praedicatort két kézzel kapták minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván ha ki valahán a Luther-vallást üzte volt is, és ehez ragaszkodott. És így osztán ez a négy vallás, ugy mint: pápista, lutherana, calviniana és ariana ez országban recipiáltatott és országgyülésben confirmáltatott.*)

Megírám oda fel az arianus vallás miképpen szakada kétfelé, és mint csirázék a szombatos — vallás belölle; hanem ide alább azt is megírom mikor az helye lészen: Rákóczy György fejedelemmel mint járának azok a szombatos és arianus atyafiak.

Eddig a magam írása. — Kezdek esmét a Borsos Sebestyén szüle-apám írásához itt, melyet elhagytam vala.

Hagytam vala el írását írni a János király halálán, mely volt ugy mint 1571-k esztendőben. Immár utánna így kezdi el írását a szüle-apám. N. b. szoll János királyról.

Ez istenfélő és tökéletes igaz keresztyén fejedelem vala, kinél drágalátosabb királya nem volt a keresztyéneknek, ki az Isten ígéjének ilyen tudakozója lett volna. Ez a tanitóknak nem hogy rontója lett volna, de inkább nagy oltalmára volt. Noha az Antichristusnak az ő találmányát a háromságos — — minden szerzésével egyetemben ő megutálta és megvetette vala, és a prófétáknak és évangyélistáknak tanittások és írások szerént az egyedül való Atya-Istenről és annak az ő fiáról igaz vallásban vala. De mindazonáltal

*) Az 1600-beli octob. 15-ki országgyülés I. czikke, s ennek és több más országgyülések végzéseinek nyomán az Approb. Constitutio I. r. I. czíme II. czikke az emlitett bévett vallásokat ím e törvényszerü nevek alatt sorolja elé: R. Catholica, Evang. Reformata, Luthe-rana, Unitaria. Mi Erdélyben így is van máig közhasználatban.

egyik fél tanitóit is nem háborgatja vala, söt inkább még az istentelen tanittókat is azonképpen táplálja vala a Kristus tanitása szerént; azoknak kigyomlálását az Isten igéjére hagyta vala, mely Istennek igéje őket naponként irtogatja vala.

N. b. A mint látom az exemplárból, kit a szüle-apám írt, két levél kiszakadott belölle, ugy mint 1571-k esztendőtől fogva a hetven kilenczig oda vagyon, hanem az 1580 itt vagyon. Mit írt légyen a kilencz esztendőre, azt nem tudhatom; hanem tudom, hogy egy Sebestyén fia volt, ki ez alatt lett volt. Többet semmit nem tudok.

*) Magamtól én Nagy Szabó Ferencz írom, hogy a fekete ember hada volt ugymint 1570-dik esztendőben; a Kalendáriumban is úgy írták.

1571 esztendőben Báthori István vajdává tétetik.

1575 esztendőben Báthori István megveri Békési Gáspárt Szent-Pálnál.

1576 Menyen lengyel királyságra Báthori István, és a bátytya Báthori Kristóf választatik erdélyi vajdaságra helyette. Ennek a fia volt Báthori Sigmond fejedelem, a ki azután való időkben Havasalföldében a törököt megverte volt in anno 1595.

Most írom esmét a szüle-apám írását, ezt ott találtam.

1580 esztendőben szent Jakab havának harmadik napján, az az szent Pál és szent Péter nap után való vasárnap ada az úr Isten a feleségemtől a Kristina aszszonytól egy leány magzatot Juditot.— N. b. Ez volt Békésiné. — Ez esztendőben veré el a jégeső búzánk nagyobb részét és szölőnket. Ugyanezen esztendőben az aratástól fogva nem volt oly eső, ki csak három ujjnyira is meghatotta volna a földet; hanem szent Bertalan napban lön, de azután semmi nem volt egész szent Márton napig; a ki vetett is, azon szárazságba vetett csak, és a földben is csak azon szárazban állott veszteg. De azért igen jó gabona lött vala azután.

1582 esztendőben voltam bírája a városnak, és ez esztendőben és az 1583-k esztendőben s nyolczvannégyben is mindenféle gabonának nagy bövsége vala úgy annyira, hogy a búzának köble

*) Itt valamennyi példányt hibásnak találtam.

járt négy és öt maros-köblével egy forinton, a rosnak járt köble dr. 16. az az vékája két pénzen.

Borsos Sebestyén írása eddig vagyon.

Eddig találtam én M. Vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz a Borsos Sebestyén kézírását, melyet is emlékezetre ím leírtam. A mint látom, holt meg 1584-k esztendőben. Magamnak is jut eszembe az, hogy az ölibe vett engemet és Békésiné néném et is, és pereczet adott. Hogy meghalt, én akkor jártam harmadik esztendőben.

---

* * *

Mikoron írnának 1563 esztendőben, az én ezüst marhámról* való Registrum:

Öreg ontál, tíz — — —	10.
Közép ontál, kettő — —	2.
Apró ontál, három — —	3.
Öreg onkanna, kilencz —	9.
Apró onkanna, három —	3.
Ezüst pohár, három — —	3.
Arany gyürü, hét— — —	7.
Ezüst kapocs, hat — —	6.
Ezüst köszöntyü, egy —	1.
Pártaöv, egy — — —	1.
Arany forint ötvenkettő —	52.

Esmét mikoron írnának 1565-ben, engemet Borsos Sebestyént bíróvá tőnek, és annakutánna a harmadik hétben esmét számot vetettem. A mi pénzem volt adóssággal együtt tészen háromszáz forintot és hatvant, 360. Ötvenkét arany forint — 52.

Memoriale. 1562 esztendőben szent Lucza aszszony napján a nap ment alá a Ponta Kelemen házán túl negyedik házon.

1567 szent Mihály nap után való szombaton az én pénzemet esmét megszámlálám. Tőn mind adóssággal együtt a kalmár ár nélkül ugy mint ötszáz harminczkét forintot — 532.

Ötvenöt arany forint — 55.

---

*) ezüstnemüimről.

Memoriale

1506. Ludovicus Rex natus.
1508. Ludovicus Rex coronatus.
1514. Bellum Crucigerorum, quorum dux Georgius Székely erat.
1515. Fuga sub Sarno.
1521. Bellum Szent-Pál mezeje.
1521. Nandor Alba per Caesarem Turcarum periit.
1522. Joannes Vajvoda, Ráduly Vajvodam introduxit.
1526. Ludovicus Rex occubuit per Turcas in campo Mohács.
1526. Coronatio Joannis Regis.
1527. Petrus Pryni introivit Transylvaniam ad Vajvodam.
1529. Obsessio Viennae per Caesarem Turcarum.
1534. Emericus Czibak per Ludovicum Girithi interemptus.
1534. Ludovicus Girithi per Dominos Transylvanos interemptus.
1535. In tota Transylvania maxima caritas et fames.
1537. Ferdinandus Rex coronatus.
1537. Joannes Rex expulsus de Transylvania.
1538. Bellum Petri Pryni contra Rascianos.
1539. Petrus Vajvoda Moldaviensis depraedavit Siculiam.
1539. Bellum Barcza mezeje.
1540. Nativitas filii Joannis Regis.
1540. Joannes Rex obiit in Transylvania.

Ez volt a Szapolyai János és annak a fia is János lött; ifju János királynak ezt hívták; az apja nagy János király Szász-Sebesen holt meg.

1541. Isabella Regina conjunx Joannis Regis ejecta ex Buda.
1541. Stephanus Majlad captus.
1542. Isabella Regina una cum filio Transylvaniam introivit.
1542. Locustae innumerabiles, quae radios solis obfuscabant, de Moldavia veniunt Transylvaniam.
1552. Frater Georgius Episcopus Varadiensis Thesaurarius Reginae Majestatis occisus a militibus Ferdinandi in Alvincz.
1553. Tömösvár in manum Turcarum devenit.
1556. Secundus introitus Isabellae.

MAROS-VÁSÁRHELYI NAGY SZABÓ FERENCZ MEMORIALÉJA.

Immár én Nagy Szabó Ferencz m.-vásárhelyi, ki Nagy Szabó János fia vagyok, Borsos Annától, a Borsos Sebestyén leányától, kezdem el Isten segitsége velem lévén az én írásomat holmi dolgokról, Isten ő szent felsége velem lévén, ilyen módon.

1580 esztendőben — mondotta énnékem az apám Nagy Szabó János, hogy itt M.-Vásárhelyen házasult meg és vette magának házastársul a Borsos Sebestyén leányát Anna aszszonyt.

1581 esztendőben szült e világra engemet Nagy Szabó Ferenczet Borsos Anna, kisaszszony-nap után való szeredán. Az anyám mondotta ezt nékem.

1580 esztendőben Báthori Kristóf erdélyi vajda meghal, és mindjárt a fia Báthori Sigmond választatik helyette az vajdaságra, mert akkor Vajdának hívják vala az erdélyi fejedelmeket.

1582 esztendőben olcsóság volt: köble járt a szép búzának 24 pénzen, árpának dr. 2. zab 1, vékája — oly nagy olcsóság volt.

1583 esztendőben is hasonló olcsóság volt; mert a búzának a szépi négy maros-köblével járt egy forinton, az elegyesebb járt

hat köblével egy forinton, a rosnak dr. 16, és az árpának tizenkét pénzen, zabnak járt dr. 8 egy köble. N. b. Annak felette nagy csendes békesség volt minden rendek között. Egy kapuszámról volt az adó ugy mint dr. 90.

1584 esztendőben is igen szép békesség volt és nagy olcsóság volt mint a tavalyi esztendőben. Báthori Sigmondnak, mivel gyermek volt, az ország rendelte vala gubernatorának Géczi Jánost; de mivel még a scholába járt, tehát Gálfi János volt mellette gondviselő. A jesuviták educálták és tanitották. A mestere volt Stephanus Arator —jesuvita volt. Ezeket én hallottam akkori főemberektől és egy Joannes Rettegi calvinista praedicatortól a magam asztalomnál némely részét a dolognak.

1584-n holt meg Borsos Sebestyén, a szüle-apám.

1585 esztendőben lött egy drágaság. Egy köböl búzát adtak el hat forinton; de nem sokáig tartott, hanem megolcsódott. Ebben az 1585-k esztendőben választatott a gubernatorságra Géczi János Báthori Sigmond mellé.

1586 esztendőben volt igen nagy pestis, melyben sok ember holt meg. Egyébaránt nagy jó békesség volt. Báthori István király meghal Lengyelországban, birodalmának tizennegyedik esztendejében.

1587 esztendőben Báthori Sigmond a Géczi János gubernatorsága alatt volt, és igen nagy békességes idő volt mindenfelé, mind a törökkel s mind pedig a némettel, mind pedig az ország népe között. Én voltam ezen esztendőben hat esztendős gyermek.

1588 esztendőben Géczi János az országgyülésében leteszi a gubernatorságot Medgyesen. Másodszor a török prédálja Szikszót. Ebben adtanak engemet a scholába. Biró volt Kovács Pál.

1589-n Géczi János Fejérváratt meghal. Báthori Sigmond a fejedelemségre megesküszik. Scholába járó gyermek voltam ekkor.

1590 esztendőben hallottam hogy Bécs táján földindulás volt. Erdélyben is Brassó táján igen nagy volt, hogy a harangok is megszóllaltak.

Ad posteros lectores.

A Kalendáriumban látom kezdèttek valami historiát irogatni, melyet kezdettek el a mint látom irni az elmult 1613-iki esztendőben, és azóta minden esztendőben szaporitják aprónként. De a mint látom és olvasom, valami különbözés vagyon benne, mert a mint az egyik Kalendáriumban vagyon, a másikban különben vagyon; söt még az kézirásban is — a mit értem benne és jól tudom mint volt — abban is látok olyakat, hogy hibásan irták, melyet ha Isten segit', ide alább meg fogom jobbittani. Mert azt én tudom — mikor jelen voltam sok dologban.

A Borsos Sebestyén szüle-apám irásától is látom valamivel különbözni. Az vagyon 1584-ik esztendöig. Azután én kezdettem valamit irni, holmi városunkban s országunkban és magunk körül való Memoriále-szabásut. A ki akarja olvasni, lássa — melyet immár ide fel 1580-k esztendőben elkezdettem, és a mit lehet ide irok, s igazán is irom; némelyet a Kalendáriumban is megnézek, hogy jobban legyen a dolog.

1591-iki esztendöre nem látok én a Kalendáriumban is semmi oly dolgot, hanem jó békességes és bővséges időt tudok. Én akkor az scholába jártam. Ha azt kérdenéd: ki volt a biró akkor itt a városon? tehát volt biró Kovács Pál; pap pedig volt Joannes Kallay.

Az elmult 1590-iki esztendőben is, ha kérdi valaki: ki volt bírája a városnak? mondjad hogy Kovács Pál volt, praedicator pedig volt Joannes Kallay uram. Ha hinni való dolog édes barátom, lássad: ha hiszed jó, s ha nem hiszed, adj két pénzt, annak adom a ki elhiszi; mert én elhiszem s magamnak tartom a két pénzt. Érted é vagy nem?

1592 esztendőben a porta és a vezér Szinán bassa meghagyásából Horváthországra megyen a török, a bosniai bassa, és ott nagy rablást tészen, mely miá német császár között — ki Rudolphus secundus volt — és török császár között felbomla a frigy. Ez lőn legelső ok és alkalmatosság a jövendő háboruságokra, hogy a török a frigyet a némettel megszegé.

1593 esztendőben második Rudolphus német császár látván azt, hogy a török a frigyet felbontotta volna, legottan azon lőn, hogy

Báthori Sigmondot és ő vélle együtt a molduvai vajdát és havasalföldi vajdát Mihályt magához kapcsolja, melyet is véghez vűn végtére. De elsőben az országban a nagy urak meghasonlának egymás között és némelyek készek valának a német császár mellé állani, némelyek pedig a töröktől nem akarának elállani, hanem akarják vala tartani a hűséget. És mind így ellenkedének egymással sokáig. Ezenközben a német császár, hadait a maga oltalmára inditván, a végekben sok várakat megvőn, melyeket a Kalendáriumban megláthatsz, — oda igazitalak.

1594 esztendőben Báthori Sigmond, hogy a török mellöl elálhasson és a német mellé álhasson, egynéhány urakat Kolosváratt levágata; és osztán azokkal az urakkal, a kik a németet szeretik vala, Rudolphus császár mellé álla. És ezen esztendőben Szinán bassa megszállá Nagy-Győrt, és a tatár Husztnál kijöve és a magyarországi hadat megveré, és felméne Szinán bassa segitségére égetve és rabolva. Ott a harczon elvesze a nagy úr Balassi Ferencz és sok több számtalan vitéz emberek vélle együtt. Győr várát a bassa megvevé, és népet hagyván benne, Komáromot megszállá és erőssen vítatá; de azok igen emberül vitézkedvén, nékie meg nem adák a várat.

Ezenközben ide alá a magyarországi hadak a minapi romlásból a mint lehete magokat felépitték; és megindulván, Nagy-Győr felé inditták a hadat, hogy Komáromot megsegitsék. Ezenközben a tatárságnak egy része hátra ment volt rablani Csalóközbe, hogy az odafutott népet elrabolja; de azok is emberül forgódván, az ellenséget magokról elüzék Isten segitségével, és az tatárságnak egy része a rablás és prédával haza menének, egy része ott marada a bassával Komárom alatt.

Ezenközben az ide alá való hadak felérkezének Komáromhoz, és annyira emberkedének, hogy noha a törököt derékképpen meg nem verhették alatta, de úgyannyira megbolygatták, hogy a várba bészólhatott a magyar, és a várból is kiszólhattak a várbeliek. És így egymást megbíztatván, elkellett a magyarnak azért jőni alolla mert nem bírt a törökkel, és a török ugyan ott maradt, de a török is nem bírt úgy vélle, hogy ugyan megverhette volna őket, mivelhogy a tatárságnak a nagyobb része haza ment vala a prédával. Mindazáltal ugyan nem hagyának a bassának nyúgodalmat Komárom alatt, hanem el kelle alolla szállani, mert immár hideg őszszel

vala. A bassa megindula a vár aloll és alá mendegele Buda felé, és a hódoltságra telelni alá méne, és az hadait oda szállitá; és mind a tatárt a mi ott maradt vala, s mind a törököt az alföldön Buda körül telelni szélyel eloszlatá és ott telele a *) télen. A magyar hadak is leszállának. Így szabadittá meg akkor Isten Komáromot az ellenségtől. Ezeket én akkor az esztendőben onnan feljül egy ide alá az én mesteremnek küldött levélből tanultam, mely mostan is kezemben vagyon. Az Indiciumba **) ha többet akarsz látni, ím látom hogy írtanak — szabad, de ez ott ilyen jó móddal és rendel nincsen, mert én akkor-tájban 14 esztendőben jártam, s igen jól emlékezem rá.

1595-n Szabó Péter volt a bíró.

1595 esztendőben Szinán bassa, jó tavaszra kelvén, hadait megindittá és nem méne többég a felföldre, hanem a Nagy-Győr megvételével megelégedvén, szintén Havasalföldében állapodék meg. Melynek nagy erejének Mihály vajda ellene nem állhata, hanem minden hadával Brassó felé kiszálla, és ő maga gyakrabban Brassóban volt és ott a tájatt. Báthori Sigmond ezt megértvén, Mihály vajda mellé segitséget külde, és onnat Rukajhoz néha bémenvén, csatázának a bassa hadával; mindennap inkább és győzedelmes csatájok szolgált, mert igen emberkedtek a magyarok Isten után. A bassa ő maga Tergovistyában volt és ott egy várat csináltatott palánkkal, melyet megfontak, tapasztottak és földel megtöltöttek volt a törökök.

A nyár mind csatázásban telék el inkábban. Hanem kisasszony-havában Báthori Sigmond is készülni kezde hogy a bassára reá mennyen. Érkezék azonközben Rudolphus császártól szép segitség, ugy mint gyalog és lovas német — lehetett másfél ezer; igen szép had vala, mert láttam. E mellett küldött vala pénzbéli segitséget is, nem tudom jól mennyi ezer tallért: némelyek öt ezernek, némelyek többnek s ki pedig kevesebbnek mondotta hogy volt; valami aprószerü muskétákat is palaczkokkal együtt, minden puskához két két palaczkok valának: nem tudom hány ezer volt, némelyek öt ezernek mondották; de elég hogy volt, mert magam is láttam benne, sőt ma is hogy ezt írom, kettő vagyon a fogason benne.

---

*) azon télen. **) 1593-n Debreczenben megjelent második magyar Kalendarium.

Ebben az időtájban a székelységben igen sok vala a jobbágyság alatt a székely nemes emberek kezében. Ezt látván a fejedelem és ezeknek állapotjokat, hogy ezektől az ő hada megszaporodhatnék ha szabadságokat megadná: tehát gondolkodék magában, és azoknak titkon levelet külde, nékiek szabadságokat megigíré. Ennek nekiörülvén a nyavalyás székelyek, csak hamar öszszegyülének és Báthori Sigmond mellé menének. Ezt látván a székely nemes emberek, igen bánák azt ők, hogy ilyen titkon és mód nélkül, ország akaratja és híre nélkül szabadságokat megadta vala az ő jobbágyaiknak; kik közül sokat, még János király idejebéli támadáskor, sokakat pedig azután töttek vala jobbágyá, és azóta bírták őket.

A székelyeknek Báthori a császár puskáit — kit akkor fekete puskáknak hívnak vala — mind oda közikbe osztá, és igen szép hadat épitte belöllek. Úgy hallottam, hogy közel voltak húsz ezeren, de én nem tudom s nem láttam. Megmustrálván őket, mondják hogy szép had lett volt belöllek, kin igen örült a fejedelem. Így indula akkor azért Báthori Sigmond a bassára, és elsőben szálla a Barcza mezejére minden hadával, és ő maga Brassóba szálla.

Ezen a mi városunkon M. Vásárhelyt is a város népét mind felkészitték. Bíró akkor Szabó Péter vala, és a lovasoknak hadnagyok vala Török János, vicéje pedig Csiszár András. Jó száz lovas vala, és a Mátyás király adta szép aranyos zászlót nékik oda adták vala; veres vala, arannyal írott, ez vala reá írva: Jesus Nazarenus Rex Judeorum.

A gyalogoknak pedig főhadnagyok vala az én apám Nagy Szabó János, vicéje vala Herepei Gergely. Jó két száz gyalog s még többen is voltak. Akkor az apám s mind pedig Herepei Gergely polgárok valának, de még is el kelle menni; itthon a bíró csak harmad magával maradott vala, mert úgy volt parancsolva a fejedelemtől.

A székelységen — úgy hallottam, de nem láttam, — hogy mindenütt véres nyársot hordoztak akkoron a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé menjen. Azt mondották akkor, hogy az régi székely törvény volt a nyárs hordozás, melyet igen nagy és utolsó szükség korán szoktak vala cselekedni a régi székelyek.

Midőn Báthori Sigmond a Barczán Mihály vajdával és István

vajdával megégyezett volna, Isten segitségét kérvén, elindula Havasalfölde felé a Szinán táborára. És elöljárót válogatván, Tergovistya felé mentekben a bassa strásáit először, de azután a csatáját is futva szalaszták. Ezt a bassa megértvén, nem várá meg Báthori Sigmond hadát, hanem Tergovistyában egy bassával népet és ágyukat hagyván, ő maga Bukurest felé méne. De ott is utánna lőnek. És méne onnat Gyirgyóhoz, és ott a vár mellett aloll a Dunát által hídalta volt azon a nyáron, és Gyirgyóban népet hagyván, által ment ő maga a Dunán.

De ezenközben érkezvén a Báthori Sigmond hadai, a lövő szerszámmal az hídnak szoritják a törököt, és az hídat a hun a fele lött volna, az ágyukkal ellövik; mely elszakadván, a mely török azon innen volt, az mind fegyverre költ és a vizbe holt; a többit a várnak és Dunának szoritván, úgy vágták le, annyira, hogy szárazon mehettek a várba a test hátán; mert teli volt a Duna szakadéka testel, lóval s egyéb marhával. Azután való napon a várat is megvevék és ott is levágák a törököt — semmi kár nélkül. A bassát pedig kit benne hagyott vala Szinán bassa a tergovistyai várban *) — — addig el se jöttek onnat Gyirgyóhoz, hanem csak vakmerőképpen meghágá a székelység és megvevé; mert annak a tapasza nem száradott volt meg, hanem lágy vala. Ott is nem lött semmi oly kár a népben, de a török mindent vesztett. Akkor így ment a dolog véghez. A Dunán utánnok senki által nem ment, hanem a ki által szaladott, a békével maradott és házához ment a török. Hallottam akkor, hogy a népen a szokatlan viz mián sokakon a vér volt, és a vérben is megholtak a had népében sokan.

Ezek mind eltelvén, szent Márton nap elődedin haza érkezének minden hadak a fejedelemmel együtt, és Fejérvárban székibe üle Báthori Sigmond. A németség is haza mene Slésiába. Itt menének által városunkon mind lovas, mind gyalog. A város népe haza jött vala immár, hogy itt a német elment. Az egyik kapitány az atyámnál szállott vala, akkor a szent-györgyi utczában lakott az atyám; a kapitánynak vala a neve Snekkenhauszer, ott az atyámnál igen vígan lakozék, egy éjjel hála ott, nékem pénzt ada hogy el-

*) Innen — hihetően az eredeti kézirat olvashatlansága miatt — valamenyi példányból a mondat vége kimaradt.

méne. Scholába jártam én akkor és voltam 14 esztendős gyermek. Akkor így méne végbe a dolog s így tudom.

A fejedelem karácson után el méne valahova. Azt hallottam, hogy oda fel Prága felé ment volna. Miért ment légyen? azt én nem tudhatom, talán más jobban tudhatja. Azt hallottam imígy-amúgy, hogy az aureum vellust adták fel néki, avagy hogy a szentelt vitézséget. Én egyiket sem erősitlem mert nem tudom, csak tudom hogy a fársángban 1595-n nem volt az országban. Akár hol volt, ő tudja, de az országban addig elég dolog telék el; mert a székely nemes emberek orrolják vala az ő jobbágyoknak megszabadulását.

`1596. Ez a székelyekre nézve síralmas esztendő. *)

1596 esztendőben, mikor — a mint feljebb emlittém — fársángban a fejedelem elment volna: a míg oda járna, addig itthon a székely urak, kiknek jobbágyokat Báthori Sigmond felszabaditotta vala, azok egymásban tanácsot tartának; minden székes helyekre hadat gyüjtének, és mind az udvari hadat: lovast, gyalagot felhozák, és taraczkot, ágyukat vonatának ki; de ez oly titokban volt azoktól a nyavalyás székelyektől, hogy azt ők soha nem tudhaták meg, hogy ő ellenek lészen a had, hogy őket akarják jobbágyság alá vetni az urak. Én nem is hallottam, egyik széken is hogy öszszegyültek volna a magok oltalmára azok a székelyek.

Azért azután a mint magokban titkon elvégezték volt a székely főemberek, egyszersmind egy nap rohantak minden széken reájok, és magokban ugyan felregistrálták volt, hogy minden széken kik és kit fogjanak meg; és így estenden kimenvén reájok, az ágyokban lepték őket a kiket felírtanak volt. Minden széken így cselekedtek. A kiket osztán megfoghattak, kötözve bévitték székes helyekre, és ott öltek meg szegény ártatlanokban nagysokat: kit felakasztottak, kit felnyársoltanak, kit pedig egyébképpen kínoztanak és vesztegettek, orrát-fülit elmetszették szegényeknek rútul, kit esmét fel piricskoltanak bennek, úgy hogy megholtak.

---

*) Az itt következő s kissé élesen színezett történeti esemény indokainak megértésére szükségesnek látom az olvasót „Erdélyország Történetei Tára“ II. kötete 18—19-ik lapjaira útalni.

Ide M. Vásárhelyre is a mint szintén más székes helyekre hadat gyűjtöttek vala a maros-széki fő székely emberek és a piaczra sok lövőszerszámot vonattak vala. Én egy estve naphaladat—tájban látám, hogy a lovasok készülnek, de nem tudta azt senki magokon kivül: hova mennek. Csak látám, hogy mindenfelöll elmenének. És hát Maros-székre mentenek, és—mint feljebb is írám — azoknak a székelyeknek a nagygyát, a kiknek Báthori Sigmond az elmult időn megadta vala szabadságokat, fogdosták meg. Kiket ágyokban tapasztaltanak éjjel, úgy fogták meg a magok házokban a feleségek mellett. Reggelre kelve hát úgy jőnek bé az hadak s úgy hozzák őket szegényeket, mint valami nagy gonosztévőket. Semmit aval nem múlattanak, hanem másodnap sok nyársot faragtatának a város erdejéből és az akasztófához hordaták a nyársokat. A székelyeket is oda vivék, és sokat nyársba vonának, sokakat felakasztának szegényekben. Estvére kelve esmét elküldének és hasonlóképpen hozának. Más reggelre kelve viszontag újabb székely rabokat rablának és hozának, kiket hasonlóképpen mészárlának fel az akasztófa alatt.

Egy Károly Andrást is hozának — hadnagy volt ez köztök; azt lófarkon megvondozák és kivivék, fővel alá vonák szegényt s lábbal fel az égfelé a nyársba — úgy gyalázák meg az ártatlant. Sokakat felakasztának esmét, egynéhány nap mind úgy lőn a dolog. Egykor az öldöklést megúnák, elhagyák, hanem az orrokat, füleket kezdék metszeni; de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajakastól elmetszették, annyira, hogy csak a foga maradott szegényeknek, és sok így is megholt miatta; a fülét is a kinek elmetszették, a nyaka felé nyúzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot töltének el rajtok. Végtére azt is hátra hagyván, azt rendelék, hogy csak felpiricskolják őket; és oly nagy deszka lapoczkát csinálának, hogy égtelen volt az, de annak élet és fokot faragtak; aval kilenczet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágták oda fenekére a lapátnak, melyet láttam hogy oly súlyosan esett, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta. Azt mondották, hogy sok megholt abban is szegényekben. Ilyen rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldébe mentenek vala Báthori Sigmondal. Ez dolog a fársángba lőn 1596-n. Ezeket szemeimmel néztem. Bíró Kovács Pál vala, a pap Mathias Piskolti vala.

Ottan hamar, hogy ezen dolgok elteléneк, haza jöve Báthori Sigmond onnat a hol volt. És menten hadait kezdé késziteni, és pünköst tájban Jósika István által megszállá Tömösvárát és sokáig vítatá; meg is töreti a falát jó darab helyen, de meg is ostromoltatá vastagon, és a sok gyalog mind oda vesze, és számtalan sok fő vitéz emberek oda lőnek; mert belőll a török nagy árkot ásott vala és erőss sánczot a törésen. Mikor a várat vínák, egykor látták az egen török ország felé, mintha valami tüz lobbanás lött volna, melyet úgy magyaráztanak, hogy egy csuda volna az egen, és hogy az győzedölemnek a jele volna. De a csak bolondság volt. Mert csak ottan hamar a sákmányosokkal a mely vitézek kimentek volt, tehát fogtanak valami törököket; azok között hát a török császár tábormesterét is elhozák, ki megmondotta, hogy az hatalmas császár útban-jövőben volna. Ezek a törökök azt is megmondák Jósikának, micsoda tűz volt volna a kit Tömösvárhoz láttak az ég alatt; mert hát a császár poros szekerei gyultak volt fel a táboron, és ezt látták a kik táborban Tömösvár alatt voltanak..

A török tábormestert a generalis Jósika István Báthori Sigmondnak küldi Fejérvárra. Ez ott is megmondja, hogy a császár útban volna és nem meszsze jöne; továbbá azt is, hogy Tömösvárát is megsegéti igen rövidnap, hogy ha el nem jönek alolla. Kérdette Báthori Sigmond tölle: hogy hova menyen császár osztán, ha tisztességgel eljönek Tömösvár aloll? És azt felelte a török: hogy tudja császár hova menyen, de soha nem mondotta meg azt, hogy Eger alá menyen. Elküldé elölle a török rabot — meghagyta hogy gazdálkodjanak néki tisztességesen.

Ez alatt hamar megizeni Jósikának, hogy mennél hamarább a lövöszerszámokat a sánczból vonassa ki és jöjjön el Tömösvár aloll, mert a dolog más lészen. Eljövének azért akkor Tömösvár aloll nagy békével, de nagy kárral. Mondják, hogy úgy löttek örömet a várban hogy hallották császár jövetelét, és hogy a szállás is elbomlott.

Legottan meghallotta császár, hogy Sigmond elhagyatta Tömösvárát vítatni; continuálta útját Eger vára felé, semmit aval nem gondolván, hogy a pornak nagyobb része meggyult volt, mert mást hoztak helyébe eleget utánna hamarsággal. Eger vára alá szállván Mahumed császár, azt megvevé három hét alatt. Nyári Pál vala benne fő generalis, és le nem vágatá császár; hanem több urakkal

együtt fogva esének. Volt e vár-megvétel ugy mint 12-ik octobris 1596-n.

Ezenközben hallák, hogy Austriából Maximilianus herczeg alá jött volna; de késén, mert már oda vala a híres neves Eger vára. Báthori Sigmond is az erdélyi haddal kimene Maximilianus mellé és vélle megegyezvén, a Kereszles mezején a törökkel szembe szállának. És elsőben ugyan jól szolgált a szerencse a keresztyéneknek vagy három napon. Melyet látván a török, másképpen fogott hozzája; mert válogatott néppel császárt kiállatták a táborból, de negyven ezer jancsárt hagytak a császár sátoraiban készen; esmét az egész tatárságot oldalfélt rendelték hogy felüljön és készen ott várakozzék, az időtől várván, és mikor esmeri az idejét, mindjárt induljon oda a hova kell.

Harmadik rendbéli lesben állott hada esmét volt válogatott negyven ezer kopjások, melyet a táboron kül állatott volt úgy, hogy az is vigyázzon az alkalmatosságra és ahoz tartsa magát.

A több közönséges had a mi volt azt úgy igazgatták és instruálták, hogy mutasson elfutó képet és fusson ki a táborból, mindent a sátorban hagyván; mert tudta azt — valaki volt a ki ezt az okos stratagemát gondolta és dirigálta is — hogy a magyar kapsinak szokott esni, és úgy könnyebb vele bírni. Nem is csalta meg a reménység őket. Mert mikor látta volna a keresztyén azt, hogy fut a táborból a török, nem tudván a titkot, neki noszogatták egymást. Mondják volt azért akkor némely vén hadakozó emberek: hogy ne menjenek a tábornak, hanem a mely 38 ágyut és taraczkot tennap nyertek, több lövő-szerszámmal elöll vigyék, és rendelt seregben menjenek és lövöldözzék le a sátorokat; de azt nem fogadák némelyek. Most — úgymond — ennek az ideje, mert fut — jól látjuk — a török, s mi haszna lészen ha elhagyjuk futni? És ugyan azt kiáltották, hogy a ki ebben ellent akar tartani, áruló az! És így reá rohantak a táborra, azt tudván, hogy senki ott már nincsen, hanem mind elfutott az ellenség. Elhagyván azért ordinantiájokat minden seregek, a tábornak estenek, foglalták a sátorokat magoknak és osztoztak felette.

De ime ezenközben láss szép, vagy igen rút dolgot. Mert már mikor a császár sátoraihoz közelgettek volna a sok rendetlen nép, oda is akarnak rohanni; de a bennek lévő 40 ezer jancsár őket jó

közel czélra vévén, úgy lötte a mint akarta. Azt a lövést meghallván a tatárság és a 40 ezer kopjás, rendelések szerént menten sebessen indultak, és a prédáláson a rendetlen sokaságot csak tapodtatta és verte, le is vágta a kit győzött. De a ki onnat kimehetett a keresztyén, és a herczeg és Sigmond táborára ment, nem üzte meg az ellenség; mert az napon nem ment a török oda a táborra, hanem a ki akart elvihette mindenét. A Sigmond sátorát is más nap vettették fel porral, és úgy mentek el osztán.

Így járának akkor a keresztyének a Mahumettel a Keresztes mezején. Látom ugyan a Kalendáriumban a historiázást, de el ne hidd azt; mert ott semmi az a ki török elveszett, de keresztyén ott annyi veszett — főképpen német — hogy tíz esztendő mulva is ugyan fejéreslett az embercsont ott, és a sok sisak és fegyverderék; söt azt mondják a kik ott jártak, hogy máig is még látszik a számtalan csont és emberfő s vas egyetmás, de a fű benötte. De olyan a mi dolgunk, hogy a mi gyalázatunkat csak hazug írással akarjuk elfedezni.

Onnat Báthori Sigmond elszakadván, a kikkel lehete haza jöve, de számtalan lövö-szerszám oda marada az ellenségnek. Azon télen nyúgovék, de elég szomorusággal és gondolkodással.

1597 esztendöben aratás után esmét megszállá másodszor is Sigmond Tömösvárát önnönmaga. De minthogy a székelyeket nem vihette vala oda — mivel a székely urak tavaly felmészárlották vala és jobbágyokká tették vala őket, nem voltanak az hadban — semmi dolgában Sigmond ez úttal is nem mehete elé, hanem elpironkodék alolla, nagysok ember oda vesztésével és igen nagy kárával.

Szinán bassa tatáriban — 1594-k esztendőben hogy Budánál telelt vala a török, tehát ott megszeretvén a lakást — Pesten maradtak vala, és oda telepedtek s házasodtak valami tatárok, de nem sok volt, mintegy kétszáznyi volt; a mint hallottam azok most is ott laknak. Mondom, hogy az a kevés tatár jött volt fel, és valami kevés lovas török is véllek, és azok a tábort Tömösvár alatt minden nap megütötték és úgy bolygatták öket s nem hagyták nyúgodni öket. S végre ö maga Sigmond az egész haddal ment reája s úgy üzték el, s többször nem ment osztán reájok. De a felöll ott hagyák a várat és haza szállának. Így járának ez úttal is a várvívással.

Ebben az 1598-k esztendőben a szabóműnek megtanulására adott az apám göcsi Szabó Mihályhoz. Oly nagy égszakadás lött vala, hogy a pap házát és az Hajdu Márton házát csaknem elvitte vala az árvíz; a piaczon megúszta volna a vizet a ló.

1598-n Tömösvári Szabó György volt bíró.

1598 esztendőben egykor csak meghallók, hogy császár egy bassája által meg akarja szállani Váradot, és ugyan meg is szállá. Aratás után nagy erővel Váradba német jöve és magyar, kiknek Szelestei János és a Király Albert vala kapitányok. Mátyás herczeg is Budát megszállá, hogy már Váradot elhagyá a török; de nem hagyá Váradot, hanem megrontá és erőssen ostromoltatá sok úttal; de a benne valók ellene emberül viselék magokat. Végtére oly sok esők kezdének járni, hogy az eső éjjel nappal esett lassuságában 40 napig; az hegyek mind az országban és másutt is szakadoztanak, mely ez mai napon is meglátszik, és a nagy esőt nem állhatá el a török, hanem elméne a várvívásból. De Mátyás herczeg is elhagyá miatta Budát és eljöve alolla.

Ugyan ebben az 1598-k esztendőben Nagy-Győr várát viszsza nyerék a töröktől Isten által, holott sok török veszett a várban. Város bírája Köpeczi György vala.

1599 esztendőben Báthori Sigmond vévén eszébe, hogy több lészen nyolcznál, ha a törökkel meg nem békéllik, tehát gondolkodék magában ilyenképpen: hogy ő maga menjen el az országból, és a báttyát Báthori Andrást — ki Cardinalis vala — hagyja az erdélyi fejedelemségbe, a végre pedig, hogy a törökkel megbékéljék és a régi állapotba állassa, a kiből Sigmond az országot kivötte vala— hogy így az ország megmaradhasson a török szárnya alatt. Medgyesen azért pünköst tájban gyűlést hirdete Sigmond, és az ország előtt e dolgot megjelentvén a fejedelem, tetszék ez a dolog mind az egész országnak, és Báthori Andrást acceptálák és inaugurálák is ugyan ottan.

Sigmond pedig elbocsáttatván*) az országtól, Lengyelországba méne. Ezt az egyezést**) megértvén Rudolphus secundus, igen báná, látván, hogy Erdély tölle el akar szakadni; melynek ellene

*) T. p. elbúcsuzván. **) T. p. végezést.

is álla, mert legottan Mihály vajdának íra és parancsola: hogy hamarsággal készüljön, és Báthori Andrást az országból verje ki, hogy az ország a törökkel ne égyezzen meg. Melyet értvén Mihály vajda, igen hamarsággal szép hadakat készitte, és igen titkon a székelyeknek is levelet külde, azoknak kiket az urak 1596-k esztendőben nagy vérontással jobbágyság alá hajtottak vala. És azoknak — de a többinek is — az ő szabadságokat megigéré hogy megadja. A székelyek látván a vajda levelét, legottan készülni kezdének. Mely ellen a székely urak nem állhatának, mert a Cardinalis sietve hívja vala őket a hadba; mert a dolgot igen későn vette vala eszébe a Cardinalis Báthori András. Gyülést is tött vala ugyan, de késő lön, mert félben hagyák azt, mert hallák hogy már*) benn van az országban minden hadával. És így hamarsággal táborba szállának Szebenhez. Mihály vajda is megtartózván, a székelyeket és egyéb hadait is várván-várja vala, de a székelység későn indult vala el. Végtére a két had egybe érkezék—Korniș Gáspár volt a generalis. A vajda rendelt volt ilyen dolgot magában: mivel hogy néki szép lengyel és rácz hadai voltak, hogy azok semmit egyebet ne miveljenek, hanem valahun a Cardinalis zászlóját és magát lenni esmérik, egyenesen arra menjenek és azt a csoport hadat vágják le, és magát is fogják el. A lengyelek vakmerőképpen reá rohanván a Cardinalis seregére, megfutamtaták mind a hadát, mind pedig magát; és ő egynéhány urakkal elszaladott ugyan, és Csík felé fogott és futott. Imitt pedig a derék hadnak a vajda dolgot adott, de a vajdát az ország hada elsőbben megtolta, és ugyan megfutamtotta, és az ágyuit is elnyerték.

De láss szép dolgot. Mert hát a székelység a futó vajdát elöll találta, és megtérvén velek, újolag harczot adott az országnak, s meg is verte őket ott, de estvig tartott a harcz. Estvére a táborba leszállván, ott töltötték el az éjszakát, de félelemmel; mindazonáltal reájok jött az ellenség, s ugyan csak reggelig helyt állottak emberül.

Reggelre kelvén, noha eleget kiáltották, hogy senki el ne menjen, mert újabban meg kell víni a vajdával; de aval senki sem gondolt, hanem elfuta a tábor — ki hova láta szemével.

---

*) Mihály vajda.

Báthori András pedig az urakkal a mint az űző lengyelek előtt elszaladhata, Csíkba méne, de nem sokad magával, hanem mintegy másfél század magával—de azok mind fő emberek valának. Mikor jutott volna a havasra, éjjelre megszállottanak. És mikor immár, a mi volt, öttek volna, imé! nagy hirtelenséggel némely gonosz székelyek megüték őket, és mind fejedelmestől fejeket szedék, és a Báthori fejét elvivék magokkal a székelyek házakhoz.

Ezen közben a vajda Fejérvárban a székbe ült, és az ország népét bírni kezdé. És mikoron a székelyek a Cardinalis fejét oda vitték volna a vajdának, haraguvék rajta a vajda, hogy elevenen nem vitték oda néki; mindazonáltal őket megajándékozá és gratiát ada nékiek, és ottan őket elküldé hogy a testét is oda vinnék. A székelyek a testet is oda vivék, és megmosogatván szépen, oda varrák a fejét a derekához; és felöltöztetvén cardinalis ruhába és süvegbe, a papok és Mihály vajda is jelen lévén sok fő rendekkel, eltemeték a nyavalyás papot a fejérvári templomba. Ilyen szerencsétlenül járt a jámbor Cardinalis.

A harcz die 28-a octobris lőn 1599-k esztendőben.

De e tájatt, hogy Mihály vajda Erdélyre és a Cardinalisra készüle, alsó Magyarországban Bocskai István is nagy hajdu és magyar haddal megindulván, béjött Erdélybe, ágyukat és egyéb lövő-szerszámokat is hozván magával. Nem tudom, hogy ha a német császár akaratjából volt é, vagy nem? de úgy látom, hogy ha a Mihály vajdánál elébb érte volna a Cardinalist, ő is belé kapott volna a fejedelemségbe. De már a vajda a székbe is ült vala. Igy azért Kolosvártól megtére Bocskai István az ő angyalival. Mert azok a hajduk úgy nevezték vala magokat, hogy ők angyalok, oly jámborok. Így azért nagy kóborlással viszszatérének Magyarországba azok a Bocskai angyali. Akkor én Kolosváron lakom vala, szabólegény voltam, vén Palástos Istvánt szolgáltam.

Immár úgy hiszem hogy eléggé vehedd eszedbe: mit nyertek a székely nemes emberek vélle, hogy azokat a székelyeket, kik Báthori Sigmondal Havasalföldébe a törökre szabadságért elmentek vala, és onnat haza jövén jó szerencsével, itthon őket felmészárlák és esmét jobbágyá tevék. A pogány is azt nem mivelte volna, sőt szánta volna őket, ha látta volna.

Úgy vagyon, hogy a székelység a Mihály vajda népétől semmi bút nem látott, mert a vajdának kedvében voltanak. De az egész országot égtelen elpusztitttá az oláh és rácz azon esztendőben—úgy hogy síralmas megmondani vagy írni — de a hol hozzá fért a boszszuval eltölt székely is; mert sok helyeken udvarházakat dúlának fel — a székely urakét, kiket ők megtudták, hogy az ő attyokfiának halálában részek volt. De ez a dolog azért nékiek a jövendő esztendőben síralmokra fog fordulni duplával, melyet majd megérthetsz.

Mihály vajdának a cancelláriussa a gyulai püspök vala: Náprádi Demeter.

Ezen közben a német császár megértvén, hogy Mihály vajda triumphált volna a Cardinalison, s ismét székibe ülvén bírná Erdélyországot, és nem kegyesen hanem mostohán: jámbor követét a vajdához küldé ilyen követséggel: „hogy köszöni mint jó hívének, hogy Erdélyt nem hagyta tölle elidegenedni, hanem keze alá hajtotta; de immár azt parancsolja néki, hogy menjen országaba, és a mint eddig, ezután is oltalmazza a török ellen, megtartván hozzája az igaz hűséget, mely hűségért császári kegyelmességét igéri és ajánlá mindenben; Erdélyre pedig gondot akar ezután viselni a császár.“ Mely követséget hallván a vajda, nagy haragját veti a követekre, és monda: „Bá zo nu oj dá“ az az: nem adom, mert én vettem meg Erdélyt s bírni is akarom, senkinek nem adom.“ E-vel a német követ elment császárhoz a követséggel.

1600-n Kovács Pál volt a bíró.

1600 esztendőben tavaszfélt Mihály vajda igen nagy haddal Moldavára méne, és a lengyel ellen oltalmazá az országot; vajdát vivén oda, azt nem tudom kit vitt volt.

Ezen közben haza érkezvén a német követ, és a követséget értvén császár, nem foga néki tetszeni a dolog. Hívatja azért egy fő kapitányát Básta Györgyöt, szép hadat adván melléje. És elinditja Erdély felé ilyen instructioval: „hogy lássa az országot miben találja, és a vajda állapotját is szemlélje meg, és a mire az alkalmatosság tanitja, tartsa ahoz magát ott, tudósitván császárt mindenekről, miben légyen a dolog.“

Míg Básta György alá jődögele Austriából a német haddal lassan lassan, addig itt némely urak, ugy mint nagy Csáki István,

Borbély György s többen is tehát a vajdára támadának, és Makó Györgyöt, ki Mihály vajda kapitánya vala—a magyar katonák voltak kapitánysága alatt — mondom, hogy az urak elhitegették nagy igíretekkel Makó Györgyöt 'az ő hadával együtt a vajda mellől. Elírogatának a városokra és székelységre is: „hogy a ki jószágának s fejének megmaradását szereti, tehát az ország mellé Tordához menjen."

Ezenközben eljöve az híre a Básta jövésének, hogy nem messze volna Kolosváron túl. És nagy Csáki az urakkal eleibe méne, és mikor vélle szembe löttek volna és köszöntötték volna: megmondák az ország állapotját miben légyen Mihály vajda miá, és hogy a magyarságot s nemességet az volna szándéka hogy deleálja, és ráczot és oláhot akarna helyette az országba szállitani. Melyet mikor Básta hallott volna, azt tetteté, mintha Mihály vajda mellé jött volna, holott a császár más instructioval bocsátotta volt el őtet. Mindazonáltal vonittósan szollott az uraknak, gondolván, hogy a Mihály vajda Erdélyben való birodalma császárnak sem fogna tetszeni. Élni akarván azért Básta is az alkalmatossággal, enged az uraknak jó mód alatt, mely ez volt: „hogy az urak az ország képiben hitlevelet adjanak, hogy a római császár mellől soha el nem állnak, és az országot is el nem szakasztják fejek fennállásáig." Ez volt a conditionak fővebb tenora. Erről azért az urak levelet adtak Básta Györgynek, és legottan az ország mellé állott, és a táborokba jött Tordához. Ezen az ország népe igen nagyon örüle és szívet vőn. Ugyan is bizony, ha a vajda mellé állott volna, oda lett volna dolgunk, és csak elvesztünk volna egész nemzetestől.

Nem sokára a vajda e dolgot megértvén, megbúsula, és hamar a székelyek után levelet külde, és Petráskó után is a fia után, és Bába Novák után Havasalföldibe. Az alatt minden hadát egybegyüjtvén, megindula. Az ország hada is nem késék, hanem Tordától megindula Enyed felé. Ez alatt pedig a vajda is elébb szálla Enyedhez.

Innet a városból is az apám szép száz lovassal elment vala az ország mellé. Melyet Csáki István és Borbély György látván, az ország képiben igen becsülettel megköszönték, és jó kedvel látták az apámat Nagy Szabó Jánost és az hadát. Ugyan a város igen szép két száz gyalogot is küldött vala az ország mellé, kiknek hadna-

gyok Nagy Tamás volt. De az alatt meg lett az ütközet, oda nem érkeztek volt ugyan, de mint jártanak, ide alább megírom. De térjünk a dologra.

Mihály vajda látván az ország hadát, nem mene vakmerőképpen neki, hanem Miriszlón túl, ott egy szoros helyre sánczot vete, és az ágyukkal onnan lövöldöze ki egy ideig. De Básta mint jó látott hallott és bölcs hadakozó ember, tanácsot tarta és ő sem mene reája; mert a kopjás hadnak nem jó a szoross hely, vala pedig az országnak szép kopjás hada. Azért Básta mind lovast, mind gyalogot és a szekereket is,*) tudván azt, hogy utánna rohan a vajda, azt állitván hogy futna. De Básta meghagyta vala a kapitányoknak: hogy mihelyt a vajda kijő, tehát azon rendelt állapottal arczal megforduljanak a vajda hada felé, a szekereket a hátok megé hagyván. Így azért megfordula az egész had ily ok alatt. Ezt látván a vajda, nagy örömmel kiáltatni kezdé minden hadának nagy kiáltással: „Futnak az ebek, a magyarok; hozzá vitézek, miénk a nyereség!" De mikor osztán látta volna, hogy minden seregek arczal fordultak feléje, mond esmét: „Mit csinálnak s mit akarnak az ebek?" melyre mond egy valaki: „Ezek — meglátod — megvínak velünk."

Megtartózék akkor a vajda minden hadával, és kezdé a hadait rendelni a mint lehet. De az ország hada azt nem várja, hanem „Jésust" kiáltván, reája mennek egyszersmind, és a Marosnak szoritja a kopjás a lengyelt s kozákot, a német esmét a derekán általment, a több hadak is a gyalog székelyt a hegynek szoritják: és így megfutamék a vajda Fejérvár felé. És midőn Fejérvár mellett futna, Kornis Farkast — kit fogva tartott ott sok ideig — kihozatja, és ott az Ompolyparton fejét véteti, és elmenyen Havasalfölde felé. Mert Bába Novák és a fia Petráskó vajda oda nem érkezett vala a harczra, és azokkal meg akart egyezni**) és esmét megvíni Bástával. Az ország hada pedig vagy két nap ott marada, mig a futó népet kergették. Állott vala pediglen fel egy erőss hegyre futó székelység — nagy csoport nép: azt mondották, hogy 18 száz volt, de én nem láttam; a kiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat, de ők azt mondották, hogy nem jönek, mert attól félnek, hogy le-

*) hátrálni rendelé; **) egyesülni; e szó ily alakban gyakran jő elé.

vágják őket; hanem ha ugyan meg kell halniok, kezeken halnak meg inkább.

Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék, és megesküszik nékiek; de valamint lőn az esküvés — ők lássák — de azok szegények hitre lejöttenek, és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség, és körülvévén mind levágták nagy sivalkodással szegényeket, annyira, hogy mint egy halom olyan volt a test. Azt mondották, hogy a test aloll vérpatak folyt ki.

Így torlá meg a nemesség hogy Mihály vajda mellé ment vala Szebenhez a székelység. És így esmét jobbágyság alá hajtá őket, a minthogy az 1575-k esztendőben is felmészárlották vala őket az Havasalföldébe való menésért.

Ez is így meg lévén, az ország hada egynéhány napig elloszla. De nem sokat múlathata honn; mert Mihály vajda mellé esmét hát a Barczára hadak érkeztek, s megcsoportozott volt és meg akart víni. De Básta György is esmét oda érkezvén a német haddal, és egyéb hadak is, tehát megfogá a félelem és megtartózék. De Bástával ugyan maga a vajda hitre szembe lött vala, látni akarván: a Básta micsoda személy ember? Beszéltek egymással, és Básta azt mondotta néki: „hogy ne vesse szerencsére magát, mert jobb lészen, ha a német császárhoz megyen és folyamodik.“

Ezt a Básta tanácsát a vajda megfogadta, és a harczot hátrahagyta, hanem Aratinnal elment a havasokon Rudolphus császárhoz Németországba. Básta, azt mondják, hogy költséggel is megajándékozta volt, mert szánta.

Mondám ide feljebb, hogy nem hagyom el: mint jártak volt a maros-vásárhelyi gyalogok, kik az ország mellé indultak vala, a kiknek Nagy Tamás volt előttök. A harczról másfél száz kozák fogott volt a mezőség felé, hogy azon mennjen Lengyelországra. De a gonosz szerencse azt nékik nem engedte; mert a vásárhelyi hadra találtak szegények, és azok mind levágták őket, és jó nyereséggel jövének haza. Még kozákfejeket is hozának egynéhányat kardokban, és a bíró háza előtt először „Jézust“ kiáltának, és ott lerakák a kozákfejeket, melyeket az utcza végén a sorompók tetejébe rakata a bíró. Kovács Pál vala akkor bíró.

Az apám is esmét száz lovassal bément vala a Barczára, több hadakkal együtt Mihály vajda után.

Ezek a dolgok így végbe menének akkor, és az urak addig onnat nem jövének el, hanem Léczfalvára gyűlést hirdetének. Ott végeztek a mit végeztek: Csáki Istvánt és Bástát uralták — ketten pecsételték a mit kellett. Básta Fejérvár felé ment, hadait kiosztá, de nem lőn sokáig. Végezték volt azt is, hogy a harcz helyén egy kápolnát rakjanak emlékezetre, de abba semmi sem tele. Ezzel eloszla az ország népe, kiki házához.

A míg ezek lőnek a dolgok Erdélyben, tehát egynéhány székely főemberek Molduvára által mentek, s onnat Lengyelországba és szinte abba a várba, a hol Báthori Sigmond lakott; nagy kedve ellen és csuda nagy okos mesterséggel onnat ellopák a fejedelmet, és által hozták Molduvába, míg a lengyeleknek híre lőn benne; és ott Molduvában a vajda tartotta. Ezt a dolgot hallván azok az urak, a kik a törökkel való békességet kivánták, kapának rajta, gondolván, hogy a portával talán megbékélik Sigmond fejedelem, ha béhozzák. De mivel már Bástánál volt a Csáki István és a több urak hiti, nehezen férnek vala a dologhoz.

Mindazonáltal szent Márton nap után Kolosvárra gyűlést hírdetének és oda gyűlének az urak. Básta is a gyűlésbe oda jöve. És mikor az urak is mind ott volnának, tehát a törökös urak, kik a Sigmond pártján valának, megjelenték: hogy Sigmond Molduvában volna és kész volna az országba jőni, ha az ország acceptálná. De ellenben azt hallván a németes urak, azt kiálták: „hogy nem lehet az, mert az ő hitek már Bástánál vagyon az ország hitivel együtt, és ez mián nem férnek hozzája, hogy a némettől elszakadjanak; más az: hogy a minap vette el az egész magyar nemzetnek — de főképpen a nemességnek — az nyakáról a Mihály vajda szablyáját, melyért néki semmit nem adtunk; azért igazság ellen vagyon, ha hitünket is oda hadjuk és hozzája háládatlanok lészünk.“ Ilyen válaszra semmit a törökös urak nem felelhetének egyebet, hanem csak azt: „hogy nem az ő akaratjokból adta Csáki a hitlevelet, s ők nem tartoznak azt megtartani; hanem azt mivelik a mi az országnak nagyobb javára szolgál jövendőben.“

De ez mind csak így marada a pántolódás és fántofánt; hanem

a törökös párt megsokasodék annyira, hogy egykor megfogának négyet a németes urakban a törökös urak, úgy tetszik hogy Húszár Pétert, Sennyei Pongráczot, Kornis Gáspárt, az egyik nem jut eszembe.

Bástát pedig marasztták, hogy nagy úrrá teszik és jószágot adnak Erdélyben néki, maradjon benn az országban; de Básta azt csak megneveté a dolgot. Azután egy arany pohárba ezer aranyat tévén, kinálták vélle, de azt is csak pökte és azt mondotta: „Én nem leszek hamis hitü — mint ti — az én uramhoz a római császárhoz, legyen tiétek a ti aranyotok és poharotok s mind pedig jószágotok.“

E szók után készülni kezd Básta, és az ország is búcsut ád néki. Immár pedig a németes urak fogságban valának.

N. b. Bába Novákot és a rácz papot megsütik.

Básta azért Kolosvárról megindula, és mikor a város utczáján a közép-kapuhoz közelgetett volna, Básta ugyan felállott, jobb kézre a szekeriben hátra fordulván és ujjával fenyegetvén mond: „Meglássátok azt, hogy jótétemért megtréfálátok; de én is esztendőre adok néktek oly pohárt igen jó teli mértékkel, hogy meg nem ihatjátok. Várjatok el csak!“ Evel a szóval kimegyen a Kolosvár kapuján, és megyen az nap csak Szamos-Ujvárba; és ott kapitánnyá rendelte vala Básta azelőtt Ribis Győrgyöt, melyet akkor is benne hagya kapitányul, és ő maga eleibe vevé az útat és Bécsbe felméne, és császárral szembe lőn. És Mihály vajda is hamar felment Bécsbe, és ott magát mindenben igazitotta a császár előtt. De egykor Rudolphus császár eleibe hívatván mind Bástát, mind pedig Mihály vajdát, szemtől szembe lévén előtte mind a két fél, a dolgot megérti és megvisgálja miben lett légyen. Básta is legottan az ország hitlevelét eleibe tészi, és mind a vajda dolgát is egyszersmind megjelenti császárnak Básta: mint forgott légyen, és mostan is miben álljon. Ezt császár jól megruminálván, és az Erdély országa hitlevelét is elolvasván, azt találja fel: hogy Erdély országa hitetlenségben lehet, Mihály vajda vétkit — ha mi volt — tehát azt condonálván, gratiájába veszi. Bástának is, ha mi alkalmatosság lett volna dolgában, csak lehagyá, és mind a kettőt Erdélynek megbüntetésére küldi, azt mondván: „Ti mind ketten induljatok Er-

délybe, és a hitetlenségért büntetődjenek meg, a kik okainak találtatnak lenni.“ — De ezt mostan ebben hagyom, hanem térek a Báthori Sigmond dolgára.

Mihelyt Básta kiment az országból, legottan az urak béhozák Fejérvárra Sigmondot, székibe ülteték és idvezlék. Viszont Sigmond is köszönti az országot, és szép fogadásokat fogad az országnak. A mi fizetett had volt, ugy mint a Makó György hada, telelni osztja el az országba; M.-Vásárhelyre is adának négy százat, a Tárkányi István hadát — ez ott telele.

1601 esztendőben Sigmond is azon télen, hogy már nyúgovék 1601-k esztendőre kelve, de az alatt látván a német császár haragját, látja vala a jövendő hadnak reája jövetelit, mert megértette vala, hogy Mihály vajda és Básta készül, és reája jőnek: azért ő is készül a mint lehet, török császártól is kéret segitséget, de nem adott, hanem vagy két száz tatár jött osztán a goroszlói harczra melléje.

Mig ezek Erdélyben lésznek, ez alatt Básta és Mihály vajda a császár hagyása szerént megindulnak. És a német had a Básta keze alatt vala, a Duna meljéki hajdunak pedig Mihály vajda parancsolt, mert ugyan az ő szavára és igíretire költ volt fel is a hajdu, nem a Básta szavára. Mert Mihály vajda nékik adta volt szabad nyereségül az országot, de főképpen a nemességet és minden örökségeit a kivel bírhatnak, mind pedig a magyarságot — nevezet szerént ezt igérte volt a hajduságnak, és a hajduság erre való örültében költ volt fel.

A két had árpa-aratásig egybe ére a Szilágyban Czigánihoz, és Básta okosabb lévén a hadakozásban, megveré Sigmondot die 5-a Augusti 1601-k esztendőben Czigáninál. Onnat elszaladván Sigmond esmét Molduvába ment, a honnat az ország kihívta vala az elmult 1600-k esztendőben, mikor Bástának búcsut adtak vala. Básta pedig Mihály vajdával bédobolának Erdélybe. A kik a tavaly kimentek vala az országból, Kolosvárra bészállnak, és a kit megfenyegetett vala, most rajtok betelik a tavalyi fenyegetés. A hajdukat Mihály vajda onnat — igírete szerént — szabadnyereségre elbocsátja, hogy az országot égessék, rabolják és dúlják a mint akarják. Ez a Mihály vajda dolga nem vala Bástának akaratjából, és

ugyan is megszóllitotta róla, hogy az országot ne dúlassa, kóboroltassa; melyre Mihály vajda nagy haraggal csak azt felelte: hogy a féle áruló ebekkel úgy kell bánni. Básta ezen megharagvék, és a régi dolgot is mind elgondolá a mi az elött lett volt is. De ez alatt történék, hogy értésére esék, hogy a vajda az egész székelységnek levelet küldött volna: „hogy mind felkeljenek és ő eleibe jöjjenek, és szabadságokban őket megtartja és őket meg is oltalmazza."

Ezt Básta megértvén, igen megbúsula magában, és abból itiletet tőn: mi volna és mi lehetne a vajda szándéka? Annak felette a hajduk a vajdához való bíztokban, a németen semmit nem adnak vala, sőt böcstelenül bántak vala véllek; szidalmazván, a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak, és a földhöz puffantották; és esmét egynek a nyalábot a hátán é, vagy a lova hátán felgyújtották, és azt nevették mint égett. Básta mindenről jól eszébe vette azt, hogy ha a vajda él, valami — de nem jó — lészen miatta.

De ennek eleit ímigyen vevé: hogy Tordához szállatta a hadát, és a bolonokat hozzá rendelé jó módjával, és a vajdát egy hajnalban a sátorában meglövöldözteté és fejét vételé, és többé nem féle azután tölle. Ez lőn vége a Mihály vajda dolgának.

Básta a hajdukat hozzája hivatván, megparancsolá, hogy az országot ne pusztitsák, hanem a táborban légyenek. És más kapitányt és generalist rendele nékik—a nagyságos Senyei Miklóst, hogy légyen generalissok az egész hajduságnak. Ezen a hajduk a vajda halálán oly igen megzendültek vala, hogy fegyvert akarának fogni; de Básta ő hadait mellette tartja vala, és semmit nem mert a hajdu indittani, — látván hogy nem fél a király az udvarbírótól, — hanem lesüték a fejeket, s azután nem égettek s kóborlottak oly szabadoson az országon. Ez alatt Básta a székelységnek is levelet külde: „hogy semmit ne gondolkodjanak, mert a római császár kegyelmébe vette őket, legyenek vesztegségben."

Básta elszánt szándékkal véghez vivén dolgát Mihály vajda ellen, Tordáról megindula, és Szeben felé ména, és onnat az Olt mellé fordula minden hadaival. Báthori Sigmond Molduvából kijöve, nagy Csáki István által segitséget kérete a töröktől. Meg is lőn az igíret, hogy hova hamarább mind tatárt s mind törököt bocsátnak. Székely Móses is sokat fárada a töröknek felhozásában, kiket útba

is indittának, el is hozván. Molduvából is Sigmond kijöve Brassóba, és ott várá a török segitséget. Básta ez alatt az Olt mellől Nyárádtőhöz Vásárhely mellé szálla, és ott vigyáza az állapotra. És mikor megértette volna, hogy Sigmond Brassóból kijött, és a hadak már mind együtt lévén, meg is indult volna: tehát ő is által kele a Maroson és Kolosvár felé méne, és hadat hagyván Kolosvárban, méne Szamos-Ujvárhoz, és ott is praesidiumot hagya; mert Szamos-Újvárát az országnak oda adta vala tavaly Ribis György, és Maros-Újvárát adták vala néki érette, hogy elárulá császárt és Erdélyben marada. Onnat Básta méne Dééshez, és ott erőss sánczot fundála a város felett, és ott is elegendő hadat hagyván, ő maga Szakmár felé kiméne.

Míg ezek a dolgok Erdélyben meg lésznek, lőn Havasalföldében ilyen dolog: Mikor elméne Mihály vajda a császárhoz, egy Ráduly vajda üle helyette a székbe; melyet megértvén tatár, hogy némethez tartaná magát, legottan kiveré onnat a vajdát. És a vajda mind hadastól Bástához bízván, oda indula, és azt tudván, hogy itt a Maros mellett vagyon az országban, *) — — — találja Bástát. És mikor a futott kurtán had a Nyárád mellé jutott volna, két felé szakadának, és egyik része feltarta a Nyárád mellett Görgény felé a beszterczei útra, a másik rész ugy mint három ezer egyenesen Vásárhely felé foga. Akkor a város népe a hajduk előtt mind elfutott vala: ki Segesvárra, ki Medgyesre, ki Radnóthra, ki Beszterczére, ki a székelységre szélyel; itthon csak számosan voltak, azok is lovak hátán futó-módon voltak. Hanem valami kevés székelyek vigyázásnak okáért jöttek vala bé, mert már a Sigmond hadát várták és arra vigyáztak. Azok előtt a székelyek előtt Bogáti János vala.

Akkor-tájban hogy Básta Nyárádtőhöz szállott vala, az én anyámat az apám Nagy Szabó János és gyermekeit Görgény várába felvitte vala, mert az eleinte a hajduk előtt Radnóthra vitte vala, és ott maradának meg.

De a Báthori Sigmond jövésének a híre elérkezvén, alá jöttünk vala lovak hátán, és itthon voltunk a hogy éjjel a futó kurtánoknak az eleje elérkezék szinte éjfél korban, és a szent-György

*) Innen hiányzik a mondat eleje.

utczára takarodék. Melyet midőn eszébe vett volna a város népe és itt benn lévő kevés székely, rajta kapdosának és az utoljában elhullatának. Végre megállapodának a kurtánok hogy megtérnének, és trombitát fúttattak, de elhagyák esmét—nem próbálának.

Egy kis vártatván, már hogy jól megviradott volna, és hát onnat ezer kétszáz kurtán jő — a kis szöllőn innen vagyon már. De hamarsággal a poklos-utcza vége felé gyűle a mi kevés népe a városnak honn lőn, és egy kevés székely; vala egy rosz gyalog dobjok és egy hitván bagazia zászlójok a székelyeknek, de a város népének semmi se volt. Mikor a Kenyeres-dombra jutottak volna a kurtánok, ott megállapodának; és látván azt, hogy valami nép vagyon ott a városban, megállának, de nem mutattuk meg magunkat nékik. Az alatt hogy ott állának vélekedve a kurtánok, az apám engem oda szóllita, mert egy szál kopja vala nállam, mert lovan voltunk az atyám is én is, többen is a város népei közül. Egykor az apámnak hát volt a szablya-tarsolyában egy igen szép tafota lovaszászlója, igen becsületes, melyet Miriszlónál nyert volt — szép új; és a kopját elvevé töllem, és reája felfüggeszté a zászlót hamar, és szóllita egy városi embert, és a zászlót kezébe adá, és a város népének a lovasit alája állatá hamar; de azért valami ház és kert ellenébe állata bennünket, hogy ne lássa az ellenség hogy kevesen vagyunk, a zászlót pedig lássák.

Ezenközben a kurtánság kettőt választának el ő magokban, hogy a mi hadunkhoz jöjjön követségen. És mikor a hegy alá a Polgárok-völgye tájatt jőnének, a miénkben is kirugá magát négy lovas, és rút-istentelenül levágák a követeket; de azt a kurtánsereg nem látta, mert fenn a lapossan ott áll vala a sereg. Ismét jöve mintegy tíz lovas, mely után a derék is eljöve. Mi is innét elébb mozdulánk reájok, de a zászlókat helyben hagytuk ide hátra, mintha ott nagy sereg lett volna. Azonközben kiáltják: ha vagyon hitünk? melyre azt felelők, hogy vagyon. Azonban láták a levágott kurtánokat, és igen megzajdula az ő sergek rajta, de fegyverhez ugyan nem nyulának azért; de mi is nem fogánk fegyvert hozzájok, hanem Bogáti János és az apám szóba indula velek. Kérdék: honnat jőnek? kire így felelének: „Minket a tatár vert meg Havasalföldében és onnat jövünk.“ Kérdék esmét: „hova indultatok, hova mentek?“ esmét ők mondának: „Mi indultunk volt Bástához, de mi

örömest Báthori Sigmond mellé menyünk, ha nékünk megkegyelmez és megfogad.“ Ezen a szón az apám és Bogáti kapának igen, mert ugyan is ha eszibe vehetik vala állapotunkat, azok négy annyi népet is olyant mint mi bizony megvertek volna könnyen.

Végezik azért azt, hogy leszállitsák őket Medgyesfalva mellé, és ott nyúgodjanak a míg Báthori Sigmondtól a követség megjö, mert bennek is oda akartak követnek elmenni. Más napra kelve azért elmenének, és a hol helyet mutatának nékiek, ott leszállának szegények; és némelyek — a feje-feje — béjöve a városba, és a Kovács Pál házához leszállának, és ott letelepedvén, ettek és ittak; a közlegényekben is szállingóztak bé ételt venni és italt, a többi pedig ott, a hol a mezőben megszállottak vala és ott letelepedtek vala, ott ki aludt, ki mit csinált szegényekben — mint vert, futó és fáradt had dolga szokott lenni.

Székely Móses ezenközben tehát a Sigmond táborából tatárral és törökkel s katonával fel jött csatára, mivel őket hallotta volt hogy jőnek; és azonnal lőn hírünk benne, hogy tehát Medgyesfalva igen ég, és a kurtánokat kergetik és vágják. Azonban a várost is ellepi a tatár, török és magyar.

Úgy vagyon, hogy az apám az egyik sorompót a városi néppel egy kevéssé oltalmazta ugyan, és a széki uraimis a más utczában őrzék; de egy fő bég és egy fő magyar hadnagy is érkezének, és azok a dolgot megjelenték, hogy Báthori Sigmond csatái és hadai volnának, és a kurtánokra jöttek volna fel a török táborból. És kezét fogván az apámnak mondák, hogy Székely Móses volna előttök a hadnak.

Béjövének azért mind török, tatár és magyar, és az apámnak hagyák, hogy egy keszkenőt kössön a fejére jelnek, mert a jel a vala, és az hogy „Sigmond.“ Ezt mivelé mind a város népe is, és mikor a török, tatár s magyar találta, tehát nem kapott belé. Előttök azért az apám béjöve a piaczra, és elszélede a tatár a városon, és kapdosott és prédált; a kit a kurtánokban hol talált azt levágta, de a város népében is a kurtán mellett levágának egynéhányat, s ki esmét rabbá esék szegényekben. A kik pedig Kovács Pál házánál valának a kurtánokban, azok mind fő emberek valának, de mind egyig levágák szegényeket.

Voltak olyak is kurtánokban, ki a város népéhez adta magát

idején, és béjött onnat a városba; az apámnál is jött vala bé jó hat legény jó hat lóval, s mind a hat egésségben megmarada, mert elbútattam vala őket a szalmába, hogy ha a török szinte házunkra bérontana is, ne találja fel őket; de nem ereszté az apám a törököt a házra, mert köztök nyargalt mindaddig, míglen levágák őket. *) A lovokat azért elvevé az apám azoknak, de magoknál a mi volt, semmit azokban el nem vett töllök, hanem nállok maradott. Ketteje az apám szolgája lőn azoknak, ketteje — egy Székely Mihály hadnagy vala akkor — ahoz álla, ketteje nem tudom kihez állott.

Azon az napon ez mind eltelék a nagy rettenetes vérontás és rablás. El is mene a had, és Székely Móses őket szállitotta a Lekencze mellé, és ott háltak a nagy nyereséggel és rabbal.

Bogáti János és az apám jó reggel oda menének, hogy Székely Mósessel szembe legyenek a városi rabok felöll, hogy a töröktől, tatártól viszsza kérjék a városi népet; de abban igen kevés haszon lőn. Kettőt fogtak elbocsátani bennek, azt is attyafiának mondotta lenni az apám, és azért bocsátották el, — a többi oda lőnek akkor.

Egykor Székely Móses hívatá Bogáti Jánost, és magok között ők tudják micsoda contraversia volt, de egykor csak levágatá a nagy jámbor fő embert. És elméne Besztercze felé azok a kurtánok után, a kik oda fogtak vala az elmult éjjel; de hiában, mert azok Dééshez Bástához érkeztek volt immár.

Megfordulván Székely Móses erről a szerencsés csatáról, a táborra menyen; és látván Sigmond a sok szép rabot a töröknél és tatárnál, könyves szemmel nézé, de semmit nem mere szollani, hanem abban hagyá a dolgot.

Indul az egész tábor és Kolosvár alá menyen, és megszállja a Felek felöll. Volt valami három taraczkja és kevés pora és golyóbissa, és lőteti egy ideig a szabók tornyát, de semmit nem ártott a lövés néki. Benn a városban bolon és német gyalog volt; felette hideg idő lett vala, hogy annál inkább nem lehet, mely sanyaru hideg volt; strását kellett pedig állani Újvár felé, mert abban német vala a sánczban.

Egykor kemény csata mene Újvár alá. Magyari Tamásfalvi János volt előttök, de megverék őket erőssen. Esmét azután török

*) a más kurtánokat.

s tatár mene el csatára, de azt is megverék. Ez alatt látván az állapotot, csak hirtelen felzendülének és elmenének a vár aloll; akarták meghágni lajtorjákkal, és váltig készültenek reája, hogy a várost meghágják. De Báthori Sigmond látta azt, hogy pogány kézbe esik a város népe, és ez okon elméne alolla. A nagy hideg sem engedé, hogy tovább alatta lehessenek. Nagy égetve és rabolva el haza méne a török és tatár, és az ország népe is haza takarodék.

Báthori fejedelem Dévába szálla és ott telele; Bástával szent György napig való frigyet csinála, hogy az alatt a mi jobb lészen, azt felkeresvén, mieljék azt.

1602 esztendőben, nem tudom, ha a fejedelemnek volt é akaratjából, vagy hogy nem? de Gyalu tájatt valami egynéhány száz legények öszszegyülének a frigy alatt, és a Básta hadát csipkedni kezdették volt. De látván Básta a frigy alatt való dolgot, alája szálla és az alattvaló gaz gyülevész népet levágatá, és a várat is meglőteté és megvevé. Az előtt is bolygatták vala, de egy Szilvási János volt benne pap püspök—az megoltalmazta volt akkor.

1602 esztendőben lőn ez a gyalui dolog is. De valami Básta hada is Toroczkónál indultak vala, hogy erre által jőjjenek a Maroson, de megveretének a Báthori Sigmond hajduitól Lúgosi Ferencz által; jóllehet maga is elesék a harczon a jámbor vitéz fő ember, de a győzedelem a Sigmond pártjáé lőn mindazáltal. Ez alatt Sigmond Dévába lakék.

Básta a rácz és magyar hadat telelni elosztotta vala, de a némettel Beszterczét fársángban megszállá, és azt megtöreté, ostromoltatá is, de a bennevalók emberül ellene állának. A várba Vitéz Miklóst küldötte vala kapitányul Báthori Sigmond; láttam hogy székelységet is küldének segitségre oda—gyalogok valának. Egykorban Básta akaratából a vár megvételére a magyarokat hozák; de azok sem ostromlák meg, mert Báthori megizené, hogy adják meg hitre nékik. És mikor megadták volna a Básta hitire a várat, kimenének a városból a magyarok, és a német beléméne. És a magyarokkal mikor immár Vitéz Miklós útban volna, a Básta hada hitetlenül levágá a Vitéz Miklós hadát és magát, nem mehete el békével. Melyet Básta meghallván, búsula rajta, de nem tudom hogy tett é rolla vagy nem, hogy ily hamissan cselekedtek a bolonok.

Ez a tél ezzel eltelék. Hanem az alatt vala csak a Beszterczc

szállása elődedin, hogy Konkoly Péter hajdu kapitány vala; tehát felkészült, hogy a vásárhelyi hadat — ki Báthori Sigmond hada vala — megüsse. A Vásárhelyt lévő had előtt Székely Móses volt elsőbben, de elméne alá a fejedelemhez; hanem székely főemberek is voltak, ugy mint Mátyus János és az Bedő István. Voltak több urak is, de eszembe nem jut, úgy tetszik Toldi és Kendi is—egyebek is valának. Megértvén valamint Konkoly jövését, Régen felé eleibe sietének menni, és mikor a székely had — a Sigmond pártja — a régeni hídon már által akarna menni, tehát immár Konkoly az hídat megvette, és ugyan jő is az hídon, és által is jött az elei a hadának.

A Sigmond pártja innet az öszszeszorult ellenséget nem hagyá elszéledni hogy seregét jól rendelhesse, hanem megveré az eleit az hídon innét; a hídon valók pedig a ló száját téritték és futni kezdének mind a túl valókkal együtt, kik Régenre fogának s azt felgyújták, és úgy menének el. A ki elszalada, a székelység jó ideig űzé, de viszsza tére, és esmét Vásárhelyre szállának. Szándékjok olyan volt a hajduknak, hogy Vásárhelyt ha lehet porrá tegyék, s a népet levágják és annakutánna a székelységet ostromolják; de Isten azt nem engedte vala meg nékik.

Báthori Sigmond akaratjából Székely Móses Fejérvár tájatt a katonákat, valahol mi volt, kik azokban Bástához nem mentek vala, egybegyűjté. Már tavaszszal vala, és ugyan sokan telének; kik között fővek valának Móses után Kapronczai Tamás és Csikai János. Báthori is hivatá a székelységet Dévához — mert Dévába vala Sigmond — és ugyan szép had gyült vala Dévához; de nem gyültek vala fel szivesen mellette valami régi boszszuság miá.

Immár Sigmondal a szent György napig való frigynek az ideje eltölt vala. És Sigmond vár vala még is a szerencsétől valamit, mert bízik vala Székely Móseshez hogy feljül fordulna. Mert Székely Móses magában vakmerő bátor vitéz ember vala, és gyüjti vala az hadát, hogy esmét próbáljon szerencsét.

Értésére lőn Bástának, hogy Székely Móses Segesvár felé gyülekeznék esmét. És igen sietve, gyalog nélkül, csak lovas némettel két sereget állata, és megindula véllek—egy magyart sem vitt el véllek, félvén árulóságoktól—és hamar Enyedhez szálla. Ezt megértvén Székely Móses, a fejérvári mezőre szálla, és onnat Dé-

vába Sigmondnak íra: hogy igen sietve mind a székelységet, s ha mi hada volna udvari hada is, küldje melléje, mert Básta Enyednél volna, és jöttön-jő ide Fejérvár felé. Ebben Sigmond semmit sem siete s nem serénykedék. Mi lehetett az oka, ő tudhatja.

Básta azért elérkezék személyesen, és mind a két fél sereget rendelének, erős ütközetet tőnek; de Básta mind újabb újabb sereget fordítván elő, ez a kopja öklelést felvészi vala; végtére a maga seregével álla elő, és a kopjások elfogyván, a katonák a lövést el nem állhatták, hanem a hídat megvevék, és által szalada ő maga is Móses, és mind a hada is elfuta, a ki ott nem vesze. Básta nem űzé őket sokáig, hanem táborába viszsza tére győzedelemmel. Ez aratás előtt vala a dolog 1602-k esztendőben.

Báthori Sigmond ezt megértvén, igen megszomorodék és minden reménysége megfogya; és arról kezde magában gondolkodni, hogy esmét német császárhoz adja magát, noha azelőtt nagy igíretet tött vala nagy Csáki István által a portának: hogy többé a császár köntösét el nem bocsátja — ha mostan hozzája veszi — és a némethez nem köti magát. De e béli elméje mind elváltozék.

Tractát inditta azért Bástával, melyet ugyan végbe is vűn vélle rövid időben.

Városunkra és magunkra néző dolgot írok itt immár.

Míg ezek a dolgok eltelnek Erdélyben, ez alatt a búza drágodni kezde az országban, főképpen erre ki Kolosvár felé; mert a vármegyéket pusztította és égette vala el az hajdu, és a ráczok inkább. A székelységre és a Barczaság felé nem bocsátotta őket Básta.

Az én apám Nagy Szabó János az elmult karácson tájatt, hogy Konkolyt Régennél megverék, legottan felkészült minden házanépével s gyermekével, és többen is a városi főemberek; és látván, hogy e télen a had, ugymint a Sigmond pártja itt Vásárhelyt telel, és azokkal együtt lakni nem jó — mert a szerencse is kettő — itt hagyák azért a várost, s fogának fársángra a székelységre, és ki imitt s ki amott kerese magának lakó-helyet az hol teleljen. Ekkor víjják vala Beszterczét német számára. Mi azért vagy három szekérrel el fogánk szinte Háromszékre, és ott teleltünk Ilyefalván a

Kónya Elekné házában, bérben. A tél elmulván, hallók, hogy valami csendes állapot vagyon ide haza; és csak az idő tájatt, hogy a fejérvári harcz volt, kijövénk és házunkba bészállánk, és látók, hogy sokan a város népe haza jött, nem sok vagyon szélyel benne.

Kastély pedig nem vala még akkor. Mert az elmult 1601-k esztendőben legelőször hogy a klastromot felverték vala és azoknak egyetmás javait, kik ahoz bíztanak, hogy nem bántják a templomot, mert keresztyének: tehát azok igen megcsalatának, mert hogy a templomba költöztek vala, nem csak felverék, de ugyan meg is égeték mind — tornyot, templomot, eskolát. Erről sokat kellett volna írnom a hol helye volt, de elfelejtettem. Talán valahol leírom, ha lehet.

Mondám, hogy a város népe igen haza takaradott vala; noha bizony nem volt eszesség töllök, mert nem volt semmi módja, mikor két fejedelem volt az országban. Mert Básta Kolosvárban lakott, és onnat az országnak felét birta; Sigmond esmét Dévából a másik felét bírta, ugymint a székelységet és szászokat; de csak ingó-bingó módon birta.

No azért egytájban csak úrnap előtt hallotta hát tanács és a bíró: hogy valami öszszegyűlt had volna a mezőségen. El is küldöttek volt tudakozni, s megjövén úrnap estin szeredán, meghozá, hogy Tusonnál, Szent-Péternél hallották őket hogy voltanak. E követ Czikor *) György vala. Éjjel jött vala meg, s a tanács is éjjel gyűlt vala öszsze. De semminek látszott nállok az a dalog, úgy elveszett volt az eszek. Nem is mondották a város népének a dolgot, hogy akár csak értse és ébren légyen; hanem csak hajnalban reánk jövének — nagy sereg vala — voltak négy százan válogatott emberek. Előttök járó Némethi Gergelyt mondják hogy volt. Az a had nem a Básta akaratából gyűlt és jött reánk; mert egy része a Fejérvárnál megvert katonák féle volt — azt mondják némelyek — s egy része a Básta magyari féle volt volna. De akár ki volt, ha meglön a mi meglőn.

Hajnalban a piaczon „Jézust" kiáltának és úgy rohanának osztán a prédálásra. A város népe álmoson ki ide, ki amoda, mindenét itt hagyván, elfuta. Én is midőn puskaropogást és Jézus-kiáltást hal-

*) T. p. Czybor.

lottam volna, nagy nehezen álmomból felverekedvén, felugrám, de a nadrágomat nem vonhatám fel, hanem a dolmánt és a mentémet felvőm s futék a házba fegyverért; de ott is nem akada szablya a kezembe, hanem puskák és lóding: azt nyakamba vetém, s ki az istállóra futék. Azonban az anyám szóllita, és a mijek volt, az mind egy ládában volt, s azt fogók és az udvaron egy kevés ganéj vala, abba takarók, és az anyám gyermekivel elfuta; de én az apámmal a lovakon kapánk — mert hát a szolgák ijedtekben mind elfutottak — s magunk nyergelénk a mint lehete, s megindulánk a lovakkal. Öt paripa vala. Két ifiu legény a szomszédságbeli üle kettejére, s a kettejére én és az apám; egyik, egy szép kék almás kurtán ló, ott marada az istállóban. A Kozma utczára fogánk az erdő felé, de az apám leszállita a lóról, hogy viszsza alá menjek és a kurtán lovat is elhozzam; s el is menék, de nem lehete, mert már az hajduk az udvaron valának. Hanem én is a gazra szaladék, és ott találom Csíki Mihály szomszédot, hogy a bürökben lappang három lovával, melynek egyikét elvőm tölle és felülék reája, és azon szaladék a Gérára.

Az apámat a hajduk váltig forgatták, de csak négy hajdu volt és nem birtak vele; s ő is az erdőbe elszaladt, mert igen jó lovan ült. Én is az erdő felé futék, de nem találtam az apámra, nem tudom hun volt.

A hajduság minden prédát öszsze gyüjtvén, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett—félt a székelységtől; a város népiben sokat levágának akkor is, mint az első felverésen is.

Voltanak Nyárádtőnél ugyan valami nyomorult székelyek, kiket a kapitányok hogy már vigyázni rendelték oda — úgy hiszem hogy volt két száz szokmányos székely — de a semmit sem ért. Utánok menének ugyan, de kevesen —el is érték őket. Ernyei Mósa Gergely beléjek is kapott ugyan, de amazok hátra válogatták a javát a' legényeknek, és a prédát elöll vitték, és úgy mentenek.

Mósa Gergely jó vitéz ember vala Ernyében, de ottan elesék többel együtt, s megtére a székely onnat, és a hajdu is elméne. Szilágyban hánytak igen gazdag kótyavetyét, a mint azután meghallottuk. Azokban sok volt olyan, a ki 1600-k esztendőben és 1601-k esztendőre kelve a mi városunkban telelt a Tarkányi István házában.

N. b. Igy ronták abban az időben két úttal szegény hazánkat

a keresztyének, s még pedig a magyar atyafiak. Elsőben 1601-k esztendőben szent Lőrincz nap tájatt a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban, és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyat, eskolát. A pedig oly szép szentegyház volt, hogy valóban ékes templom vala: igen szép ablakai, hogy annak mássa egyik városban is Erdélyben nincsen, sem lészen, sem volt; orgona nagy és jó vala benne: annak oly szép és ékesen csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mássa Erdélyben egyik kolcsos városban is, sem pedig Fejérváratt, sem másutt — igen szép csinálmány vala; harangok választott jók, óra nagy és jó vala. Mert hogy megértsed: kalastrom volt az nem igen régen, a szent Ferencz szerzetin való barátoké volt, de János király idejében 1550*) tájatt űzték ki onnat szegényeket a második, arianus János király parancsolatjából és engedelméből. Ide által Szent-Király felett is vala egy igen szép kalastrom, ott Remete Szent-Pál szerzetén való barátok laktanak abban. Azt János király adta volt Baki Pálnak. És mikor udvara népe a barátoktól maradt jókkal lakoznának és részegeskednének, tehát valamint a gyertyával é vagy mint? de felgyúlt a szép klastrom és úgy égett vala el. Sokáig csak úgy állott pusztán — a köporát hordották a kinek kellett, s a tégláját és kövét is.

N. b. Azután esék Angyalosi János — ki itélőmester vala — bírtokába, és 1620-k esztendőben a Nagy Szabó Mihály bíróságában a városnak adá osztán a mi el nem tékozlódott vala benne, és ide hordák és azt a bástyát rakák belölle, mely a város felöll való szegeleten vagyon a patak felöll.

Udvarhelyt is, a hol most a vár vagyon, klastrom volt, és azt is ő bontotta el a jámbor János király. Több helyeken is volt, ugy mint Nyújtódon és Fejéregyháza mellett s több helyen is; de valahol a község és a patronusok elhagyák a régi hitet, ott bizony mind elhányták és elpusztitották. A tövisi—én nem tudom, hogy mint maradott volt meg; az 1601-k esztendő tájatt marada pusztán, sokáig bírá Toldi barát Báthori Sigmond idejében. Az is már a mint látom szinte oda lészen.

Itt pedig ezt a várat 1602-k esztendőben kezdék csinálni. Erről többet szólok ide alább.

---

*) Talán 1559.

Kezdettem szólni feljebb a város felveréséről, hogy kétszer verték ugyan derekasan fel. Ide fel megmondám az elsőt, hogy szent Lőrincz nap tájatt volt a felverés. Másodszor 1602-k esztendőben úrnapjára viradólag hajnal előtt, a kiről mostan emlékeztem. Többször is kóborlottak ugyan csoportonként való hajduk, mikor pusztán állott, s magunk ki az erdőn s ki várakban, városokban futásban voltunk: tehát akkor a hajdu csoportonként csak jött s ment, úgy kóborlott, a mit kaphatott aval elment egyik csata, és két három óra múlva más jött helyébe, és az is csak úgy tett. A város népében volt ugyan a ki szerencsét próbált, itthon lézengett, valami rosz szokmánt vött reája, és az hajdukkal együtt is volt némelyik néha. De az is némely igen rajta vesztette a dolgot. Mert vermet s eltett egyetmást kellett hogy mondjon, s ha nem mondott, megölték vagy megverték. Igen rút istentelen nép vala az a hajdu, de keresztyén vala, a felől balog keresztyén. Molnár László-keresztyénnek hívják vala őket. Mikor kértük azon, hogy ne bántson s ne istentelenkedjék, hiszem mi is magyarok és keresztyének vagyunk, bizony megveri az Isten: arra azt felelék, hogy: „Ez s ez lélek fiai, ti hajas törökök vagytok, s törökkel bérlettek. Ebek vagytok ti, nem szánunk — Isten minket úgy segéljen — levágni szinte úgy mint a törököt; az Istentől pedig mi semmit is nem félünk — Deus ignoscat — mert a Tiszán túl hagytuk — — — — Ilyen szókkal káromlották az Istent. Meggondolhatd azért, ha ennek kezitől illett é félni vagy hogy nem? Ezeket csak a mi szegény városunk felverésének alkalmatosságával akarám megírni.

Ismét akarok szollani és írni az apámról és magamról, az úrnapi felverés után mit miveltünk? hogy a mi maradékink is tudhassák min mentünk által. Midőn azért a hajduk a prédával nagy békével elmentenek volna, tehát elé jöve a szegény anyám gyermekivel együtt, és az apám is elé jöve tehát, mert elszaladt volt előttök. Én későbben jöttem elé, mert én Jedd felé fogtam volt ijedtemben, mert nem sákkal ijesztettek vala. És hogy haza juték, hát azon törekednek: hogy ha levágtak a hajduk vagy hogy elvittek? Azonközben látának és igen örülének rajtam, és én is hasonlóképpen ő rajtok szegényeken, mint ilyen nagy és szokatlan eseten.

Mindjárt újabban felbódula a város népe, és a kitől lehetett készült hogy elmennyen. Esmét azért megfutamodék a város népe,

ki hova láta menni; de a népnek az aljasa nem ment el, és ha elment is nem ment meszsze, hanem csak itten közel a falukon lézengett. Az atyám is azért azon lőn, hogy hovahamarább elmehessünk. Felrakodánk azért a mi kicsidünk volt, és menénk Brassóba egynéhány szekérrel — azok mind az elei valának az emvereknek — és ott béres házat fogada az apám és letelepedénk ott.

Ezeket a városunkra és magunkra néző dolgokat nem akarván hátra hagyni, imé írtam ugyan meg benne nagy részt, de számtalan sok volna, ha mind ide akarnám írni mennyi dolgon által mentünk és az Isten által vitt bennünket sokakat, de bizony sok közülünk oda is lett. Én magam, a ki ezt mostan írom, száma nélkül voltam halálos veszedelemben; de az Isten megoltalmazott ő szentfelsége az ő jóvoltából akkor, ezután immár nem tudom holtom napig, mi talál emgem elöll.

A Báthori Sigmond dolgát hagyám ide fel azon el, hogy Bástával néki titokban tractája volt. Még akkor is mikor Székely Mósest megveré Básta Fejérvárnál, micsoda tracta lett légyen? az ezután az exitussából kilátszott vala. Mert Básta alá méne Dévához, és ő maga kijöve hozzája, és kezibe adá magát Bástának az ügyefogyott, álhatatlan szegény ember. És feljődögele Bástával nagy szomorodott szivvel. Fejérvár mellett siralmas szemmel nézte — a mint hallottam — az ő fejedelmi székének városát. Ugyan nem kicsiny dolog volt ez jól meggondolva. Őtet el kiküldé Básta, bolonokat ada melléje nem tudom hány százat kisérni. Opuliába vitték ki vagy Slésiába.

E lőn a Báthori Sigmond dolgának vége és kimenetele, a mint töllem hallod.— Mondottam vala ide fel, hogy Ráduly vajdát a tatár az országából kiverte vala tavaly, kinek a hada és maga Bástához folyamodott vala; de a tavalyi 1601-k esztendő nem szolgála, hogy segitséggel lehessen néki és beülteihesse székibe. Hanem az 1602-dik esztendőben tizenöt ezer hajdut ada melléje és hatszáz bolont. Az hadak előtt ki volt, igazán nem tudom, ha Sennyei Miklós vala é vagy Rákóczi Lajos? Által menének azért a havason a tatárokra, és eleibe jöve a tatár. Micsoda vajda volt a tatárokkal, én nem tudom. Akár ki lett légyen, de látám szemeimmel, hogy a brassai ka-

pu előtt takarodék el mind, de bé nem bocsátának sokat Brassóba, de a fejéből bébocsátottak. És egy rendbéli kiment és más rendbéli béjött, és úgy vásárlottak. Egy brassai szígyártót által lövének, s az meghala. Brassóból is, mondják, hogy adtak 200 gyalogot segitségére Ráduly vajdának, de nem láttam azt; valami taraczkokat is adtak oda a gyaloggal, de azt sem láttam. A bolonok hátuljáróban voltak.

A tatár a havasra elejekbe jött — a mint feljebb mondám — és vitézül megvítt a hajduval harmad egész napig. Végtére megfutamtotta a Ráduly vajda hadát mind hadastól a tatár elannyira, hogy a taraczkokat is mind elnyerte. Básta is adott volt lövő-szerszámot a hajdukkal, de mind elnyerte volt a tatár; hanem a hatszáz bolon akkor menőben volt, és az hogy oda érkezett, esmét megfordultak minden hadak, és a bolon elöll esett, és azok kezdették a tatárt lövöldözni. Azelőtt a tatár sem látott volt bolont s a bolon sem tatárt. Nagy erőss harczot mondják hogy tettek egymással. Végre a tatár adott hátat a bolonnak. Azt kiáltották a tatárok a bolonnak hogy: „Gidi popozlár“ — azt tudta hogy mind papok. A bolon is semminek vélte a tatárt azelőtt; hogy látta osztán vitézségét, meghitte hogy vitéz emberek. Elfuta azért a tatár mind, és Rádulyé lőn a victoria.

Igy lőn dolga Ráduly vajdának. Akkor székébe ülteté Básta, és mind Báthori Gábor idejéig helyben lőn; hanem ő veré ki onnat, és német császárhoz méne. Ott voltam akkor is abban az hadban. Ha lehet szollok idejében arról is.

A szüret elérkezvén, Básta mind bévivé minden hadát Háromszék felé, és ő maga Prásmárhoz szálla. Valamíg itt kün szüreteztek, mind ott tartá hadait, hogy a hadak ne tégyenek akadályt és kárt a szőlős embereknek; mert immár a búzának az ára felment vala a nagy pusztittás miá, és nagy éhség kezdett vala lenni.

Immár itt látom esmét a módját, mert oda fel emlékeztem vala a klastromnak elégetéséről, azért illik tehát hogy megmondjam azt is: micsoda alkalmatosság adatott ennek a várnak épitésében? avagy az épitésnek mi módon lett az elkezdése 1602-k esztendőben őszfélt?

Emlékeztem vala valamit arról, hogy Brassóba mentünk volt a második felverés után, és ott laktunkban szemlélvén a bástyákat az három fő ember — ki mindenik bíróságot viselt vala hazánkban — Borsos Tamás, Nagy Szabó János az apám, és Nagy Szabó Mihály, egykor tanácskozának azon: hogy bárcsak olyan bástyát épithetnének Vásárhelyt egyet, mint ott a kerek bástyáknak egyike—még is nem búdosnék az ember másuá idegen nép közé. Ezt a gondolatot jóvá és helyén hagyván, felkészülének és haza szállának szent Birtalan nap után ottan hamar. És mikor már haza jöttek volna azon három öreg emberek, a város népe is mindenfelöll haza kezde származni. Mert immár Básta megfeneklett vala az országban, és éppen kezében vala; sohol sem vár, sem város nem vala több Görgény váránál, ki meg nem adta volna magát. És látszik vala, hogy valami kicsiny csendesség volna, mert Básta a hadait igen fenyen tartja vala, és valami sokadalmak is esnek vala immár a városokban.

Borsos Tamás azért—a ki bíró vala abban az 1602-k esztendőben — a város népét egybe gyüjté, és igen szépen a dolgot eleibe adja a népnek, és ékesen perorál előttök — mert eloquens ember vala — és szépen inti, hogy légyenek egy szívvel s akarattal ehez a jó dologhoz. Ezt megértvén, a nép nagyobb része reá hajól, de némelyek így szóllának: „Mi soha abban nem fáradunk, hanem előttünk az erdő és a havas, de oda menyünk— — —tok váratokba és kastélytokba, mert onnan titeket is lábbal vonsznak ki." — Ez ellen megfelelének a más párt mellett a bírói: „Ha velünk nem tartjátok, városunkról is eltávozzatok ugyan, de mi — Isten velünk lévén — elkezdjük lassan, és meglátjuk mire segit Isten ő felsége."

A nem akaró fél azért nagy szidalmazással elmenének, a városról imide-amoda elszikrázának, búdosának.

Mikor azért a dologhoz hozzá akartanak volna kezdeni, nem találnak vala módot benne, hogy mint hirdessék elé őket a gondviselők. Oka annak nem egyéb volt, hanem hogy házánál nem lakott az ember, kiváltképpen a ki város vége felé lakott; mert a házak körül nem volt sövény és kert, mert az elmult télen itt Vásárhelyt telelt vala a Sigmond pártjára való had, és azok égették vala el, hanem az ember akárhun bészállott akár ki életére és házába; sátort s kalibát-mit csinált s abban lakott, s a miá nem találta

elő a pógár.*) Így azért soha el nem tudák még csak kezdeni is a dolgot, hanem más módot gondolának benne. Mert a czéhmestereket keresték fel minden czéhnak, és úgy vizsgálák meg a város népét, és úgy tudák meg, hogy hány ember maradt meg minden czéhban. Ezt registrumba írván, osztán a szerént dolgoztak és czirkáltak is, annak seriessét felirták, és táblára ragasztván, a kapuba felfüggesztették. Ez a tábla ma is in specie az kezembe vagyon, melyet a mint látom 1603-k esztendőben írtak elsőbben, de azután én a másik oldalára a notariussal írattam denuo.

No azért a summa az: hogy így hirdettek elé azután a mire kellett. Hozzája fogának azért a klastromhoz, és az égett fát s földet kitisztitották, és fát hordának az erdőről annak megépittésére a nagy Istennek szent segitsége által 1602-k esztendőben kisasszony-nap tájatt; és hol meszet találtak felkeresték a városon, tégla pedig elég volt a klastrom tájatt, és aval épitették, ki barátoktól maradott tégla volt.

Legelsőbben is azért a templomnak az ablakait rakák bé, és arra lövő-lyukat, és az eskolának — ki az előtt barátok czellája volt — az ablakait és ajtóit, és arra két kicsiny bástyát és emelcsős ajtót, reája a templomra is olyat csinálának dél felöll. A pap háza felöll a czínterem az ki vala, azt kihagyák. A Szent-Miklósról a megyés szentegyházról szedének cserepet le és aval cserepezék meg, mely máig is rajta vagyon.

Én azért mikor azt csinálták, akkor Magyarországban voltam, hanem szent Márton napkor jöttem haza, és csak készen láttam a munkát, a mit eddig épitettek. Vettek vala az uraim az elmult 1594-dik esztendőben város számára valami fél szakállast**) ugy mint nyolczat, úgy a tájott egy tonna port is. Megtudnám írni, mi okon vették és mire nézve vették vala? de csak elhagyom. Mindazáltal azok a szakállosok a segestyében elégtek vala; a vasában került vala elő azt nem tudom hány, s azt is tehát megcsinálták, és valami hitvány bástyákat is épitgettek minden czéhok. Mert osztán ott benn a helyeket mind czéhonként osztották vala el, hogy ki hol csináljon kicsiny hajlékot magának. De a bástyáskákat is szinte úgy

*) székelyföldön ma is így nevezik a ki a népet gyülésbe hívja. **) támaszszal járó öreg puska.

czéhokra osztották vala. A kinek bástya nem lehetett, annak falt osztottak és lövő-lyukat, s ott kellett állani, mikor riadás vagy félelmes állapot volt éjjel-nappal.

Ilyen nagy vigyázással kellett a sok félelmes nép között oltalmaznunk magunkat a kicsiny parányi erősségecskében. Bizonyos dolog azért, hogy ha lágyan viseltük volna magunkat, és kemény gondviselés nem lett volna reánk: tehát el nem kerülhettük volna soha, hogy lábbal nem vontanak volna ki onnat, a mint az tőlünk eltávoztak mondják vala—azért menének el s nem akarának velünk itt maradni és épitteni.

Úgy vagyon, hogy egykorban tehát aféle idegen nép, azokat a töllünk elszakadott versengős város népét megkergették. Erdőn-é vagy falun voltak, nem tudom; de egyszer éjfélkorban eljövének egynéhányan a kőfal alá, békiáltának hogy béereszszük őket. De arra azt mondák: „hogy közel az erdő, mennyenek oda a hun eddig voltak.“ Arra esmét mondának: „hogy ha mostan bébocsátjuk, tehát azután velünk maradnak és soha halálig el nem távoznak töllünk; végre azon kérének bennünket, hogy kötelen vonogassuk őket a falon fel, mert ott lepi őket az ellenség.“ De azt sem mielők; hanem a váracska fala alá sugorodának víradtig, és ott lőnek míglen módja lőn a béeresztésnek. Mert bizony akkor, ha megviradott is, nem nyitották meg a kapukat mindjárt, hanem a közel való házakat és helyeket először megjártatták: hogy valami gonosz emberek — a kik várunk ajtaja s kapuja után leskődnének — nincsenek é lesben valahol? Mikor azt megjárták és szorgalmatosan megvizsgálták, úgy nyitották meg osztán a kaput s a rostélyocskának az ajtaját. Sőt minden ember — nem csak a rendelt czirkáló — fegyvert fogott kezébe akkor, és ki kapun, ki a bástyácskában, s ki a falon vigyázott igen szorgalmatoson—minden ember egyaránt, a míg a nap jól feljött; és azután osztán úgy oszlottt ki-ki a mi dolga volt arra. Béereszték azért őket a kastélyba víradta után tanács akaratjából, de jó conditio alatt. És azután nem futottak az erdőre senki.

Mikor osztán ez a darab föld megízlette volna ennek a kicsiny erősségnek ízét és jóvoltát, ide futa mind a föld népe, a ki megmaradott vala fegyvertől, és mind itt vere fészket közöttünk; lött oly, a ki ugyan itt maradt meg közöttünk ez mai napig is.

Egykorban tekintők, s hát a nemesség is ide szárnyallik, alá

sugorodik és itt él hal velünk, és minden szerencsénket magával közli.

Ez tájott osztán a fegyver után nagy éhség kezde szorongatni bennünket, annyira, hogy a búza felment vala vékája egy forintra és feljebb is, mert számtalan futott nép volt közöttünk; az halál is elkezdődék ugyan ezen 1602-k esztendőn — karácson tájatt ugyan nagy pestis kezde lenni, és igen holtanak ki éhel s ki döggel.

Eltelvén valami nagy sok veszedelmes állapottal ez az esztendő, a kastélyban lakánk, sugorgánk, annak az ő épitéséről gondolkodánk.

1603-k esztendőre kelve tavaszszal Székely Móses esmét feljöve tatárral, törökkel. Bektes bassa vala a törökök előtt, és sokan melléje állának a székelyekben is, s mind a városokat magához hódoltatá Szebenen és Fogarason kivül. Háromszék sem álla oda melléje, de a nemesség inkább mind oda álla, és egyéb gyülevész hadak is valának körülle.

Bektes bassa valami aprószerü lövő-szerszámot is hozott vala magával, de Móses is szerzett volt egynéhány taraczkot, a kit magával hordoza. Úgy tetszik, hogy Segesvár sem hódolt vala meg. Fejérvár felé felérkezék, s ott néhány német vala; azok megadák azt az éhség miá hitre, de a tatárt osztán utánok küldötték s levágták őket—úgy hallottam. Onnat Kolosvár alá méne, de azok úgy láták mint az apjokat Székely Mósest, megis adák a várost néki; mert a német Újvárba*) ment vala belőlle, Básta pedig Szakmár felé méne, hogy ha lehet s kivántatnék, segitséget hozhasson onnat.

Az kolosváriak ez alkalmatossággal a jesuviták collegiumát nagy zélussal, frémitussal reája rohanván, megostromlák, és őket belőlle kihurczolák és kikisérék a város kapuján; nagy zápor esőben, hajdonfővel és felső ruha vagy palást nélkül indulának a tatár felé. És mikor a tatár látta volna őket, kérdék: micsoda emberek azok? Ott leszen a ki megmondja, hogy papok azok. Melyet hallván a tatár, csudálkozott rajta: miért kellett annak úgy lenni? és köpenyeget reájok adtak és a táborra elkisérik őket megbántás nél-

*) Szamos-Újvárba.

kül. Pater Argentát homlokba ütötték vala, Joannes Nigert megölék a kolozsvári vitézek, a többin is valami száraz ütések estenek, de nem igen kérkedtek meg vélle. Bogáti János viteté őket a maga szállására a táborba, s azután Görgény várába, és míg a dolog másképpen fordula, ott tartá őket. Így járának akkor a jesuvita paterek a kolosváriakkal.

Székely Móses táborát Kolosvárról meginditván, ménc Szamos-Újvárhoz, hogy azt a németektől megvegye a várat; de csak meg sem büzölheté. Hanem vagy kilencz száz legény gyült vala öszsze, kiknek feleségek és gyermekek ott a várban volt némelynek s kinek ott Déés tájatt a havason, vagy oly helyt a hol esmérte maradását, és ott táplálta a rettenetes drágaságban. Azokat a legényeket Móses hivatá hogy melléje jönének, de amazok nem menének; mivel cselédjek a német birodalmában vala, és oda nem lehetett hagyni, mert azok is háborgatták volna őket jövendőben, mind magokat s mind házok népét; azért egy éjjel őket mind levágatá. Így lőn dolgok szegényeknek.

Azok nem magyarországi hajduk voltanak, hanem ott a tartománybéli szegény jobbágyból állottak, azok verték volt öszsze magokat, hogy óhassák szegények és táplálhassák a nagy veszedelem között és drágaságban magokat. Így veszté Móses el, annak a darab földnek a népét akkor.

Móses Kolosvárnál dolgát elvégezvén, kerüli szélyel az országot, és a tatár tészen szörnyü rablást, égetést és öldöklést. A magyar is a nagy drágaságban hol mit kaphatott, aval élhetett. A tatár egykor látván, hogy immár sok rabja vagyon, tehát egy részét haza bocsátja a tatárnak öt ezer rabbal. Másod úttal esmét tíz ezer rabot küldtek haza más rendbéli tatártól.

Akarván Móses már által menni a Maroson, elsőbben szép levelét bocsátja mindenüve a székelyek közé, kérvén őket: „hogy mindjárt felkeljenek és melléje jöjjenek; ha hol pedig valaki ebben ellentartó lenne, tehát annak nem barátja hanem ellensége lészen.“ Elvivén a levelet minden székeken, a székely uraim — elsőbben Udvarhelyszék, minthogy oda való atyafi vala Móses — hozzá álla, hálát adván Istennek, hogy atyafiságokból s nemzetekből Isten fejedelmet támasztott volna! Mert már őtet fejedelemnek nevezik vala

a Fejérvár megvétele után, mert ott volt a fejedelmi szék—csak hogy igen puszta szék volt. Azért Marosszék is hozzá álla alkalmasint Aranyosszékkel együtt, de nem mind. De Háromszék látván a pogányságnak rettenetes pusztitását, rablását, nem állának oda, hanem magokra más gondot viselének. Ezt mondják vala egymásnak: látjuk mi azt jól, hogy ez az ő pogánnya, a tatár, nem válogat abban: ki áll Móses mellé s ki nem áll, hanem csak elrabolja a kit hun talál. Így ha mi melléje menyünk, itthon ő elrabolja a feleségeinket, gyermekeinket; mert Mósestől semmit nem vár, sem tart a tatár, hanem azt mieli a mit akar. Jobb azért itthon, ha oltalmazhatjuk magunkat, tehát oltalmazzuk; ha pedig nem óhatjuk, haljunk honnyunkban meg érettek, hogynem mint azt lássuk, mikor rabolja el a tatár őket és mikor viszi el. Ebben Háromszék megálla. Bocsátának azért vigyázásnak okáért erre ki a Rika felé ötszáz lovast a háromszékiek, melyet hamar hírré ád Mósesnek Udvarhelyszék, hogy vigyázzon azok ellen. Elbocsátá azért Székely Móses Imecs Mihályt két ezer tatárral és magyarral, és véletlen üték meg őket és megverék, és onnat a jó nyereséggel megtérnek Móseshez. Megköszöni nékik, hogy jól cselekedtenek. Ezt Háromszék hallván, igen megbúsulának rajta s vagynak nagy félelemben és rettegésben; a tatártól és Mósestől igen félnek, mert igen jól tudják hogy Móses haragszik reájok. Mindazáltal annálinkább öszsze gyűlnek, és táborba szállnak fejenként és vigyáznak. Ezalatt hát Rácz György bément volt Havasalföldébe, hogy a vajda adjon Háromszék mellé segitséget, míg ő kijöhet hadával; mert már tudta a vajda, hogy nem állott a Háromszék Móses mellé. A vajda pedig készül vala hogy maga is kijöjjön, és Bástát megsegitse Móses ellen; mert 1602-k esztendőben Básta ültette Ráduly vajdát a tatár ellen székibe. Ada azért kész szép hadat a vajda Rácz György mellé, és elöljáróban kibocsátá a Bodzán őket. És kijövén Rácz György Háromszékre, nyúgovék két nap. Ezt látván Háromszék, igen nagy örömе lőn rajta, és Móses ellen szivet vőn. Mihály is esmét eljött volt, hogy Háromszéket ugyan derekasan megüsse és boszszuját kitöltse rajta Mósesért; de fele útjában megüté a Rácz György szele s megtére, hogy keményebb csatával mennyen bé reájok.

Akkor a Székely Móses tábora Ekemezőnél fekszik vala, de a tatár nem ült veszteg, hanem az országban a hol hozzája fért, rab-

lott és égetett, marháját a népnek ellopta a várak aloll s magát is levágta és elrablotta választás nélkül.

Akkor Móses itt Vásárhelynél hogy által mene a hídon, szállott vala meg Bogácson innét Gálfalva között, és vala Nyárádtőnél első szálláson.

Immár kastélyocskánknak tíz holnapja vala hogy csinálni kezdettük vala, és a czinteremet is két kicsiny bástyácskával erősitteni kezdettük vala a nagy hatalmas drágaságban, mely naponként nevekedik vala rajtunk.

A tanács Mósesnek és Bektes bassának élést küldének Nyárádtőhöz, ugyan magamtól egyiktől; az apám Nagy Szabó János vala a bíró. Béadók azért az ajándékot, melyet mind a bassa, mind pedig Móses igen jó neven vőn a szegény várostól, és igéré nagy kegyelmességét, hogy ha az Isten élteti, nem lészen elfelejtve. Akkor én a kikkel az élést elvittem vala, haza bocsáttatám, de én magam ott maradék, és a táborral egynéhány nap voltam ott.

Ekkor láttam, hogy — Makó György vala úgy tetszik és Imecs Mihály — több kapitányokkal együtt sok tatárral megindulának, és mondák, hogy Rácz Györgyre mennek Háromszékre, azokat elnézém. Maga is Móses megindula Segesvár felé, onnat akart elébb menni az elbocsátott csata után. De ez alatt béérkezvén mind tatár s magyar, reá találnak társokra. Bocsátottak vala azért el vagy ezer lovas tatárt, hogy raboljon Háromszéken, hogy a székely ne mehessen Rácz György mellé; de immár a székely megegyezett vala vélle egy része, de a többi Farkasvágónál vigyáz vala. Ezenközben kis Merza is ezer válogatott ráczczal érkezék a székelyekhez és Rácz Györgyhöz. Mikor azért már a Móses hada meglátta volna Rácz György hadát, sereget rendele, a más fél is hasonlóképpen cselekedék, és a két had nagy vakmerőképpen egybe roppana, és oly erőss viadalt tőnek, hogy annak mássát nem gyakor helyen láthatni. Mert Mósesnek hol mi szin népe vala, ott vala mind, de a tatár is mind a jova vala; számtalan nyílat szóra ugyan reája a tatár is, de a magyar hajdu, a rácz és székely a nyílat a puskába teszi vala, s úgy lövi vala a tatárt veszedelmesen. Ezt a dolgot látván a tatárok, csudálkoznak vala rajta, mi dolog légyen az, hogy tollu nélkül a magok nyílai oly sebessen viszsza mennek reájok. Végtére soha el nem álhatták a magyar lövését, hogy mind nyíl, mind

golyobis egyaránt megyen vala reájok, hanem végre megfutamodának. Ezt látván a Móses magyari is, azok is hátat adának, kiket a rácz és székely s magyar sokáig űze és vága. Elméne azért a ki elszaladhata Móseshez, és megmondák a dolgot néki, kin igen búsula, úgy hiszem azért, hogy volt mit gondolni; de mindazonáltal megindula és általméne az Apáczán.

A vajda is hallván e dolgot, hogy Erdélyben tatár és török vagyon és rabol, béindula a havason, s Rácz Györgygyel és kis Merzával akara megegyezni. Móses látván ezt, bízék igen a jó vitéz tatárokban, tudván vitézségeket; de azért nem meri magát sáncz nélkül hagyni, hanem lövő-szerszámait — a tatártól megválva — mind lovassát, mind gyalogját, még a bassát is szekér-sánczba rekeszti, hogy onnat lövöldözze ellenségét, s hátul esmét a tatár lövöldözze meg. De a reménység igen megcsalá, mert mind gyalog szállának a vajda hajdui, csak egy kapczában, mert nagy sár vala a Móses tábora előtt, hogy már azon nem mehetnének által reája. De semmit nem tartózék a hajdu, hanem általmene, gázla, puskája kezében; löve ugyan hozzájok Móses a taraczkal, de keveset árta aval. Hanem soha nem állhatá el a hajdu lövését, hanem a sánczot megbontja, a hol és kitől lehet elfutó-felet vészen mind török, mind magyar; a tatár még jó idején elmene a rabbal, semmit nem víva, mert azelőtt való napokban tudta mint járt vala a hajdukkal a vásáron.*) Elfuta azért ki hova láta. A török is—Bektes Bassa menyen a mint lehet, de a rácz és magyar utánna vagynak, a kit elérhetnek igen vágják. Móses is foga a székelység felé, de Rácz György és Katona Mihály nevü csíki szent mihályfalvi székely, hátba öklelé kopjával, és a fejét is el akará ütni, de Rácz György nem hagyá, hanem ő maga elüté a fejét, a lovát is magának hagyá; hanem egy turba volt a lován — abban nem patkószeg volt úgy kell hinni — azt adja Katona Mihálynak, s a fejét a vajdának viszi Rácz György.

Ezt a dolgot megírá Ráduly vajda Bástának, kin igen örüle, és Szakmár felöll béjöve Újvár felé esmét; kin azok, a kik a német mellől Móses mellé állottak vala, igen megrémülének, és sokan a havasra, s ki török földe felé elbúdosik.

---

*) T. p. tudta mint járt vacsorán a hajdukkal.

Ebben az 1603-k esztendőben én Nagy Szabó Ferencz magamnak házastársul vettem a néhai Rósás Mátyásné leányát Ersébet aszszonyt; éltem vélle házasságban nagy szeretetben és előmenetesen 43 esztendeig és kilencz holnapig. Volt tölle öt fiam és négy leányom, és egyet elvesztett—aval tíz lett volna. Mostan él azokban négy, hogy ezt írom: 1. Ferencz, 2. János, 3. Ersébet, 4. Anna. Írtam ma én Nagy Szabó Ferencz. Die 22 marty 1653.

Egy Nagy Albert vala fő ember, Feketelakon a Mezőségen bír vala, mert ott láttam udvarházát. Küldte vala Móses ezt Lengyelország felé, hogy hadat gyüjtsön. Elmenvén, nem tudom mennyit gyüjtött is volt ugyan, de azalatt hát megesett Bécsbe az ebvásár. Hallotta, hogy suspust vallott volna az ura Székely Móses, és nem foghatott egyebüve, hanem aláfogott Tömösvár felé—Vaskapunál akart kimenni. Mikor Fejérvárnál menne, talál 150 gyalog németet — Szebentől bódorgottak vala oda felé — azokat Fejérvárba szoritja, és a sok néppel reá hága és levágja Nagy Albert őket. Azután alá indula Vaskapu felé mondhatatlan nagy dúlással, fosztással és vérontással. Ez Bástának tudtára lőn hamar, és bocsáta utánnok két száz szép lovas hajdut, és elérék Nagy Albertet és megverék. Ráduly vajda pedig a Székely Móses harcza után nem igen sokat mulata az országban, hanem csak addig, míg az udvarhelyszékieken dúlata valami kicsinyt boszszujában, hogy Székely Móses mellé állottak volt. De hinni kell, hogy a had dolga olyan, hogy kár nélkül nem jár a hol had jár. De elég hogy kiméne s székibe üle, s Bástának hagyá az országot bírnia. Básta ezalatt maga is esmét a mely várakat, városokat Mósesnek megadtak vala, tehát megvizsgálá, és őket hitlenség alá veti. De nagy része a fő népének a török földe felé alá méne, és ki havason, ki várakban nagy félelemmel lesugorodék, mert tudta vétkét — a maga conscientiája dictálta azt sokaknak. De tudván azt Básta, hogy annak az oka nem lehet a köznép, csak azokra haragudt, a kik nagyrenden valók voltak, és a kiknek pecsétjek és hütök a levéllel együtt Bástánál volt. Sokaknak a nagyrenden valók közül bátran szemekre vetette az „áruló" nevet. De bizonyára a közrendnek is a hajduk és németek ugyancsak oda mondották azt: „Áhá, tarka hitü hajas török, ez s

ez lélek kurvafiai! nem szánom—Isten úgy segéljen—levágni az erdélyi embert, mint a pogányt."

Básta mindazonáltal, noha akkor haragjában ugyan nem ellenzette az ő hajduit a kapdosástól, de végre megvonitá zabolájokat, és másképpen rendelé dolgát. Ő Déésen egy gyülést hirdettetett, de erről ezután szollok.

Más gyülést is hirdetett vala Dévára, nem jut jól eszembe: ha tavaly vala é, vagy a Móses harcza után? De egyik akár melyik légyen, de azt hirdetteté levele által: „hogy valaki Dévába a gyülésre nem compareál, tehát az, világoson a római császárnak árulója; de a ki ott lészen, hívének inkább számláltatik." Ez a dolog nehéz vala azoknak, a kik azelőtt ellene támadtak vala Bástának három úttal: elsőbben a fejérvári harczban, másodszor Sigmondal Kolosvárnál és a bassával a mikor Kolosvárat megszállották vala, harmadszor hogy Székely Móses mellé állott vala, mikor Brassónál elvesze. Nem mere azért sok elmenni a gyülésbe, félvén attól, hogy ott Básta megfogja őket. Mindazonáltal lőnek olyak, kik nem elannyira tudták vétkeket, elmenének igen nagy lelkereszketve. Bástának pedig minden hadai ott a vár körül voltak.*)

Básta immár hogy az egész országnak házat, palotát rendel, és megparancsolja hogy oda gyüljön az ország — maga bizony csak némelyek voltak ott, az uraknak nagya a török között volt és imitt-amott. Bémennek azért a palotába, és mikor már ott volnának a várakozásban, de nagy félelemben, várván halálok óráját: Básta kiküld és a neveket registráltatja mindennek, és látja azt, hogy a bakja nincs ott. Magába szállván, megszánja őket, látván mely nagy félelemben vagynak. Kiküldi követit az országhoz és azt kérdeti: Ha ki hivei? és az igaz hűséget kinek tartják? Melyre felel az ország: hogy a római császárhoz tartják a hűséget. Egykor Básta csak kiküldi elejekbe a nagy rakás levelet, a kiben a miriszlói harczkor Csákival megesküdtek volt, mikor Mihály vajdát megverte volt. Azt látá az ország népe, mivel ott is vagynak azokban a kiknek ott a pecsétek, — ez eltelvén, más rakás levelet esmét küld ki — melyet imitt-amott fogtanak el — melyekben Mósesnek, Sigmondnak mútatták hűségeket, és ott is ugyan mellette a hadban voltak.

---

*) Ekkor tartaték fegyver között ama hírneves dévai országgyülés.

Ezt is sokan látják hogy kezek írása, s ő pecsétit ki-ki megesmeri. Elijednek. „Nosza immár — így gondolkodnak — de bezzeg ma elválik a —r a májtól; de nem lészen — úgymond — mánál tovább a mi életünk!“

Mind ez is meglévén, esmét Básta embere által azt kérdi az országtól: „Látják é állapotjokat miben légyen, avagy nem?“ Arra az ország hallgat. Esmét kikiáltatja azt az ország között háromszor: „Quid vultis a me ut faciam vobiscum: justitiamne aut gratiam?“ Ezt hallván az ország, megijed és gondolkodik. Látja a dolgot. És mikor másodszor ezen dolgot iteráltatná Básta, felkiált az ország, és azt kiáltja: „Non petimus justitiam, sed gratiam.“ Ezen Básta sokat gondolkodván, egykorban ő maga is kimenyen az ország közé, és ő maga előszámlálja az ő jótétét az országgal szép renddel. Elsőbben azt: „hogy Mihály vajdát Miriszlónál megverte, és az országot a Tyrannus kezéből kiszabaditotta, holott a vajda elrendelte volt azt még a harcz előtt, hogy a magyar nemzetséget, s főképpen a nemességet és a városokat elfogyassa, és ráczot s oláhot telepitsen helyette. Hát a harcz után — ha megverhet vala — gondoljátok meg, mint jártatok volna?“ Másod úttal: „mikor császár velem együtt elbocsáttá, hogy eljőjjünk és az országban még ebet is ne hagyjunk elevenségben. Én azt eszembe vévén a vajda gonosz akaratját az országhoz, sőt látván, hogy az országot kedvem ellen, tanácsom nélkül pusztittatja és égetteti, megszánám szivemben az ártatlan népet, ellene állék akaratjának másodszor is, s megöletém Tordánál; nem bocsáttám a dologban tovább, és a hajdukat viszsza hivatám, a kik a ti tulajdon nemzetetek voltanak, nem németek. Immár a két veszedelmet Istenért rollatok fegyverimmel elvetettem, ti pedig az én jótétemért fegyvert fogtatok két úttal, és esküvéstek ellen magatokat istentelenül árultatásba ejtettétek. Im mostan esmét császár ő felsége hallván e rebelliót — noha akkor is megparancsolta vala — de most újabban is parancsolja, hogy az árulókat megbüntessem, fejét megnyúzatván, oda szeme eleibe küldjem. Azért mit mivelhetek én egyebet császár parancsolatjánál? Ti mindnyájan árulók vagytok! és előttetek halálotok, látjátok! De im, hagyok gondolkodásra három órát, mind nektek s mind magamnak.“ Ezt hallván, immár világoson látja az ország, hogy semmi igaz mentségek nem lehet senkinek; nem imigy-amúgy, hanem

ugyan világoson látják az országnak vesztét és magoknak. Azért követet választnak és béküldnek, hogy gratiáért menjen és kérjen. Az ország közi bémenvén Básta esmét, igen sziligyen szoll nékik: „Im mostani úttal is elvészem az egész országról a fegyvert, és a császár haragját én magamra veszem; meg vagyon a felséges római császár gratiája, ugyan híre nélkül, de úgy, hogy többször árulók és háládatlanok ne légyetek. Valaki azért békével akar maradni, tehát hitlevelét adja pecsétje alatt, és én is annak a gratiát megadom; mert valakinek gratiája nem lészen, ha elöll találja valaki a hadi nép közül és gratia vele nem lészen, tehát azt szabad lészen mint árulót exequálni." Ezt az ország népe acceptálá; mindegyig hütöket béiraták a nevekkel együtt, és minden ember oda adá hitlevelét, és a ki béadta, tehát annak gratia-levelet adtak helyette. És azt mindenütt magával kellett hordozni, és ha elöll találta a bolon vagy német, vagy hajdu, vagy rácz, csak azt mondotta: „Hun gratia?" S csak megütötte a mejjét és azt mondotta: „Ihon itt" kivette és megmutatta—csak elment mellette. Ez így lévén akkor, a nagy tisztes gyűlés elbomla így a mint mondám, és elméne a híre az országban a Básta gratiájának. És ott a tájban a hol osztán azon a télen Básta telelt és forgott, minden ember gratiát váltott, egyébképpen módja nem volt a szélyel-járásban semmiképpen.

Ezenközben nevekedik vala a drágaság az országban, a döghalállal és fegyverrel egyetemben; mert a magyar hajdu a havastorkokat mind feljárja vala, és az oda futott népet levágja vala nagy kegyetlenséggel, és mindenétől megfosztja vala, és éhelhalóvá hagyja vala. Nincs oly nyelv, a ki azoknak kegyetlenségeket megírhassa; mert a Básta szavával nem sokat gondoltak. Mert hogy 1601-dík esztendőben Mihály vajda előbocsátja vala őket benne, megízlették vala, és nehezen hagyhatják vala el az istentelenséget. Egy könyv lenne csak rollok írni, de az ő istentelen dolgokról szomoruság és nemzetül gyalázat — azért elhagyom.

Menten-ment a sok panaszló szegény ember Bástára panaszolni Kolosvárra és egyebüve is, de csak azt kérdette a nagy jámbor: „Magyar é a ki azt mivelte?" s azt mondották néki: „Magyar nagyságos uram." Arra azt mondotta: „Oh uram Istenem! vagyon é en-

nél a világon gonoszabb nemzetség? Ego puto illos esse incarnatos diabolos." Mondotta szegény panaszló: „Mikor német jő, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit nem hágy, mind elviszi." Ezen sírt a szegény panaszló ember, és vélle Básta is sírt. Mert ő eleibe egy koldus is bémehetett—egyébbel nem bocsátotta el, hanem csak azt mondotta: „hogy ha bolon vagy német volna, bizony bírnék aval, s megbüntetném, de magyarral nem tudok bírni." Küldött ugyan hogy valamint oltalmazzák őket, de annak csak kevés haszna volt.

A dévai gyűlésről valamit szollánk ugyan, de mivel a déési gyűlést emlitém feljebb, valamit akarok írni rolla.

Hogy a búza drágodik vala szörnyen, nem tudom bizony ha e gyűlésben szolltak volt é annak limitatiojáról valamit; de elég, hogy országszerte kiment vala a Básta levele. Nem jut eszembe, miképpen limitálta vala, de ide a mi városunkba is hozták vala levelét róla. Mi lön benne? Egykor úgy megakada országszerte a búza árulás, hogy sohult nem kezde az ember búzát vehetni pénzen, és nagy hirtelen sok számtalan ember hala meg éhel, a limitatiozás miá. Egykor hát Básta hamar megesmérte a dolgot, és esmét azon a nyomon mindenüvé levelet külde: „hogy senki ne féljen s ne limitátiozzon, hanem a ki mint adhatja, úgy adja búzáját." Egykor hát elég búza lön, és azután az ember hozott s eladta a mint adhatta. A búza ára hamar—egy nap s két nap esmég olyan hamar megapadott reménység kivül. Ez a búza állapotjának tulajdonsága, azt úgy tanultam meg. Semmire nem emlékezhetem hogy hallottam volna, mit forgattak volna a déési gyűlésben. Adót Básta nem vetett az országra, sem semmit nem kért az országtól; azt mondotta, hogy mostan megadta az adót a nemes ország, megéri 40 esztendeig vélle. Tudom, hogy Borsos Tamás és Bodoni Bálint vala e gyűlésben innet M. Vásárhelyről, és tőllök hallottam, hogy Básta előtt és az ország előtt*) azon instáltak, sőt nagy erőssen fenyegetődztek, hogy ezt a mi kicsiny épületünket, ugymint a kastélyt nem engedik meg hogy épitsük, hanem elhányják—váltig contradicáltak Básta és az ország előtt. Melyet mikoron hallott volna Básta, jól végére ment, micsoda dolog légyen az? És mikor mind a székelység s mind a vásár-

*) a székelyek.

helyi követek eleibe adták volna, tehát igen nevette és csudálkozott azon, hogy azt mondották a székelyek, hogy nékik azt tartja az ő törvények: hogy a székelységen vár ne légyen. Básta azt mondotta: „Micsoda nagy bolondság lehet az; hiszem a volna jó, hogy minden faluban kastély volna és valami erősség.“ Arra ugyan csak azt mondották a székelyek: „hogy ők nem engedik hogy legyen, hanem reánk jőnek és elhányják a kastélyocskánkat.“ Az napról elhaladt a controversia, és más napra hagyta Básta és az ország, hogy jobban meglátják a dolgot s eligazitják. Básta pedig kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy micsoda állapotjok vagyon: hogy ők mindenkori és fizetés nélkül való hadak; azt is tudta, hogy hajlandó nép az, melyet a Mihály vajda idejebéli dolgon tanult meg, s tudta hogy jó a kész nép.

Borsos Tamás mindazáltal, és a vélle lévő atyánkfiai ezt látván, hogy a székelység igen keményen fogta azt a dolgot ellenünk, tehát azon a napon Bástát újabban megtalálja — ott ajándék nem lehetett, mert ehez tartózni nem tudtanak semmit — azután az urakat is mind egyig; de nem sok úr vala, mert némelyik bennek a török közé futott volt; Kornis Gáspárt pedig a hajduk—hogy Kolosvárra ment volt Radnóthról 1601-k esztendőben, mikor Básta Mihály vajdával Szilágyból Kolosvár alá jöve—levágták vala sok jámbor szolgáival s fő emberekkel együtt. Én ott Radnóthban voltam akkor — a mint oda feljebb emlékeztem — úgy tetszik a Kornis Gáspár selyéit én viaszoztam meg és boritottam meg egy emberrel. Sennyei Pongráczot tudom hogy ott forgott, de erdélyi urat, nem igen jut eszembe hogy ki lett volna. Voltak ugyan azért akkor ott a déési gyülésben némely alacsonyabb rendü urak, de nem sok. Azokat is mind eljárták az uraim, hogy ha esmét elkezdi a székelység a dolgot, tehát ne hagyjanak ilyen nagy igazságunkban. Más napra kelvén, annál is nagyobb vehementiával elöll kezdik esmét a dolgot, hogy általán fogva reánk jőnek és elhánnyák a kastélyt. Az uraim arra esmét így replicálnak: hogy „lám Háromszéken sok kastély van, és azt miért nem hánnyátok el?“ Arra azt mondák: hogy Molduvából gyakran félelmek van azoknak s azért—de azok csak apró keritések. Arra azt mondották: „hogy ez is kicsiny csak, s nékünk is vagyon mitől féljünk.“ Erre nem felelhettek semmit. Utoljára aval is ellent vetettek a mi uraink: hogy nem vagyunk mi

székelyek, hanem városiak. Arra esmét azt felelték: „Közte vagyon a város a székelyföldnek.“ Esmét arra azt mondották: „hogy aval nincsen hatalmatok a mi városunk földén, sem pedig magunkon, hogy körülettünk székelyfölde vagyon.“ Arra sem felelhettek, hanem csak nagy haraggal kiáltották: hogy elhánnyák várunkat átaljában.

Végre azt találák fel: „hogy az egyház jószága és földe volt, úgy mint a barátok temploma avagy klastroma, és azokat ifju János király üzte ki belölle, és a királyra szállott, és a király osztán az ő jus regimmát úgy conferálta nékünk; azért hát nincsen s nem is lehet semmi competentiájok az egyház földéhez.“ Itt bezzeg megakadott a szekerek, de afelől ugyan fenyegettek bennünket, de semmit nem adtunk akkoron rajtok. Mert magok is hát egyszer oda futnak, hogy látják emberséges magunkviselését, jóllehet hogy ugyan tartottunk valamit felölle eszünkben, és még mostan is az a tanács: cautusok légyünk dolgainkban nem csak abból a dologból, hanem vagyon egyéb is a mire igen reá vigyázzunk; mert nincsen soha igaz jó akarattal mi hozzánk a székelység, sem nemességnek nagy része. Sapienti satis est.

Ebben, ez a székelyek dolga megfekvék akkor, hanem az uraim haza jövén onnat, Bástát újabban megtalálták. Adtak é vagy nem valami ajándékot néki? nem tudom. És mivel a fejedelmek annuentiája nélkül senki sem csinálhat eféle épületeket, tőle levelet az immunitásra és épitésre kértek, melyet örömest a jámbor megadott. És a volt osztán erősségünk egyideig.

De nem sok idő elmulván, esmét a praedicator uraim támadának reánk miatta és contradicálának, s talán citálták is volt a várost. De azt nem tudom: tanulták é meg igazságokat a mi feleletünkből, „hogy egyház földén a kastély,“ mivel a székelyek ellen aval oltalmaztuk vala meg magunkat. Ők is azért erre épitettenek ellenünk. A város ezt hamar eszébe vévén, más írral köté bé a dolgot, és békességre foga velek. Mert azt igéré, hogy a templomot megépitti és el nem bontja, scholát is illendőt rendelnek ott benn a várban, a ki olyankorra légyen, mikor háboruság vagyon; itt künn is egy oly eskolát épitnek a békességes időre, kiben tanithatnak és megnyughatnak vélle. Ezt megértvén a praedicator uraim, valami igen nehezen engedének néki és békesség lőn. Ilyen sok nyavalyával kez-

dettük el ezt a várat, és sok veszedelmes napokon épitettük, mert a szablya éjjel-nappal oldalunkon volt, és a puska a kezünkben: hun a tatár, hun a török, hun a bolon s hun a hajdu körülünk forgott; csak Isten mondhatná azt meg, mint töltöttük el napjainkat ekkor. Mikor Medgyesben lakék Rácz György és a német kapitány, egyszer megverék Gyulafi Lászlót Ebesfalvánál, és osztán csak hamar reánk is ide akartak jőni, hogy reánk szállják a kastélyt. De ez maradjon továbbra.

No immár elvégzem a schola dolgát. A szent Miklós széntegyháza mellett, a ki most eskola, egykorban ugymint 1596-ban egy Décsi János nevü mester vala itt, és azt a házat ki most eskola, megkérte volt Báthori Sigmondtól, s néki adta vala, és ő megépitette vala s benne lakék feleségével. Holott nem adhatóját adta volt Báthori Sigmond. Oka az, mert a megyés templom és megyés pap háza is eskola volt akkor, mikor a klastrom a barátoké volt; de hogy a városnak adta volt a király — avagy csak occupálták az uraim — hát nem kellett az a megye papja háza és eskola, és semmit nem gondoltak vélle hogy néki adta a scholamesternek Sigmond, s így urasodott vala el a várostól nagy mód nélkül a lágyság és bolondság miá. Hanem osztán hogy a barátok klastromából lett eskolából az égés után kastélyt csinálának, és a praedicatoroknak megigérők azt: hogy a schola helyébe scholát épittünk, tehát ezt osztán a Décsi János öcscsétől Décsi Dánieltől, pénzen és más házon a város megcserélé, és úgy csinálának scholát belölle. De a várban is rendelének scholának való házakat, kiben szoruláskor a mester és deákok s gyermekek lakhassanak s tanulhassanak. A papok azért így állának el rollunk és akkor is ilyen módon lőn dolgunk a jámbor praedicatorokkal a kastély dolgából.

Ezt akarám a Básta Erdélyben lett gyüléséről írni. De nem hagyom hátra a kolosváriak dolgát: „mint járának Bástával, hogy Székely Mósesnek megadták vala a várost, és hogy a jésuviták klastromát eltörék törvénytelenül és magokat megölék s megsebesiték, a városból kivondozák, s azután mindeneket felprédálák, végre templomokat leronták és abban minden szentséget szent-

telenné tőnek ország és fejedelem híre nélkül, csak a magok dühösségekből."

Básta mikor bészállani akart Kolosvárra, hogy béjött Szakmárról a Móses király veszedelme után, hallottam de nem láttam, hogy nem bocsáták bé a városba, nem tudhatom mit gondoltak. Azt hiszem, hogy azt tudták, hogy őket menten mind szablyára hányatja, holott arra nem volt semmi szándéka. És mikor ott állana, a hadai a kapu előtt várakozván, tehát egy darab kőfal — nagyobb egy kapunyi helynél — magától leomlott, és azt meglátván Básta: ha való é? parancsolta a muskatérosoknak, hogy azon az omláson mennének bé; és azon bémentek volna, és ő magának osztán úgy nyitották volna meg a kaput. De én azért nem hallottam, hanem egy Enyedi Pál írásában olvastam. No azért ha úgy is ha nem is, én nem vitatom, hanem Básta bémenyen és letelepedik, és vallat felölle: „kik voltak azok, a kik fő okai voltanak az árultatásnak, és annak a nagy sacrilegiumnak?" És a községet nem bántja, hanem a fejeiben hatvant megfogata, és ott egy házban tartották őket sub custodia. Bástát a paterek engesztelték, mert bémentek vala azon őszön a paterek. Végre a piaczon való templomot elvevé Básta és szent Mihály napján belé bocsátá őket; magokon pedig *) csak kicsidet vőn, mert egyik is azt megadhatta volna, ugy mint hatvanezer forintot. Csak azon kérte Básta a patereket, hogy a gyilkost hadd büntesse meg, és azt a másikat, a ki a pater Árgentát homlokba ütötte volt. De soha nem engedék a paterek hogy senki meghaljon, hanem más factiot találtak valamit. A királybírót — Szőcsi Mihály vala — nem tudom bizony hun ölték meg, de azt megölék, de más dologért. Katona Mihályt esmét, úgy tetszik hogy Mihály vajda idejében ölék meg, de nem Básta, hanem a vajda; a többi mind békével megszabadula. Esett ugyan a gonosz néptől halál ott Kolosváratt, de az nem Básta akaratja volt, hanem magokban mint volt? hogy volt? szállójától lett? ki tudja hogy lehetett. Ezeket én csak rövideden akarám emlékezetben hagyni, mert látom, hogy már csak akkori ember sincsen, a ki ezt szemeivel látta volna. És azért az 1603-k esztendő végződjék el itt.

---

*) a kolosváriakon.

1604 esztendőben die 21 januarii Angalit-szűz napján a kastélyban laktunkban vittem haza az én feleségemet Rósás Ersébetet. Ott volt a menyegző a kissebbik comitásban, *) a ki a barátok sütőháza volt régen, de azután ott kínozták meg a foglyokat, a ki halálra való volt.

A ház pedig, a kibe vittem, fenn vagyon a hol a deákok laktak vala kamarákban; annak egyikét adták vala nékem, és azt csináltam vala meg, s ott laktam vélle. Régen barátok czellája volt az, deákgyermek koromban elégszer verték meg a — gemet ott a kamarában; és abban a házban is a hol a vendég vala elégszer csaptak meg, hogy a leczkét nem tudtam elmondani. Nagy drágaság vala felette, mert a búza csak az elmult tavaszszal fel ment vala huszonnégy forintra egy maros-köble, és a zab 60 pénzre, feljebb is, mert én is adtam egy véka búzát egy forinton és 25 pénzen. Akkor pedig igen jó pénz jár vala: amaz szép ó dutka 9 pénzbe járt, és az apró pénz amaz szép Ferdinandus pénze jár vala, a kivel maig is élnek Molduvában és Havasalföldében, de most abban egy forintért többet adnak 50 pénzel. Az arany forint immár fel ment vala két forintra egy arany, és igen bővön forog vala; a tallér egy forintban és tíz pénzben a szép régi Ferdinandus talléra; gyermekkoromban pedig ugymint 1590-k esztendő tájatt, a sárig **) arany másfél forintba láttam hogy járt, tallér pedig 80, 90 pénzbe egy Ferdinandus talléra, a dutka 9 pénzbe.

De még is az 1604-k esztendőbéli dologra térek. Akkor a bort az én házasulásom tájatt kupáját dr. 28 pénzen, egy lúdat adtak 66 pénzen, egy tyúkot 28 pénzen, egy font hust 4 pénzen, egy ejtel vajat egy forinton — én az én menyegzőmre Kolosvárt vettem vala 12 ejtel vajat 12 forinton — egy hagymafő akár melyik egy pénzen, egy tyúkmony egy s két pénzen, egy font borsot három forinton, a gyömbért flor. 1 dr. 50, sáfrány akármelyik rosz flor.

---

*) A székelyeknél ma is comitásnak mondatik minden olyas lakrész vagy hajlékocska, hol egy család vagy bár egyes lakó is megfér. **) Székelyföldön a sárga helyett ma is sárig van használatban.

4. és egy mása szalonna 16 forinton, egy véka kása flor. 2. Még is itt benn a városban, mihelyt a kastélyt bonyolitanók, minden elég volt, a kinek pénze volt tehát nem mult el azon hogy nem talált volna.

N. b. Nagy áldása volt Istennek az a gondolat, hogy akkor az a kastély épittése lött, mert nagy darab földnek lőn megmaradására és oltalmára. Noha látom mostan azt, hogy elhagyták az emberek, az épittését megunták, nincsen becsületi, maga most más állapottal vagyon épitve a mi jámbor atyáink industriája altal; mely industria, látom világosan, hogy a mostani ifju tanács uraimtól eltávozott és teljességgel elfogyott. Én nem érem meg, de ők megérik az időt, hogy megbánják azt a gaz negligentiájokat. De ezt is abba hagyom — ő dolgok.

Erre a 1604-k esztendőre azt írom elsőbben, hogy vala egy Borbély Kristóf, ki Radnóthon lakik vala; a húgomat, a Borsos Tamás leányát Ersébetet vette vala, csak a háboruság előtt. Először 1601-n szent Lőrincz nap-tájban oda futottunk vala mind atyafiakul Radnóthba, és ő ott lakott — elég emberséggel volt. Végre hogy nékünk kastélyunk lőn s haza szállánk, ő is feljött és itt commorált s lakott köztünk. Egykor egy tavaszfélt Básta Kolosvárról egy levelet küldött hát a tanácsnak, hogy mindjárt Borbély Kristófot fogva küldjék Kolosvárra hozzája. Azt senki nem tudta, hogy mit vétett volt Bástának. Az a Borbély Kristóf török fiu, avagy arnót fiu vala, s ugyan törökös ember is vala, és igen sokat csácsogott a német császár avagy a német nemzetség ellen. Hallottam magam is benne. Talám olyan mehetett a Básta fülébe, s azért ha haragudt meg Básta reája; de én azért nem tudom. De más dolgot is mondhatok felölle. Mert tavaly, hogy a kolosváriak a klastromot felverték vala, ő is akkor ott volt véllek, mint egyik szintén olyan volt s még inkább; mert hallom hirrel, hogy ő ütötte homlokba pater Argentát, s talám az a dolog foroghatott elé. Borsos Tamás bátyám vala a bíró, és ugyan maga méne el vélle Bástához — mert veje vala — nem tudom ha ott találták é Bástát vagy nem? De semmi gondja nem lőn, békével házához jött Radnóthra. Akkor az a

dolog abba lőn. Hanem egy huszanöt esztendő tájatt — úgy jut eszembe — azután magát gondolta tehát, és a tanácsot az ő megfogásáért evocálá, és nagy törekedéssel kétszáz forintba végezék el vélle a fogságot. Ily dolog lőn az invigilantiából, maga a Básta levelére fogták vala meg.

Ebben az esztendőben mintegy pünköst tájatt, Básta az országban némely városokban és várakban népet hagyván, ő maga kiment hadával az országból szép lassusággal. De a kóborló hajduságot imitt-amott a kik a havasokra és egyéb helyekre voltak, itt benn hagyá, mivel ezelőtt is keveset hallgattak tölle. Volt iszonyu nagy kóborlás az országban minden helyeken, hanem a hol valami kicsiny erősség volt, ott még is megmaradtak valamint.

Egykor kezdők hallani, hogy oda ki Bocskai István feltámadott a német ellen, és sok hajdu gyült öszsze. Én arról, mivel ott nem voltam, semmit nem írok, hanem a ki mit akar érteni arról, lássa meg az Indiciumban ha talál valamit. Tudom, hogy Pecz Jánost megveré Diószegnél, és ráczokat is hallottam hogy vert meg. Azt elhagyom.

Egykor látom, hogy Gyulafi László ide szálla Vásárhelyre, s mondának, hogy Bocskai küldte ide gubernátorságra. És hadak is kezdének ide szivárgani—Bocskai hívei. És így benne rekede a német az országba, és tova fel Eperjes tájatt volt Básta az ő hadaival, és ott vonakodott Bocskaival. Gyulafi is itt a medgyesi némettől és ráczoktól őrizkedett, és alá jártanak csatára reájok. Bizony féltünk is töllök; mert Rácz György is benne volt Medgyesben a német kapitánynyal—jó német gyalogokkal és jó vitéz ráczokkal.

Egykor elmenének hogy Medgyest megvegyék ágyu nélkül. De feléje sem mehete a mi hadunk, meg sem nézheté jól Medgyest, haza jövének onnat; de úgy tetszik az immár 1605-k esztendőben volt.

1605 esztendőben Bocskai István Rudolphussal öszsze kapott vala, de mi végett? eléggé én azt nem tudom. De látni való dolog: hogy az emberi állat a fejedelemséget szereti, ha módja vagyon a dologban. Bocskai nem esztelen ember vala. Ezelőtt 1599-k esz-

tendőben is, mikor Mihály vajda Báthori Andrástól elnyerte vala az országot, Bocskai is Monostorig jött vala az ő hadaival, de akkor nem szolgála néki a szerencse. Hanem imhol látod, mostan immár hun vagyon az alkalmatosság... Valamit tudnék itt írni, de azt is ebben hagyom; indittó okait is mi végre volt? azt is tudom igen jól. Pedig hogy nem lehete meg a vége annak úgy, a mint a kassai praedicator a többivel együtt feltették volt a czélt. Isten jobban adá annál!

A mint ide fel emlékeztem vala a mi várunk épitéséről, mennyi ellenkezőink támadtak vala — megmondám, úgy bizony nem is tudták azt az uraim mikor elsőbben ahoz fogtak: eféle erősséget hogy a fejedelem akaratjából és privilegiumával szoktak elkezdeni, s nem is jártak volna utánna, ha a praedicatorok és székelyek meg nem tanitnak vala.

Megértvén azért immár minden bizonynyal, hogy Bocskai volna Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, felnyiták bíró uramék szemeket, és Borsos Tamást Kassára küldék Bocskai fejedelemhez, hogy nem csak a vár csinálásra való privilegiumot adjon, hanem mutassa valami kegyelmességét hozzánk és conferáljon valamit, hogy épithessük az elkezdett munkát. Melyet mikor Borsos Tamás szája által Bocskai meghallgatott volna, igen kegyelmesen vette, hogy annyi földről látogatni fáradtak, és örült azon, hogy a város nem csak megmaradt, hanem épül is. Igen javallotta és dicsérte, hogy magyarok lévén, mint a szászok, igyekeznek hogy nékik is erősségek legyen. Végtére a segitség felöll azt kérdezte: hogy ha a városnak valami dézma tartozása vagyon é? Arra azt felelték: hogy nincsen bor dézmánál egyéb, mert búza dézmát nem szoktunk adni; de a bor dézmát is Gyulafi László zálogba oda vetette volt, hogy ország szükségére pénzt kért volt töllünk, s mostan is kezünkben vagyon a dézma. Esmét azt kérdi: hogy miképpen vagyon ott a dézma? Ha úgy é, hogy a miglen megadatik a summa, tehát addig övék légyen a dézma? Arra azt mondották: hogy nem úgy, hanem computálván a bor árrát, mihelyt kitelik abból a summa, a fiscusnak viszsza bocsáttassék a dézma. Azután mondja azt Bocskai, hogy: „Mostan sok szükségeink vagynak, mert hadunkra sok pénz kell és mégyen. Egyébbel nem lehetek, hanem azt a dézmát usque

ad beneplacitum néktek conferálom, s azután más kegyelmességemet is ajánlom." Ez a válasz lett arról. A vár épitéséről azt kérdette: „Ha eddig volt é privilegiumotok rolla hogy épithessetek?" Arra azt felelték: hogy volt Bástától, melyet Déésen adott volt. Azután tészen ilyen választ: „Jó hiveim! abban is kedveskedem jó szível. De aféle levélnek ország és tanács consensussából kell adatni, s még pedig publicáltatni is, hogy ha legjobb módon akarjátok lenni. Mostan pedig itt sem tanácsim nincsenek egészszen, sem gyülés ideje nincs, hogy a dolog mindenképpen végbe mehessen. Söt úgy lenne az legjobb módjával, ha mind erdélyi tanácsosaink s mind pedig a magyarországi tanácsosaink együtt lennének. Hanem el kell haladni mostanról, és rövid-nap bémenyek Erdélybe ott való dolgaink eligazitására; holott mind a magyarországi s mind az erdélyi statusok, tanácsinkal együtt ott lésznek, s azokkal közölvén a dolgot, megadom a privilegiumot. Ne légyen késő, mert úgy lészen erősebb. Mostan is adok magamtól is levelet, addig ahoz ragaszkodjatok, míglen azt véghez vihetitek, a kit Erdélyben adunk—Isten velünk lévén."

Evel a levéllel és válaszszal akkor megjöve Borsos Tamás. És Bethlen Gáborig aval voltunk. A dézmát is bírák, de nem tudom mikor eresztették ki kezekből.

Írtam vala oda fel, hogy ismét Vásárhelyről oda csatáztak az itt való hadak Medgyesre; végre ugyan oda reájok menénk—és székely hadak is voltak—hogy már ijedtekben megadják, de ott ebben semmit adának rajtunk a medgyesiek. Egykor Szakmárból hozának két szép ágyukat ide a piaczra, és úgy indulának el, hogy megszállják Medgyest. Gyulafi László volt elöttök. Az ágyukat Szalai Ferencztől küldte vala bé Bocskai. És mikor megszállottak volna Holdvilághoz a Gyulafi tábora, Medgyesből egy hajnalban kiütött Rácz György és a német, és megverék őket és az ágyukat Medgyesbe vivék, és Rácz György a szebenieknek adá jó áron, és most is ott vagyon nállok s övék. Ő maga Gyulafi László elszaladt volt igen kevesed magával tova Segesvár felé, egy nagy erdőn ott bolygott, egynéhány napig volt oda. Hoztak volt ugyan levelet az ő nevére, de a subscriptio nem az övé volt. Egykor elé búdosott hát szegény, és azután megesmértem az ő subscriptioját. Nem sok napok után meghala ugyan az hadban oda bé, nem tudom hol.

Immár noha Bocskai oda fel a németet majd ugyan felnyomta vala és Magyarországban ugyan már fejedelem vala, de az Erdélyben maradt németek nem igen félnek vala az árnyékoktól, nem igen hagyák alább a dolgot; mert még a holdvilági triumphus előtt is hogy Gyulafit megverék, Medgyesből ők is kijártanak csatára. Egyszer az Apafi kastélyára — a micsodás akkor lehetett — kijöttek vala, hogy megvegyék; de amazok emberül forgódtanak, sűrün löttenek, és nem fértenek hozzájok a jó lővéstől; elmentenek akkor, de igírték azt, hogy esmét várják oda rövid-nap. A porok szinte elfogyott volt a kastélyban immár, de még is jó hogy amazok nem vették eszekbe, mert el nem hagyták volna. Egyszer Ebesfalváról por venni csak itt dobbanának, s beszélék a dolgot, mint jártak a medgyesiekkel. Itt a mi a kalmároknál holmi por lőn, azt mind megvevék. Én is Brassóból akkor jöttem vala meg, s hoztam vala, s azt is megvevék töllem is — egy szappanyozó tekenővel vala. Mondák az ebesfalviak: „hogy immár jőnének el bár, bizvást elvárják őket."

Az ebesfalvi harcz után pedig mely nagy szarvat emelt volt még a szászság is, csuda dolog. Csak hamar jó puskás nép ugyan sok gyült volt egybe, azt tudták, hogy aval a bennmaradott haddal ők feljül fordulhatnak a magyaron. A Bocskai dolgát oda fenn mint vagyon, avagy nem tudták, vagy nem is hitték hogy való, avagy azt hitték, hogy őtet is meg fogják ez alatt nyomni — alább bizony soha nem hagyták a dolgot. Hanem hogy őszszel béjöve Bocskai, úgy hivék el hogy való.

Mi is itt noha az hadak és ágyuk voltak itt a piaczon, de mind éjjel-nappal féltünk igen töllök; az had is felrezzent éjjel is néha, és minden hadak felültek, s mi is a kastélyban helyünkre állottunk. Az ebesfalvi vagy az holdvilági triumphusok után pedig, hogy Gyulafit megverék, annál inkább szivet vettek vala. Egyszer csak meghozák, hogy erőssen készülnek, hogy ide a kastélyunkra jőjjenek lövő-szerszámmal. Egy vasárnap viradólag érkezék az a hír, és legottan megbódula a nép — nem tudjuk hova legyünk. No Borsos Tamás megriaszkodik, és az bíró — az apám Nagy Szabó János, hasonlóképpen a praedicatio után mindjárt a kastély falait az ácsokkal bérleni kezdik nagy cserefákkal belöll, és tölteni földel. Minden ember:

bíróné, polgárné, papné, pap, bíró s polgár, nagy és kicsid, a ki életét szerette minden ember, a míglen megkészüle, csak hozzája nyult akkor. Egyéb állapottal is igen készültünk mint olyan dologhoz mindennel: éjjel-nappal számtalan követ hordánk bé rakásra, hajigálni, és csak reája ajánlók magunkat Istenben bízván és reménkedvén. És mindjárt kémeket bocsáttánk egynéhány rendbélit. Egyszer egyik meghozá, hogy megindultanak és Pócstelkénél jőnek mind gyalog német és mind rácz, és azokkal számtalan puskás százok, de nincsen még lövő-szerszám véllek. Esmét másik követ azt hozá: hogy Bogácsnál jőnek az elei. Immár gondolhatod: mit kellett csinálnunk olyan állapotban? No mégis hogy egyesek voltunk. Istennek könyörögtünk és kiki helybe, az hova rendelve volt, ott állott. Már csak a nyargalót néztük, hogy láthassuk! A Géra felé is vigyáztunk, gondoltuk azt: hogy talám a Nyárád mellett menyen fel, és csak a Géra felöll hirtelen akar ellepni bennünket. Mind így gondolkodtunk a dolog felöll. Felkiáltották vala pedig tanács végzéséből ugyan: „hogy ha valaki az elfutás felöll csak emlékeznék is, avagy el akarna futni, tehát azt mindjárt levágják s marhájából sákmányt vessenek.“

Mikoron már így inter spem et metum vélekedésben volnánk, tehát egy szegény legény érkezék Medgyes felöll, a ki innet ment volt azelőtt való nap oda; de a csak látta a rezgelődést itt akkor, de nem tudta mire való dolog légyen az a dolog. Ezt találták volt a Rácz György hada és kérdik: „Honnan jösz te, s ki szolgája vagy?“ S mond az: „Én szegény legény vagyok, Vásárhelyről jövök s ide Medgyesre menyek vala.“ Esmét kérdik azok: „Mit csinálnak a vásárhelyi várban, hallottad é?“ S mondá a szegény legény: „Én nem tudom kitől félnek és kit várnak, de bizony jó kedvel várják; mostan nagy cserefákkal bérlik a vár falát béfelöll és keményen töltik földel.“ Amazok esmét: „Vagynak é benne valamennyin?“ Emez úgy mond: „Láttam tennap, hogy öt száz puskás mene beléje, választott jók.“ „Hát lovast láttál é?“ Lovas is vagy ötszáz jó lovasok, de mostan ezer lovas székelyt várnak és ezer gyalogot; Magyarországból is minden órában Bocskaitól sok népet várnak.“ Esmét amazok: „Öreg lövő-szerszámok vagyon é?“ S mond: „Láték egyet, hogy a kapuban igazgatnak vala, kit

Görgényből hoztanak s többért mentenek esmét, de eddig elérkeztek velek.“

Mikor ígyen tudakozódnának, tehát a német gyalog előérkezik és a dolgot kérdi: mit mond a legény? S megmondják. És azok a kapitányra mennek s mondják, hogy az ő hópénzek oda vagyon három hónapja, és ha a hópénz meg nem lészen, mi el nem menyünk, hanem megtérünk. A kapitánnyok bíztatja azzal, hogy Vásárhelyt megadja nékik mind a három hópénzt, csak ott emberkedjenek; de amazok csak azt mondják: hogy nékik nem törvények, hogy vár alá pénz nélkül menjenek. És evel a német gyalog megtér Medgyesbe. Ezt a ráczok és a szászok megértik, és csak el nem merének jőni a német gyalog nélkül.

Így tartá meg Isten városunkat és várunkat az ellenségtől, áldott az ő szent neve érette! Másodnapra kelve menten érkezék a hír, hogy Gyulafi László megholt. Ide bé feküdt a székelyek között.

Érkezék ottan Szakmárból igen szép készülettel egy csoport had — több volt száz lovasnál — Gyulafi mellé, és csak által méne városunkon; és Bogáti János, a ki Görgényt birja vala, az lőn Gyulafi helyett, és aláj övve és minden hadakat kezde öszszegyűjteni, Újvárból öreg ágyukat hozatni, hogy Medgyest megszállja és megvegye. Mi is bezzeg immár megbízakodánk ezt hallván és látván. A medgyesi hadak pedig bévonák az orrokat egyelsőbben. De egykor meghallók, hogy Segesvárba költöztenek mind, amott nem bízták magokat. Bogáti azért reászálla Segesváratt Rácz Györgyre és a német kapitányra, és megtöreté a falát nagy darab helyen. Medgyest pedig megadák és abba négyszáz székelyt küldének és bébocsáttták; de egynéhány nap mulván, a ki el nem szaladhata bennek, és a falan ki nem teheté a harisnyát, azt levágják — a jó borért így járának.

Ezalatt Segesvár alatt igen szép vitéz játékok esnek vala minden nap, semmit sem tartnak vala a várbeliek senkitől; török s tatár segitség is érkezék oda, de ez is semmi lőn. Az egyik ágyunak — a ki nagyobb vala — a tengelye eltörék és aval nem lőhetének többet. Mikor immár ostromlani készülnének, hogy a várat ostromolják, érkezék a Bocskai levele: „hogy a várvívásnak hagyjanak békét, addig meg ne ostromolják; mert jövő-útban vagyon, s hadd lássa ő maga először, mint kelletik lenni a dolognak; ha meg nem lehet a békesség, tehát osztán gondja lészen reája.“

Megszünének a vártól és frigy lőn közöttök, és ezalatt elérkezék Bocskai is s Medgyesbe szálla. És azt látván osztán a szászság, lesüté bezzeg a fejét, látván a Bocskai állapotját és a jancsárt vélle lenni s a magyarországi nagy urakat. Mert Korponánál a török egy koronát is adott volt immár néki — mely korona a rácz királyé volt, úgy hallottam — és ugyan meg is lött volt a koronázás imigy-amugy, tővel-hegygyel. De az a koronázat a pogánytól csak olyan dolog, mint ha az ördög szentelne az Istennek papot. Mindazáltal ugyan István királynak hívják vala Bocskait. No ezt abba hagyom. Hanem menten emberét küldi Bocskai Segesvárba és egyéb helyekre is az hol németek valának: hogy ha akarják é a békességet vagy nem? Amazok reá hajlának a békességre, de úgy, hogy bántások ne légyen, hanem békével elbocsássák öket hazájokba, a kik ki akarnak menni; s a ki pedig benn akar maradni, az is szabados légyen. Ez is megengedtetik nékiek. És oda hívatá őket Bocskai Medgyesbe mindenünnen, és egyik rendbe jancsárt állatott, a másik rendbe szembe véllek német gyalogot és úgy lőtetett véllek verset. A békesség azért meglőn, és a német az országból kiméne, de a ráczok nem tudom ha kimentek é vagy benn maradtanak?

Itt benn Bocskai semmit nem mulathata. Oka mi lőn? nem tudom. A mit pedig Kassán igért vala a mi kastélyunk privilegiumáról és a segitségről, nem tudom mi lőn az oka, de csak semmiben múlék ez úttal, a Bethlen Gábor fejedelemségéig; hanem akkor osztán mint szerzettünk tölle erőss és jó privilegiumot, akkoron az is megíratik, ha Isten reá segitt.

Az oda ki való dolgaihoz Bocskainak én szollani nem igen tudok. A ki arról tudni akar valamit, az lássa ha az Indiciumban mit talál, vagy másutt. Én nem látom, hogy semmi historiát írtanak volna rolla sehol.

Ekkortájban Bocskai hogy a németre támoda őszszel, sok égbéli jelek és csudák lesznek vala; napnyúgot felé láttam éjjeli időben, mert én a Mezőségen jártam lovam hátán.

Rákóczi Sigmondot Bocskai Erdélybe beküldi gubernatorságra. Bocskai pedig Kassán lakék. Ez esztendőben ellenkezék Rudolphus császárral, és Bástával néhány harcza volt: hun vesztette, hun nyerte; de végtére valamit vőn eszébe, de azt választá jobbnak, hogy megbékéljék a némettel. Nem csak maga békéllék meg pedig,

hanem mind a két császárt öszsze békélteté, és állandó békességet inditta és csinála is közöttök. A mely compositioban az erdélyi állapot is helyére állapodék a portán szintúgy, a mint régen volt Báthori Sigmond idejében, melyet ő felbontott vala. Mely békességnek formáját még régen szultán Szúlimám császár csinált volt nagy János királyal. E mind Bocskai idejében lőn, és a portán az Athnáméba is belé vagyon írva — ő íratta bé, a maga fejedelemségére pedig. Mert Medgyesre hogy béjött vala 1605-n Bocskai, őszfélt fejedelemségre választotta vala az ország.

Én magam is hallottam portán a Bocskai nevét, és nem a Rákóczi Sigmond nevét, hogy szollitották, sem a Báthori Gábor nevét, maga az 1614-k esztendőben vala már a dolog. És Bethlen Gábort is még 1613-k esztendőben választák fejedelemmé, de afelöll ugyan csak úgy szollitották nagy fenszóval — mikor a mindennapi alafát *) kiadták — hogy „Bocskai!“— és mi akkor állottunk elé. De nem adták az alafát kezünkbe, hanem papirosba takarva csak felénk elhajtották és a földre esett, ugyan megcsendült, s onnat vettük fel; de jó volt afelöll — mindennek úgy adták: töröknek, magyarnak s minden rendnek.

1605 esztendőben szent Ersébet nap estén az az die 19 novembris adá az úr Isten e világra az első magzatomat az én feleségemtől Rosás Ersébettől, kit Batizi János pap keresztelt meg Ersébetnek — Szőcsi Ismaelné ma — die 28 augusti 1653.

1606 esztendőben mindazok a dolgok, a kit ide fel emlitettem benne a Bocskai dolgaiban, és ki abban ez esztendőre maradván, végbe mene, és az a mi a két császár között való békességet illeti, végbeviteték és elvégezteték Bocskaitól: letévén Kassán királyi székét, adá magát a nyúgodalomnak és a gyönyörüségnek s vigadozásnak. De a gonosz szerencse azonban elérkezvén, nem vette eszébe, hogy hátul övedzette, avagy inkább mondjuk: hogy a nagy Istennek az ő elvégezett szent decretumából lettek és lésznek mindenek.

Azt hírdették akkor, hogy Kátai Mihály étette volna meg, és úgy holt volna meg. Azért a nép öszszezendülvén, minden törvény nélkül elvagdalák sok ezer darabra Kátait érette. De vagynak

---

*) zsoldot.

olyak, a kik ez ellen mást mondának, és Kátait azt mondják hogy ártatlan holt meg; hanem Bornemisza Kata felett a mi lett — mert oda vitette volt Bornemisza Katát Bocskai, ő tudja miért; de annak ifiabb szerencséje is volt Bocskainál. Sapienti satis.

Bocskai meghala azért, akár egyik akár másik lett légyen az oka, de csak az, hogy Kassán die 25 decembris 1606-n.

1607 esztendőben sok visgálódás után az ország választja fejedelemségre — a Bocskai eltemettetése után — a nagyságos Rákóczi Sigmondot Fejérváratt. Ezen esztendőben tavaszszal Rákóczi Sigmond fejedelem ide Vásárhelyre gyülést hirdete; és nagy szokatlan árvíz vala Érkezék ide Magyarországról egy követ Báthori Gábortól, a ki a fejedelemséget kivánja vala tölle. A követ pedig Macskási Ferencz vala, és szállitották vala Kádár Istvánnéhoz, egy gyékényszövő aszszonyhoz. Sokszor ebédet és vacsorát ettem vélle, de nem volt szabad szélyel járni néki. Végre magát megúnván, a gyékény-bordába üle, és a gyékény-bordában tanulta a gyékényszövést a szövő aszszonytól; meg is tanulta a míg itt tartóztatá a fejedelem, melyet azután is, hogy béjöve Báthori Gáborral — akkor már fő ember volt — sokszor emlitett Macskási Ferencz, mikor szemben voltunk egymással.

Ez a tracta continuáltaték abban az esztendőben. Végre megalkuvának egymással. Ezalatt Báthori Gábor is készüle — a mire érkezék — a fejedelemséghez, mert a vezér is küldött volt egynéhány ezer tallért néki, és onnat volt bíztatása a portáról hogy béjöjjön; mert soha ő magától meg nem merte volna próbalni azt a dolgot, hogy Erdélybe jöjjön Báthori Gábor.

Rákóczi Sigmondra pedig a porta haragját — vagy hogy úgy mondjam valami kedvetlenségét vetette volt. Csak egy levelében találtak volt egy szokatlan phrasest, melyet a diván eleibe adtak volt, s úgy contemnálták volt a nagy istenes jámbor és Istent félő fejedelmet. De az országban is némely csácsogó istentelen bolond nyelvemosó rosz emberek nevezgették: tőke-fejedelemnek, és únalmasok kezdének tölle lenni. Ezt a nagy jámbor fejedelem látván, éle az alkalmatossággal; s nem esék kárára szinte az is a bontakozás, mert Báthori Gábor örökös jószágot ada Erdélyért néki oda ki, és kiméne Erdélyből.

1608 esztendőben ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás

Ersébettől egy fiu magzatot e világra, die 16 marty, kit Batizi János uram keresztelt vala Jánosnak. Én akkor a z héten Kolosvárra vittem volt búzát eladni, és a míglen ott voltam, addig mind a volt a híre: hogy Báthori Gáborral megegyezett immár Rákóczi Sigmond mindenképpen, és béérkezik addig míg ott leszek Kolosvárra. De nem érkezék akkor el, hanem én haza jöttem onnét. Igen szeles gonosz idők járának. És mikor haza jöttem volna Kolosvárról, tehát az én fiacskám halva fekszik, és menten temetni vivők és eltemetők Jánost. Azután hallám, hogy béjött és székbe ült Báthori Gábor.

1609 esztendőben die 22 octobris vettem meg azt a házat, mely vagyon a Szabó Mihályné szomszédságában a szent király-utczában a felső-szeren Köpeczi Györgynétől; adtam egy házat és flor. 346 háromszáz negyvenhat forintot érette. Ebben az 1609-k esztendöben szent György napján ada az úr Isten ez világra az én feleségemtől egy fiu magzatot Rósás Ersébettől, kit Batizi János uram keresztelt Ferencznek. Ezen esztendőben nagy villámlás lobbanás lőn az égen felhő nélkül. Az egész nyáron nagy szárazság vala, de a villámlás után szép esső lőn, mikor a háznak az áldomását innók.

1610 esztendőben die 18 augusti délután jutának a sáskák ide hozzánk, kiknek az idén mind hallottuk az híreket: nagysokaságu sáskák, öreg-testü állat — a mi sáskáinknál nagyobb — szőke szinű, a szárnya szép tarka vala; a napnak a fényét elfogta, mintha köd lett volna úgy látszott a serege mikor ment. Közel három esztendeig tartott az országban, a míglen búdosott.

Ebben az esztendőben szent Márton nap után Báthori Gábor fejedelem Szeben városát megvevé, és nem tudom mi okon — de Szebenből kitolyta vala a szászságot és feldúlatta a miket láb alatt talála. A fejérvári farkas-ágyút oda viteté. A ki oda viteté, Szalai Farkas vala neve az embernek. És egy mesét költének rolla: hogy Szebenbe két farkas ment vala bé, maga *) az nem egyéb farkas volt, hanem Szalai Farkas és a farkas-ágyu. Úgy látom, hogy a Szeben dolga a Kalendáriumban 1611-k esztendőre íratott; de nékem úgy jut eszembe, hogy 1610-k esztendőben vala — akárme-

*) noha; mely értelményben e szó „maga" e krónika során gyakran jő elé.

lyikben, de az megvala; ha tavaly volt, légyen bár úgy. Ebben az esztendőben vala bíró György Déák uram.

Ebben az 1610-k esztendőben két darabontját a városnak Lukács Bírót,*) és Péter Deákot felakasztták — sok álkolcsot találának nálok. Hajdu Márton akasztatá fel őket.

Báthori Gábornak vala egy nagy kövér aszszony a felesége, de talám nem szerette felette igen nagyon; mert Görgényben lakott a felesége, de ő maga szélyel az országban vendégeskedék, tánczola és nem tudom mint viselte magát.

1611 esztendőben szent Lőrincz nap estin ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás Ersébettől e világra egy leány magzatot, kit Batizi János praedicator keresztelt Annának. Volt a bíró az apám Nagy Szabó János. A palánkot melyet először csináltunk vala, kezdettük a karóját felállitani először.

A Kalendáriumba erre az esztendőre írták a Szeben megvételét, hogy a hajdukkal béméne és felprédálá;**) de én úgy emlékezem, hogy tavaly öszszel vala. Erről a havasalföldi dologról semmit nem látok a Kalendáriumban, sem a magam Memorialémban seholt sem látok semmit. De nékem úgy látszik, hogy ebben az esztendőben vala, hogy Szebenből megindula ***) nagy titkon, és hirtelen béméne Havasalföldébe s ellepé nagy véletlenül az országot. A vajda elszalada ugyan ő maga, de az országnak minden javait eltakaritták. Egy ideig lőn Báthori Gábor ott benn, de onnat esmét kijöve és Szebenbe szálla. Számtalan lábos marhát hajtának Magyarországra a hajduk, s itt is sokat adának el benne. De egykor császár a portáról követeket bocsáta Báthori Gáborhoz: hogy mi okon lett az nagy pusztaság a császár országán? De mi választ adhatott? a nincsen tudomra; csak kiszállingózának a hadak onnat, és Ráduly helybe üle a székbe.

Egykor aratás tájatt csak hallani kezdők, hogy a vajda reánk akar jőni, igen készül. Ezt megértvén Báthori Gábor, ő is Nagy Andrást a hajdusággal béhivatá és béjöve. 12 ezernek mondották az hajdukat — lovasok voltak, mind puskások valának. Megindulván Báthori Gábor is, innét Szebenből által méne Brassóhoz minden hadaival. Generalis ki lett légyen akkor? nem tudom; hanem

*) Talán Bíró Lukácsot. **) Báthori Gábor. ***) a fejedelem

egy urat Imrefi Jánosnak hivnak vala — a vala a legfövebb tanácsossa az urak közül, véllc jött vala bé az országba is.

Egykor — én nem tudom mi lehetett az oka — csak eljöve Nagy András a hajdukkal Báthori Gábor mellöl, itt méne el. Bizony igen féltünk, hogy kimeneteliben megpróbálja kastélyunkat. Eleibe is küldöttünk vala, és azt mielé velünk, hogy a hadait a vizen túl szállitá; ő maga a városba szálla és oda gazdálkodánk néki. Izente vala azt, hogy hozzájok ne löjjünk, mert nem gonoszakarónk. Ők szinte itt a szent Miklós-utczán jöttek bé, és szent király-utczán menének ki igen nagy seregekkel, ugymint 12 ezer hajdukkal.

Immár a búza kalongyában vala. Egy délután a mezőre mentem vala kalongya közé, és oly hatalmas szélvész lőn, hogy a városban sok házakat és kőkéményeket ronta el; a kalongyákat mind elhányta vala, a kertekben is nagy károkat tett vala.

Egykor csak hallók, hogy Báthori Gábort — ki jött a vajda és — megverte, de elszaladt maga Szebenbe; de Imrefi János ott veszett vala — egy szikkanó sárba esett és ott ölték meg; a kék gyalog mind oda vesze.

Míg ez a dolog és veszedelem eltelék, tehát oda fel is Forgács Sigmond nagy hadat gyüjtött és nagy véletlen-váratlan béjöve Erdélybe, és Kolosvárát megszállá — löteté is, de a város meghajla néki. Onnat elindulván, Szeben felé méne, hogy már megszorongassa Szebenbe Báthori Gábort, és Ráduly vajdával megegyeztessék hadakat, és az országot meghódoltassák s Báthori Gábort ha lehet exturbálják. De ebben nem telék semmi. Mert megegyezett ugyan a két had Brassónál, s bé is bocsátják Brassóba a ki bé akart menni, — mert Szeben miá Báthori Gáborra Brassó is megharagitotta vala magát; sőt Nagy Andrást is több urakkal együtt Brassó igtatta volt el Báthori Gábor mellöll a minap, hogy inkább megverhesse a vajda. Így azért Brassó Forgácscsal és a vajdával mind egy tanácsot tartának Báthori ellen több urakkal együtt. Szebenből kicsatázik vala a fejedelem hada, mikor közel érzi vala valamelyik hadát, s igen szolgál vala pedig a csata a szebenieknek leginkább, mindaddig valamíg benn lőn Szebenben.

Báthori Gábor azonban a portát megtalálta volt követei által, esetit megjelentvén a portán, és alázatoson hogy már hüségit ajánlá; noha majd kedvetlenséget mutatott vala a porta hozzája némü-

némü dolgáért azelőtt is. De látván azt, hogy Forgács és a vajda Erdélyben vagyon és az országot német kezére foglalja, avagy a német császár számára, és elszakasztják a portától az országot, tehát nem annyira Báthori Gábort tekintvén, mint az országot és magát a porta: tehát Omer bassát harmincz ezer tatárral és törökkel Havasalföldén által küldi segitségére Báthori Gábornak. Megtalálta volt pedig Nagy Andrást is, s mind pedig az utánna való főkapitányokat, ugymint Szilasi János és Ladányi Gergelyt, hogy melléje újabban is jőnének bé segitségül, és nagy jó neven veszi töllök. Azt hiszem, hogy nagy igíretet is tett nékiek, hogy inkább melléje vehesse őket; sőt az elmult időben, hogy mellőle eljövének Brassótól, hiendő dolog, hogy igírhette azt is nékik, hogy arról meg nem emlékezik, hanem örök feledékenységben lészen.

Értvén Nagy András a Báthori Gábor kivánságát, hamarsággal öszszegyüjti őket,és megindulván, béjőnek és Szász-Sebeshez szállnak. Báthori Gábor is osztán kiszáll — ezt hallván — Szebenből, és Sebeshez eleibe megyen Nagy Andrásnak, és felindulnak osztán mind együtt. Medgyeshez szállnak, és ott a medgyesieket kihívatja és vádolja ő tudta micsoda vétekkel, de haragját veté a fejedelem reájok; amazok pedig ijedtekben a várost pusztán hagyván, a kastélyba béfutának, és a mivel lehete béköltözének, látván a hadat ott a város mellé szállani.

Én ezt úgy tudom, hogy magam is ott voltam. Mert Báthori Gábor Szebenből minden városra és vármegyére levelét bocsátotta: hogy jó fizetést ád, „ha valaki melléje áll mostani szükségében.“ Az egyéb hadaknak is pedig szép leveleket küldott vala: „hogy késedelem nélkül melléje mennének, valakik „áruló“ nevet viselni nem akarnak.“ Így azért mi is Vásárhelyt, a kik akkor ifju erövel bírtunk, reá bíztatók egymást, hogy a fizetésre elmenjünk. Én akkor hat esztendős házas ember voltam. Vala városunkban egy Kovács János nevü katona ember, a kinek Báthori Gábor adott hadnagyságot, s arról levelet: hogy hadat gyüjtsön itt városunkban, és egy zászlót is. Ez a Kovács János megkiáltatá a fejedelem levelét, és alája menének hol mi ifiuság lőn Vásárhelyt. Engemet is híni kezdének, hogy véllek elmennék, és viczé-kadnagygyá tesznek. És így vőm magamat, s három lóra jó szerszámmal felkészülék és felvőm a viczéséget a főhadnagy akaratjából, és béíratám magamat közikbe

három lóval. A lovasok telének nyolczvan lóval, de a gyalog is jó száz húsz gyalog vala. Megindulánk azért egy délután, érénk a Küküllő mellé; más nap alább indulánk és elől találók a hadakat s megegyezénk véllek, és szembe lőnk Nagy Andrással, és minket a szilasi ezerébe rendele; harmad napra megmustrálának bennünket, és három hópénzt adata egyszersmind Nagy András által a fejedelem. Megszálla azért Medgyeshez a tábor, és látván a had, hogy a városból a várba költöztenek a medgyesiek, tehát csak hamar a falát bélynkaszták, s végre a kapúját is megnyiták; és a mi vala a kastélyon kivül, azt mind felkóborlá az hadi nép, mind lábos marhát s mind egyebet. Nagy András egynéhány úttal felült sokad-magával és úgy verte, úgy vágta a kóborló népet — még fel is akasztata bennek, de az is nem használa, míglen mind elkóborlák; tűz mindazonáltal nem támada a városban.

A fejedelem maga is egykorban bémene a városba a kék gyalogokkal, és egy házhoz letelepedék, és nem tudom ha vendégeskedett é, vagy mint lőn? de hallám a puskaropogást. Egyszer hogy lő a gyalog s kérdék valakit: mi dolog vagyon a városban? — mert azt véltem vala hogy a kastélyt lőteti és ostromoltatja — de mondának, hogy nem azt, hanem a toronynak a cserepit lőteti keményen a gyalogokkal a fejedelem, annyira, hogy ugyan lecsereg ott a cserép a toronyról. Elvégezvén a múlatozást és a jóllakást ott benn, kijöve a városból a fejedelem s mind Nagy András. És egykor hallám, hogy megengedett nékik a fejedelem; és amazok is igértek — ugyan nem tudom ha tíz ezer forintot vagy mit adtak — ugyan látám is, hogy kihozák tonnába bészegezve, de úgy látám, hogy ezüst marha vala benne. Bethlen Gábor is — hogy kibonták a tonnát — eléggé hányogatá az ezüst marhát.

Más nap elindula a tábor jó reggel, és Ekemezőn egy háznál volt a fejedelemnek szállása. És reggel: hogy a fejedelem szekerit az inasok megrakják — parancsolják; rakni kezdék a szekeret, de egy kocsiládája volt a fejedelemnek, a melyet a pad alá tettek volt bé, és ott hagyták azt a ládát. Mikor immár Paratéj felé jutottunk volna, hallók, hogy Segesvárból a fejedelem népéhez lövének, és a golyóbissában oda hozának, és adták a fejedelem kezébe a golyóbist. S mondott fejedelem: hogy az a golyóbis megnyomna kétszáz aranyat, s mondának az urak: nem nyomna kegyelmes felséges u-

ram. Ezt hallván a fejedelem, mond: hogy hozzák az aranyos ládát, megmérem, ha megnyomja é? És mikor keresni kezdék, hát csak a helye vagyon; után küldének, de hát csak a ládáját találták. Így az a nap abban telék, tovább a tábor nem mehete, hanem lenyomula Paratéjnál.

Más nap megindulánk, és Fogaras felé mene a tábor. De már egy aranyunk is nincsen. Fogarastól néhány csatát bocsáta által a Bodzára a fejedelem, ugy mint háromszáz hajdut és kétszáz tatárt. Magam is ott voltam, előttünk Szilasi János volt, és egy tatár merza. Estve megindulánk, Rosnyó felé által menénk viradtig, és megértők, hogy a Forgács hada által ment a havason mind a vajda hadával. Brassóban azért maradt valami had — magyar és rácz.

Mikor Földvár felé viszsza fordultunk volna, estvefelé nagy köd ereszkedék és homályos idő lőn. Egykor Földvár tájatt a síkon látánk távul nagy seregeket, s nem tudván micsoda had, vélők őket ellenségnek lenni; és azok is távul minket meglátván, nem tudták: kik legyünk, hanem Forgács hadának itéltek vagy hogy a vajda-félének lenni. Mind a két fél sereget kezdők viadalhoz késziteni. Azonban túl is elölljárót bocsátának. Egykorban látók, hogy megegyezének szablyavonatlan; és mi is után ereszkedénk: és hát az Omer bassa hada féle tatár. Beszélvén véllek, megmondák, hogy a tábor Prásmárnál volna, de egy része Forgács és vajda után mentenek ha hun elérhetnék. Mert megértvén Forgács, hogy a tatár jő egyfelől, utánna esmét Báthori Gábor vagyon: a havasnak fogott és elmentek. A tatárnak egy része utánna vagyon és üzi őket. Kérdők; mennyin vagynak? mondák, hogy nyolczvan ezeren vagynak ők, de a nem volt igaz, mert a fejedelem leveliben harmincz ezernek kellett lenni, ha csak hijja nem volt.

Egymástól elválánk, és mi bétérénk Feketehalomba s ott hálánk, de a szászok a kastélyban voltak. Reggelre kelvén, tehát az egész tábor jő, és az eleje oda ére a kastélyhoz, s tehát legelöll jő Báthori Gábor egynéhány magával. Melyet megláta a mi kapitányunk és eleibe menénk a fejedelemnek, és kérdé mint jártunk? s mindeneket megbeszéle a kapitány néki. Azonban a seregek elérkezvén, válogata a fejedelem 300 jó szerszámos lovasokat, hogy Brassó alját megnyargalják; kik hamar elé állának és elmenének. Nem sok idő mulván, viszszajövének és jó sebeket hozának mago-

kon — társokra találtanak. Nevezék akkor, ki vagyon Brassóban ellenség, de eszembe nem jut immár. A brassai csata is bémenyen s hírt tészen, hogy rajtok vagyunk. Én úgy hiszem, hogy készültek a mint lehetett, de mi velünk nem volt semmi lövő-szerszám. Váltig nyargalánk a mezőn, de semmit nem adának rajtunk.

Vagy harmad nap mulván, a bassával a fejedelem a két had közt szembe lőn, és mit beszéltek légyen, azt ők tudják; elég ha az egész Barczaságot és a Brassó hostátit mind porrá tevők. Azok pedig igen rút veszedelemmel veszének, mert a toronyba égetik őket—abban senki el nem ment, a török s hajdu mind rajta voltanak.

Nem sokat múlata ott a fejedelem, mihelyt megérté, hogy a Forgács hada a havason elment; hanem megtére és haza jövénk onnat. De esmét el kiméne Várad felé minden hadaival. Mi végre? én nem vehettem eszembe.

A brassaiak így járának akkor Báthori Gáborral. A mely dolog mind a Szeben megvétele mián vala; mert attól félnek vala, hogy rajtok is el ne teljék az a mi Szeben városán. Emberül meg is tudták magokat oltalmazni. Garast is veretének a rebellio alatt, melyet az egész országban mindenütt elveszik vala parancsolat nélkül, és kereken mindenütt. És így eltelék az esztendő, s a brassaiak bérekeszkedének az ő erősségekbe.

1612-k esztendőben karácson után a brassaiak öreg ágyukkal kijövének és megronták Úzonnak kastélyát, és megvevék a füst alatt, míg a székelységnek és a fejedelemnek híre lőn benne; és felprédálák és magokat levágák s békével bémenének Brassóba és ott kótyavetyét hányának. Ezt megértvén a fejedelem, legottan hadait inditván, béméne a Barczára és ott sok kastélyokat vőn meg, kikben népet is hagya. Hermánt meg nem veheté, Rosnyót sem veheté meg; mikor Rosnyót lőtette, a dolgot bízta volt Bethlen Gáborra a sánczba, de a brassaiak béütének és az ágyuk lyukait béverék és levágának bennek, és békével bémenének. Onnat kijövén Báthori Gábor, itthon Szebenben mulatoza, hadait pedig Brassó körül tartá nyaratszakon.

Báthori Gábor hogy a Barczáról kijöve, gyülést hirdete Szebenbe. Holott több dolgai között Brassótól megválva és a benne való nemességtől, és azoktól a kik a török közé futottak megválva, mindennek megkegyelmeze, még azoknak is, kik a Ráduly vajda

kihozásában részesek voltak is. Nagy Andrást egykor, midőn Báthori Gábor vendéglené több fő kapitányokkal, a brassai árultatásért levágatá.

Ezalatt Bethlen Gábor — ő tudta akkor micsoda okok alatt — mind feleségestől együtt megfutamodék, és Dévába magát bébeszélé, és ott hagyá a feleségét. De ő maga alá menyen Tömösvárra és ott a mi néki tetszett azt végezte a portával és bassával, melyet a jövő esztendőn végre is hajta. Megértvén a fejedelem a Bethlen Gábor elmenését, elküldé a portára Géczi Andrást: „hogy ott az állapotot — miben légyen — megszemlélje és jó választ hozzon a portáról.“ De nem hoza semmi választ, hanem oda marada. Azt hiszem, hogy nem akart szembe lenni Báthori Gáborral, félt azon hogy a Nagy András tánczára vonsza, minthogy Brassóban lakék azelőtt a több árulókkal; meg esmét Bethlen Gábor is azért veté el magát egyik okon, hogy Rosnyó alatt a sánczra kiütöttek vala a brassaiak s az ágyuk lyukait béverték vala, s azt mondotta volt néki a fejedelem, hogy: „Haj koma! bizony nem más dolga ez, hanem a tiéd.“ Bethlen Gábor csak azt mondotta, hogy: „Nem az én dolgom, kegyelmes felséges uram.“ De csakugyan megfenyegette azért a fejedelem, melyen úgy elholt volt Bethlen Gábor, hogy olyan volt az orczája mint a ruha; és úgy ment osztán el hamar, hogy hallotta Nagy András halálát.

Géczi András esmét bémenyen Brassóba a több árulókhoz és készülnek Fejér Mihályal, hogy kijőjjenek és az országot elfoglalják. Azt én nem tudom micsoda bízodalmok volt, avagy micsodát reméllettek. Ezt a brassai készületet értvén Báthori Gábor, ő is valami hadait igen sietve bébocsátotta a Barczára, mind a maga gyalogival és kékessivel együtt. Mikor béérkeztenek volna, a Sárkányon csak meghallják, hogy tehát Fejér Mihály és Géczi András minden hadaival tegnap megindultak és útban vagynak. Semmit nem tartózván a Báthori hada, tehát Feketehalomnál jő Fejér Mihály és tatár is vagyon vélle és magyarok is—válogatott lovasok, gyalog pedig aféle városi mives legény és deák-micsoda. Öszszekapnak ugyan és a magyar és tatár harczol valamit, de imitt a kék gyalog hamar elveré őket. Géczi András elszalad, de Fejér Mihály elesik ott, és a fejét Szebenbe viszik; a többit levágják a ki el nem szaladott. Ez a harcz vala szintén szent Gál napján 1612-k eszten-

dőben. Ezenközben Báthori Gábor Dévához küldött, és Bethlen Gáborné megadá a várat és kijöve belőlle, és nem lőn semmi bántódása, hanem Enyedre szálla—úgy jut eszembe.

Hallottam, hogy ott Enyeden egy halat árultak volt a piaczon és Bethlen Gáborné is kéri volt pénzen, és egy enyedi embernek a felesége is kéri volt; és a hal nem jutott volt Bethlen Gábornénak, hanem az enyedi ember feleségének. Melyen akkor Bethlen Gáborné Károli Susánna aszszony úgy megharagudott volt, hogy azután, mikor az ura Bethlen Gábor béjött az országba, megpanaszolta néki, és hogy fejedelemségre választották, igen nagy romlást cselekedett volt azon az enyedi emberen a hal mián a fejedelem.

Ebben az 1612-k esztendőben a György deák bíróságában kezdék fonni a palánkot és tapasztani; a mely palánk annak a kőfalnak a helyén vala, mely mostan már ott vagyon a kőfal. Azelőtt kétszeres, földel töltetett palánkot és bástyákat csináltunk vala a barátok kertje helyére, de az is másfél tégla temérdek kőfal vala, másfél ölnyi volt a magossága is a falnak; igen szép gyümölcsös és lapos veteményes kert vala a barátok idejében. Azután osztán, hogy eskolát csináltanak belölle, és a deákokat oda szállitották belé is, ugyan kert vala, de alább volt alafája vagy két pénzel osztán. Micsodás klastrom volt az, úgy tetszik hogy írtam ide fel arról valamit. Mostan azért esmét a Báthori Gábor dolgát akarom elkezdeni és írni.

Báthori Gábor a Fejér Mihály elveszése után magát adá csak a nagy dobzódásnak, táncznak és tétovajárásnak. Melyről nyilvábban is szollhatnék valamit, de sapienti satis.

Elteték ez az esztendő is, a mely esztendőn a búzának oly nagy bővsége és olcsósága vala, hogy vékája a búzának öt pénzen is járt jó búza, de a legszépi tíz pénzen járt, de feljebb nem járt; a bornak kupája pedig járt három pénzen, de kettőn is járt — a legjava négy pénzen.

1613-k esztendőben lőn ugyan tavaszfélt valami frigy-szabásu a fejedelem és Brassó között. Egykorban ide Vásárhelyre jöve Bá-

thori Gábor böjtmáshavában, és mikor elcibe mentünk Medgyesfalva felé, hallottam szájából több szavai után, hogy azt mondá: „Meg kell kegyelmeznem mind Brassónak s mind Géczinek s a többinek is, és a portának is kedvét keresem." Eddig elméne a szóban a fejedelem. Mint ment végbe a kegyelmezés, vagy a békesség? nem tudom, de tudom azt, hogy az egész nyár mind félelemben telék el. Tudtuk azt, hogy Bethlen Gábor egyetértett Brassóval és a szebeniekkel és a portával abban, hogy Báthori Gábort ha lehet a fejedelemségből kivessék, és helyette Bethlen Gábor légyen; és Szebent megigérte volt a szászoknak, s a törököknek esmét Lippát és Jenőt igérte volt Bethlen Gábor.

Egykor intik volt Báthorit azon, hogy a portának adjon, s békéljék meg vélle. Arra azt mondotta volna: hogy még csak egy viseltes papucsát is nem adja. Az ilyen szavai meghallatott a portára, azért lett a harag reája. A portára levelet íratott volt egyszer, és írták volt Báthori nevével „szolgálatját" a császárnak — a mint annak a módja volt — melyet mikoron elolvastatott volna előtte és a „szolgálatot" hallotta volna, mond: „Talán igen lészen a szebeni háztól!" Azután ha kitörlette é onnat a szolgálatot? nem tudom. Több magaviseletlensége is annyira lőn, hogy megsúlyositá dolgát és megárta néki azután.

Ebben az esztendőben a magam erszényire kezdtem vala a várban a szent György felöll való fal mellett egy kútat ásatni és meg is csináltattam vala emberül fával; de azután elrothadt a gárgya, és Nagy Szabó Péter bíróságában újolag meggárgyázák, de ebül bánának vélle. Igen igen jó vizü kút vala azelőtt, mostan immár roszszabb.

Esmét die 11 febr. ide jöve Báthori Gábor és felmene Görgénybe, és brassai posták menének utánna. Akkor a békességet járták — hogy már*) maga bizony régen meg volt csinálva dolga nyavalyásnak.

N. b. Az apám Nagy Szabó János bíróságában rakák egy esztendőn a kapu bástyáját, mindenképpen elvégezék die 28 junii, kezdették vala el die 15 aprilis.

Ezen a nyáron mind ilyen vélekedésben lőn a dolog. Pünköst-

*) Innen a mondat utórésze kimaradottnak látszik.

ben lőn ugyan gyűlés Szebenben, és meglőn a fejedelemtől a kegyelem mind Brassónak, mind Géczi Andrásnak és többeknek is ha kik voltanak volna. De aval semmit is nem használa, mert egyszer csak hallani kezdők, hogy Bethlen Gábor és Skender bassa Vaskapunál vagyon táborban és bé akar jöni Erdélybe.

Báthori Gábor is táborba szálla Fejérvárnál, és sok ideig lőn ott, mert a bassa a tatárt várta; de azt nem tudta Báthori s nem is hitte, hogy meg ne békélhessék. Skender bassa küldött volt fel az ország közé követet is: „ha akarják é Báthori Gábort fejedelemnek vagy nem?“ És az ország arra azt mondotta, hogy: akarják. Melyre ilyen módon felelt a bassa követe: „Bre ország! Mondjatok igazat, ne hazudjatok, mert ti magatok hívtátok a bassát — nem jöttünk volna ha nem híttatok volna. Hallottatok é egy példát? Egyszer volt egy túzok, és a nyílas az ő hátába lövi az ő nyílát, melyet a túzok nézni kezde és látja, hogy a nyílat a maga tollából csinálták. Szegény Báthori Gábornak mostan szinte úgy vagyon dolga ti veletek! No mostan én csak elmegyek, ezt a választ megviszem a bassának.“ Evel elméne a követ.

A fejedelem a mint a minap békességet csinált vala Brassóval és az urakkal, ahoz bízván, a hajdukat elbocsáttá vala, mert nem vala mit nékik adni — nem vala szaporája nálla az ország jövedelmének, s igen elfogyatkozott vala. De viszsza hívatja Vásárhelytől, mikor itt már rajtunk csintalankodnának, melynek mi igen örülénk. De sem a hajduk, sem nemesség, sem pedig székelység, sem senki nem mene takaroson és szivesen melléje, hanem csak imigy-amugy immel-ámmal és kedvetlenül; de a ki oda ment is, csak elfutó-módon volt ott, mintha menten el kellene futni, és ha csak látni ment volna oda.

E tájban egy Horváth Lázár nevü fő ember magát állitván, hogy hallja a tatár jövetelét Brassó felöll, elkéredzik a fejedelemtől eleibe, hogy nyelvet fogjon. És mikor elment volna, elöll találja a tatárt, s nem hozá meg a nyelvet, hanem elfogák a tatárok és portára császárnak küldék. Ott a Jeddikulában*) láttam mostan a jövő esztendőn.

*) héttornyu fogház.

Elérkezvén azért a tatár és majd az egész szászság, valaki oly ember volt mind fellázad, és a tatárral elegy reá kijöve—dúla, foszta, kóborla és rabla. Akkor kiáltották egymást a szászok, hogy a tatárral együtt nyargalt a kabalán: „Handa, handa, handa! Komm Hánesz, komm Hánesz, komm, komm Nanánder, Brader Píter.“ No azért szollának tatárul a jó vitéz szászok, s addig handagatának-hendegetének, hogy alá menének és megegyezének a bassával és Bethlen Gáborral. És azt mihelyt megérté Báthori Gábor, mindjárást illá-ra vevé a dolgot, és az elmenés felöll kezde gondolkodni. És el is futa onnat, de nem méne a szebeni ház felé, hanem Várad felé méne. És az erdélyi urakban, a kik Istent és a magok becsületjeket tekinték, és a szászok s Bethlen Gábor factiojában nem valának részesek, elmenének vélle; de főképpen az oda ki való hajduság méne el. Mikor immár így futna a nyavalyás veszett, a tatárság ezt megértvén, utánna száguldа és mindenütt inában volt. Mikor Kolosvárnál menne, oda bé akara térni, avagy inkábban csak próbálta őket; de nem bocsátták bé, s nem is hívák sem fölöstökömre, sem ebédre, sem osonnyára—meg fogtak volt elégedni az ő szép tánczának látásával. Eléggé bánák a bírónék és polgárnék, hogy bé nem bocsátták, de nem tehetének rolla—az ő tánczoknak itt lett vége. Sapienti satis.

A tatár a város mellé érkezett — hogy űzte őket, az ötvesek tornyából egy fő tatárt ellőttek; azt mondották, hogy a merzájok volt, de nem tudom. Elég, hogy a tatár onnat viszsza tért, nem űzte tovább veszettet. Hanem Váradba mégyen, bészáll a várba — melyet azután sokan bántanak, hogy bébocsátották volt — de nem lakhaték ott sokat. Mert ottan csak hamar egy praedicatiojában a váradi akkori praedicator azt praedicállotta publice: „hogy valaki megölné Báthori Gábort, tehát abban semmit Isten ellen nem vétkeznék.“ Egykor nyavalyás kiment volt szekeren, hogy búsulását és bánatját múlassa. És Ladányi Gergely és Szilasi János egynéhány lóval — megfogadván a pap szavát — utánna nyargalának és meglövöldözék a Pecze mellett, s ott vesze el a jó fejedelem Lónai Farkassal együtt. De ugyan valóban megmutatták mind a nemes uraim s mind az egyéb rendek, hogy fogott rajtok a praedicatio, mert sokáig hagyák ott heverni a testét mezitelen. Hanem egy Tacskója

volt oly, a ki ott feküdt az ő teste mellett, s a kergette el rolla a varjakat, ebeket és disznókat, hogy meg ne egyék s szemét ki ne vájják. Az eb hivebb volt minden magaajánló barátinál és hiveinél. Itt az egy proverbiumként veheted eszedbe: „hogy míg a szerencse fénylik, sok barátod vagyon, de ha a szerencse elfordul, egyedül maradsz.“

Egykorban valami szegény rendü jóakarói hozának egy fakó talyigát — két ökrüt, s arra tevék a testét és Báthorba vivék. És ott a templom segestyéjébe letevék egy selyébe s egy darab bársonyt adának reája. Kit azután Bethlen Gábor temettete el valami illendőbb solemnitással, mert ugyan ő szalonnája volt a szegény. Hallottam, hogy a subornatiot ő tette volt meg, hogy őtet megöljék, de nem tudom bizonyoson — nem mondom. Tizenhat esztendeig állott ott, s meg nem rothadt, hanem szép volt, mintha csak mostanában tették volna oda; büzi sem volt — a ki ott volt, az mondotta nékem, nem csak egy ember a ki a temetésin ott volt. Így lőn vége a Báthori Gábor tánczolásának. S tanulhat más is rolla.

Ez meglévén, Skender bassa és Bethlen Gábor Fejérvárhoz szállának ugyan, de a tatárság a Báthori Gábor üzése ürügyivel az egész Mezőséget mind elrablá és felnyalábla, égeté s haza mene a rabbal.

Skender bassa pedig a maga pecséti alatt az országba mindenüvé levelet külde, és a népet biztatá, — és Kolosvárra gyülést is hirdetének és táborostól oda szállának, s mindenünnen a választott embereket oda hívák. Az apám vala biró, és ő maga mene el egynéhány lovassal és egy tatárral; mert ide egy Izakczi őriző tatárt hoztanak vala, a ki a marhát nem hagyta elkóboroltatni sem tatárnak, sem magyarnak; de afelöll elvitte volna, ha magunk emberek nem lettünk volna. De ugyan el is kapának benne, a mig hozza nem látánk.

Kolosvártt a gyülésben választák a fejedelemségre Bethlen Gábort. Mert noha holyagozni kezdett vala az ország: hogy a török akaratja ne légyen, hanem a libera electio légyen, de ugyan lőn electio! Azt választák, a kit a török császár akara és a bassa — féltekben libere eligálták Bethlen Gábort. Ez végbe menvén a gyülés, elmene a bassa haza a törökkel, és Bethlen Gábor székibe üle

a puszta országban. Mert többet rabla 25 ezer embernél ezúttal Erdélyben a tatár és török.

Ölték meg Báthori Gábort Váradon a Pecze mellett Szilasi János és Ladányi Gergely die 27 octobr. 1613-n.

Mikor Bethlen Gábor már a fejedelemségben benne volna, ő tudja mit arányzott Géczi Andráshoz, de megfogatá és Fogarasban lőn halála. És így árulóságának vége lőn.

Die 24 augusti naphaladtakor igen nagy káros szélvész lőn, e megírt veszedelem mentest követi osztán azt.

A mely tatár és török Brassóhoz a szászok és Bethlen Gábor mellé kijött vala, és alá mene Skender bassához, vala előtte Magyar Ogli bassa. Die 10 novembris éjjel szörnyü nagy csuda lőn az égen. Mit portendált légyen? Isten tudja; a bizony dolog, hogy az elmult napokban elég telék el rajtunk. Mert a tatár, kurtán és a szászok itt a város körül a falukat mind, egy vagy két napon felperselték vala; a városnak is egy úttal néki indulának a hídon erre által, de az uraim lóra ragadozának és eleibe menének, és által hajták a tulsó hídon őket. Akkor elmenének aval, a mit túl Pinárd felöll hajtnak vala; azután távolban jártanak. Akkor még a palánk-kerités vala, a hol most a kőfal vagyon immár csinálva.

Ezen esztendőben egy veszteg való ültömben számot vetettem, kicsiny javaim voltanak ilyen renddel:

Szinmézem volt,	vas	9 —	kilencz.
Méhser volt,	vas	2 —	kettő.
Bor, — —	vas	2 —	kettő.
Búza cub. majores	nro.	65 —	hatvanöt.
Zabom cub.	nro.	20 —	húsz.
Lovam — —	nro.	3 —	három.
Csitkók — —	nro.	2 —	kettő.
Tehén — —	nro.	2 —	kettő.
Tinó — —	nro.	1 —	egy.

Vitt el a tatár Ölvesről tíz marhát, tehén barmot 10 — tíz.

Ezüst marhám volt: tíz ezüst poharim.

Szalonnám nro. 10 — tíz volt.

Jó ezüst kalán, nro. 5 — öt.

Egy pártaöv, kapocs öreg nro. — 2 kettő.

Mind ebben együtt találtam flor. 590 — öt száz kilenczven.

Aranyom egy sem volt, sem tallérom.

Köntösim magamnak s feleségemnek, háttal-mállal bérlettek szépek voltanak, és feleségemnek szép szoknyái; a mellett házam, szőlőim jók voltanak és fegyverim jók voltak — hálá Istennek.

Ez az 1613-k esztendő evel a nagy veszedelemmel nagy sok félelem között eltelék, és egy kis pihenésünk lőn—légyen hála a szent Úristennek! De azért sok atyámfiainak romlása és rabbá léte és halála lőn s kára. Az apámnak is jó húsz öreg ökrit kapák el a tatár bátyáim.

Báthori Gábor expediálta volt a portára Borsos Tamás bátyámat, és ott volt continuus oratorságra — a kit zálognak mondanak a magyarok, de a törökök kapitihának mondának — és a míg ezek a rosz dolgok löttenek, ott lakott.

1614-k esztendőben tavaszfélt Medgyesre Bethlen Gábor fejedelem gyülést hirdete. Úgy hallottam, hogy Segesvárra akarta hirdetni, de amazok nem engedték. A portára expediálta vala fő követnek Erdélyi Istvánt és Bethlen Istvánt, kapitihának Toldalagi Mihályt. És azok készülnek vala. Egykorban jöve Borsos Tamásnak a portáról levele, melyben a lovait kéreti vala, hogy utánna küldjék bé a levelekkel; és azon leveliben irta volt, hogy ha bémennék hozzája, nem lenne gonoszomra. Én ezt látván az írást, örömest elkészülék és bémenék Erdélyi urammal a fejedelem akaratjából, és a lovakat is utánna bévivők. Erdélyi uram s Bethlen István uram igen nagy jóakarattal és becsülettel voltak hozzám mind menet, mind jövet. Vittem vala el hat száz tallért és száz aranyat, s egyébféle pénzt is magammal, és hoztam ugyan aval valami marhát, de nem nagy haszonnal, minthogy nem tudtam hozzája. De ha ugyan azt hoztam volna, a mi akkor kellett volna s tudtam volna hozzá, tehát nem lett volna káros. De én nem kalmárságra mentem volt, hanem látásnak, hallásnak okáért.

Térjünk a gyülés dolgára Medgyesre. A gyülésbe nem tudom

ha hívták volt é Szilasi Jánost és Ladányi Gergelyt ugyan vagy nem? de béjöttek volt, de nem mehetének haza. Mert midőn a Báthori Gábor jóakarói látták volna, hogy azok a szántszándékkal való áruló gyilkosok ott a gyülésben olyan nagybátran, fényesen járnak: szót kezdnek hozzája vetni; végtére elébb-elébb megyen a száj a kék gyalogra és egyéb közrendre — mert a nagy rendü emberek ahoz nem szollottanak. Végtére osztán egykor megriaszkodnak, mondván: „Az áruló és gyilkos ez s ez fiait csak le kellene vágni!" Ezt hallván a gyilkosok, megfutamodnak. És volt véllek egy Marha*) Lukács nevü oda ki való ember is—de a büntelen volt — de az is véllek futni kezd. És egy klastrom vagyon Medgyesen — puszta, a ki régen — a mint a formája — a barátoké volt, oda hátrafelé szaladnak és a tornyába felhágnak ijedtekben. De Marha Lukácsot alatt érték és vágták le. A kettője a toronyból lövöldözött alá; de a darabontság oda felhágott, s megvették a tornyot töllek, és letaszitották onnat. És itt alatt a sok nép úgy várta szablyás kézzel. És hogy letaszitották, osztán úgy vagdalták apróra mint a kolbász-húst. Így büntetődének meg a nevezetes gyilkos árulók akkoron.

Mit végeztek a gyülésben akkor? én azt nem tudom; de elbomolván a gyülés, Bethlen Gábor ott marada Medgyesben. És a portára expediált urak oda menének hozzája, és én is oda mentem három lóval; onnat Berethalomba mentünk s onnat Fogarasba, s onnat Brassóba, és onnat indultunk osztán Havasalföldibe a porta felé.

Indultam el házamtól Konstánczinápolyba die 18 martii 1614. Jöttünk haza die 13 augusti őszfélt. Ha lehet erről másutt többet írok. Mostan ebben hagyom, hanem azt ím ide feljegyzem: ott a catholicusok vagy pápás keresztyéneknek hány templomok vagyon Galatában és benn Konstánczinápolyban. Ebből megértheti az a ki akarja: hogy a török senkit sem hitiben, sem pedig templomában nem háborit, hanem ki-ki lássa mit vall, tartsa azt; de másnak békét hagyjon, senkit ne csúfoljon s ne disputáljon, mert ha körmön érik, meghal érette; csak adja meg az adóját a császárnak és tartsa azt a mit akar—senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen.

Ott azért Galatában Konstánczinápoly mellett a tengerszaka-

*) Böjthi Gáspár szerint: Marhás.

dék vagyon, közöttök egy olosz város volt, kik mostan is ott laknak nagy békességben, de azért elegy vannak törökkel. Mostan immár a törököknek is vagyon mecsetjek, de a keresztyének is békével viszik templomokban végbe isteni szolgálatjokat minden innepnap és vasárnap, s a törökök is az ő mecsetjekben. Annak felette egyéb nemzet is, ugymint: görög, örmény, sidó és a georgiánusok— kiki az ő rendjét tartja. Bizonyára hogy jobban vagyon a török birodalomban dolga a keresztyénnek hogynem itt.

Ezek ott az ecclesiák.

1. Sanctae Mariae Dominicanorum.
2. Sanctae Mariae Franciscanorum.
3. Sancti Petri Dominicanorum.
4. Sancti Georgii Dominicanorum.
5. Sancti Nicolai Dominicanorum.
6. Sancti Francisci Franciscanorum.
7. Sancti Benedicti Jesuitarum.
8. Sancti Antonii Franciscanorum.
9. Sanctae Annae Communitatis.
10. Sancti Sebastiani Communitatis.
11. Xenodochium Sancti Joannis Communitatis.

Ezeket az ecclesiákat 1614-k esztendőben én Nagy Szabó Ferencz eljártam és ott misét hallgattam.

12. Egy kis templomocska benn is Konstánczinápolyban vagyon az olosz házhoz nem meszsze: Beatae Mariae, abban is misét hallgattam.

Erről veheted eszedbe: a törökök között ha vagynak é catholicusok vagy nem? Szinte Jérusálemben is vagynak Franciscanus barátok — klastromban laknak, minden állapotjok szabados. De egyebütt is a török bírodalomban számtalan helyen, a mint a peregrinusok jól tudják s egyebek is. De ott semmi egyéb vallás: sem Lutheré, sem Calvinusé, sem Arianusé nincsen, hanem a Mahumed vallása; és Persiában osztán a kazulok hiti, a mivel ha külömb a mahumedánusokénál. No ezt is ebben hagyom. De meg nem tűrhetém, hogy a mit olvastam, Jérusálemben a Krisztus koporsójáról, vagy két szóval írjak.

Egy Albert nevü peregrinussal beszéltem, a ki ott volt circa

annum Domini 1632; de másnak kinyomtatott könyvét olvastam, ugymint a Nicolaus Radzivil könyvét, ki ott volt 1576-k esztendőben. Ír ugyan sok szép dolgokat, de én azokat nem akarom ide írni, hanem csak egynéhány szót nem hagyok semmibe.

A Krisztus koporsója ugyan az ma is, a kibe Nicodémus és szent Jósef az urunk testét helyheztették volt, s a feljül való kő is azonaz, a ki akkor volt, a mely ormos koporsó kő — azt mondotta nékem Albert — s nem egyébbel, hanem csak fejér atlacznak mondja ő, hogy béteritették. De igen nagy templomot épitettek már feljül a koporsón a nagy fejedelmek és szép tornyot. És mostan a templom közepén vagyon a szent koporsó, és a templomban körül esmét rekeszek vagy kápolnák s oltárok vagynak, a hol isteni szolgálatot naponként tesznek és processiot járnak azok, a kiké a kápolna s az oltár. Legnagyobb részek azért a catholicusoknak vagyon ott, azután a görögöknek, örményeknek, georgianusoknak is vagyon—azok is úgy devotizálnak és colálják azt a szent helyet, a ki ott vagyon. A török őrzi, és a bassának is néha oda kell menni hogy reá vigyázzon; de nékik nincsen ott exercitiumok, hanem azért ők is illendőképpen becsületben tartják, de ott nem imádkoznak.

A templomnak jó rekeszes kerittése vagyon: nem jöhet ki azon a ki mikor akar, sem bé nem mehet, hanem ott kell addig lenni, míglen a megnyitásnak ideje eljő; ott benn mindenképpen ellehet—szállások vagynak, a hol lehet, és minden szükségére gondot viselhet. Némely egy hétig is ott commorál és devotizál. Mikor a szent helyekre kimennek processióval és litániákkal, akkoron megnyittatnak a különbnél különbféle helyek, esmét mind különb szép litániák és énekek vagynak; mely officiumnak directori a szerzetesek, a barátok s papok és patriárkák—mert mindenkor elegendőképpen vagynak.

A templomban éjjel-nappal világosság vagyon, mert lámpások vagynak felfüggesztve minden religión valóknak; mind körülbé 42 lámpás vagyon benne felfüggesztve—mindenféle nemzeté és valláson valóké, nro 42.

Ezek a catholicusok lámpásai.

A római pápáké . . nro 1.

A tizenkét cárdinálisoké	nro 1.
A római császároké .	nro 1.
Hispániai királyé .	nro 4.
Hispánia országé .	nro 2.
Portugallia országé .	nro 2.

Ezek éjjel-nappal örökké égnek.

Francziaországnak .	nro 2.

Lampas illa Gallorum Regis propter exortas haereses neglecta est et non ardet, tamen in suo loco pendet extincta.

A több lámpások azoké, a kiket megmondék oda fel.

Lutheránusoknak, calvinistáknak, ariánusoknak ott semmi devotiójok nincsen, nem is volt, nem is lesz; mert ők azt nem itélik szükségesnek lenni, mert elégnek tartják egyedül a hitet. A ki erről többet akar érteni, forogjan többet benne, és talál könyvet rolla. Ezt is csak a portára való járásomnak alkalmatossága hozá, hogy írjam.

Ebben az 1614-k esztendőben kedden die 22 july ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás Ersébettől egy fiu magzatot, kit keresztelt Batizi János, Istvánnak.

Bornak, búzának nagy bővsége vala tavaly is az 1613-k esztendőben, s az idén is; mert tavaly termett városszőlője-borát, ebben az 1614-k esztendőben tizenhét hordó bort vettem vala meg, az 1615-iki esztendőbéli szent György napig való hitelben Dániel Deáktól; de csak igen kicsid hasznom volt, mert mind nagy olcsósága volt a bornak — sokáig három pénz, négy pénz s két pénz volt kupájának az ára. Vettem vala meg a 17 hordó bort hitelben flor. 140 száz negyven forinton.

1615 esztendőben die 5 may kezdettem a szent Mihály-utcza beli házamat csináltatni, a piacz felöll való rendet. Városbírája az apám, Nagy Szabó János volt.

Tavaszfélt vala, úgy tetszik — ha az idén vala — hogy Sarmasági Sigmond és Gombos András — nem tudaték, ha csak magoktól volt é indulatja vagy mástól — de valami hadat gyüjtöttek volt oda ki csak hirtelen. És béindulának Erdély felé véllek, és Bethlen Gábor is hamar eleibe küldé hadait Dééshez, és megverék Déésnél őket, de magok elszaladának.

A Szígyártó Péter leányát adták vala Csiszár Jánosnak 18-ik

january. És abban a menyegzőben a Mihály kovácsné fiát János kovácsot késsel által veré a Nyerges György fia Szabó Sebestyén, s meghala. Ő a gyilkos elfuta s oda ki hala meg.

Borsos Tamás bátyámat a cancellariussal Kovácsóczy Istvánnal die 2 marty küldé el Bethlen Gábor a német császár commissariusaihoz a tractára Galgóczra. Die 23 mart. jött városunkban a fejedelem látogatásnak okáért — három nap volt itt. Jött haza Borsos 18 jun. Galgóczról a tractáról. Ezt az esztendőt csendes állapottal végeztük el Isten akaratjából egyébaránt, de bizony egy falka hajdut adott vala telelni hozzánk a fejedelem, és itt lakott egész télen nagy romlásunkal.

1616 esztendőben Nagy Szabó Mihály volt bíró városunkban.

Bethlen Gábor megszállá Lippát a benne valókra; májusban meg is vevé és a töröknek oda is adá. Mert a mint megírtam oda fel, akkor igírte vala oda Lippát és Jenőt, mikor a fejedelemséget néki adta volt a porta. Melyre akkor is hogy én benn voltam, reá emlékeztették vala; melyet meg is igírének akkor, mert el sem bocsátottak volna különben onnat. De Jenőt nem igírtük volt oda akkor; de kétség, annak is ha maradása lehet é idővel vagy nem? Mikor Lippát megigírők a portán a vezérnek, egy tál cseresnyét külde az uraknak örömiben újságba — az ő szerént való húsvétnap-tájban vala — abban én is ettem. A mely gyalogokat a város adott vala Lippa alá, szent János nap estin jöttek haza.

1617 esztendőben ada az úr Isten az én gazdámaszszonytól, Rósás Ersébettől egy fiu magzatot, kit Batizi János keresztelt Boldisárnak, die 6 aug. Bírája a városnak az apám, Nagy Szabó János volt.

Die 7 january hozattam egy ormos koporsó-követ Kolosvárról tizenhét forinton, melyet hogy haza hozának, az én temető-kertemben letétetém. Mert egy darab földet vettem vala hét forinton György Deák úramtól, melyet palánkkal meg is keritettem vala héjazatosan, szépen. De annakutánna a város is megvevé a többit mind, közönséges temetőkertnek. És azután én is elbontám az én kerittésemet onnat, hogy a város is békeritette az övéket. Állott 25 esztendeig az én temetőhelyem az én kerittésemben. — A koporsó-kö alatt fekszik feleségem és gyermekeim. Elsőbben temettetém oda a kertbe Istók fiamat, ki megholt vala az elmult 1616-k eszten-

dőben die 8 may. — — Ez az esztendő elég csendes állapottal telék el a szent Úrnak akaratjából. Itt semmi oly dolog nem tudom hogy lett volna. Simonfi Máté fiai kolcspuskája miatt két ház elége a poklós-utczában.

1618 esztendőben volt város bírája György Deák uram.

Az elmult 1616-k esztendőben küldtek vala töllem 12 mása rezet Brassóba, hogy egy taraczkot öntessek belölle. A melyet elsőbben a mint csinálta vala, nem állá meg a próbát, hanem elszakada. Azután pedig újolag csinálá, és esmét engemet küldöttek vala utánna, és ott esmét megpróbálám és elhozám. Die 22 febr. jöttem haza vélle és úgy adám kézbe. Azon esztendőben csináltaták meg azt a két taraczkot is — ágyát, szekerét, és minden módon megvasozák a mint mostan vagyon, annak is én viseltem gondját. Melyet mikor elvégeztem volna, a piaczra vonatám, és úgy lövék véllek, és a piaczon hármat löttem vélle és úgy adtam kézbe; de az újra reá ültem vala és úgy löttem ki. Ezen esztendő is elég nagy békességgel mene végbe. Semmi oly dolog itt a tájban nem volt.

1619 esztendőben az apám volt bírája a városnak. Ebben az esztendőben már öszfélt hadait inditván Bethlen Gábor, felméne először Kassára, de azután feljebb szintén Austriába elérkezének. Volt török is véllek — elég nagy pusztittást töltének el. Elöljáróban Posonnál voltak német muskétások — tizenöt száznak hirdették lenni — a városba szoritották és ott vágták le öket. Nem sok napok mulva a posoni koronatartó-helyet is megadták, és a koronát aláhozák Bethlen fejedelemnek. Melyet — csak magában lévén némelyekkel — önnön maga a fejébe tett mintegy tréfaképpen, és a palástot magára vette, s czipellősét — vagy bocskornak mondják — a lábára kötötte és a pálczát kezébe vette s ezt mondotta: „Immár légyen hálá Istennek! ezt kerestem, megleltem és nem mondhatom, hogy a magyar királyi korona fejemben nem volt.“ S esmét mondott: „Bizony mondom urak, hogy ez majd csak mintegy fársángos dolognak látszik nékem.“ És ezt mondván, levetkezett belölle.

Volt valami harczok ugyan — a mint hallatott ide — Köpecsennél, és ott vesztek valami kevés magyarok. Bakó István ott veszett és az itt való Koncz Mihály; és Rhédei Ferencznek is voltanak gyalogi, és abban kilenczszáz oda veszett. Bécs körül is va-

lának, de Bécs kapuját fel se vonták elötte. Császár a toronyból, mondják hogy megnézte a Bethlen hadait, de ki nem jött.

Míg ezek oda fel lésznek, ezalatt Homonnai György lengyelekkel kijöve Jeszenyőhöz — mert Rákóczi György itt alatt maradt vala s Jeszenyőt vítatta — és igen megveré ott a Rákóczi hadát, és bémćne esmét Lengyelországba nagy nyereséggel.

Igy bánának *) akkor a calvinista keresztyének a pápás keresztyénekkel. És evel elvégződék ez az esztendő.

1620 esztendőben az apám Nagy Szabó János die 13 januar. az Istenben elnyugszik boldogul hétfő nap; a templomba temettettem szeredán — Batizi János praedicállott.

Városunk bírája volt Nagy Szabó Mihály uram; csináltatá a szegelet-bástyát a patak felöll, és akkor még a palánk vala; és a város felöll való szegleten is egy fa-bástyát csináltata, és azt földel megtöltette, és a szántók **) bírák 18 esztendeig.

Ebben az esztendőben is oda fel mind hadat tartott Bethlen Gábor, de ő maga alá is jött vala.

Szent András havában nagy földindulás lőn itt Erdélyben. Egyebet semmit erre az esztendőre írni nem tudok. Ha pedig valami dolog oda fel volt is, de én abban semmit igazán nem tudok írni, talám a Kalendáriumban felírták. Hallottam Poson alatt Támpert, a fal alatt kün valami puskás darabontok—kékesek, a verőfényen tetvet öltenek, és Támper haddal alá jövén, elöll ő maga egynéhány lovassal Poson kerittése mellé jött nézelleni. És látván a gyalogok közül, puskáját czélra fogván, úgy találta lőni, hogy mindjárt elesett, mert esmérte az a gyalog Támpert. A sereg fogta és elvitték, s elmentenek onnat. Viszszatértenek volt utánnok, de késő volt; mert addig elvitték Támpert s elmentek — félbe maradván az egy ember halála miá elkezdett dolgok. Így veszté a nagy kapitány avagy ugyan a fő generalis ember magát, a maga vakmerő bolondságával, semminek állitván ellenségét, avagy hogy úgy mondjam, a szerencse dolgát, avagy a „kitudjá"t.

Ezen Erdélyben nagy örömünk volt, mert ezzel az esztendő kevesebb dologgal mulék el.

1621 esztendőben volt biró György Deák uram.

---

*) E zármondat előzménye hiányzik **) Talán szabók.

Die 8 mart. az én anyám Borsos Anna holt meg életének 57-k esztendejében, élt az apámmal annos 40, özvegy volt egy esztendeig és két holnapig, tíz gyermekei voltanak — első én Nagy Szabó Ferencz voltam.

Ebben az esztendőben hallani kezdők, hogy szultán Osmán császár Lengyelországra készül. De ugyan meg is indula, úgy hogy aprilisben a Duna mellé érkezék minden erejével, és ott egy holnapig ült veszteg, mert innepek volt. És ott mulatott, míg eltöltötte az innepet.

Ezenközben lengyel király a fiát 80 ezer emberrel eleibe küldé, és Hutinnál sánczot vete a lengyel, és a nyárott mind ott vítatá a császár.

Ez országban Bethlen Gábor gubernatornak az öcscsét Bethlen Istvánt hagyta vala a míglen oda fel jára is. És mivel akkor is oda fel vala, s mostan is ő vala gubernator, itt nagy békével voltunk; de a molduvai dolog miá igen nagy félelemben vala az ország. De az úr Isten ő felsége azt is mind jobban adá.

Bethlen Gábornak jöve commissioja a gubernatorhoz, hogy a császárnak szekereken küldjön élést és lábas marhát Hutin alá; melyet felvetének mind szászságra, székelységre, vármegyékre és városokra a szekereket. Ide a mi városunkra három szekeret veté-nek; melyet mikoron elkészitettek volna, a tanács engem rendele hogy elmenjek vélle. Melyet hogy megjelenték — noha egyébképpen búsultam rajta — de másképpen semmiképpen nem mentegettem magamat, mert szégyennek tartottam. Die 7-a sept. megindítának Fogarasba. Tehát sok szekér vagyon immár ott. Tehát Krájnik László a generalis ott a gondviselésben, és egy Tamás deák a székelységtől viczéje. Vala egy Katona Tamás is Krájnikkal, ki úgy viseli vala magát mint egy viczé. Fogarasban szollita engemet a generalisunk, hogy vélle bémenjek a várba a gubernatorhoz. És bémenénk négyen. Hogy a palotába mentünk volna, bémene csak Krájnik a gubernatorhoz, de én künn maradék. De hogy bényiták az ajtót, szerencsére megláta emgem a gubernator és menten mond: „Úgy tetszik, hogy vásárhelyi Nagy Szabó Ferenczet fogám látni ott künn a palotában.“ S mond Krájnik: „„Ő, nagyságos uram.““ „Miért jött? — esmét mond — hívják bé.“ Azonban csak kijöve egy bé-

járója és béhíva. Mikor bémentem volna, köszöntem kezét fogván. Kérde esmét, hogy miben járok? S mondám: hogy „Kegyelmes uram! a város küldte el töllem azokat a szekereket, a melyeket ő felsége parancsolt.“ Monda esmét: „Haza akarsz é menni innet?“ S mondám: „„Kegyelmes uram! haza menyek, mihelyt a három szekeret számba béadhatom és az hat embert.““ Esmét monda: „Félek, hogy kegyelmed nem fog haza menni; mert szinte azon búsulok, hogy hun tégyem olyan embernek szerit, a ki ő felségének ilyen nagy dologra alkalmatos légyen; s én tudom hogy kicsoda kegyelmed.“ Én ezt hallván, minthа úgy küldtek volna oda, hogy mihelyt a szekeret béadom, mindjárt haza mehetnék — noha úgy küldöttek vala az uraim, hogy a török táborig menjek — mindazáltal ő nagysága előtt mentém sokképpen magamat. De a csak hiában lőn. Mert ugyan nem hagya el, hanem inte szép szóval is, és magát is ajánlá, sőt az urunk ő felsége kegyelmességét is ajánlá s mondá: „Hogy oly dolog, hogy császári s királyi és fejedelmi dolog forog itt—úgy mond — hanem kegyelmed szolgáljon az országnak is hazájának is örömest.“ Ezekután monda Krájnik Lászlónak uram: „Ezt az embert kegyelmed után rendelem hogy gondviselő légyen, minden dolgot vélle egyaránt értésére adjon kegyelmed ő kegyelmének, s úgy légyen a dolog.“ Monda ismét a gubernator: „Egy aranymértéknek szerit tegyétek, mert küld pénzre való lisztet is ő felsége oda, és jó aranyokat vegyetek el árába.“ Melyre mond Krájnik: „„Nékem nincs olyan marhám.““ Én is mondék: „„„Én nálam vagyon kegyelmes uram arany-mérték.“““ S mond a gubernator: „Jól vagyon hát; nám mondám, hogy mindenre embernek esmertem én lenni kegyelmedet!“ Evel eljövénk elölle, és a szekerekhez menénk. Ott a szekereknél megmondá Krájnik László: „hogy ő utánna engem rendelt ő nagysága gondviselőnek, s tartsa ahoz magát minden.“

Másodnap csak magam bémenék a várba és szembe lők a gubernátorral, és valami útsegitséget kérek vala, mivel hazul sem hoztam magammal sem pénzt sem élést. Melyre olyan választ tőn: „hogy adjanak lisztet és sajtot, de pénzt nem ad, mert lészen ott accidentia, ha reá vigyázok.“ Evel a válaszszal megelégedém. És a várban adának egy sák lisztet és két sajtot.

Mikor a szekér-táborra menék, találám Krájnik Lászlót s mon-

da, hogy ha a Zarándvármegyére rendelt lisztet volna módom benne, hogy elvihetném, tehát a mely emberek onnat jöttenek, fizetnének. És én szembe lők azokkal s megalkuvám, s nékem adának két száz forintot. S a liszteket kevés fizetésért szekérre szerzém és elvitetém, s adék a generalisnak is tíz forintot benne, s a többit az erszényembe tevém. Borbély Mihályt a régenit adták vala mellém szolgának, annak is adtam valami borra való pénzt. Két nap után parancsolá ő nagysága, hogy inditsuk őket által a Sárkányon. És én registrumot csinálván, registrálám a szekereket Krájnik László uram akaratjából, és végezénk: „az elölljárásnak módjáról, hogy az rendel járjon közöttök, és hogy szollitva induljon a kin lészen az elölljárás — azt pedig estve értse meg.“ Mikor már ezeket elrendeltük volna, utánna való nap lovamra ülék, és kimenvén közikbe, rendre őket registrumból szollitván, útnak indittám őket. Ott nyargalódom vala, hogy jobb módjával lehessen első indulásunk. És egykor látám, hogy gubernator uram vagy negyven lovassal jő az Olt mellől. És hogy meglátott volna, megtartózék, és oda külde egy lovast és oda szollittata és kérdé: ha inditjuk é a szekereket? Én mondám, hogy meginditom, és annak a módját mostan adom elejekbe. Ezt hallván a gubernator ő nagysága, felém indula és melléje híván engem, inte a seregeknek hogy menjenek el. És ő nagysága — csak úgy ketten lévén velem — úgy instruála igen szép intésekkel, hogy megtekintsem az ő felsége méltóságát, és a török dolgát is hogy nem kicsiny dolog, hanem császári méltóságot kell ott megszemlélni. Ezek mellétt az ő maga jó akaratját is ajánlá ő nagysága. Többi között inte azon is, hogy magamra is vigyázásom légyen: a szerencse kettő, azért mindennek végét előttem viselvén igen nagy vigyázással. Sok több szép intési és beszédi után ugyan könyvezének a szemei és elválánk egymástól. Ő nagysága a sereg után indula — mert a sereg veszteg állva várja vala — én is az hun dolgom vala, oda menék és ahozláték. Útba inditván őket, azon éjjel Fogarasban hálék, és reggel utánnok menék. Másodnap a Sárkányon által menénk. Ott naplanunk kelleték, mert a szászok nehezen akarnak vala eléállani, főképpen a beszterczeiek. Harmadik szálláson Vásárhelyhez*) szállánk, és ott is várakozánk a szá-

*) Kézdi-Vásárhely.

szok után, de ugyan nem érkezének meg. Onnat is megindulánk, és által menénk az Ojtozon. Tatrason innét a faluhoz szállánk, romlott kerekeket építteni. A szászság majd egy hétre érkezék utánunk. Végre eljövének, és megszámlálván a szekereket: vala öt száz hatvan szekér mindegyütt.

Adatott vala gubernator uram ő nagysága száz székely gyalogot is száz lovagossal mellénk, hogy körülünk légyen ha mire kelletik. Onnat is meg akarván indulni, egykor jöve egy marosszéki szekeres hozzám s jelenté azt, hogy őtet ha haza bocsáttanám, megfizetne. Kérdém, hogy miért akar oly igen haza menni? S azt felelé, hogy: „Uram, három hete hogy haza vittem feleségemet, s nehéz hogy ily hamar eljöttem mellőle; hanem ezt a nyolcz ökröt szekerestől én kegyelmednek adom, ha a lisztet elviteti kegyelmed, embert állat ide a szekér mellé—s a mi élésem vagyon azt is kegyelmednek adom. S ha az Isten kegyelmedet haza hozza, tíz maros-köble zabot is adok kegyelmednek.“ Én ezt hallván, gondolkodásra vőm a dolgot, és el haza bocsáttám azt a jámbort, és úti levelet adék néki. És haza méne, és embert állaték a szekér mellé, és enyim lőn mind ökör s mind szekér, s az hova az helye vala, szinte oda vitetém. És hogy megüresült, 40 aranyon adám el szekerestől.

Mennyi fáradsággal jártunk pedig és veszedelmes szerencséken abban az útban, rendel ide nem írom, mert az igen sok lenne; hanem summáját írom csak meg. Hutinhoz vittük szinte a szekereket. Akkor már indulni akart hazafelé a császár, és az élést bé nem vették a szekerekről, hanem magunkal vitették hazafelé; és aprónként adtuk el a pénzre valót is s az ajándék-élést is. Úgy ugyan tölt abban tíz nap, a míg véllek hazafelé ballagtunk.

Toldalagi Mihály volt akkor a kapitiha, mert Sövényfalvi Dánielt a vezér onnat haza bocsátotta vala. Hanem Toldalagi uramat találtuk ott; és volt comissioja a dologról gubernator uramtól, hogy mikor oda jutunk, gondot viseljen az élés dolgára. Velünk két csauz volt: Bali csauz és Huszain csauz.

Toldalagi Mihály uram egyszer oda jövén a mi szekértáborunkhoz, azt kérdé töllem: vagyon é még sok liszt, a kit a basáknak oda nem adtunk vala, és pénzre való is ha sok vagyon é? Kire mondék, hogy bizony sok vagyon. Ismét monda: „Miért nem adjátok oda, a hova adni kell?“ Felelék arra: „Nékem nem adott ar-

ról instructiót, hanem úgy tudtuk mi Krájnik urammal, hogy arról ő nagysága, gubernator uram kegyelmedet instruálá." Esmét monda: „Írt ugyan nékem ő nagysága felölle, de ha kegyelmednek nincsen tanusága rolla: ím én megrendelem kit hova adjatok, és légyetek azon, hogy váljatok meg tölle, mert nem jó ha a Dunán túl kezdenék vitetni veletek az élést." Evel méne Toldalagi uram, és ment azokhoz a bassákhoz, a kiknek élést kellett adnunk, s megmondotta, hogy tovább nem viszik ennél; ha le nem veszik az élést, viszsza Erdély felé viszik.

Egykorban délután tehát jőnek a bassák emberei és szolgái Toldalagi urammal, és csak hamar mind felosztták: lovak, tevék s öszvérek hátára rakák s elvivék. Hanem egy fő bassának úgy akart, hogy két szekér lisztet szinte a sátorokhoz vigyek, s inast mútata, hogy az oda viszen szinte a bassa sátorához, hagyá—hogy magam menjek el vélle. Én szollittám a beszterczei hadnagyot, s megindittám a szekereket. Reá ültetém a bassa inasát, és én is a beszterczei hadnagyot mellém vöm és megindulánk. Délután vala a dolog. Végtére este lőn és igen sötét vala; soha nem tuda oda vinni az inas a sátorhoz, hanem a császár sátorát elérők—tehát számtalan vaslámpásokat tartnak a kerittésen kivül, és nagy világosság vagyon ottan. Oda jövének az őrzőkben és azt kérdik, hogy: kik vagyunk s mit keresünk? Mondám tolmács által, hogy: „Bethlen fejedelem küldött a hatalmas császár hadainak élést, s aféle szekerek ezek — ennek s ennek a bassának hoztunk lisztet; de itt maradunk az éjjel, mert a sötétben nem mehetünk tovább." Mondának arra a törökök: „„Itt maradhattok reggelig, de hallgassatok, mert nem szabad a hatalmas császár sátora körül kiáltani, mert éjjel vagyon."" A bassa inasa is szolla véllek, és ott a császár sátora körül való tágosságon szép halkal lenyomulánk, és ott tüzet csinálának a törökök; bassa inasa is ott hála, mert nem tudtak hova menni. Én ott őket helyben hagyván, megparancsolám, hogy az inassal várjanak reggelt, és a bassának adják oda a két szekér lisztet. Én magam a beszterczei hadnagygyal megtérék a szekerekhez. Minémü nagy félelemmel mentünk viszsza a nagy sürü sátorok között olyan sötét éjjeli időben, gondolni való: ha nem kellett é veszedelemtől félni? Végtére egy hajnal felé reájok találék nagy nehezen, és ott lőn nyugovásunk azon éjjel.

A szekereket meghagytam vala hogy hun várjanak meg, mikor addig eljutnak. Mikorrá táborra jutottam, csak szerencsére találtam Toldalagi uramra, és úgy mondottam meg néki: hogy hol hagytam a szekereket, és hova jönek s hun lesznek ha a vezér mit parancsol az élés felöll, hogy oda menjek osztán a szekerekhez a hagyott helyre, s megtalálván oda vigyem a hova a parancsolat lészen. És így megjelentvén Toldalagi uramnak, jovallá, ha úgy. Egykor beszélgetve egyről is másról is — mint olyan helyen — elkezde estveledni. Egykor küldé a szolgáját látni, hogy az ö szekere és cselédje hol megyen, hogy nékem és a csauznak, a ki velem vala, szállást adjon az éjre, mivel ott nem volt a szekér-tábor hogy ott szálljak. Futkosánk ugyan váltig, de semmi nem telék benne, hogy megtalálhatják vala. Mondám Bali csauznak is — a ki velem vala — hogy lássa: az ö szekere, cselédje és sátora hol vagyon, száljunk ott; melyre monda a csauz: „Én azt csak meg sem próbálom hogy keressem, mert hiszem még tegnap megkerestem volna, ha lehetett volna, mikor veled ide a táborra jutánk, és a császár sátorához közel hálánk; de harmadnap mulva is jó neven venném ha meglelném. A míg így sibongánk, addig elkezde esteledni, s monda Toldalagi: „Csauz uram! ne várjuk azt hogy bésötétüljön, mert látom én azt, hogy egyéb nem lehet abban, hanem a vezér sátorát keressük meg, és menj a vezér tihájához s adjon az éjjelre egy sátort, akár csak hogy napvilágnál vonhassuk fel.“ Elmene a csauz a vezér tihájához, és azt izené: „hogy késő azt a tevéken való tereh közül kikeresni, hanem a maga felvont sátorában szállást ád örömest.“ Oda menénk azért, és a sátorban hárman: Toldalagi Mihály uram, a csauz és én, bérakók a bassa tihája sátorának az első felébe — a hol maga vala — terhünket s nyergünket; a lovainkat fogatá s a maga lovai közé kötteté, és árpát adának nékik és avarat s megitaták a tihája szolgái. Azonban a szolga-rendek is ott künn megtelepedének, csak hárman voltanak. Elsötétedék és eső lön és nagy szél. Sofrát teríttete le a Görchi Mehmet bassa tihája a kerevetre és letelepite, és vacsorát hozának s evénk — a mi lön — négyen, de az ö szokások szerént igen mértékletesség vagyon, nem hogy táborban de még othonjokban is nékik.

Kérdezkedék Toldalagitól a tihája: micsoda rendbeli ember vagyok én? Kire azt felelte — a mint érthetném — hogy városi

ember, úgymond, emberséges ember. Esmét azt kérdé: ha járt é többet az ő birodalmokban? S mondá esmét: hogy ugyan velem volt Áhmed császár idejében a portán. És egyebet is sokat beszéle. Bali csauz is monda a tihájának: hogy ő is a portán esmerkedett először meg velem. Felszedők a kerevetet, és lefekünni készülénk, s nekem adának veres bársony töltött czapragot alám, és egyéb aféle boritékot nyereg alá valót; s én szélül letakarodám, mert igen fáradt voltam. Reggel felkelvén monda Toldalagi uram a csauznak s nekem: „Jertek a vezér sátorához, ha felkölt értsünk valamit tölle, mert az estve azt mondá, hogy jóreggel bémenyen a császárhoz, s az élés felöll meglátja ha parancsol valamit, vagy nem.“ Mikor azért oda mentünk volna, tehát bé is ment volt s ki is jött, s azt mondotta a császár: „hogy azon nap ott múlat a végre, hogy oszolhasson el az élés, a ki hova való lészen.“ Erre a császár szavára képest tehát a vezér a császár sátorát nem hagyta leszedni, maga a mint látók — ott a mint állánk a vezér sátoránál — a külső kerítését leszedték vala; de az árboczfái — vagy oszlopainak mondjam — ott fenn valának, de a rostélyban is már a tevékre is raktak vala. De ugyan ott állásunkban esmét helybe kezdék rakni. Mely azért lött úgy, hogy a vezér tett hírt benne, hogy ne bántsák, mert császár az élés miá a napot ott tölti el. Így azért felrakák a sátornak kerittését újolag. Minékünk pedig azt izené a vezér, hogy hováhamarább ott legyünk a szekerekkel, hogy ha immár a császárt leültettük, egy nap legyen meg—több nap császár ott nem ül és nem múlat.

A csauzzal azért sietséggel indulánk oda, a hol hagytuk vala őket — mert egy mérföldnyire vala oda csak a mint itéltük — hogy oda menvén a császár szemláttára oszoljon el az élés. De különben esék a dolog. Mert hát másfelöll annyira fel kellett a tatár miá szállniok Hutin felé, hogy három mérföldet tött. És mikor immár ezt nem tudván, erőssen mennénk, csak elöll találánk egy csauzt, a ki ott volt a szekereknél mikor elbolondoskodtak, s monda: hogy oda ne menjünk, mert hijában lészen; hanem térjünk meg és jelentsük meg a vezérnek, mint lett a tatár miá addig a dolog, míg mi ide jártunk. Immár kettő a csauz velem, ez a kit elöll találtam Huszain csauz s a másik Bali csauz, a kivel hatodmagammal elindultam vala a szekér-táborról. Ezt hallván a dolgot, soha nem tudtam, ha élek

é vagy megholtam? Mert a császár meghagyta, hogy az osztás a mai nap végbe menjen, és azon helyt maradott a végre. Immár mint kell esmét a vezérhez menni és azt a dolgot megjelenteni hogy nem lehet, de a vezér is hogy jelentse meg császárnak, hogy a mit mondott, az úgy nem lehet. Gondold meg itt már, ha könnyen volt é dolgunk vagy nem?

No — mondának a két csauz — vagy élünk vagy meghalunk, de el kell mennünk s meg kell jelentenünk. Azért megtérénk nagy lelkünk reszketve. Bíztatám a két csauzt ugyan, de magam úgy féltem a felakasztástól, hogy még az eszem sem volt helyén. Én azt mondám Huszáinnak: hogy te azt erősitsed, hogy a tatár miá kellett a hagyott helyet megváltoztatni azoknak az élés-szekereknek, és nem voltak okai ennek a dolognak. Balinak esmét azt mondám, hogy: mi okai nem lehetünk, mert mi itt útban voltunk s nem tudtuk azt, hogy így történt oda hátra a dolog a tatár miá. Én magam meg azt mondom, hogy: én nem lehetek oka, mert én csak azt jelentettem meg, a mint a dolgot hagytam és rendeltem; nem én változtattam meg a dolgot, hanem a szekeresek a tatár miá. Evel a végzéssel elmenénk, és csak hamar oda jutánk. S mindjárt bémene a vezér eleibe a két csauz és a dolgot megjelentik a vezérnek.

A vezér csak elijed rajta s mond: „Ma mindketten meghaltok, elmenyen a fejetek, hogy a császárt leültettétek és hazudtatok. Hány fejetek, hogy így hazudtatok a császárnak, a mit nem tudtatok bizonnyal?“ Arra a tanuság szerént választ tettek a csauzok. Mond végre nékiek: „Nem volt é csauz és jancsár, hogy ne hagyták volna őket úgy elmenni?“ Kire mondottak a csauzok hogy: „„egyedül voltam ott, a másik ide volt a követnek egyikével elölljáróban, jancsár pedig egy sem volt.““ Elküldi hamar előlle őket, hogy siessenek, lássák hogy mire lészen a dolog holnap. „De császárhoz im bé nem merek menni a ti hazugságtokkal. Vigyétek viszsza éléseket, már mi is haza közelgetünk; avagy vigyék a Dunáig, de jancsárt küldök oda oltalmokra holnap.“ Ezzel kijövénk a vezér sátorából, és által menénk a Prúth vizén tatárral elegyesleg. És a molduvai tábort távolról is megismerők, és oda felé menvén, kérdők: ha ilyen s ilyen búdosó szekér-tábort láttanak é? S mondák, hogy látták tegnapi nap délután hogy Hutin felé mennek vala. De

ma jó reggel azon nyomon viszsza láttuk hogy mentenek. Ezt hallván, esmerők hogy azok lesznek. És mi sietséggel felfogánk utánok és elérők őket—hát megszállottak. Krájnik László és a többi is nagy örömben lőnek, hogy láthatának. Eljárám őket, s hát ugyan epedt mind magok, mind marhájok a nagy éjjeli s nappali bolond fáradságban. Egy tekerületbe szállitám őket onnat, és immár ott akartunk hálni az éjjel. De azonban hát a küldött jancsárok is oda érkezének, s úgy azokkal a császár tábori mestere is eljött, és azt a helyet a hol mi valánk, a császár sátorának rendelé, és minket elküldé onnat mindjárt. Mert a tevékkel oda futának, a kiken a sátorszerszám vala. Eléggé hányánk ellent, de csak hiában lőn, mert el kellet onnat mennünk.

Egy szereda napon délután megvizsgálók azt: hun menyen el a császár szekere. És a mi szekereinket mennél láthatóbb helyre lehete és közelebb, kereken úgy állatók, hogy egy kaput hagyánk rajta a szekér-táboron és elvárók a császárt. És Toldalagi uram választa ki közülünk maga mellé, és három helyre állata. Legelöll a két csauz szinte oda álla a hun a császár szekerének el kellett menni — mintegy tíz lépésnyire állának. Utánna meg annyi lépésnyire esmét Toldalagi uram s Krájnik László és én s Tamás Deák, az hogy négyen állottunk hátrább. Esmét egy darab közföldel mintegy hat vagy nyolczan állottak. Mikor már így várnók a császár eljövését veszteg állva, egy kevés idő mulva elérkezék a szekérben, mely szekér előtt négy szihátu fakó ló vala; a szekér pedig csak közönséges szekér veres skárláttal vala boritva, kétfelöll ablaka vala — olyannak látszék nékem, mint régen itt az urak kolyája vala — mellette a császárnak a mufti ül vala jobb keze felöll; körüle nagy tágasságot viselnek vala, nem hagytak közel senkit sem elöll, sem oldalul, sem hátul járni, melyre az szolakok viselnek vala gondot. Azok a szolakok három százan vagynak; egy kézív vagyon egyik kezében, másikban egy marok szép aranyos nyíl vagyon, dolmánnyok hoszszu selyem ruha, azon feljül fejér gyolcs vagy tafota keczele szabatu vagyon. Azok nem renddel, sem seregben, sem csoportban, hanem a császár szekere körül azon a tágosságon úgy futkosnak ki imide, ki amoda, és a marok nyíllal úgy intik a ki kelletinél közelebb menne a császár szekeréhez, és menten hogy a nyíllal meginti, távolba nyomulnak a törökök.

Mikor már így a császár elérkezett volna, és a két csauzt ott látná az út mellett közel a szekérhez állani és minket is azok iránt: tehát szekerét megállatá, és a szolakok intének, hogy mind megálljon. És minden rend megálla, és közelebb lépék a két csauz a császárhoz, annyira, hogy császárral szollhasson. És fejet hajta a két csauz a császárnak. Mi is hasonlóképpen egy kicsinnyel közel menénk, és szinte úgy fejet hajtánk császárnak mi is. Császárnak szekere mellett ki menyen vala, az által szollának a császárral. És mikor a császárnak szollana, a kezeivel minket és a szekér-tábort megmutatá. És a császár oda tekintvén, s a Bethlen Gábor nevével való dolgot hallotta: valamicsoda választ tött, hallhatta a csauz, de mi nem hāllhattuk a szavát; hanem gyengén fejét hajtá láttunkra, és szemeit oda veté a szekerekre és reánk, és egy kicsiny vártatva elindula. Melyre mi is mind esmét fejet hajtánk, és hátra jövénk a helyünkre és dolgunkhoz látánk.

A mely négy élćfántot utánna visznek vala, nem láthatók a nagy sokaság miá ugyan jól, hanem evel akkor elmúlék az a nap. Másod napra én is úgy igyekezém, hogy dolgaimat elrendelvén és jó móddal hagyván, csak másodmagammal elésieték, hogy a császárt elérhessem, és egyéb látások között az élćfántokat is meglát-hassam. De oly igen mentek, hogy délután egy óra tájatt értem el, maga igen jó járó lovam volt. Azonban mikor immár éröleg volnék szinte, egy völgyről egy patak jő vala le, melyen egy híd vala, és azon kell vala a császárnak általmennie. És ott meg kelle tartóznia és szorulni mindennek a kik császár körül mentenek, mert csak az szolakokat és császárt bocsátották az hídra nagy tágossággal. És így én is szinte a császár ifjai és utánna ment lovassi közé szorulék nagy szorulással, honnét őket csudálkozással szemléltem; de féltem is, hogy talám megütnek korbácscsal, avagy taszigálnak, vagy csúfolnak, mint olyan nagy világbíró császár béjárói. Azok a választott szép ifjak mind jó lovan, aranyos szerszámban s kamuka bársony és vont aranyban valának öltözve; de csak egy dolmányban valának, aranyos nyergek és kengyelek vala, nem patyolatjok hanem egyéb-forma vala a fejekbéli süvegek.

Onnat tágos helyre által mene a császár. Megszéledénk mi is, de azoknak a kengyelfutójok vonogatták: ki az ö hegyes tőröket, ki az én kengyelemből és az ö kengyelekből az én hegyes tőrömet —

oly nagy vala a szorongás. Mindazáltal semmit nem szollának, sőt még csak harag-szemmel sem tekintének reám, oly alázatosok a szegényhez a nagy fő törökök. Soha a keresztyén királynak, vagy fejedelemnek, de csak egy nagyságos úrnak is a belső szolgái szótatlan nem türték volna azt a szorongást; de azok egyebet nem szolltak — a mennyire a török szót érthettem — hanem mondották magokban: „iste bogdán“—a mely csak azt tészi magyarul, hogy „a molduvai.“ Semmit nem mondának egyebet.

Ez eltelvén, azonban látám, hogy a négy éléfántot közel hozák. Én megvárám, szinte melléje menék, és minden szó nélkül hozzá bocsátottanak, és megnézém s megkerülém és tapogatám. Igen szörnyü állat. Egyiken két réz dob vala — hatalmas nagy, akkor bé vala takarva s nem verék vala. Másnapi indulás után azért hallám, hogy verik vala, de meszsze vala akkor töllem — égtelen nagyot szoll vala.

A császár hadának sokaságáról azt mondom: hogy az ő állapotjokat mindenben azt elhiheti ha ki látja, de szóból nehezen hiheti el ha nem látja. De minden dicséretre méltó állapotjok és hadi magaviselések vagyon, nem csak a hadiviselésekben, hanem honnyokban is. Mert én török császárt és minden állapotját Konstánczinápolyban is a maga házánál láttam micsoda állapotban légyen, a hadban is láttam; de bizony nincsen ezen a világon nagyobb legény nálanál — azt elhiheti akárki! Ennek a császárnak szultán Osmán vala neve, a vezérnek Görchi Memhet bassa vala; de annak a kit otthon láttam 1614-k esztendőben, szultán Ahmed vala a neve, a vezérnek Naszup bassa vala a neve. Másnap osztán a hazamenésről gondolkodtunk, és a mi pénzre való volt, azt is eladtuk az nap mind.

Mikor Toldalagi uram esmét oda jött volna másnap, kérdé, ha lehet é haza mennetek? S mondám, hogy harmadnapra elindulhatunk. Monda, hogy Jászvásárig elkisér, s onnat levelet ír mind a fejedelemnek, mind a gubernatornak — és menten mehetünk. Azonban öszszegyüjtök a népet, és két ember hiját találám a registrumból: egyik szász vala, másik székely, és azok akkor ugyan oda is lőnek, hanem azután Erdélyben voltunk már, mikor haza jöttek. Mert szegődve törökhöz állottak volt jó fizetésért, hogy a Dunán

túl szinte házához mentek, és onnat nagy békével elbocsáttá, fizetést megadván. Annak a töröknek kocsisissi megholtak volt, s úgy kérte őket Istenért, hogy ne hagyják.

Több dolgainkat elhallgatom, mert hinni való dolog az, hogy olyan nagy emberek dolgaiban forgódni nem kicsiny dolog. Bizonyos, hogy sokszor azt tudtam, hogy az életem is elfogy, de Isten megtartott. Mikor menet Jászvásárhoz jutottunk volna, onnat nékem hatod-magammal szinte Hutinhoz kellett mennem a nagy puszta országon által; a tatár pedig csoportonként talált reám, de Isten megtartott. Ugyan voltak okai, mitől féljek — keresztyén táborban ne próbálnád bár meg azt.

Mikor minden éléseket helybe adtunk volna, nagy félelemmel Jászvásár felé indulánk.*) De mikor a Sise hídjára érkeztünk volna, nem mehetének vala a hídra a számtalan általjövő török miá, a kik éléssel jöttek vala Jászvárosról a tábor felé. Egész délutánig mind ott várakoztunk. Egykor látók, hogy a híd bomlani és romlani kezde a számtalan teve és bivalos szekerek alatt. És nem kezde reá jöhetni a török; mert a ki reája jött, tehát azok beléestenek a hídba a lábai, és úgy húzták-vonták, emelték sokan, úgy vondozták a marhát s szekeret által, de nagy késedelemmel. De a tatártól is volt félelmünk, és szinte esteledik vala immár. Látván a nagy alkalmatlanságot, feltalálám magamban, hogy által menjek és beszéljek a törökökkel arról, hogy mit kellene mivelni? Mert így sem ők már sem mi által nem mehetünk, s ők is nem jöhetnek által. Hogy oda ballagék egynéhány-magammal, láták fegyvereimet kezemben, kérdék: „Mit keresek?“ S a székely zászlót ott a víz mellé állattam vala, és az is a száz székely ott vala, a melyet oda fel írtam vala hogy velünk volt. Mondám azért annak a sok egybegyűlt töröknek: hogy én a hídat meg akarom csináltatni, mert vagyon minden szerszámunk hozzája s emberem is elég vagyon. De úgy lehet meg, ha addig senki innet a ti-féléitekben rá ne jőjjön, sem a miéinkben reá által ne menjen, se mást is rá ne bocsásson, mert úgy meg nem készülhet. Ha pedig én megcsináltathatom, tehát én akarok az én népemmel által menni először rajta. Ezt megértvén a törökök, reá hajlának örömest. De azért a kik azután jöttek vala — nem értvén a

*) Ezen élelem-szállitási egész esemény az írónak a fejérvári példányban e helyen talált oldaljegyzése szerint van kiigazitva.

végezést — reá jöttek volna a hídra, de egy akaratból, ők is túl s mi innet nem engedtük, hanem ellene állottunk.

Mikor pedig a mi népünket elészollitottam volna a hídnak megcsinálására fejszékkel és fúrukkal, hát örömest eleállának és meg is csinálák. S mikor osztán elvégezték volna, tehát a török — a kik azután jöttek vala — reája akara jőni ellenünk, noha azok mondották ugyan, hogy végzések vagyon velünk, de nem akar vala engedni. Végre én reá rohanék a hídra az én népemmel, és elöll magam puskát ránték—pallóst s megriaszkodám a mint tudék. Azonban a szekereket kiáltám, s néki tódulának azok is fegyvert ragadván. És így a törökök megtartózának, látván, hogy más dolog lészen, és hogy egyesek vagyunk és egyszersmind akarjuk. És hátra állának, és mi mind általmenénk és megszállánk, és a török is általtakarodék, de igen késön sötétben.

Más napra viradván, útnak eredénk és Jászvásárra jutánk, és ott megnyugovánk. Egykorban Toldalagi uram is oda érkezék és megszálla. Egykor tehát bécsapott a tatár a városba, és elvitt a város végéről egynéhány rabot. Én ezt hallván, eljárám a szekereket s meghagyám, hogy magokra az éjjel igen vigyázzanak, és holnap reggel meginduljanak. A csauzzal Toldalagi uram szállására mentem vala, és látám, hogy 200 hispániai tallért olvas. S mondá a csauz nékem lassan: hogy azt a tallért a vezér nem csak egyedül adta néki, hanem közönségesen az élés-kapitányoknak adatta volna a vezér. Ezt megjelentém Toldalaginak, de azt mondá, hogy néki adák azt, ő abban nem ád senkinek; maga hallotta volt mind a csauz, mikor megparancsolta a vezér, hogy communiter adják. De ez oda lön töllünk. Ezenközben hallók, hogy Bethlen Gábor császártól tizezer tallért kérete hogy adjon, és Bécshez utánna menjen hováhamarább. A tatárokat úgy hallók, hogy a mi nyomunkra indultak volna. Azt hallván, bizony tartottunk igen töllök, nem volt kedvünk azokhoz az útitársokhoz; de harmad napra meghallók, hogy alább mentenek Havasalföldére, és ott jöttek ki Brassónál. A mely dolog úgy is lőn. Ugyan azután ezt a tatár dolgát, nem tudom mire vélték és gondolták volt Erdélyben, de úgy megrettentek volt mindenfelé, hogy nagy futás volt az országban mindenütt. Én azt gondolám, hogy azt vélték, hogy a császár akaratja ellen a tatár Erdélybe bé akart az országba csapni rabolni. De a bolond gondolat

volt, mert császárt haza kisérte a tatár a Novách havassáig közel; nem tágitották sohol a császár táborát, hanem körödös-körül nyargal a táboron a tatár — az a töröknek az ő vigyázó strásája, mint a madárnak a szárnya.

Akár mint gondolkodtanak s akár hogy, de oly rút dolog volt akkor Erdélyben, hogy puszta volt mindenütt az ország, úgy elfutottak volt ki imide s ki amoda. Még a székelység is a havasra futott vala. Nem kicsiny dolog az, hogy az Isten azoknak az ő félelmeket ilyen igen reánk vetette. Bizony az Isten minket igen megalázott mindenben!—Mikor immár Tatrashoz közel jutottunk volna, tehát Erdélyből 200 lovas székely jött által Molduvára, hogy a tatár felöll bizonyos hírt vigyen által a havason az országba; azoknak megmondók, hogy Brassóra mennek ki Havasalföldén által, de igen nehezen adhatnak hitelt néki — de végre elhivék.

Tatrasra szállottunk hálni, de senki honn nem volt—mindeneket elhagyták s úgy futottak volt a havasra; a pinczékben elég volt bor, de megállattam a pinczéket, s minden szekérhez illendőképpen adva adtam, hogy meg ne részegüljenek, és valami módon az ország népe a havasról alá jövén, ökröket el ne lopja s magokat meg ne ölje hírtétig. Mert bémenet, Bakón éjjel egy emberséges embert megölt volt egy székely szekeres-féle. Mert az udvarról disznót loptanak volt el, és amaz nyavalyás hallotta a sívását a disznónak, és kijött egy ingben gagyában; s hogy szollitotta őket, úgy vágta vala, hogy menten megholt más nap. Akkor éjjel én azt nem tudtam, sem Krájnik uram; hanem reggel a barát misét monda a templomban, s mise után jelenté meg a dolgot. És hagyók: hogy jöjjenek ki a táborra, a hol megszállunk, és megtartóztatjuk őket s ha lehet felkeressük, s ha megtaláljuk—főért fejet kell adnunk. Mely dologban eleget fáradtunk, sokan jöttek vala ki a baráttal, de nem találók fel. Magunk megeskettük őket mind, de oda lőn vére akkor szegény jámbornak, hanem megfenyegetének, hogy soha nem hagyják—valakin esik meg, de kitöltik—a halálért halál lészen.

Éjfél után meginditták őket az Ojtoznak. És csak hallók éjjel egykorban, hogy hát a havasról aléjöttek sokan, s megöltek egy székely szekerest. S másutt azelőtt harmad nappal is reánk ütöttek vala, de ott nem ejthetének halált; hanem az ökrökben kapának el tízet, és oda lőn. Mi nem tudók hun keresni a havason őket, ha-

nem által jövénk a havason és Bereczkben szállánk mind, s ott hálánk. Másnap Kézdi-Vásárhelyre reggel jutánk, és ott egy napon nyúgatók a népet. És onnat kiki székibe, vármegyéjébe és városába haza oszla. Mi is Borbély Mihályal Udvarhelyre jöttünk két nap, de honn nem találtuk sohol a népet Udvarhelyig. Onnat másnap Makfalvára jövénk hálni, és ebédre másnap ide haza die 9 nov. Hát itthon oly nagy bódult állapot vagyon, és a várban lakik a gazdaaszszony, szegény Rósás Ersébet—de a nagy sírásban úgy bérekedt. Mi egymást nagy örömmel látók, és az Úrnak nagy hálaadást mondánk, hogy ő szent felsége e sok számtalan fegyver közül békével meghozott szegény czellánkba. Nem nagy reménységek volt sokaknak hogy többször Vásárhelyt látom.

Volna sok dolog a mit megírhatnék, mind menet s mind jövet — szép dolgok. De mostan ebben hagyom.

Bethlen Gáborhoz — a mely tatárokat oda fel mondék — felmentenek ugyan. Brassónál jöttenek volt ki, és Fejérvár felé vitték volt, s felmentek szent Miklósnap-tájban; de nem volt sok, csak az híriért vitette a fejedelem oda fel. Nem mentenek sohult kapdosni — csendesen jártanak, mert hadak vigyázának reájok. Csak nem sok idő mulva hallám, hogy haza bocsáttá őket a fejedelem. Mert akkor megbékéllett egyversen, vagy frigy lett vala a némettel. És az 1621-k esztendő evel el mene.

1622 esztendőben György Deák volt a város bírája.

A fejedelemaszszony, a tekintetes és nagyságos Károli Susánna Kolosváratt die 11 maji meghal. Ugyan ebben az esztendőben őszfelé nagy pestis támada oda ki, és elébb-elébb jödögelni láttuk lassan-lassan ide felénk.

Bethlen Gábornak — a mint ide fel írám — a koronát hogy a koronatartó urak a posoni várból Kassára aláhozták, kevés napok után küldé Bethlen Gábor Ecsed várába, és ott állott. De azonban a békességet meginditotta Ferdinandus császárral, és kivánságát egymásnak értvén, ugyan meg is békélének, és azalatt esmét a koronát Kassára felviteté a fejedelem. Egyéb dolgokat lássad a kalendáriumbéli krónika-szabásuban. Én az idén a ház-csináláshoz készültem ha mivel tudtam. Úgy jut eszembe, hogy Bethlen Gábor a felesége temetésére bejött vala, és télben Udvarhelyre ment vala. Engem és Szabó István bátyámat oda hozzája küldtek vala, és láttam, hogy a feketében tánczola a cancellariussal.

1623 esztendőben nagy pestis volt. Ebben az esztendőben volt bírája a városnak Nagy Szabó Mihály uram.

Ebben az esztendőben die 26 apr. kezdtem rakni a szegelet-házamat; die 2 apr. Gál Mihály házáról a szent György-utcza meggyúlada, és 57 ház elége. Nékem: csüröm, házam, asztagom és házhoz való gerendám, deszkám, léczem — én minden házeszközzel oda felköltöztem vala — ott elége. Azon napon 600 forint kárt igen könnyen vallottam. Őszre kelve elérkezék ide is az atyafias pestis, és két héten három gyermekemet temettem el: Borkát, Boldisárt, Annókot.

Bethlen Gábor újolag kezde oda fel készülni. Madarason volt az apámnak hat ház jobbágya, s én is arról felültem vala. Lőn egy mustra Lőrinczfalvánál, az hol maga is volt Bethlen Gábor, és felírata a hadba engem. Mely miá az öcsém akaratjából eladák a jószágot bolondul Gáspár Jánosnak; de kételenség alatt lőn, mert egyébaránt is reám ereszkedett vala érette, és a fejedelmet is késztette reám, s a házat is nem akarám hogy félbe maradjon. És úgy oda kelle adnom, de esztendeig nem birhatá, hanem a portai útban meghala.

Tavaly 1622 esztendőben egy drágaság lőn. És hozának felső Magyarországból jó öreg, jó ezüstü gazdag polturát Erdélybe búzáért; de azért alábbvalóval elegy volt, melyel megrakodék az ország. Nékem is adtak többet ezer forintnál búzáért. Melyet a fejedelem hogy megsajdita, legottan megtiltá, hogy senki ne élhessen vele, hanem — mivel a német császár az első megbékéléskor Opuliát és Ratiboriát is hat vármegyével néki adta vala — onnat származik bé valami hamis poltura, és azt parancsolá, hogy aval — és öt pénzes garast is veretett vala — aval éljenek birodalmában. De mind garassa, mind polturája apró és igen rezes volt — úgy vettem eszembe hogy három lótos is szükön volt. Így azért Bányára vitték a kinek gazdag polturája volt, és garast kelle belölle veretni, de az is nem volt jó. Egykor a dolgot megtanulta az ország népe, és minden eladó marháját oly drágán kezdé adni, hogy egy 25 forintos lovat száz forinton s egy tehenet 25 forinton, két ökröt száz forinton, egy kupa bort 28 pénzen, summa: mindent négyszerte való árron kezdének adni; végre egy tallért négy forinton s ötön, egy aranyat kilencz s tíz forinton kezdének adni. Igen rút fertel-

mes állapotra jutottunk vala a régi apró pénzért. Olyan Bethlen Gábor garasát egy forintért másfelet adnak, három jó ezüst dutkáért egy forintot örömest adott. Az adósok, a ki másnak igen régi adóssággal adós volt, ugyan erővel megadta olyan garassal s arannyal is, nem várta hogy a nap elé jőjjön. Egykor soha Bethlen Gábor uramnak nem lőn mit tenni, hanem a maga-verette hamis pénzt abrogálni kelle ebben az esztendőben. És a mely garast öt pénzbe kibocsátott vala, egy-egy pénzbe vették bé a czementre. S marha árrába is elvették sok ember. De azt is megtiltá, és vigyázókat bocsátta utánna minden sokadalomban, és csak elvették semmi nélkül tölle, a ki élni akart vélle. És így lőn osztán az, hogy a czementre kellett vinni, avagy hogy veszteg tartotta a ládájában. Ilyen módon cselekedett vala akkor Bethlen Gábor. Osztán azután úgy veretté az öt pénzes garast, a melyel ma is élünk.

Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de a miben kára lett, ugyan örökké való kára lészen — nem csak egy esztendeig vagy két esztendeig, hanem örökké való; de sapienti satis.

Énnékem elég nagy károm volt ez nagy csudálatos pénzváltozás. Mert én nem hihettem soha el azt, hogy valamely fejedelem a maga-verette pénzt letegye, és magát megalázza. De Bethlen Gábor evel az álnok hamissággal élvén, más embereknek egész országszerte igen nagy kárt tuda szerezni; magának pedig hatalmas nagy kincset gyűjte. Nékem süle oda harmadfél ezer forintom, midőn eszembe vőm magamat.

1624. Ebben az esztendőben ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás Ersébettől ebben az új házban egy fiu magzatot, kit Bálint pap keresztelt Jánosnak.

Városunk bírája volt ez esztendőben György Deák uram.

Végeztem el ezt a patak mellett való házamat éppenséggel mind a héjazatjával.

1625 esztendőben volt városunk bírája Rosnyai Szabó Dávid uram. Jedden Köpeczi János meghal die 9 apr. Item die 7 juny György Deák uram; item die 29 apr. Borbély György a nagyobbik meghal. Ebben az 1625-k esztendőben semmi oly dolog nem lett, hanem az ország csendességben volt.

1626 esztendőben Bethlen Gábor minden elméjét csak német császár ellen való dologban viselte: hol megbékéllett s hol esmét reá támadott. A mi oly dolgok voltak, fel vagyon írva azt hiszem a Kalendáriumba. A kinek kell, lássa meg ott ha mi dolgokat tudni akar. Városunkban sem látok semmi oly emlékezetre való dolgot — nem is fogtak épitteni.

Bethlen Gábor Katharinát Márchiából feleségül magának hozatja. Városunk bírája volt Nagy Szabó Mihály uram.

1527 esztendőben volt bírája városunknak Köpeczi Szabó Péter. Ebben az esztendőben az én feleségemtől Rósás Ersébettől adott az úr Isten egy leány magzatot, kit a keresztségben Annóknak kereszteltettem — lett pedig die 23 apr. e világra. Szabó Dávid megholt.

1628 esztendőben Bethlen Gábor megbékéllik Ferdinandussal, és onnat alájövén, betegeskedni kezde. A békesség pedig úgy lőn meg, hogy Ferdinandus császár hat vármegyét engede Erdélyhez, annakfelette ide adá Opuliát és Ratiboriát, és onnat hoztak vala sok veszedelmes polturát, de az is mint az ötpénzes garas letétetett vala.

1629 esztendőben Bethlen Gábor fejedelem foglalá magát — a békesség meglévén — a Várad és egyéb helyen való épittésekben. Őszfélt a váradi épittést látni kimégyen, és ott megbetegedvén, ott sokáig mulat. Végtére eszébe vévén hogy meghal, meginditják onnat az urak, hogy Fejérvárra hozzák; és ugyan el is hozaták, de igen sietve és óva, mert Enyednél az halálra reá vált volt. De a doctorok ott adtak bé ínnya néki psedzoért,*) és azután csak 24 órát élt, és szép csendes halállal kimult az árnyék-világból 1629-n die 26 novembris. Engemet szinte akkor küldtek vala hozzája valami dolog végett — de hát immár kinyújtoztatták az audentia-házba — mely dolgokról osztán gubernator uram Bethlen István ada jó választ, és hazajövék. Városunkban Nagy Szöcs István uram vala bíró.

1630 esztendőben a míg Bethlen fejedelem a földön kün lőn, mind addig Katharina lőn fejedelem, és gubernator Bethlen István. Eltemették pedig die 10 januarii a gyula-fejérvári templomba nagy solemnitással, kinek a gubernator Lengyelországból oly koporsót és a falba rakni való monumentumot hozata, hogy Erdélyben olyan

---

*) Teleki péld: bezoárt. Talán a Zedoaria név alatt ismert gyógyszer lesz.

soha nem láttatott senkitől. Károli Susánna fejedelem aszszonynak is — az első feleségének — hasonlót, igen nagy hatalmas kincsel. A magok képei is ki vagyon alabástrom kőből faragva, a mint a ki akarja ott megláthatja. Itt immár gondolj valamit, ha istenes lélek lakik benned: miért érdemesebb a templomba, a Bethlen Gábor kőből kifaragott képe, hogy ott álljon emlékezetre, hogynem mint az Isten szentei képe? Sapienti satis est.

A temetés meglévén, nem mindjárt vevék el Katharinától a fejedelemséget, hanem egynéhány hét eltelve. És lőn fejedelem Bethlen István, és Katharina elkészült és kibúcsuzék s elméne. Legottan Bethlen István succedála helyette. De ő sem sokáig nyughaték, hanem Rákóczi György felkészült — viszont a gubernator is, és táborba szálla Kolosvárhoz. Egykorban egy bizonyos helyet rendelvén—ő maga a gubernator is jelen lévén—valami tractájok lőn, és megfogának egyezni a bírodalom felett. Ezekután Segesváratt országgyűlés lőn a választásról. És látván az ország, hogy Bethlen István is oda engedte volna az országot, tehát az ország is választá Rákóczi Györgyöt a fejedelemségre. Mert azt éltiben Bethlen Gábor is megmondotta volt, hogy nem lát a fejedelemségre holta után méltóbbat, mint Rákóczi György. Hihető, hogy az ország azt is több dolgokkal együtt igen előtte viselte. De ugyan kardal is megveszik vala az országot, ha úgy nem választják vala is.

Ottan mihelyt az ország felkiáltotta Rákóczi Györgyöt a fejedelemségre, Kékedi Sigmond lovára ült és csak itt dobbana egy estve. Közepső Szabó Péter vala bíró abban az esztendőben. Itt nállam szálla és enni adék, s a bíró is oda jöve, s ugyan a magam lovait s szolgámat adám alája Kolosvárig — mert csak egyedül vala, az inasát hátra hagyta vala az útban—mivel igen sietett; vacsorála is azért és elméne új hírt vinni Rákóczi Györgynek Váradba. Béjöve azért Rákóczi György és székibe üle, s az országot elfoglalá. És Bethlen István kiméne Husztba és ott lakék.

1631 esztendőben a félő pártról valami hadak Erdélybe indulnak és a Tiszán által költöznek, sánczot is csinálnak Rakamaznál. De a fejedelem Zolyomi Dávidot és ifju Bethlen Istvánt hadakkal eleibe küldé, és a sánczból kiverék őket. És sokan a Tiszába halának, sokakat levágának, sokakat rabul elhozának, és a rabokban egynéhányat császárnak küldének Konstánczinápolyba.

Abban igen kevés szaladt el seb nélkül és kár nélkül, de nem is voltanak sokan.

Ezen esztendőben egy Császár Péter nevü paraszt ember, Kassa táján nagy paraszt hadat támaszt, és nemességnek nagy károkat tesznek. A svékus császárra támad.

1632 esztendőben Sigismundus III. Rex Poloniae meghal, életének 66 és birodalmának 46 esztendejében.

Zolyomi Dávid haddal mégyen a Császár Péter hadára és lekaszolja őket. Császár Pétert Kassába bécsalják és ott négygyé vágatják. A másik kapitánnyok Amburus Biró volt, de megholt azután, hogy őket eloszlatta Zolyomi és a több urak, és vármegye hadai. Drágaság dr. 80 pénz egy véka búza.

Nagy Szőcsi István volt ez esztendőben városunk bírája, és a szőlő felé való szegelet-bástyát — ki most a kádár uraimé — rakatni kezdé. A Borbély István háza és Balog Szőcsi Mihály háza szomszédságában való házamat kezdettem rakatni.

1633 esztendőben városunk bírája Nagy Szőcsi István volt, és a kádárok bástyáját elvégezteté. Én is az öcsémtől vett házhelyen Balog Szőcsi Mihály mellett elvégeztem a házat. Rákóczi György fejedelem Zolyomi Dávidot arestáltatja, az öcsém Szabó István házánál való nagy palótában; és ide a szegelet-házamhoz — kiben mostan lakom — a maga szállására kisérék a német és magyar gyalogok, és egy éjjel itt hála nagy őrizet alatt. De másnap viradván, Toldalagi Mihály elvivé egy hintón Fogarasba; de Segesváratt vertek erős vasat lábaira. Azután egykorban gyülés lőn Fejérváratt, és a fejedelem világos bizonyságokkal megbizonyitotta azt, hogy el akarta árulni, és hogy itt Vásárhelyt a Gyarmati Márton hadnagysága alatt való katonákot, ki énnálam vala szálláson akkor, elhivatta — ki ugyan el is szökék egy estvefelé a százával. Melyet mikor bíró uramék és Borsos Tamás uramék eszekbe vettek volna, legottan felhírdeték a bástyákba a czéhokat és egyéb rendet is; és a taraczkkal hármat lövének, hogy a vidék felrezzenjen, és értse hogy valami új dolog vagyon a városban, és hogy ójni tudja magát a miben lehet a szökött katonáktól. Faragó András is hallván Szent-Ivánra a lövést, bészágulda — ő vala kapitánnyok, — látván a dolgot, a várba feljöve, a bírákkal beszéle az állapotról. És mind-

járt biró uram, postája által urunknak hírt tőn a dologban, melyet jóneven vett ő nagysága. Küldött is ugyan a katonák után, de nem érhették el. Ez lőn oka és bizonysága a Zolyomi Dávid fogságának és megsententiázásának, kit Fogarasból oda a gyülésbe vittek vala, és a törvény halálra itélé; de nem exequáltatá urunk, hanem Kővárba küldé és ott tartatá míglen meghala. Fogságában tölle egy fia lett feleségének: Zolyomi Miklós, ki Allia Máriát vevé el, az Allia Sámuel leányát, ki mostan is bírja felesége után Bonyhát és Csetneket, és sok több szép jószágot. Ez lött azért a Zolyomi Dávid fogságának eredeti oka és módja. Ugyan is egyébaránt is igen kevély, felfuvalkodott, istentelen, magamegesmeretlen esztelenséggel való ember vala.

A mint Borsos Tamástól értettem, a napon, mely napon megfogák, hárman: ugymint Borsos Tamást, Szabó Pétert és engemet megfenyegetett nagy haraggal, hogy miért lőttünk akkor ő reája és miért harangoztunk, hogy a katonák innét elszöktenek. Ezt nékem akkor, hogy Borsos Tamás bátyám megjelenté, kérém azon, hogy a fejedelemnek tégyen hírt ebben a fenyegetődzésben; mert nagy úr, sok latra vagyon, s rajtunk ha akar, könnyen boszszuját állhatja. Akkor menten szómra a bátyám uram a fejedelemhez bémene, és a dolgot hogy minden módon megbeszéli, csak azt mondotta arra a fejedelem, hogy: „Borsos uram, megcsendesedik.“ Ennél egyéb semmi válasza nem lett, de látta nagy búsulását a fejedelemnek Borsos bátyám.

Az napon hárman vacsorára is hívatott vala minket: Borsos bátyámat, Nagy Szabó Pétert és engemet Nagy Szabó Ferenczet. De elhittem én azt, hogy a vacsora mellett, minden gonosz akaratját s boszszuját rajtunk kitöltötte volna. Ha életünk megmaradott volna is, siralmas lett volna nékünk, nem éltünk volna e világon — tudok annyit benne. De a seregek ura Istene gondot viselt volt ő reá is, mi reánk is. Csak hamar délután szép nászszal kisérék házamhoz szállására! És így elfelejté a víg vacsorát, hanem néki keserüre fordula, minékünk pedig nagy örömünkre. Légyen áldott az Úrnak szent neve érette. Egykorban egy gyalog hadnagy minden puskáit, szablyáit, botjait és fegyverit öllel nyalábolván, kezembe adá, hogy eltegyem, és mikor kéreti ő nagysága, tehát adhassam elé.

Ez a dolog vala 4 apr. hólfőn délután 1633-k esztendőben, és igen jól lőn mind az országnak s mind fejedelmünknek megmaradására, de a sok törvénytelen latroknak bánatjokra és szarvok leromlására.

1634 esztendőben fiamat Szabó Ferenczet Kolosvárra házasitám, és a becsületes Szőcsi Lőrincz leányát királyutczában elvevé; lakadalmának napja volt die 22 may. Szép companiával mentem oda és nagy menyegzőt szerzénk, és minden költségnek két részét megfizettem kolosvári módra. Csak borért adtam 66 forintot, flor. 66; egyéb költségeket is megfizettem mind egy batkáig, a mely tett majd száz forintot. Házamtól is vittem el sok élést, kivel sokadmagammal jövet-menet mind megértük: ugymint bort, mézet, vajat, eczetet, czipót, kalácsot, füszerszámot — a mi kellett mindent. Mátkájának való ajándékra is én viseltem gondot, mind ezüst aranynémüre s mind ruházatra, kontyra, patyolatra; dufla tafota szoknyát vittem, apjának annyának és atyafiainak való ajándékra nem kicsiny fáradságomba, búsulásomba és költségembe tölt az is nékem. Czéhára s városhoz is a mi költség kellett, végbe vittem.

Ez esztendőben nagy pestis támada országunkban és városunkban, mind szinte 1623-k esztendőben — sok atyánkfiai eltakarodának — egész télig mind tarta a pestis. Szilágyi Jánosné — a kivel mind egy voltam — kinek az első ura vala Szőcsi János, meghala die 12 nov. az ura Szilágyi János pedig tizenhárom napot élt utánna — megholt. Koncz Mihály az húgom veje, kinek Annókot adta vala, holt meg die 17 decemb. — Igen nagy pestis telék el.

1635 esztendőben igen nagy ártalmas tél lőn — hoszszu, mely miá a búza igen elvesze mindenütt. Egyébaránt nagy békesség lőn.

1636 esztendőben a ki gubernator vala a nagyobbik Bethlen István, a budai vezérhez mégyen, minden kincsét oda viszi, hogy Rákóczi Györgytől a porta akaratjából a fejedelemséget elvegye. Akarta volna is a porta — és ugyan hadat is adtak vala melléje; de elejébe méne a fejedelem nagy haddal Szalontához és igen megveré a törököt. Azután megbékéllének egymással, és hazaméne Huszt várába Bethlen István, s urunk is hazajöve Erdélybe békével, és a portának kedvét keresé szép ajándékokkal és országában békében marada. Így jára akkor Bethlen István.

1637 esztendőben die 1 febr. nagy földindulás lett vala. Szentmártoni Szabó Péter barátunk, a maga házának a hijjáról esék és meghal die 7 may. Ebben az esztendőben egyébaránt elég jó békesség volt; de a perrel sok fő urakot károsita meg urunk ő nagysága. Pázmán Péter cardinal meghal. Ferdinandus II. római császár meghal.

1638 esztendőben Szabó Péter a bíró. A mely kút a patak mellett vagyon, a Lakatos István háza előtt, azt a kútat Borbély Lukács urammal a magunk költségén csináltattuk minden munkáját; senki abban egy pénzt is nem adott, sem semmi segitséggel nem volt, de a fáját a város adta az erdőn, és magunk hordottuk haza; mi azért azt mindenképpen elkészitettük, a mely igen jó kút.

1639 esztendőben Pál Deák első bíróságában urunk ő nagysága Toldalagi Mihály által injungálta nékem a görgényi **udvarbíróságot**, melyet midőn megértettem volna, eléggé mentém magamat, de a semmit nem foga nálla, mert tölle el volt végezve hogy úgy légyen. Elérkezének azért az exactorok hozzám és felmentem véllek Görgénybe; die 18 juny tisztembe béállottam nagy keserves bánattal, úgy hogy búmban csaknem megbolondultam. Ott a várat pusztán találtam, semmi abban nem volt: sem búza, sem zab, sem liszt, sem semmi; az exactoroknak is alig adhattam enniek. Die 3 juny a kapu bástyáját itt a vásárhelyi várban megüté a menkő; de az úrnak jóvoltából még is nem találá a port ütni, maga oly közel járt a tonnabeli és vékabeli porokhoz, hogy két singnél közelebb járt. Volt pedig két maros-köble por benne. Én itt a ház szegletiné állottam hogy megüté, s úgy futamodám oda a bástya kulcsával — mert én voltam a czéhmester akkor. Mikor azért nagy félve bémentünk volna a bástyába, látók a dolog mint vagyon; de azután hogy alájöttünk volna onnat, látók, hogy a bástya füstölög, és hogy felmentünk volna, tehát a falból jő ki a füst; ott a hol a menkő a falba bément, hát szinte ott raktak volt fát a falba a mesterek hogy már erősségnek okáért, s hát az ég a falban. A hasadást nagyobban kirontók és megoltók. Akkor így tartá meg az úr Isten a mi várunkat a veszedelemtől az ő jóvoltából, kiért dicsértessék az ő szent neve örökké.

Szent András nap estin hozának három öreg faltörő ágyukat

Szamos-Ujvárból Görgénybe, annak az egyiknek „Basiliscus“ neve az öregbiknek, és ez a vers vagyon reá öntve:

„Grandia contactu Basiliscus moenia rumpo.“

Szabó Máté barátom meghal ez esztendőben die 10 apr. Egy udvarhelyi szolgálóm is die 22 januar. himlőben,—Udvarfalvára ment volt férjhez s ott hala meg. Ez az esztendő is elég békességgel telék el. Borsos István mind a feleségével meghal die 16 nov. de a felesége die 20 ejusdem mensis.

1640 esztendőben búcsuztam ő nagyságától, hogy bocsásson házamhoz az udvarbíróságból, de ő nagysága nem bocsátta el. Esmét azért ott kelleték maradnom. Parancsolat jöve azért hozzám, hogy a vár épületéhez való dolgokhoz fogjak, melyhez hozzákészültem is vala minden materiával és instrumentumokkal; és die 3 may elkezdém a malom felöll való bástyát rakatni, melyet continuáltam közel szent Miklós napig nagy szorgalmatossággal és igen helyes alkalmatossággal. És mikor oda jött volna ő nagysága látni, igen csudálta, látván minden módon való industriámat az épittésben, és kedvellette és ugyan kérkedett vélle — szolgálatommal. Ekkor jó emlékezetet tett felöllem mindenben. Ebben az esztendőben volt bírája városunknak Pál Deák uram, és a Kozma-utcza felöll való bástyát — a ki mostan a szabóké — elvégzé, melyet azelőtt 1638-k esztendőben a Nagy Szabó Péter bíróságában kezdettek vala épitteni fundamentumából.

1641 esztendőben a görgényi kútat megtisztittám. Ebben az esztendőben Szabó Péter volt városunk bírája, és a kaputól fogva a mely kőfal vagyon, azt elvégezte emberül.

Én is a görgényi szegeletbástyát continuáltam épitteni. A mely torony a várban vala, abból órát, harangot levétettem és fundamentumából lerontottam, mert a bástya kasamátáját arra vittem. Ebben az esztendőben úgy proficiáltam az épittésben, hogy 87 öl falt a bástyával együtt jól felvittem; annak a temérdeksége alatt harmadfél ölnyi volt, feljebb kettő, annál feljebb másfél, a párkányköven feljül egy ölnyi.

Ebben az esztendőben az én fiamat — urunk mézgyüjtője volt — én nem tudom miben impingált volt, Fejérváratt a több mézgyüjtőkkel együtt arestáltatta volt a fejedelem; de a fogságból három-

száz harmincz forintért bocsáttá ki; mely száz forintját én deponáltam, s úgy bocsátotta el Szabó Ferencz fiamat a tömlöczből. A régeni hídat csináltattam meg újólag.

1642 esztendőben volt bíró Pál Deák.

Az elmult 1641-k esztendőben hatalmas nagy munkával a görgényi kútat szépen megtisztittattam, két ölnyi sár és undokság volt benne. A kútnak mélysége 67 ölnyi. A régeni hídat is újolag én csináltattam. De így jártam vélle: hogy mikor immár a czövekit és ászkát elkészittettem volna, az árvíz mind elsepré és esmét újolag készültem hozzája szintén aratás-korban, és esmét hamar megcsináltam, s a mai nap is ott vagyon a jó híd.

Szent Mihály nap tájban oly hideg volt, hogy a kádban a víz megbírt, úgy megfagyott, és a szőlőt a hideg lágyitá meg és úgy szedhettük; igen szegény savanyu bor lett vala ebben az 1641-k esztendőben, de a jelenvaló 1642-n is semmi bor nem lőn, s az is igen szegény lőn.

Die 4 marty voltam Fejérváratt, és ifju Rákóczi Györgyöt az nap eskették meg a fejedelemségre a templomban 1642-n.

N. b. Die 6 aug. adtam az én leányomat Annókot Koncz Mártonnak kedvem ellen; lőn a lakadalom die 6 aug. Ebben az esztendőben mivel ő nagyságától igen búcsuztam, úgy vagyon hogy kibocsátta a tisztből. De módot kerese benne, és haragjában, a mit gyermekségemtől fogva kerestem vala, oda kelle fizetni. Adtam készpénzt 1500 — ezer ötszáz forintot. A mely ezer ötszáz forintot egyszersmind alávittem én magam egy tonnába szegezve. Ajándékba adtam urunknak egy aranyos kupát, praefectusnak adtam 100 forint ára ajéndékot, együve-másuva: exactoroknak, deákoknak és a ratio-csinálóknak a mit adtam, tett 400 forintot. De még a mimet ott kaphatták Görgényben, még a magamét is elvevé töllem; az is, ugymint: méh, disznók, búza, zab, ros, vetés és egyéb egyetmásom mind oda marada — hordó boraim és egyéb sok javaim. Ártatlanul jámbor szolgálatomért, haragjában hogy elhagyám, ezt mivelé el rajtam. Summa szerént két ezer ötszáz forintot tett volna az én károm. De — patientia! Ám lássa meg az Isten ebben az én ügyemet, engem Isten oltart az én kicsiny állapotom szerént míg élek.

1643 esztendőben volt bírája a városnak Nagy Szabó Péter. Die 3 febr. érkezék meg oda Fejérvárra az ifju Rákóczi György mátkájával és nagy solemnitással a menyegzői lakadalma is meglőn. Ő nagysága nékem is committálta vala commissiojában, és alá kellett mennem, és az ország konyháján gazdák haton voltunk, ezek: Farkas Ferencz, Orbán Ferencz, Osdódi Ferencz, Szengyel Ferencz, Szabó Ferencz — Kapitány Boldisár volt közöttünk a fő. 33 asztalra főzettünk. Jöttem haza onnat a Pál Deák kocsiján. János, deák fiam is ott volt velem, hogy láthassa a menyegzői solemnitást. Felette gonosz szeles és méreg idő vala; de nékünk jó meleg házunk volt, kiben minyájan háltunk, és az ajtónkat éjjel-nappal 10 darabont czirkálta, a konyhát pedig 30 darabont, A fejedelem sütőháza megége hajnalban. A tárházat is meglopá egy darabont.

1644 esztendőben volt városunk bírája Pál Deák, de nem viheté véghez biróságát, mert die 14 decemb. meghala, és annyi sok adósságba marada a felesége, hogy sem háza, sem szőlője, sem semmi javai nem marada — csaknem koldusságra juta minden maradéka.

Rákóczi György urunk ő nagysága oda ki készül haddal Magyarországra, mustrálja itt a Maros mezején a székelyeket, és a várostól is gyalogot kér. Havasalföldéből Máté vajda urunk mellé kurtán hadat ád — itt mennek el. Molduvából is hasonlóképpen adtanak. Bethlen Gábor hogy oda fel jára, akkor is mindenik úttal adtanak segitséget a vajdák.

Urunk kimégyen minden hadaival. Szakmárt megadják, Bányát is. Die 8 mart. Kassába bémégyen, és több erősségeket is megadnak. Magyarországban nagy döghalál grassál.

1645 esztendőben volt városunk bíraja Nagy alias közepibb Szabó Péter. Jöttek haza a város gyalogi Magyarországból a hadból die 29 januar. — A hadnagyok volt Borosnyai Szabó Tamás. Die 12 may valami hadba menő székely, Szabó Sebestyén öcsémet megvágá, és reggel után lázzadának némelyek, és megfogák a város határában és fogva hozák, és a tömlöczbe tevék, — a törvényfa tájatt, innet a köves úton vágta meg — tehát szerencsés volt Sebestyén öcsém, meggyógyula; de a székely 75 forintban békéllék meg vélle, megadá s úgy bocsátták el. Esmét a hadba mennek a város gyalogi, de die 17 sept. esmét haza jőnek.

Borsos Tamás leánya Radnótfáiné, Júdit aszszony meghal és eltemettetik die 12 nov. Radnótfáján; fiai, leányi maradnak, de azok is hamar meghalának, egy se marada meg, hanem deficiála ez az ágazat.

1646 esztendőben volt bírája városunknak Nagy Szabó Péter. Igen nagy pestis lőn ebben az esztendőben egész országostól. Az én feleségemnek is Rósás Ersébetnek két mirigye és pokolvara is volt, de Isten abban az ágyában megtartá és meggyógyula. Annakfelette Szőcsi Ismaelné leányi is mind ketten elmenének, és a Koncz Mártonné leányom leányi is meghalának. Kolosváratt lakó fiam Szabó Ferencz fiai és leányi is meghalának, és így minden unokáim meghalának akkori pestisben. Sok jóakaró barátim és atyámfiai elmenének. Karácsonra elszünteté az Isten ő szent felsége. Die 6 jul. egy inasom, Lengyel Jancsi meghal.

Rákóczi György fejedelemmel a római császár Ferdinandus III. megbékéllik, néki engedi a hat vármegyét.

1647 esztendőben elsőbben a városnak volt bírája Vidombáki Szőcsi Márton uram. A szabó-czéh osztá fel a mi pénze vala, nekem is adtak 50 forintot. A kapu mellett való közfalt rakják az idén. Die 21 sept. az én feleségem Rósás Ersébet a Jézus kútjára megyen a sárpataki tóhoz. Die 27 sept. a piaczon, a kenyérszerben lévén, mirigye lészen é vagy egyéb nyavalyája? de kétfelöll fogva hozzák onnat elé; én is eleibe futék és úgy hozám bé a pitvarba, és ott leüle és az Istent segitségül hívá imádkozván. Onnat ismét belyebb hozám és lefeketém az ágyba, és mindjárt megálla a szava — többet nem szollott. E csütörtök nap vala. Die 28 sept. dél után két órakor meghala, és vasárnap a földbe tőm, az ormos koporsókő alá nagy keserves bánattal — kinek az úr Isten adja meg az örökkévaló életet és boldogságot, szent fiáért az úr Jézus Krisztusért. Amen. Éltem vele 43 esztendeig 9 holnapig. Volt együtt 9 gyermekünk, 4 leány, 5 fiu ily rendel: 1 Szőcsi Ismaelné — ki mostan él — Ersébet. 2 János, megholt. 3 Ferencz, ki él és Kolosvárt lakik. 4 Anna, megholt pestisben — adtam vala zetelaki Szabó Istvánnak 1623-n. 5 Boldisár, megholt. 6 Istók, megholt. 7 Borbára, megholt. 8 János — ki mostan él — Németországban tanuló Bécsben. 9 Anna — ki mostan Köpeczi Miklósné, és első ura Koncz Márton vala. Utoljára úgy itélem, hogy a tízedik is volt, de abortivus volt.

1648 esztendőben volt városunk bírája Vidombáki Szőcsi Márton uram, és a tavaly elkezdett falt a kapu ránt és a vargák bástyája között elvégezték. Die 7 januar. a várban bort vettek vala ki, s a borvető egyik vala egy foldozó varga, Török István, ki ott leesék és hirtelen halállal meghala, egyet is nem szollott — és az nap eltemeték. Die 21 januar. Szabó István öcsém meghala és 23-k eltemeték, nem sokat éle a Borbély Istvántól cserélt békalyuk-házban, egy gyermeke is nem marada. Die 16 may Nagy Szabó Péter szomszéd meghala. Mentem volt Enyedre égettborral hiában. Die 9 juny Koncz Márton vejem a hijjába a galamboknak enni akart vinni és leesik onnat; die 11 meghala, die 13 eltemettem — marada egy fia Marczi. Die 11 sept. a kádárhoz hordót vittem szekeren; szolgám nem volt, magam hajtottam a lovat, és a bástyának a patak felöll való szegeletinél elesett a ló velem — a nyerges; úgy esém az árokba, hogy Isten miatt hogy a nyakam ki nem törék, a balkezemet esztendeig nem vihettem a fejemhez, úgy megromlottam vala. Még sem csinálják meg a stupidus emberek az útat mind e mai napig is. Maga a Vidombáki első felesége is ugyan ott szekerestől dőlt volt bé a nagy ocsmány árokba, annyira, hogy dagasztó-tekenőbe vitték onnat haza. Meggyógyula mindazáltal, de nem sokat éle utánna, hanem borért ment vala Medgyesre, és éjjel nagy eső, dőrgés és villámlás volt: egykor csak kiáltani, nyegni kezd; azt tudták, hogy csak a csattogástól fél s azért jajgat, egykor hát meghal, és halva hozák haza.

Die 11 oct. A nagy fejedelem Rákóczi György Fejérváratt meghal, és legottan a fiát ifju Rákóczi Györgyöt helyette inauguráļák, mivel már az ország azelőtt elválasztotta vala.

Die 21 dec. Kendi Jánossal itthon mulattam volt, és részegen ültem volt a tüzhelyre. Azonban Koncz Marczit a dajka találá oda hozni, és oda kértem az ölembe a gyermeket. Egykor elé hajlottam a gyermekkel, és elvont a fejem hogy a tüz sütött, eléestem mind gyermekestől; és volt hát ott egy cseber facsart vagy áztatott ruha, s arra estem s úgy ütöttem a szemöldökömet beléje, hogy leszakada; négy forintért gyógyitták meg, mely a míg élek eszembe jut mikor mosdom. Így járék a gyermek miá — akkor így csinálék nagy sebhelyet magamnak.

1649 esztendőben volt bírája a városnak Ötves Márton, első

birósága, de ezt sem várhatta meg; megüté a gutta és ágyba esék nyavalyás ember. Die 7 januar. szegődtem volt meg újabban is a negyedik esztendőre is Kerekes Jánosnéval, Katával az apja anyja jelenlétekben, de eladám és szent János nap estin haza vivé Kerekes János.

Die 16 januar. temették el a fejedelmet, a nagyságos Rákóczi Györgyöt Fejérváratt.

Die 31 marty Koncz Mártonnét adtam Köpeczi Miklósnak. Die 19 may haza adtam Köpeczinét az Annókot, és lőn lakadalma. Azelőtt való napokban igen nagy torokfájás, hurut volt rajtam.

Zolyomi Dávid augustusban meghal a tömlöczben. Egy gonoszakarómat elrontá elöllem — ugymint Zolyomi Dávidot — az Isten. Ez az esztendő telék el egyébképpen elég békességben, de énnékem elég sok keserves búkkal volt özvegységemben.

1650-k esztendőben városunk bírájának tették Vágási István Deákot; de e sem viheté végben a bíróságot, mert die 25 aug. meghala. A darab falat a pap háza felöll ő kezdette volt rakatni, a kit 1653-n elvégeztek. Ez jámbor és jó bíró leszen vala, ha élhet vala. Ebben az esztendőben igen nagy drágaság lőn, úgy hogy másfél forinton járt a búzának vékája, árpa dr. 50, zab dr. 30, köles flor. 1.

A Vágási halála után Vidombáki Szöcsi Mártonra szálla vissza a bíróság. Die 30 oct. Szabó Andrásnét megkérettem, die 23 nov. haza hoztam Szabó Andrásnét. Die 9 oct. az egész világon dörgés hallaték.

1651-k esztendőben is rajta hagyák Vidombáki Szöcsi Mártonon a bíróságot, de semmit sem épitte. Ebben is nagy drágaság vagyon mint a tavalyi esztendőben; hanem újbúzán meg szálla az ára igen kicsiddel.

A mely dörgés hallatott vala a tavalyi esztendőben — az utóján emlékeztem a tavalyi 1650-k esztendőben — mivel az a dolog igen meszsze volt: annak a csuda dolognak a híre már erre az 1651-dik esztendőre jött és érkezett ide, és én olyan emberrel beszéltem a ki ott volt — egy rabbal. Az a dörgés szinte Cziprus tájatt — mondja az a rab — hogy a tengeren volt, s így referálja az a rab hogy volt. „A tengerben egy nagy kőhegy—olyan tajtékkőből állott az a hegy—a tajtékkő pedig lyukas mint a kenyér, és az oly könnyü kő, hogy a vízbe nem menyen alá a lyukas volta miá: és ez a

kő nagy hegy egykor meggyúlt, és olyan darabonként mint egy szentegyház ezer darabra s kissebb-nagyobb darabokban a tengerből kivetődött, némely darab a szárazra s némely ugyan a tengerbe hatalmas dőrdüléssel; de esmétlen ott — a hova esett — nem maradt egészszen, hanem egynéhány ezer darabra szakadozott a dőrdüléssel, de kissebbre annál mint mikor oda esett.“ Meg kell hinni, hogy nagy dőrdüléssel vethette ki magát az olyan nagygyá a tengerből. Ugyan is nem ihol vagyon letéve Cziprus szigete — úgy gondolom, hogy 400 mérföldre vagyon ide — mégis oly igen hallatott ide, főképpen egy vasárnap, hogy nékem úgy látszott, mintha itt a Nyárád mellett lőttek volna öreg ágyukkal; körösleg úgy látszott, mintha taraczk-ágyukkal s néha szakállossal is lőttek volna. A nagygyának a szelét is ugyan megérzette a ki künn a hegyeken volt. Én a Trébejhegyben hallottam vasárnap die 9 oct. 1650-dik esztendőben. Azt mondotta az a rab nékem, hogy ott két hétig tartott, a míg az a kőhegy kihányta magát a tengerből; de ide hozzánk csak a hallatott, mikoron szinte a súlyán volt. Azután osztán hogy lassudott, azt mi nem hallottuk ide. A közel való emberekben sok ugyan meg halt, mikor a nagygyát vetette ki, oly nagyot dőrdült akkor. Úgy kell hinni, hogy az agykérgét szakasztotta meg az olyan embernek a dőrdülésnek az ereje s úgy holt meg. Én elhiszem könnyen, mert hallottam ilyen meszsze is jól.

E dolognak és csudának pedig ratióját ha ki megakarja visgálni, könnyen végére mehet minden okának s módjának, ha physica szerént kezd discurálni felölle. Azt mondja az a rab, hogy mostan is ott lábbog a tengerben mind az a sok tajték-kő a víz szinén, nem mégyen fenékre; ki esmét a szárazon hever diribben-darabban. Az honnat pedig kihányatott — a tenger vizéig hányta ki — azon aloll nem mehetett a vízbe, hanem állott, nem mehetett az oda.*) Ha kérded itéletemet rolla, én arra azt mondom: hogy salétromot teremtett volt abba Isten a lyukas kőbe, és a gyúlt meg abban az időben, és a hányta szélyel azt a kőhegyet, semmi nem egyéb annál. Ezt nem akarám hátra hagyni emlékezet nélkül.

Már erre az esztendőre térittem írásomat. De még az én házasulásomról emlittek valamit. Die 23 nov. vo.t 1650-k esztendőben

*) Ez utósó mondat érthetlensége valaminek kimaradását gyanittatja.

az én menyegzői lakadalmam. Elég becsülettel volt minden dolog, hatalmas jó borral gazdálkodtam, noha drága volt. Elég szegény árva aszszonyt vettem volt el, de én itéltem jobbnak lenni.

Gazdag Ferencznét elveszem vala, de hogy komámaszszony volt, tehát a paterek ellent tartának benne. Azután Székely Istvánnét kéretém, s az nem jöve hozzám, hanem az a Sarkó Anna, szegény özvegyaszszony eljöve. Adja Isten minden jóra.

Rákóczinak*) hozzák a Fridericus, Palatinatusbeli herczeg leányát, a Henriette aszszonyt feleségül.

1652-k esztendőben volt városunk bírája Magocsi alias Nyírő Szabó Miklós uram. Ez is semmit sem épitte egyebet, hanem a temető-kertet meghéjaztatá. Bornak drágasága lőn, úgy hogy húsz pénzen adták kupáját a javának őszig; de osztán elég bor lőn, és leszálla négy pénzre s öt pénzre és hatra kupája, a búza 16 pénzre, köles dr. 8, árpa dr. 9, zab dr. 4 s 5 pénzre.

1653-k esztendőben bíróvá tevék Kovács Szabó Ferenczet. Ez a Vágási Istvántól elkezdett falat a pap háza felöll emberségesen juliusban elvégezteté, és a bástyának is a fundamentumát jóval a föld szinén feljül hozatá, a falt cseréppel csináltatá meg, igen nagy becsülettel.

Ez az esztendő háboruságra fordula némü-némü dolog miá, melyet Isten ő szent felsége fordithat jóvá.

Ezeket az írásokat régi minutáimból én Nagy Szabó Ferencz, kezeimmel kezdettem kiírni die 20 febr. 1653, én Szabó Ferencz, és ma végeztem el úgy mint die 15 july. Ezentúl a mi illendő lészen, meglátom mire segit Isten ő szent felsége. Gloria Deo.

Mácziusban virághétben nagy hirtelen innen Vásárhelyről indították a mezei katonákat Moldnva felé; azután hallám, hogy egyéb hadakat is vittenek bé, és elegendő lövő-szerszámot is, kiknek volt előttökjáró generalis a nagyságos Kemény János. Mikor pe-

*) Értetik Zsigmond, I. Rákóczi György kisebb fia.

dig a hadak béérkeztek volna, elölljáróban akarták a vajdát hogy házánál tapasztalják és megfogják. De résen volt a füle és elszaladott a Neszteren által ő maga egy rész javaival; de innet is tapasztaltanak benne, melyet el is nyertenek a mi hadaink.

Mikor pedig viszsza jöttenek volna, ottan hamar Lupuj vajda kozákokat fogadott és nagy erővel viszsza jött. Ez is úgy vagyon, hogy a miéink is viszsza tértenek emberül, és vitézül ugyan ellenkeztek is, de nem bírtak a sokasággal, hanem eljöttek nagy károkkal. Akkor az ágyuk is ott benn maradtak, melynek kerekeit a föld népe elvagdalta vala — de a népben is károkat tettek volt. Ezalatt Lupuj vajda Máté vajdára indul a kozákkal; de amaz eleibe jövén, emberül megverte és minden lövő-szerszámit elnyerte, és bészállott országába a nyereséggel. A lábán azért egy puskalövés esett, de nem haláloson, mert meggyógyult—urunk ő nagysága küldött volt egy borbélyt bé nékie. Ez alatt itt benn parancsola urunk ő nagysága újabban, hogy elegedendő hadat és lővő-szerszámot vigyenek a vajda ellen; de a míg azzal béérkeztenek mind Magyarországból s mind Erdélyből a hadak, addig Lupuj vajda Szucsávába feleségét béhelyheztette éléssel és haddal is. Ezalatt a hadak is béérkezvén, reá szállák az aszszonyra Szucsávát, de ő maga had fogadni elment volt a kozákok közé. Egykorban urunk mellé lengyel segitség is érkezék Szucsáva alá. A Lupuj hada is elérkezvén, csak bészállott a sánczba a vár alá a miéink csinálta sánczba, és a várat jó szerént körül vette sánczal. Két ezer volt száma a kozáknak—úgy mondották; jó falka ideig a várat oltalmazák, nagy károkat is tettek a mi hadunkban sokszor. Ott vesze a híres vitéz Német Marczi is, és egy német kapitány is az urunk hadából. Azokban is elegen vesztenek, mert a hetmánjok is, a nagy kozák hetmán öcscse ott veszett lövés miá a sánczban.

Ezalatt élések fogyton-fogyván, végtére meglassudának a várbéliek, és a várat őrizni alább hagyák. Végre nagy esős idő lévén, nyomorogni elúnák, és a dolgot a vajdáné compositióra fogá, és meg lön a transactio és elbocsáttá a hadakat a vár aloll. Azután Kemény János bémenvén a vajdánéhoz, a mit végeztek exequálta is mindenben. A vajdáné oda ment, a hova a végzés szerént bocsátták — kincsében is hagytak nálla valami részt.

E tájban Gergicze új vajda béülvén székibe, nagy készséggel

azonban török császártól botot, zászlót hoztanak néki nagy summa arany fizetés által. Azután a vajdáné egy falujába levoná magát az országban, hogy ott teleljen. Lupuj vajda pedig a tatár Chám szárnya alá sugorodék az oltalomért, és most is ott vagyon.

A causa belli mi légyen, én azt nem eléggé tudhatom, mert azelőtt urunkkal és az országgal láttam hogy elég barátságoson éltenek. Azt hírdették felölle, hogy a budai vezérrel, sőt a portával is tractált volna azon, hogy az erdélyi fejedelemséget ha ő elveheti, engedje meg a porta, és a fiának a havasalföldi vajdaságot, úgy, hogy mind a három ország légyen övé. Mit ígért legyen a portának? én azt nem tudom, nem hallottam arról semmit is. Némelyek ezt a practicát német császárra és magyarországi urakra is mondják és hitetik; de én nem tudom igaz é, nem é? Hidje a ki mint akarja — elég, hogy ez a nyár nagy sok félelemben s népeknek veszedelmével telék el, az országnak nagy kárával. Immár mi lészen a jövendőbeli dolog, Isten tudja. Az hópénzes hadak azon télen Erdélyben quártélyozának nagy viszszafordultsággal, melyben nékem is jutott vala egy Gilyén nevü kapitány a házamhoz.

1654-k esztendőben városunk bírája volt Vidombáki Szőcsi Márton uram. E télnek az utolsó része igen nagy hóval és hideggel telék el. Ebben az esztendőben az Approbata Constitutioit az ország kibocsáttá nyomtatva, hogy ahoz tartsa magát az ország.

Öreg aszszonyunk, a decedált boldog emlékezetü Rákóczi György fejedelem relictája, a fiához látogatni Erdélybe béjöve, és Fogarasba hozzája is méne, és ott commorálván jó falka ideig, die 1 may itt által méne Örményesre. És oda hozzája és urunkhoz Magyarországról követségben érkezének követek ugyan számoson. Azok pedig mind inkábblan nagyságos urak és nagyrendü papok voltak, és ott öreg aszszonyunkkal s urunkkal holmi dolgokról tractáltak és végeztek, melyből most semmit nem tudhatunk.

A követek ezek voltak: 1. Barkóczi László, 2. Zelepeczi*) György a cancellarius, 3. Homonnai György, 4. Battyáni Ádám. De némelyek ezekben nem követségben, hanem annak alkalmatosságával, ország és urunk látni és vélle esmerkedni s barátságot szerezni jöttek volt a követekkel; kiket urunk nagy becsülettel fo-

*) Szelepcsényi.

gadván, nagy sok gazdag fejedelmi ajándékokkal meg is ajándékoza. Mit tractáltanak és concludáltanak légyen pedig, most senki azt nem tudja.

Havasalföldi Máté vajda meghala ezen tavaszon, és más vajdát tevének császár akaratjából; egy szolgáját — a ki Sorbán Ráduly vajda fia volt, a ki megverte vala Brassónál Báthori Gábort — tevé önnön maga Máté vajda helyette vajdává. Azután harmad napra meghólt, hogy azt vajdává tette. A vajdának neve Sorbán Kosztándin, mostan az uralkodik Máté vajda helyett. Erőssen meghagyta Máté vajda Kosztándinnak, hogy az erdélyi fejedelemtől soha el ne szakadjon, a mint ő mindenekben azt mielje.

Ez a jelen való esztendő Isten segedelméből elvégezteték nagy csendességben. A búza és a bor is félrészint terme, de még is tűrhető ára lőn. Semmi emlékezetre és dicséretre méltó dolgot nem épittének sem váron, sem egyebütt a nagy maga java keresése miá a jámbor tisztek. A sok eső miá szent Márton nap után vete sok ember az idén.

1655-k esztendőben tevék esmég bíróvá kiskarácson napján Kovács Ferencz uramot ő kigyelmét, kinek adjon Isten erőt hazánknak szolgálatjára és igazgatására. — Ámen.

Az oda fel való állapot csendességben volt egész juliusig. Hanem tavaszszal kezde a gyűlés alatt hallatni, hogy Havasalföldében valami széjmények*) gyűlekeznek, és a vajda akaratja ellen viselik magokat ugyan felesen. Végre egy napon, mikor a vajda a templomból kijőne, felrohanván, sok boérokat feleségestől és gyermekestől levágnak nagy rettenetes furorral, és mindeneket felprédálják; a vajdát meghagyák, mely miá gyanuság volt a vajdához a dologban — az is részes vala abban a patratumban. Némely boérok és a Secretarius Brassóba mindazáltal kiszaladnak és urunkhoz jőnek, és urunk oltalmába és kegyelmibe veszi őket. És arról kezd tractálni és tanácskozni: hogy mi lészen ebből a rosz dologból, és mint kell opprimálni? Melyet a portának ő nagysága hírré adván, úgy nyula fegyverrel a dologhoz. Ezenközben onnét pünköst-tájban követek jövének a széjményektől. A kiktől urunk ő nagysága a dol-

*) a szélbeli ráczok hajdankori elnevezése.

got jól megértvén miben álljon: felkötvén fegyverét, személy szerént reájok indula diebus juny, és bátorsággal reájok méne; de a követeket el nem bocsátotta, hanem megtartóztatá és várakba tömlöczbe küldözé őket. Ezalatt pedig hadait elkészitvén, személy szerént megindula die 28 juny. A havasalföldi vajda pedig széjményekkel volt; de kedve ellen kellett úgy lenni, mert a széjmények vajdája parancsolt néki is, és ott ült a hol amaz akarta kedve ellen is.

Mikor urunk a havason hadaival által ment volna a széjmények felé, egykorban meg akarván szállani, már az urunk sátorát is felvonták volt: a sákmányra kiment katonák eszekbe vették, hogy minden lövő-szerszámmal és elrendelt seregével jő, hogy az urunk hadát leszállásában üsse meg. De urunk azt eszébe vévén, hamarsággal lóra ülvén, valami részét hadainak seregbe rendelé, és reája mégyen bátorsággal és az ellenséget futóba ejti, a lővő-szerszámot elnyeri — melyet mind ki sem lőhetett az ellenség, melyet osztán setétülésig vágtak és kergettek. Másod napon is utánna voltanak kit hol értek a dunáig. Így veré meg Isten azt a fertelmes ellenséget. Ez a dolog elvégződvén, urunk országába haza szálla, népében majd semmi kár nem lett. A lövő-szerszámát az ellenségnek kihozatá onnat, hogy többször ide reá arczal ne fordithassák. A vajda, urunk előtt mindenben magát salválván és a suspicióból expurgálván, ő nagyságától helyben hagyatik sub conditionibus bonis; és elegedendő praesidium hagyatik mellette, mely most is ott vagyon. Kosztándin vajdának hívják — úgy tudom, hogy Mihály vajdának, a ki Báthori András Cárdinalist Szebennél 1599-k esztendőben megverte vala—annak unokája lészen a Kosztándin vajda. Ennek a rút támadásnak én semmi bizonyos nagy fundamentumát nem hallom egyebet, hanem mondják köz hírrel, hogy német practica lett volna; de nem hallottam nagy emberektől, sem oly bizonyoson, hanem azt láttam, hogy a szó magát megszolltatja. A lövőszerszám harmincz három volt apróstól, melyet urunk töllök elnyert s kihozatott magával Erdélybe.

Urunk ő nagysága onnat haza szállván hadaival, Istennek a győzedelemért nagy hálákat ada, egy bizonyos napot rendelvén arra, hogy országszerte minden rend a templomba felgyűljön kétszer,

és legyen praedicatio és háladás az Úrnak minden jóvoltáért, hogy a rút veszedelmet jóvoltából elforditotta rollunk. Gondold meg mint bánt volna ez országgal ez undok nép, ha Isten őket meg nem zabolázta volna kegyelmességéből. Az urunk hadának a dézmája sem volt ott, hanem imitt-amott a megszállásra el volt széledve, mikor Isten kevesek által erejét és segitségét hozzánk megmútatta. Áldott az Úrnak neve érette.

Országunkban ez esztendőben csendesség lőn, de Lengyelországot a svéczia elfoglalá, királya elfuta és Németországra menvén, a lengyel koronát elvivé. De afelöll a svéczia minden városit és királyszékit elfoglalá, és országszerte mit töltött el minden rendeken, de főképpen a papi és szerzetes renden, gondolható. Mi lészen immár, azt csak az Isten tudja.

5 apr. szombat nap Kolosvár megégе tornyával, szentegyházával egyetemben; az Óvár és onnat felöll vagy két utcza maradott meg. Egy hitván fazakast, kinek házánál indult az égés, és egy hitván deákot megfogván, igen gyenge bizonyságokra megégetének érette. Ez esztendőn Kovács Ferencz semmit nem épitte, hanem egy taraczkot vőn 25 forint hiján ötszáz forinton Apafi Györgynétől — ezt jól tevé. Hallatik most, hogy nagy döghalál vagyon Magyarországban, és azt ide várjuk; a mely ide hozzánk nem jöve el — ha úgy volt é vagy nem? bizonytalan. Laus Deo.

1656-k esztendőben városunk bírójává tették Vidombáki Szőcsi Márton uramat a becsületes tanács uraimék. Ez esztendőn az innetső hídat a Maroson megcsinálák jól.

Die 2 may Köpeczi Miklósné leányom, Anna aszszony ment Szabó Andráshoz, az urunk ő nagysága mezei hadának egyik főhadnagyához a Jármi Miklós kapitánysága alatt. A lakadalom lett meg 2 may kedden, több nap nem; mely lakadalomba sem fiamat Ferenczet, sem az én feleségemet el nem hívták vala az emberség miatt.

A pap háza előtt való bástyához—kit Kovács Ferencz bíróságában kezdett vala 1653-k esztendőben — esmét hozzá fogának imigy-amúgy; de város tégláját Balog László uram elkéré, kit mi nagy munkával a várba felhordottunk és elraktunk vala.

Lengyelország pusztittatik a svécziától, muszkától, tatártól és kozáktól. Ez esztendőben a búza vékája járt a szépinek májusban

die 8 ötvennyolcz pénzen a piaczon, a körül való bor járt dr. 6, a bogácsi dr. 8.

Debreczenben ezer ház elégc húsvét előtt.

Májusban és juniusban ő nagyságához lengyel, svéczia és kozák követek igen solemnis legatioval jöttek, és egész karácsonig continuáltatik a sok követek járása; a mely úgy látszik, hogy ő nagysága lengyel királyságra való hivatalában fogott lenni.

Ebben az 1656-k esztendő elteléк. De a hadilevél kijött vala, és mindenek készülnek, hogy a hova ő nagysága parancsolja, indulhassanak. Jóllehet hogy rebesgették, hogy urunkat Lengyelországra hívják királyságra, de azt senki nyilván nem tudta. És evel az esztendő Isten akaratjából eltelék.

1657-dik esztendőben bíróvá tevék Kovácsi Ferencz uramat, kinek engedjen Isten békével szegény hazánk előmenetelére eltölteni jó egésségben boldogságot.

1657. Az újesztendőre kelve, urunk minden hadait hirtelen megindittá. És Máramarosba érkezvén, semmit nem múlatván, hanem maga az hadaknál elébb általmene Lengyelországba, és onnat két nagy fejér aranyos zászlót hozván néki a követek, salutálják ő nagyságát. A két zászlón két igen szép sententia volt írva aranynyal. Ez volt circa 2-m diem january. Most abban vagyon a dolog. Ezután mikor minden hadaival urunk a havason általment volna nagy kárral s fáradsággal, senki eleibe nem is álla. A kozák is ottan hamar melléje érkezék—harmincz ezeren—a hetmánnal; azonképpen a svécziai király is hadaival elérkezik, mind pedig a saxoniai hadak a herczegekkel együtt eljövén, megegyezének. Azok is a mely lengyelek a követségben urunkhoz járának, részszerént jövének ugyan melléje, de nagyobb része félfelé állának előtte, melyen urunk igen búsula. Ezen közben a hadak — főképpen a kozákok nagy pusztittást tőnek rajtok; várakot, városokat megvőnek, felgyújtának s népét nagy kegyetlenséggel levágják vala, még a gyermekeket és aszszonynépet is felprédálák.

Urunk, a nyár elérkezvén, a király után indula hadaival Danczka felé és Lithvániára; de a lengyel király Kazimirus harczot sohol nem ada nékiek, hanem beálla Danczkába.

Urunk Lithvániában egy várat megvőn. A Gaudi német kapi-

tányt benne hagyván, hadaival onnat aláindula nagy pusztitással— sok templomok pusztittatának el és udvarházak felprédáltattak.

De a míg ezek a dolgok oda fel lesznek, itt alatt a magyarral a svéczia Krakkóba lőnek — mert azt megadták vala még jó elein — és abban is nagy romlást tőnek a benn való hadak, főképpen azután, hogy urunk belőlle Lithvánia felé méne.

Ezenközben árpasendülés-tájatt egy lengyel marsal Lubomirszky egynéhány ezered-magával Munkácsnál béüte, és sok népet levága, égete és prédála egész Szakmárig a németekkel, és azt ugyan valóban megtékozlá és levágá a híd tájatt. Öregaszszonyunk is csak alig szalada Munkácsba; a beregszásziakat is derekasan személyválogatás nélkül levágák. A beregszászi templomban ezt az írást hagyák a falra felirva: „Vicem pro vice reddidi tibi Amice!" És békével által mene a havason a sok prédával.

Itt a bán Barcsai Ákos gyüjte ugyan valami hadat öszsze nagy későre. Sőt maga is egykor Tordáról ijedtében futamló-felett vett vala, melylyel Isten mondhatja micsoda nagy rémülést tett vala minden varosokon és várakban, annyira, hogy egymást tapodták le az emberek a várakba való futásban egynéhány úttal. Ezt valami késöre megértvén urunk Lengyelországban, gondolhatod micsoda búsult és bódult elmével lehetett. És ugyan alá is fordult onnat feljül hadával, de az éhség szorongatta őket erőssen, s a mellett a félelem is. Mert addig ide alá is hadak gyültek vala öszsze a Marsallus hada mellé. Ezalatt pedig napról napra kevesedik vala az urunk hada, és az éhség miá szorongattatik vala.

Egykorban a svécziának a nagyobb része haza mene a számtalan prédával, Krakkóban praesidiumot hagyván. A kozákok is hazafelé készülnek vala, és a magyarral elkisérteté magát a Semlyg hídjáig. És ott mikor által mentek volna, az utója a kozákoknak a hídat elhányta, hogy tovább ne mehessen vélle az urunk kísérő hada; de először a kozák sokat is megfoszta és prédála a magyarokban, míg eszekbe vevék magokat. Így válék el akkor a magyar a kozák barátságtól, melyen minden tanulhat.

Ezalatt kicsendüle a híre, hogy lengyel király a török császártól nagy segitséget nyert számtalan adományával; hasonlóképpen német császártól is nagy erőt kért, kik el is érkeztek volt az ország szélibe. De a Marsallus is megtöbbitvén az elébbi hadát, u-

runkal szembe lőn, és először kezét fogván urunknak, mondá Marsallus urunknak: „No sógor! mint tetszik a kozák barátság?“ Végre az öve mellé vetvén urunknak a kezét marsal, mondá: „Mostan kezemben volnál hiszem sógor, de ám járjon! mert a kölcsönt jórészint megadtam; mert bémentem vala a jószágodra, és úgy bántam én is vele, mint ti bántatok itt velünk.“ Ezenközben agyarkodva megrázta valamennyire urunkat marsal az övénél fogva, végre megcsendesülvén, mond a marsal: „Ne veszsz én miattam, hanem lássad mostan hamar, ha valamit végezsz é velünk vagy nem? Mert a tatár útban vagyon, és ezen két nap itt dobban, mely ellen lássad mint óhatd magadat és hadadat! Ez a tanács — lássad ha a kivánságnak engedsz, conditionkat értsed, melyek ezek és ezek, ugymint: „ha engedsz, adj reversálist rolla és esküdjél meg, és im mi elkisértetünk a határig s menj el; mert nem bíztatunk hogy megóhassunk. A táborod pedig ha itt marad is, mehess magad el, és viselj gondot országodra, ha elmehetsz békével.“

Ezt megértvén a fejedelem, mindenben valamint akartak, engedni kellett; mert azt egy óráig is nem halaszthatta, hanem véghez kellett menni mindennek, valamit akart a lengyel. És a dolog így véghez menvén, a kisérőket elé rendelvén, a maga cselédivel és egynéhány fő urakkal s úri emberekkel útra indula urunk haza felé. Így lőn Rákóczi György hazaindulása hirtelen.

A hadának pedig nagy része azelőtt egynéhány nappal, főképpen a székelyekben mintegy hét ezernyin, ugyan urunk akaratja ellen — kiket mind mások által, mind pedig személye szerént közikbe menvén, marasztotta csak egynéhány napig, és azután egyszersmind jobb lészen indulniok haza felé; de azok semmiképpen nem engedének urunknak, hanem útra indulának Molduva felé. Mely hazamenőket — fellázzadván a molduvaiak, reá támadának és abban kevés jöve ki — azokat levágák, megdúlák és foszták, és csak számos jöhete hír mondani haza. Így jártának azok is szegények. A híre az, hogy urunk írt volna a molduvai vajdának, hogy támadjon reájok a föld népe és egyéb is minden a kitől lehet, és vágják le őket. Melyet bizonyoson nem tud senki, de azt hirdeték felölle. Így veszének ott is a szegény magyarok. Abban csak számoson jövének szegényekben haza, a ki elszalada mezitelen.

Ez a szomoru hír csak alig múlék el: legottan az úrnak haza-

jöveteli híre újula, hogy kijött volna hallani kezdök. De itt is nagy kárral; mert azon kisérők nagy sok javait, ugy mint terhes jó lovait ragadozták el ő maga szemeláttára mellőle, melyért nem sokat búsula, látván, hogy nem gondolnak vélle. Mert mikor mondották, hogy: kegyelmes uram! ím elvevék ezt s ezt a vezetéket kezemből" — arra csak azt felelte, hogy: „jól vagyunk vélle." Urunk ő nagysága azért ilyen nagy szerencsétlenséggel és romlással nagy szomoruán haza jövén, annyával és feleségével szembe lön. Gondolni való dolog, mint volt ott a dolog akkor.

Esmét ez is meglévén, Kemény János uramat ő nagyságát, mivel a hadak előtt azért ugyan ott benn hagyta volt ő nagysága: „hogy lássák, tartsák az időhöz magokat és az alkalmatossághoz." De bizony a reménység igen megcsala bennünket, mert semmi állapotban nem voltak jó állapottal. Mert a lövő-szerszámnak is az öregit még régen elhagyták volt, mert nem volt minek vonni. Azt kell hinni, hogy talám mivel a kenyér igen szük volt megették a vonó-marhát, — úgy itélem csak — mert az éretlen gyümölcsöt is megették, úgy hallottuk. Így azért az ágyukat a földbe ásták, és elhagyták volt. Hanem egynéhány taraczkot hoztak el a veszedelmes sánczhelyre — mely most a kámnál vagyon; de annak is nem volt pora, golyobissa, söt ha mi gyalog volt is, annak is nem volt az mi kellett volna, ugy mint: élése, pora, golyobissa, kanótja és egyéb eszköze, a mi kellett volna.

No mindazonáltal egy tó mellett sánczot vetnek vala, valami roszszat; és hallván a tatár jövésit, csatát bocsát elejekbe Kemény János uram, és egynéhány úttal megüzték ugyan a tatár elölljáróját. De az — úgy hiszem hogy meg volt hagyva a kámtól, hogy úgy tegyenek; végre a dereka is elérkezék a tatárnak, és táborba szállnak jó közföld hozzájok.

Mikor megszállott volna a tatár, legottan a sánczot lövöldözni kezdi és kerengeni. De mivel módjok a magok oltalmazásában nem vala, egynéhány úttal ugyan resistáltak, de elvégtére a török és tatár álnokságot gondolnak, és hogy már elhagyák őket ha fizetnek. Két úttal egy-egy tallért kértek töllek. A sánczbeliek azt hamar felszedék és oda adták. De abban csak álnokság volt. Mert azalatt egy török bassa által a tatár kám hitre a generalist, Kemény János uram ő nagyságát kihívatta a sánczból. De az is, mint a többi, mind

veszedelmünkre gondolt magok hasznára való álnok hamis okosság volt. Mert mihelyt kicsalhatták onnat a generalist, Kemény Jánost, úgy vagyon, hogy először a kámmal szembe lött ugyan, de ezalatt el volt töllök rendelve, hogy a sánczot megostromolják derekasan. És mikor immár kijött volna a tatártól Kemény János uram, csak hallani kezdi, hogy ropognak a puskák, de azonban látni kezdé: hát a sánczbélieket ostromolják. Azután 400 széjmény gyalog puskás elárulván a magyart, kijő a tatárokhoz a sánczból, és a tatár annak a nyomán ment bé reájok a sánczba, másfelöll a tó felöll gázolt reájok. Végre egyebet is semmit nem emberkedheték a számtalan sokaság nyilai ellen — mert annyi nyílat lött reájok a nagysokáságu tatár, hogy a napfényt s az eget elfogva mint a felhő. Végtére ugyan kiáltották, hogy adják meg magokat, ne veszszenek mind el a lövés miá. Osztán ugyan futottak a tatárra, kinyújtván kezeket, hogy kösse meg őket; félvén, hogy meglövöldözi más tatár.

Kemény János uramat pedig ugyan azok, kik kisérik vala viszsza a sánczba — elvévén fegyverét tölle — a tatár kámhoz viszik rabságra; köntössét meghagyták rajta — tettek annyi becsületet ő nagyságának.De máig is még oda vagyon, hogy ezt írom die 8-a apr. 1658. És még mint lészen dolga, csak egyedül az Isten ő szent felsége tudhatja. Saczczolt meg ugyan száz ezer tallérba; de mint viszik bé, tudja csak az Isten ő felsége.

Mikor a rabokat immár elvégezte volna kötözni az ellenség, a hintókba a kiket akartak és szerettek, a kám elviteti a lövő-szerszámmal együtt. Hazafelé inditják a tatárok a tábort nagy hallatlan nyereséggel együtt. A puskákat és egyebet rakást raknak, s felgyújtják és elégeték. Ez a siralmas és gyalázatos romlás akkor így mene véghez, a magyar nemzetnek örökkévaló gyalázatjára.

Urunk pedig otthon megnyugován egy kicsint, Szamos-Újvárra jöve, és ott gyülést hírdete a nyomorult, siralmas és romlott országnak. Mely gyülésnek exitussa nem lőn semmi haszonra, hanem csak azt visgálták: ki volt indittója a Lengyelországba való menetelnek és Molduvába való székelyek levágásának? Melyet urunkra vetni akarván, urunk esmét magáról elveti vala. Ez alatt a sok siránkozó aszszonynépek nagybátran urunkra kiáltottak az urok rab-

ságáért. De mind csak hiába lőn — semmit azon urunk nem ada. Azért ott az ország Rhédeit fejedelemmé választá.

Esmét hamar Fejérváratt gyülés lőn, és oda török követi jövén, császár levelét is hozá, hogy az ország Rákóczi helyett más fejedelmet válaszszon. És az ország Rhédei Ferencz ő nagyságát választá fejedelemnek esmét, és aval elbomlék a gyülés. Melyet megírának a portának. Rákóczi pedig oda a gyülésbe nem is ment vala, hanem Szamos-Újvárban magának lőn egy darabig, és pihenést vőn s nyúgovék. Ugyan azt is itílték az emberek, hogy talám ugyan lehagyá a fejedelemséget az újvári gyülés után.

A fejérvári gyülés után az új fejedelem pecsétet csináltatván, postái járni kezdének szélyel és parancsolni, és gyalogot s lovast gyüjteni az országban. Ezenközben Rákóczi urunk is más értelmet vőn; és hadat kezde gyüjteni és Görgénybe jöve, és egyideig ott lakék. A katonái ide szállának reánk Vásárhelyre, és rajtunk tőnek nagy romlást mindenképpen, ugymint: szőlőnket, kertünket, szénánkat s mindenünket pusztitták, és szidalmazának, fenyegetének bennünket. És így két fejedelem vala az országban, és mind a kettő hadat gyüjt vala és levele jár vala és parancsol vala.

Rákóczi fejedelem pedig feljött vala Görgény várába, és ott lőn karácson-tájig. Egykor onnat méne Gyaluba, és a katonáit Vásárhelyről s egyebünnet is oda quartélyoztatá és ott lőnek, és igen nagy hidegek járának. Menének pedig el die 7-a januar. Akkorra urunk jöve Monostorra, és oda a mi kevés németje vala és egyéb hadai, mind oda gyüjté.

Rhédei fejedelem is ad diem 8 januar. 1658-k esztendőre kelve Medgyesre az országnak gyülést hírdete esmét, és az ország oda gyüle igen nagy hidegben. És mikoron minden rendek oda gyültek volna, holmi dolgok végett Rákóczihoz egynéhány úttal követeket külde Medgyesről az ország, de semmiben Rákóczi nem annuála; hanem csak azt izené: „hogy a fejedelemséget nem engedi senkinek, mert a töröknek ő kedvét akarja keresni, és az országot is meg akarja oltalmazni, és vére kiontásával is megoltalmazza, Jenőt is a töröknek nem adja.“

De ezenközben az ország Rhédei Ferenczet a fejedelemségre meg akará esketni, Rhédei pedig halogatja vala. Az ország esmét Rákóczihoz követeket küldött vala, kérvén azon, hogy legyen el a

fejedelemség nélkül, mert a török császár nem akarja engedni. De teljességgel megátalkodék az elébbi szavában, söt menten hivatá hadait, a mi kevés vala, és Medgyes alá méne éjjel-nappal, és a várost környülvevé az ő népével, és az ország népét mindenestől belérekeszté. Ezt látván az ország, mindjárást minden dolgokat csak félbe hagyák, és Rákóczi ellen senki fegyvert nem foga, hanem bébocsáták. Ez a dolog lőn 8 januar. 1658-k esztendőben. Egynéhány szolgáinak szállására rohanának a Rhédei fejedelemnek a Rákóczi katonái, és lovait s mind arannyát — a mije volt — — —*) hagyták csak egy ingben lábravalóban; és így ezt látván Rhédei fejedelem, kiméne Medgyesből.

Rákóczi benn maradván, az országot melléje hajtá. Mindenfelé követeket külde, és onnat Fejérvárra méne és békével a székbe üle. Onnat a császárhoz és bassákhoz követeket küldöze, és hadat kezde gyűjteni.

Szomoru memoriále főképpen nékem M.-Vásárhelyt lakó öregbik Szabó Ferencznek bizonyos okokra nézve, melyeket ezután megérthetsz írásomból szép rendel, ha elolvasod.

1658-ban die 24 aug. szent Bertalan napján szombaton délután az én csűrös kertemet, veteményes és szilvás kerteimet nagy zélussal a vásárhelyi tanács és polgárok elhányák, levágák, mind termőfáival együtt, csürével mind egy szálfáig; holott oly termett volt a gyümölcs benne mint a komló. Oka annak az lőn, hogy a pogányság a Bodzán immár általjövén, Bodza várában benne vala, és a tábora a Barczán fekszik vala.

És 23-k aug. jöve hirtelen az uraknak az a hír, hogy a Rikán immár általjöttek és Daróczot elégették. Gyülést tettek vala pedig az urakban némelyek a vármegyékkel és marosszékiekkel együtt. Házamhoz a felházba gyültekvala valami tractára: hogy mit kellessék cselekedni? De semmiben múlék, és hijában lőn a tractájok; mert a hír érkezvén, felrezzenének és tétova eloszlának. És mi is hírt lövénk három taraczkal hármat. Az urak közül ezek valának: Haller Gábor, Kemény Simon, Toldalagi Mihály, Haller János és többen sokan.

Die 24-k lágyula a hír valamit; hallók hogy, a kik Kaczát elégették, viszszamentek a Rikán, és a táborra mentek a prédával.

---

*) e mondat vége nincs meg.

Die 27-k hallók azt, hogy a molduvai vajda is kiérkezett a Barczára—nagy égetéssel égeti, rontja a kastélyokat, szablyára hányatja a népet mind. Már mi lészen, csak Isten tudja. Ilyefalvát megvette és ötezer lelket veszte benne el.

Tartozzál Maros-Vásárhely!..... Egy hétre die 28 aug. hallók, hogy egyik vajda Csík felöll akar kijöni reánk. És elment a másik égetve, prédálva Fogarasnál a havas felé Sebes alá. Ezen napon lőn a város népének első lovas mustrája — háromszáz lovas, melyet meg fogunk bánni.

29-k aug. szent János fejevétele napján esmét futamodás lőn, jöve hírül: hogy Balavásáránál az ellenség—és éget—öl — s vág. Jézus, légy velünk!

ENYEDI PÁL ÉNEKÉBŐL
AZ ERDÉLYI VESZEDELMEKRŐL.

ELŐISMERTETÉS.

Erdély történeteinek a mult század utolsó felében legszerencsésebb buvárlója, a történeti múza fölkentje, halhatlan nevü Benkőnk „Magyar nyelven lévő erdélyi historiai kéziratok“ czímü becses irodalmi hagyományában — mely korunkban a „**Hon és Külföld**“ 1842 másodfélévi 46 sz.-ban, azután az „**Új Magyar Muzeum**“ 1853 évi májusi füzetében lett közzé — Erdély nevezetesb történet-, krónika- és naplóíróit, magyar szerkesztvényü müveik-, emlékírataik- söt kisebb fontosságu följegyzéseiknek is czíme, keletkezési időkora és tartalma kijelölésével, ismertetőleg s itt-ott birálólag elősorolván: első helyre idősorozati tekintetből Mikó Ferencz 1594—1613-ig terjedő s avatott kezek által sajtó alá rég elkészitett, e sorok napfényre jöveseig tán közforgalomnak is átadandott történetíratát állitja, s mindjárt a második helyen emliti Enyedi Pál énekét, így írván felőle.

„Enyedi Pál — kinek életéről, lakó-helyéről és állapotjáról igen keveset tudok — írt: „Éneket az erdélyi veszedelmekről.“ Nem ének pedig az valósággal, hanem mint régen Rogerius „Carmen Miserabile“ név alatt írta le az akkori*) siralmas álla-

*) IV. Béla korabeli.

potokat: úgy Enyedi is a mit siralomnak nevezhetett volna, akarta éneknek t. i. mintegy síraloméneknek írni. Leírt híven és minden czifrázás nélkül sok szomoru dolgokat, melyek Erdélyen általmentek a 16-k időszázadnak végén és a 17-nek elején. És így a mely időszakaszt Mikó írásba foglalt, ő is annak bizonyos részét hagyta emlékezetre, ilyen különböztetések alatt: Első romlása Erdélynek, második romlása Erdélynek sat. Honnan és mikor kezdett ez a historia kiterjedni? hol találtatnék fel az eredeti írás? és hol lehet legigazábban*) leírva? semmiképpen ki nem tanulhattam. Szebben lenni pedig sehol nem láttam, mint méltós. gr. galanthai Eszterházi Nep. János kormánysz.**) tanács úr sok drága kézíratos gyűjteményei között.... Vagyon reménységem, hogy nálam is jól leírva találtatik.... Melyhezképest az eredeti írás nélkül is kivánok bátor lenni e munkának világra bocsátásában és hasznos jegyzésekkel való világositásában."

E szerint Enyedi Pált az erdélyi magyar történetírók — scriptorok — közé sorozza, énekét kiadásra méltónak vallja maga Benkő. Pedig az ő szavára — ha esküinni nem is — hallgatni mellőzhetlen tiszte annak, ki történetírodalmunknak sok helyütt még vajmi parlag mezején sikeresen dolgozni s hazánk mult századokbeli eseményeinek sötétes tévegeiben elútasodni s másokat is útasitni ohajt.

E nézet szem előtt tartásával én, Benkőnek az Enyedi Pál Énekét illető tájékozó szavait követve, mindenekelőtt a gr. Eszterházi-féle másolatot látám szükségesnek megkeríteni; miben gr. Eszterházi László barátomnak — a néhai gr. Eszterházi N. János egyik örökösének — szíves közlékenysége által szerencsés is valék. Bírtam ezen kivül közelebbről elhunyt gr. Kemény Józseftől is egy példányt; valamint a k. fejérvári Batthyáni-könyvtárbelinek is — hol Enyedi Pál éneke kétfélekép is megvan — a gr. Keményétől eltérő variansait. A gr. Keményé 16 lapra terjed ívrét-alakban, és —mint lapszámai mútatják—egykor valamely nagyobb gyűjteményhez tartozott. A Batthány-példányok egyike teljesen külön egészet, másika szintúgy mint az Eszterházi-féle számos egyéb adatokkal kapcsolatban egy terjedelmes kötetet képez.

---

*) az eredetivel legegyezőbben. **) erdélyi.

Az Eszterházi-példány ívrét-alaku könyv: szépen, olvashatólag s még a mult században van írva, kemény kötésü; aranyos nyomatu sarkczíme: **Enyedi Pál Énekei**; belöl a czímlapon: **Enyedi Pál énekei az erdélyi veszedelmekröl** — kelési idő és hely kijelölése nélkül. A kezdő-lap czíme, az előbbiektől eltérőleg, egészen más t. i. „Enyedi Pál énekéből az erdélyi veszedelmekről 1598.“ Hogy függnek öszsze e különbözések? Ki adta e könyvnek ez elnevezést? a dolog természetéből kitalálható — adatok nyomán maig nem.

Ezután következik maga az úgynevezett Ének — sajátosabban szólva — siralmas elbeszélések, miknek tárgyát — mint Benkő is mondja — az 1598—1604-ig terjedő szintoly szerencsétlen mint viharos időszak alatt Erdélyben lefolyt, olykor valóban a borzadásig meglepő dolgok leírása teszi — 30 lapra terjedőleg. A bévezetés után mindjárt — Mihály vajda Erdélyre rontásának kezdetén — czímül áll: Első romlása Erdélynek. De aztán a Benkő szerénti ezen megkülönböztetés: Második romlása Erdélynek sat. sehol nem fordul elő. Hanem a kézírat 23 lapján a Básta-féle hajduk Tordán és környékéni pusztitásainak úgymondván csak érintőleges elbeszélését ezzel látom megszakítatni: „háromszázötven városbeli polgárnál többet levágának, melyről másutt bővebben írtam.“ S valószinüleg ez lesz egész terjedelmében leírva éppen ő általa vagy valaki más egykoru által a kezemnél levő Eszterházi-gyüjtemény 168 lapján e czím alatt: „A tordai veszedelem“ — még pedig e rövid kivonatos előadással csaknem egészen egyezőleg. Tovább ismét az 1601—1603 évek gyászeseményeinek rövid érintése után: midőn Székely Móses, Erdély önálló létének egyik bajnoka elesik, Bethlen Gábor török ótalom álá menekül, a dévai országgyülésen a haza törvényhozói bézáratnak s bennök az ország maga úgyszólván megaláztatik, a városok megsarczoltatnak, a nemesség javai elkóboztatnak, — ez eseményekre vonatkozólag mondja Enyedi Pál a 29 lapon: ez a veszedelem mindeniknél nagyobb volt. Végül jő a 30 lapon a Gyalunál való hajduk veszésének — mi azonban nem számitandó Erdély romlásai közé — elbeszélése.

És e töredékszerüleg öszszefüzött adatok eddig egy önálló, de csak kivonatos egészet képeznek. Ide mútat már a czím — „Enyedi Pál énekéből,“ ide az események elbeszélésének gyakran sat.-vel

— a 23 lapon éppen máshová útalással — megszakítása. Tán — mint Benkő is sejtenünk hagyja — nem is Enyedi Pál saját eredeti szerkesztvénye, hanem az övének röviditett vagy éppen módositott — tehát nem elsőrangu hitelességgel bíró leírása, mit czímén kivül az is bizonyit, hogy a 17 lapon az ő történetelőadása is czáfoltatik. De hogy ki volt ez utáníró vagy átdolgozó, Benkő nem mondja meg, s én — ámbár nem keveset nyomoztam — megmondani szintúgy nem tudom. Azonban az általa elbeszélt eseményeket más egykoruak: Mikó, Bőjthi, Nagy Szabó is szintazonképpen adván elő, azok belhitelessége kételyt nem szenved. Minélfogva én Enyedi Pál történelmi töredékét, mint a mely néhol egészen ismeretlen körülményeket hoz napfényre, máshol megint nem egy új adatot szolgáltat, ama kor zilált állapotinak tökéletes kiszinezésére nélkülözhetleneknek tartom. Gyüjteményembe fölvételét — mint nem haszonnélküli adalékot — a felhozott tekinteteken kivül ajánlatossá tevé előttem az is, hogy magyarul van írva, s rá Nagy Szabó is hivatkozik, sőt hogy azt egykor maga Benkő is kiadni szándékozott.

Hogy a kezemnél levő Eszterházi-példány a Benkő által látottal azonos, kitünik a mondottakon kivül onnan is, mert a szintúgy birtokomban levő gr. Kemény-féle másolat végső lapja éppen a Benkő tulajdon kézírása, tehát annak övének kellett lenni; s arról ő feljebb azt jegyzé meg: hogy reméli, miként az nála is jól leírva találtatik. Ez pedig az Eszterházi példánynyal csaknem szó szerint egyezik. Hogy a Benkő szerinti szakaszokra-osztás, u. m. első romlása, második romlása Erdélynek sat. itt nem éppen ez alakban jelenik meg, úgy vélem, inkább írásbeli mintsem lényegi különbözésnek tulajdonitandó — magok a veszedelmek el vannak beszélve. Hátha ennyiben a derék Benkő is tévedni talált.

Az „Enyedi Pál Énekei" czím alatt kezeimnél levő adatgyüjteményben ez elég bőven ismertetett töredéken kivül, vannak még részint azon korra, részint más időszakokra, még pedig felfelé Erdély Magyarországtól elválásáig, lefelé Bocskai haláláig terjedő érdekes adatok, jelesen: „Annales ex manuscripto quodam ex Siculia" czímü magyarul szerkesztett krónikaszerü jegyzetek; Jósika István megöletése körülményeinek leírása, Báthori Istvánnak és Zsigmondnak Maximiliánnal és Rudolffal, ezeknek viszont a portával, Erdély feletti osztozkodást tárgyazó alkudozásai és levelezései;

néhány fontos levél Báthori Zsigmond-, Bocskai- és Homonnai Bálinttól; továbbá Mihály vajdát és Náprágy püspököt, siménfalvi Székely Mózest és Báthori Andrást illető adatok; végre a tordai és környékebeli, beszterczei és idai, gyalui és kalotaszegi, enyedi és fejérvári veszedelmek leírása. Ezeknek egy részét Kulcsár István „Krónika“ czímü történetgyűjteményében, más részét, „Benkő, Bethlen Farkas historiája“ folytatásában, söt mások is már használták. Mindazáltal nem egy fontos följegyzés, érdekes adat, söt egész helyek vannak még, miket mint — legalább az én tudtomra — eddig használatlanokat Enyedi Pál töredékeinek kikerekitése s érdekesbitése tekintetéből — a nélkül azonban, hogy azokat csak egy szóval is csonkitani vagy bármiképpen változtatni szabadosnak tartanám — részint Benköt követve — jegyzésekben, részint a szöveg végén számozott függelékképpen annyival inkább kiadandóknak látók, mivel remélem, hogy az általam tán hiányosan, tán ismétlöleg közlött — mindenesetre közkincscsé vált — adatoknak napfényre hozása az eredetieknek birtokosit vagy ismerőit az én megczáfoltatásom végett rejtett kincseikkel előállásra birandja. Mi nekem megpirulás helyett hazafiui öröm, a történetírodalomnak pedig gyarapodás és előmenetel leend.

Egyébiránt azon Benkő által is meg nem oldott söt alig megpenditett kérdést illetőleg: Ki volt Enyedi Pál? Vajjon ő írta-e mind és tán többet is írt, mint a mi nevére van keresztelve; vagy tán azok nagy részét amaz idők politikai és hadi eseményeiben személyesen részt vett Gyulafi Léstyán és Szindi János? Vagy hogy ezen itt-ott kimeritő és élethü korrajzok tán éppen az akkor-tájban Fejérváratt és Szebenben, s majd ismét táborban tartózkodott, Szamosközi elveszett Pentadeseinek kivonatai? Mindezekre én — ki éppen félszázaddal később teszem nyomozásimat s a ki és Benkö között egyéb nehézségeken kivül még a gyászos 1848—49-ki évek tömérdek könyv- és kézíratkincsromjai feküsznek — ma feleletet nem adhatok, s a kik utánam jönek, valószinüleg még nehezebben adandnak.

És így én Enyedi Pál töredékét — melynek netalán fenlevő eredetijét vajha lelkes hazánkfiai közül valaki napfényre hozná! — a gróf Eszterházi-féle példány szerint adom, miután azt a gróf Keménytöl kapott s Benkö által sajátkezüleg végzettt pél-

dányynyal, söt a Batthyáni-könyvtárbeliekkel is — melyeknek azonban kivált egyike szerfölött hibás — gondosan öszszevetettem s az itt-ott feltünt különbözőségeket külön jegyzetileg kijelöltem. Az irásmód a történeti kútfők másolása természetének nem ismerése és a másolók újítási hajlama miatt ódon szinét sok helyütt elvesztette, min azonban segitni nem állott hatalmamban. Én mindenben az előttem álló s kiadásom alapjául választott példánynak — pár helyt a másiknak segélyével kitisztázott —szövegét követtem.

ENYEDI PÁL ÉNEKÉBŐL

az erdélyi veszedelmekről.

1598.

Az monostori templomot Kolosvárnál az menny megüté, kinek héjjazatja mind elége, az kőfala megmarada. Az pápások így írták, hogy tiszta időben ütötte volna meg; de nem igaz, mert esős idő és fergeteg, dörgés vala. Ezt is hozzá mondják: mikor Petrus Majorius az jesuiták pater rectora ezt megértette volna Kolosvárban, így jövendölt felölle, hogy, minthogy az templom az magyaroknak régi templomok, és az felső része mennyütés miá elégett, de az oltár megmaradott, ez okáért nagy iszonyu veszedelem jő az országra, ki miá csaknem elvész. De minthogy az oltár megmaradott és az fundamentum, ismét az veszedelemből békességbe jut és megépittetik. De ez szó, mind szó fia szó, melyben semmi verosimile nincsen — emberi okoskodás, stb. Nem csak az oltár maradott meg, hanem egészen a templom kőfala.

Első romlása Erdélynek.

1599.

Mihály vajda Erdélyre jöve; Barczaságban nagy pusztittást tétete tüzzel, fegyverrel. Cardinál Andrással Szebennél szembe szál-

la. Mikor ütközetre készülnének, az Cardinál aranyos zászlójának gombja magától eltörék és leesék *) melyet gonosz jelnek vélének. És ez ha így volt, igen infaustum omen volt. Volt ez harcz 28-dik octobris, szent Simon Judás napján. Ez esztendőben jó és bő bor lött vala, melylyel aztán az oláhok ellakának. Az egész országot, valahová béférkezhete oláh, magyar, kozák, rácz, mindeneket feldultak, az embereket fosztották, **) ölték. Azután az vajda adót rendele havasalföldi módon: minden hóra hat-hat forintot, melyet mind olyan inségben is meg kelle adni, ezen kivül élést az sok gaz népnek. Akkor szokták vala mondani, hogy: „nincs oly vakart tök, az melyről többet nem vakarhatnának mind addig, mig valami épség vagyon benne.“ Nulla est tam rasa et glabra cucurbita, de qua plus ramenti deradi nequeat, quamdiu ea integra fuerit. Az vajda a székelyeknek meghagyta volt — tudván azt, hogy az urakban és nemesekben Molduvába futnának — hogy valakit valahol találnak, levágnák. Ez volt oka az Cardinál halálának is. ***) Ölte meg az Cardinált egy havasban Balázs Mihály, csíki

---

*) Az Eszterházi-gyüjtemény 221-ik lapján e körülmény még bővebben így adatik elő: „Az Cardinál mikor az lovára fel akarna ülni, az fejérvári palota grádicsán, az egyik sarkantyuja félben tört el; azon zászló, kit az táborban az fejedelmi sátor előtt feltámasztottak volt, leesett, ledült. Ominis loco habitum est.“ — **) E dúlás, magára a fejedelmi kincstárra is kiterjedett, melyről az Eszt.-gyüjt. 218-ik lapján ezt találom följegyezve: „Kétszázezer forintnál többet ért volna a Sigmond kincse, kit Mihály vajda az Cardinál megverése után ide (az írónak Fejérváratt lakását sejtető körülmény) hozatott Fejérvárra Vécsből, Bodoni István keze alól, kire Sigmond bizta volt. Oly ezüst csebrek voltak a tárházban, kiket onnat hoztak, hogy két legény fel nem emelhette volna. Cum ingrederetur ad videndum Michaël Vajvoda, duas sententias protulit memorabiles: 1-o „Azért úgy mond ez ennyi sok, hogy senkinek benne nem adtak.“ 2-o „Mire való ez immár — mely sok jó pénz lehetett volna ebből az szolga-rendnek!“ — ***) Mihály vajda, ismert ravaszságánál fogva, a kormányzatban és hadi dolgokban ujoncz s jámbor cardinált annyira el tudta áltatni nem csak bétörési szándéka, de tettleg végrehajtott készületei iránt is, hogy az Eszterházi-gyüjtemény 217-ik lapja szerént: „midőn Béldi János szolgája, kit szüntelen Ha-

székely, Boldogaszszony falvából való — így mondják. Sokan különben hirdetik. Egyszer az vajda egy pálczát faragcsált volt mulatságában, és az késsel mind lehántotta volt héjját, s mond: ha élek, így hagyom *) Erdélyt. Sokszor volt Mihály vajdának e szándéka, hogy teljességgel el kigyomlálja a nemességet és az urakat Erdélyből, csak oláhot és ráczot hagyna itt. A legelső gyülésben is volt ez szándéka, mikor az harcz után Fejérvárra gyülést tétetett volt. Ez levágatás felöll való tanácsot Naprágy Demeter és amaz bolgár püspök forralták volt az vajdával. **) Ezt megértvén Malaspina Episcopus, ő verte volt az vajdát le rolla és abban mult akkor. Annak utánna, aratás felé mikor volna, ismét szándékát az vajda elé vötte: Segesváratt Szemere Mihályt és Kornis Farkast levágatá, Székely Móses kifuta az országból, vélle a sógora Kornis Mihály, Petki János és többek sokan.

1600.

Ezután Sebesbe — Fejérvárhoz közel — hirdete gyülést, hogy ott teljességgel véghez vigye dolgát: a kik betegek volnának is, azok is szekeren oda hozatnák magokat; a szolga-rend pedig lenne Tordánál vagy másutt táborban. Ilyetén praetextussa volt: hogy az nemességben némelyet Havasalföldébe, némelyet Molduvába kellene küldeni, némelyeket itt Erdélyben hagyni; mert ő teljességgel

---

vasalföldében tartott, egynéhányszor meghozta azt, hogy Erdélyre készül — kit Béldi értésére adott az Cardinálnak, de maga sem hitte Béldi — még is béjött az udvarhoz, megmondá mint vagyon az dolog, monda néki az Cardinál: „Ne hidje János uram kigyelmed; hiszem most jött Sennyei Pongrácz onnét, azt mondja, hogy szivvel vagyon hozzánk az vajda.“ — Továbbá ugyan ott, a Báthorira nézve balúl kiütött ütközet egyik oka gyanánt azon nevezetes körülmény említetik, hogy: „az lippai, jenöi és lúgosi had nem érkezett volt az viadalra az Cardinál mellé; talám különben esett volna az dolog, ha oda érkeztenek volna.“ —*) hántom meg. Benkő- Kemény-példány. **) Ezeken kivül az Eszterházi-gyüjtemény 71-ik lapja szerint: „Todosz Logofét, az az Theodosius Cancellarius, Mihály vajda idejében Fejérváratt egy vén ember volt, gonosz ember pedig az magyarokhoz; ez igazgatta Mihály vajdát az magyarok levágatásában, és egynéhányszor meg is cselekedte volna, ha Kusthyál Rádul ellent nem tartott volna benne.“

Tergovistyára, maga szállására akarna indulni. De ezt a magyarok eszekbe vévén, hogy bőrökben jár ez az vajda gyülése, Tordához gyülének ilyen okkal: hogy jobb volna az vajda népének, ha külön táborban lennének az oláhoktól és ráczoktól az magyarok, sat. *) A

*) E futólag vázolt s itt megszakasztott események az Eszterházi-gyüjtemény 241—44 lapjain így vannak bővebben előadva: „Szász-Sebesnél volt az székely tábor—Mihály vajda hivei — ezeket teljességgel magához kapcsolta volt Mihály vajda az szabadsággal. Mikor így valának a székelyek, megizeni és megparancsolja az ország táborának, ki Tordánál gyülekezett volt öszsze, hogy minden nemes ember másod magával jöjjön oda Fejérvárra, szolgájokat pedig hagyják Tordánál az táborban. Ezt a nemesség veszi eszébe, hogy őket a székelységgel akarja levágatni, és gondolkozni kezdének felölle, és így pártoltanak el tölle az urak. Hogy az nemességet levágassa, azon tanácsot adá Mihálynak Dán Mihálcza, és az több bojérok is furdalták hogy megcselekedje, mert ezután is ezek miá vesznek el. Minden bojérok ellen csak Kusthyál Rádul adta tanácsúl Mihály vajdának, hogy azt ne cselekedje, söt inkább szerettesse magát az nemesekkel, kik Molduvában is igen nagyon szolgáltanak az vajdának, és ezután is sok dolgot vihet véghez véllek. Ezen Kusthyál Rádul az bojérok közt legfőbb volt és igen nagy úr, mert Havasalföldinek majd harmadát birta,— régi nemzet, Bulczezdi familiából való, mely igen régi és nagy familia Havasalföldében. Ez magyarúl is tudott, jó barátja volt az magyaroknak, itt Erdélyben is lakott Báthori István vajda idejében, az ifjak között étekfogója volt Báthori vajdának. Ezt az nemesek ellen való veszedelmet, melyet Mihály vajda akart cselekedni, Dán Mihálcza ugyan megvallotta mikor Básta megölette. Mikor Mihály vajda Fejérvárról kiment az tordai had ellen, mikor aludnék, nagy hirtelen látta álmában: hogy Torda felöll nagy fekete felleg támadott és Fejérvár mellett megállván, az vajdát nagy dörgéssel agyonüté. Igy nagy hirtelen felugordván álmából, és úgy mint esze nélkül felriadván, béhivatja Sennyei Pongráczot, Bodoni Istvánt és néhány bojérokat. Azok bíztatják, hogy ne hinné az álmát; oly nagyon megrettent volt — mert igen superstitiosa natio az oláh — hogy másnap el akar futni Havasalföldibe, úgy itilvén az álmából, hogy nem fog jól lenni dolga. De az bojérok nagy könyörgéssel tartották meg, hogy mind ottan vesznek ha elmégyen; és így nagy kétségesen maradott meg, és az álomlátás után más nap indult meg az nemesek ellen. Legelsőbben Mihály vajda, mikor megértette a conspiratiot, Csáki Istvánt küldötte

ki rókát akar fogni, okkal hordozza a horgot utánna; mert ha eszébe veheti, üressen megyen haza. Hoc modo non defuit ungaris suus Annibal et suus Mihály vajda. *)

Így az nemesség és urak Tordához gyülének, Csáki Istvánt előttek valónak választják. Ez míndent hivutt vala hadába. A vajda pártjáról az bestiák, kiknek nagyobb része magyar vala, háromszáza egyszersmind Csákihoz álla; az nemesség is menten-ment oda; paraszthad négyezere volt; Besztörcze tartományából hétszáz puskás jöve — ezekkel sok szekér és eleség, kiket az vajda számára gyüjtöttenek volt; kapu-szám szerént lovagok voltak, kiket vajda számára hozattak volt. Ezek is Csákihoz állottak. Azon kivül ezer ötszáz hajdu volt. Mindenfelé Csáki útakat állott. Minden kémjeit az vajdának elfogták, öltön-ölték — semmi bizonyost az vajda nem érthetett tordai táborban valók felöll.

Az vajda is Sebeshez gyüjté minden táborát: oláhnak, ráczнak és székelységnek sokaságát. Marosszéknek az gyalogja vajda mellé méne, az lovagja Csáki mellé, Aranyosszék is Csáki mellé álla, kik tizenhárom százan voltak. Volt Mihály vajda, mikor Erdélyre jött, tizenhat ezer lovaggal és tizennégy ezer gyaloggal; azon kivül a székelységgel. Ez mind azután nem kevesedett, hanem szaporodott; mert azután sok oláh, szász és rácz gyült hozzá. Nem régen ezelött számtalan ráczság az Alföldről, török birtokából jött vala bé Erdélybe, kiknek az vajda lakhelyet itt adott vala, más részét Havasalba rendelte vala. Ezek is mind az vajdával voltak — feleségeiket, gyermekeiket, marháikat, Fejérváron kivül az Maros kerületében, Drombár mellé szállitották vala; de azután, hogy megverék az vajdát, kitódulának onnan nagy sirással, rivással, és nagy része Erdélyben vesze.

Az vajda az fiát is, Petráskot Havasalföldéből kihívá; ez is

---

volt hozzájok, hogy az egész nemességet hozza oda Fejérvárhoz és Szász-Sebeshez, de Csákit az katonaság és az nemesség megtartóztatják; és midőn nehezen vehetnék arra, hogy velek együtt légyen, ugyan fenyitékkel arra veszik, hogy egyetértsen véllek Mihály vajda ellen, és így generalissá teszik mind az egész táborban Tordánál."

*) Értendő: a Mihály vajda által fortélyosan szőtt cselnek a magyarok által ügyes előrelátással eszközlött meghiusitása.

tíz ezerrel indula ki onnét. Bába Noák *) volt hadnagya. Ezen kivül a német is segitségül küldé Básta Györgyöt egynéhány száz fegyveressel — magyar fizetett néppel. Nagy rettegés mindenütt, mi vége lészen ez hadnak. Az magyar had, számra: tizenkét ezer; az vajda népében tizennyolcz ezer puskás, azon kivül lovas, közel 8 ezer kézíves kozákok, taraczk vagyon harminczkettőnél több; a magyarokkal kevés taraczk, de azzal keveset gondoltak. Miriszlóhoz mentenek. Onnét mikor ki nem vehetnék az vajdát — erős tábora lévén—viszszafordulnak Básta tanácsából. Kicsalák az vajdát. Viszszafordula az magyar az sok taraczk—puska lövésre. De kevés kárt tőn az vajda lövéssel. Egy fő embernek, Bessenyei Istvánnak az fejét találák taraczkkal, meghala — azután Enyeden temették el. Megvereték az vajda. De szent Mihály havának tizennyolczadik napján, hétfőn délben, azután halomba hányák a testeket; enyedi ember vette rovásba: kilenczezer fekszik az öregebbik halomban, a kissebbikben kétezer, kiket közel az táján öszvehordhattanak.

Elfuta az vajda, ére Barczaföldére; ott újonnan népe megsokasodik; tizennyolcz ezernyi volt — a fia is ott juta melléje.

Básta is oda érkezék és az magyarok is táborral. Vajda izen Bástának: ő is császár híve volt volna, miért támadott volna ellene? S sok beszéd után megalkuvának, hogy maradjon Havasal-

---

*) A Bába Noák személyiségének némi ismertetéseül szükségesnek láttam az Eszt.-gyüjt.-ből a következőket ide jegyzeni: „Porrechia faluból a Duna mellett, közel Szendrőhöz való vólt Bába Noák. Az papjának, kit vele Kolosváron megsütöttek, volt neve Saski. Noák mindenkor hajduságával kereste vala élését. Török is volt egy ideig, Bim basa volt a törökök között. — — — Bába Noáknak és az oláh papnak az volt practicája: hogy Lúgost és Káránsebest török kézbe adják“—63-ik lap. Ismét: „Bába Noák egy közrend katona volt elsőbben; Mihály vajdához jött Havasalföldibe, s ottan Mihály vajda hajduk hadnagyává tötte volt—ráczfi volt. Török fogságban lévén, minden fogait a törökök kiszedték, úgy, hogy egy foga sem volt. — Mihály vajda hétszázad magával a Dunán túlra küldvén hadi expeditioba, Viácza nevü kastélyt megégette; a törököket a floresti kastély mellett meggyözte, a kastélyhoz tartozó hajókat elfoglalta; így jött Mihály vajda elött becsületbe.“ 74-ik lap.

földében, Erdélytől mindenképpen el légyen. Így ha a császár híve lészen, segitséggel lésznek Havasalföldében néki az lengyel ellen, kit immár várnak vala, hogy az vajdára jő Havasalföldére.

Az vajda méne ki a Bodza útján, ott Havasalföldében a Cancellarius az lengyel király parancsolatjából ismét megveré. Volt a Cancellariusnak húszezer embere. Általszalada Erdélyen, méne az német császárhoz. Ezután az erdélyi urak Léczfalván gyűlést tőnek; végezének, hogy császárhoz küldjenek és megköszönjék az segitséget; hogy a miriszlói harcz helyén egy kápolnát épitsenek örök emlékezetre — az nap magyaroknak innepek légyen, mely nap az győzedelem volt; mikor ott valaki elmenne, az Istennek nagy hálát adna ez nagy jótéteményéről; végezék, hogy fejedelmet hoznának Báthori Sigmondot, az ebhendit; *) meg is alkuvának, hogy béhozzák, de úgy, hogy híve légyen az német császárnak. Több sok egyéb szép törvényeket is rendelének. Onnat az ország eloszla; azután csak hamar Kolosvárra gyűlének ismét. Básta is oda mene.

1601 —

—Esztendőnek elein küldének Sigmondért Molduvába, hogy béhoznák ebhendit. **) Ezt Básta nem javallá, és ellene kezde tusakodni; de annyi ereje nem vala, és hogy ellene állhatna. Mert a segitséget mellőle kibocsátotta vala. Azért el kelle szenvedni Sigmond választását és érte küldését. Ez időben Bába Noákot és egy rácz papot megsütének Kolosvárt ***) ez okért: hogy Tömösvárra

---

*) Mai napig divatozó székely szó — léha, semmirekellőt teszen. **) E béhozás környülete az Eszt.-gyüjt. 65-ik lapján így van előadva: „Sigmondot Molduvában találák meg egy Botos nevezetü faluban valamely udvarházban, és ottan őrizetben volt az lengyeltől. Ottan az udvarház ablakát bévágták, kihozták onnat. Így jött bé Sigmond Erdélybe.“ ***) „Bástának igen kedve ellen volt, hogy Bába Noákot és az papot sütötték Kolosvárt; végre izent is, hogy szállitsák kínját, ne gyötörjék tovább, és nem sokára meg is holt. Azután az városon kivül ugyan nyársba függesztették; mondhatlan dolog mely hamar megötték az varjak az húsát, úgy, hogy más nap csak az csontja látszott az karóban.“ — Eszt.-gyüjt. 63—64 lap. — — — „Kolosváron — a városon kivül, az útfélen, melyen Felekről alájönek, a szabó-bástya ellenében, az Bába Noák teste noha ott nem

akartak szökni és törökké lenni. Az levelet megtalálták a papnál. Négy század magával indult volt Bába Noák, hogy Tömösvárba menjen. Iszonyu lator ember volt Bába.

Azért Kolosvárt így végezék: hogy ne lennének német birtokában, hanem törökhöz álljanak. Itt meghasonlának az urak, megfogák Kornis Gáspárt, (Notandum: ezen gyűlés alatt Báthori Sigmond Molduva határában volt: várta, leste a választást; úgy hirdette, hogy kilencz ezer néppel volna, mikor csak kilenczed magával sem volt.) Sennyei Pongráczot, Géczy Pétert és Huszár Pétert ez okáért: hogy Kornis és Sennyei egyetértettek volna Mihály vajdával mikor az országra jött; más az: hogy nem javallották ez négyen Báthori Sigmond béhozását. Mely dolgon Básta felette megboszszankodék — búsult. Bástának nagy uraságot igirének; *) de Básta minden igéreteket repudiálá. Ugyan ezenközben Básta kimene Erdélyből. Szamos-Újvárban — ki még a császár hűségében vala — szállitá belé kapitányúl Ribis Sigfridust; mert a vajda megverése után mindjárt, az oláh kapitány kiszökött volt belölle, és Ribist vetette volt Básta belé. **)

Mikor Sigmondot béh ozták volna Erdélybe, és Kolosvár nagy hadat gyűjtene Básta ellen — kit immár Magyarországban értenek vala, hogy Mihály vajdával gyülekezik — Ribis Szamos-Újvárat megadá, Sigmond pedig néki adá Maros-Újvárat. Azután Sigmond a csíkiakra küldé Székely Mósest, hogy őket az Cardinál haláláért megbüntesse: dúlatá, öleté Székely őket. Ez Móses szentelt vitéz volt, kit István király Lengyelországban szentelt volt fel. Sigmond gyülést hirdete Kolosvárra, pünköst másod napjára, melyben az

---

volt immár, de Mihály vajda az nyársolás helyire egy öreg zászlót tétetett, úgy mint az ő fő és vitéz szolgájának tisztességére. Ezen Mihály cselekedete nem kedve szerént volt Bástának, azért ezzel is offendálta Bástát." — *) A Benkő- Kemény-példányban e helyütt még e mondat áll: Emlékezik Dévai azonokról: Egy öreg arany kupát csináltanak néki itt Erdélyben—csak maradjon nállok itt, de—**) A Benkő-Kemény-példányban ez igy adatik elő: Mert hogy inkább Bástát segitségre hihassák, az várakat, valamit urak az oláhoktól kézhez vehettek, zállogul Básta kezéhez adták: Husztot, Kővárat, Szamos-Újvárt.

Básta ellen való had felöll végzének. Nagy népet készitte Sigmond. Az oláh molduvai vajda adott három ezer kurtánt; az alföldről is jövének sok ráczok, kik fél kedvel voltanak a magyarral való verekedéshez az miriszlói harcz miá; török vezér bassa is két száz tatárt külde — annak felette botot, szablyát. Nagy hada volt Sigmondnak. Ez haddal kiméne Erdélyből Zilahon által az Érmelyékre. Ismét meggondolván magát, viszszaszálla Goroszlóhoz. Bástával volt nyolcz ezer fegyveres és két ezer kopjás magyar; Mihály vajda a Duna melléki eb hajdukkal—ezer három százzal, és két ezer kozákkal.

Goroszlónál megvívának; a németek vették el ágyuit Sigmondnak. Azután a Mihály vajda népe a meghajlott népet kezdette űzni, vágni. Sigmond Molduvába futa; onnat csak hamar viszsza Brassóba. Csáki István marada Molduvában. Irton-ír onnét a török császárnak, hogy küldjön segitséget, sat. Mihály vajdát pedig megöleté Básta Tordánál; rendele helyébe egy fő latrot, Sennyei Miklóst. Ez hajduság emészté meg Erdélyt. Akkor az mezőn kalongya vala — mind oda leve, és iszonyu sok pusztittást tevének: valamit földben, földkivül találtak, az mind oda volt; várakban, kastélyokban, hitre békéredzettenek, vagy egyébképpen hamis hírekkel megcsaltanak valakit — kegyetlen módon cselekedtenek véllek. Sokan hegyekben, havasokban rejtöztenek, futottanak, búttanak — onnat is kivadászták őket. A Básta és hajdu tábora, kenyérmezejére futa; onnat valami kevés török hátra rezzenté. Innét Básta szálla Szeben alá, onnét indula Fogaras felé; de az Olton nem mehete által — nagy sár, vizes út lévén mindenütt.

Ezenközben Báthori Sigmond török segitséggel készültön-készül. Az török híre Bástát megijeszté, tére Nyárádtőre, ott hevere sok ideig. Horváth Ábrahámot küldé Déva felé, hogy a török felöll bizonyos hírt hozzon. De hát Borbély György — ki Déván volt — Bektes bassával így végzett, hogy feljöjjön az Maros mellett. Feljövén, Ábrahámot elfogták és Nándor-Fejérvár felé vitték — azt mondják. Ez dolgot Básta megértvén, Medgyes felé ereszté táborát; Déésre szálla, ott bésánczolá magát.

Ezenközben Báthori, az ebhendi, feljebb jövén az török haddal, szálla Fejérvárra, s ott hevere sok ideig, nem mene Bástára. Mert immár negyedszer árulja vala Erdélyt az németnek. Egy olasz papot — Antonius Marietus jesuitát — külde az némethez titkon,

hogy Erdélyt néki kezébe adja; de hogy semmit ne láttassék cselekedni, elébb szálla Maros-Újvárhoz, a székelységet mellé vévén. Ott is sokat múlata, csak hogy az időt vontassa. Azután Kolosvárra igen későn megszálla, de csak szinnel; mert nem akarta megvenni, hanem hogy a töröknek adjon valami hitelt. A török Fejérvárnál minden mezei jókat, szőlőt, sat. elpusztittata.

Ezenközben írton-ír Csáki István Molduvából Sigmondnak, hogy légyen hív az törökhöz, mert ő fejét kötötte ahoz, hogy Sigmond hív teljességgel az törökhöz. Azzal az török segitséggel ellenségét megverheti; ha az nem elég, többet is ád. Mikor Maros-Újvárnál volna Sigmond, azonközben Csáki is elérkezék sok tatárral, törökkel. Ez tájban gyülekeztenek nyolcz százan parasztok hajdu-módon, Gyalu tartományába — Gyereőfy János volt hadnagyok. *) De az básta hajdui és boloni Kolosvár felé útba lévén, reájok találván, levágták őket. Kolosvárt Olaj**) béget ellőtték. Itt hát valami törökök ugymint három ezeren mentenek sákmányra—azokat is a hajduk igen megverték. A török ezen igen felzendült; és mintha mind hátokon volnának, Kolosvár aloll elindulának, a hostátot felgyújták és elmenének. Így beszélli Enyedi Pál az ő énekében. De nem igaz. Mert sákmányra három ezer török egyszersmind nem szokott kimenni; és ha kimentenek volna is, azt nem értettük, hogy az hajdu a törököt megverte volna — semmi afféle nem volt. Hanem Sigmond ebhendi, mikor látta volna, hogy a télnek hidegsége miá a törököket immár elbocsáthatja, viszszatért Fejérvár felé; mert Bástával minden dolgot jól értett — járton-járt egymáshoz Kolosvár aloll követek. Rettenetes hideg ez időben vala.

Sigmond elszakadván Kolosvár aloll, Dévára ment; ott sokáig múlata. Januariusban anno 1602-ben Brassóba méne telelni. Básta az idő alatt hajduit mindenfelé kibocsáttá. Pecz Jánost Gyalu alá küldé, mert Sigmond hüségében vala. Vala benne egy Szilvási János pap, kit Náprágy Demeter püspök hagyott benne tiszttartóul. Lőteté Pecz, Gyalut sok ideig. Mikor pedig lövének ötvenhetedfúttal, megadák az várat hütre — de ebhütre; mert a bolonok és hajduk mindent feldúlának, fosztának, le is vagdalának az szolgáló rendben. Gyalu tartományát rendelé Básta telelni az hajdu és rácz

*) Ez esemény hátrább bővebben elé van adva. **) Alaj.

hadnak. Beszterczc vidékén lőn ő magának maradása, az német és balom hadát melléje vévén.*) Beszterczc Báthori Sigmond hűségére hajlott vala. Vitéz Miklóst adta vala Sigmond oda kapitányul három száz magyarral. Két hétig lőtette Básta. Először a valomok ostromlák, meg nem veheték.**) Azután az magyar haddal akarta ostromolni. De azonközben Báthori ebhendi és Csáki István tanácsot tartván, Brassóból megirák, hogy adnák meg az várost. Megadá Vitéz Miklós és Nagy Albert. De nem állának az hitnek az németek; mert az kimenő vitézeket ölék, foszták, Vitéz Miklóst megölék sat. Föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe — rettenetes nagy hidegségben. Nem találának magoknak rejteket; erdőben is felkeresék őket, nagy kegyetlenséget rajtok tésznek, sokakat tüzzel égettetnek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy a szemek a fejekből kiomlott — kikben azután sokat láttunk hogy koldultanak, kik azelőtt marhás emberek voltanak és jól bírták magokat; sokakat tüzes vassal égettenek, parázsával, tüzes hamuval hátokat, hasakat égették, szíjjat metszettenek játékból soknak az hátokból — azt ők nevezték szártekerő szíjnak; sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma-tüzet raktanak reájok — ezt ők nevették, kaczagták. Mint éltenek az aszszonyember-rendel, nem mondom meg, mert én magam nagy gyalázatnak tartom. — — — — — A ki ezeket látta szemeivel, jámbor igaz fő ember, attól értettem, hallottam. Kegyelmezz meg Úr Isten! ne büntess meg egész nemzetül bennünket érette, mint Béniamin nemzetét eltörléd e világból ennél kissebb paráznaságért sat. — — — — Ez Básta hadában való magyarok mind olyanok voltanak: az aszszonyembereknek csecsiket meghasitották, kezeket belé vonták, úgy a szegre felfüggesztették, gyermekeket, fiokat előttök megégették.... Monorán volt ez dolog. Az utczán nagy tüzet csináltanak, a megfogott sze-

---

*) A Benkö-Kemény-példányban: várván. **) Az Eszterházi-gyüjtemény 193 lapján ez ostromra vonatkozólag ez áll följegyezve: „Ez ostromnál Kozárvári Gergelynek volt egy szolgálója, nagy magyar leány; az kezdette elsőbben kézzel hajingálni az németet, ugy bátorkodtak azután a többiek is. Gallacz István egy vastag fő vitéz ember is ott volt; az ostromon egy lövés esett az homlokán, melyet nyolcz hónapig viselt, azután az homlokából ki nem vehette az borbély az csont közzül.“

gény népet: magyart, szászt, férfiat, aszszonyembert a tűzre hajtották egyfelöll, másfelöll viszszavertók reá, és így tűzzel emésztették meg őket. Ezt nem magunktól gondoltuk, hanem szemlátásból bizonyosan, sok emberektől értettük.

Gyalu felől történék Mákó faluban. Két gyermeknek az apját megölték az eb hajduk. Az két gyermek futott valami rejték helyre, onnat nem mertenek kijőni, míg az hajdukat érzették; hanem ezenközben a kissebbik éhséggel meghalt, az nagyobbik azt megette éppen. Ezt nem hihetni, s talán ugyan hihetlen is lenne, ha bizonynyal nem beszéllenék.

Nem tudom minden kegyetlenségeiket mind rendről rendre előszámlálni. De ha tudnám is, nem lehetne; mert idő, sok munka, sok pappiros, sok hitel kellene hozzá. Azt tudom, hogy mind elfogyaták őket az eb hajduk. E romlást szenvedék ez helyek: Kolosvár, Déés tartomány vidéki, Gyalu, Bánffi Hunyad, Kalotabeliek, Görgény, Besztercze vidéke, és nagy sok többen; de főképpen Torda, az hol három száz és harmincz öt polgár városbeli férfiat vágának le, melyről másutt bőven írtam sat. és Ida, Besztercze vidékében, a hol csak egy udvaron két száz paraszt ember és nemes ember testénél több volt, kit az hajduság levágott, semmi okot hozzájok nem mondhatván, mikor Básta hívségében voltanak, mint szintén az tordaiak is sat.

Ez dolog lőn pedig az frigy alatt, míg Báthori Sigmond Bástával tractált az békesség felöll, mikor utolszor Sigmond az németnek utálatos árulással elárulta Erdélyt. Így végzének egymás között Básta és Sigmond: hogy Básta vigye ki hadát Erdélyből szent György napja előtt. Básta kivivé az német hadat, de az hajdukkal nem bírhata, nem is viheté ki; hanem Sigmondnak szabadságot ada, hogy vinné ki őket, az frigy helyen maradván. Így mikor az hajduk itt benn lézengenének, Csáki István reá gyüjté hadát és Egerbegynél megveré őket. Ez vala 1602-ben. Így az hajduk kitakarodának Szilágyba tavaszkor. És így marada Erdély valami kicsiny, de nem állandó békességben.

Ez időközben Ráduly vajdát — kit Básta adott vala oda — kiverék Havasalföldéből; tarta székelységre Brassó felöll, onnét kimene Szilágyba Görgény tartományon által. Kimenvén Ráduly, kéré Bástát, hogy lenne segítséggel és vinné bé Havasalföldébe; mert

a császár hívsége miá szenvedt volna sat. Básta monda, hogy gondja lenne reá. Ezenközben az hajduságnak eleibe adá, hogy ő tölle hallgatnának, és mikor ideje lenne, bévinnék Havasalföldébe.

Már az idő szépen kinyilt vala, és az frigynek napja, szent György napja, elközelgetett; mely napon Sigmond Bástával végzett vala, hogy míg a német császárnál tractálna Sigmond a békesség felöll, lennének addig csendességben. Jöve Sigmond Fejérvárra és hívatá Csáki Istvánt, ki minden hadának generalissa vala; megjelenté néki titkát, hogy ő az némethez állana és az országot az németnek adná. Csáki ellene tusakodék, és semmiképpen reá nem hajlék; mene Fogaras várába — kit az előtt az ország néki adott vala — ott sok ideig lőn, hogy ő tudó ne lenne az Sigmond dolgában; mert ő hitét, fejét kötötte volt az töröknek, hogy hív leszen az ország neki. Sigmond újra eltökéllé magában, hogy ő az török barátságát megvetné, mert csalárd, pusztittó volna, és országát is féltené tölle.

Ez időközben—mikor így viszszálkodnának az urak—jöve sok hajdu bé az frigy alatt, Toroczkóra üte, Sigmond pedig Fejérvárról Dévára futa; küldé mindazáltal az hajduk eleibe Lugosi Ferenczet és Szelestyei Jánost két száz hajduval, kiket Csáki gyűjtött vala és Mózes, és Segesvárnál teleltenek vala — azokat küldé a magyarországi hajdukra, kiknek előttök Horváth Ábrahám vala, Lugosi János, Adorján Pál és több egynéhány lator, ily szándékkal: hogy ők Toroczkó felől Fejérvármegyére üssenek. Voltanak ezek három ezeren. Lugosi Ferencz kétszázad magával ottan igen sokat lesózának a magyarországi ebekben, hóhérokban.

Ezenközben Sigmond sollicitálja Bástát hogy jőjjön bé, de csak kevesed magával — az hajduságot hadja el — mert ő az országot készen kezébe adná. Básta szálla Kolozsvárra, némettel bolommal; az hajduságot Körösbánya felöll hagyá hogy béjőnének. Sigmond sollicitálja Csáki Istvánt, hogy menne Bástához, végezne minden ő dolga felöll, s mind az ország dolgáról. Látá Csáki, hogy nem lehet egyéb benne: Kolosvárra mene Bástához, és így német hűségére állott; Básta elébe jöve *) Dévából, és Fejérvárnál megveré Mósest és az hajduságot—iszonyu pusztittással, öléssel, felmene az Maros

*) Itt érthetlen az eredeti szöveg.

mellett és Bástához adá magát, és Sigmond is Bástához jöve Dévából, és az német királyhoz kivivé az ördög ez árulót.

Az hajduságnak elöttek Ráduly vajda vala, voltanak mintegy tizenkét ezeren; jövének bé Erdélybe, kikelének Dévánál, és az Maroson általkelének Fejérvárnál: nagy iszonyu pusztittás, veszedelem lévén miattok Papmezőnél, Abrudbányán, Körösbányán, Belényesben—valahol eljöttenek, csak az földet hagyták; a parasztság ha az hegyekre nem szaladhatott, mind levágták. Ezeket Básta küldé Rádulyal Havasalföldébe, hogy Rádulyt bévinnék az országba. Básta Szebenhez szálla és Sigmond is vélle, és azután némethez felméne. Mene Básta népével őszszel Szakmárra;*) ott lőn sok ideig, várván, mint lészen az havasali dolog. Azután telelni mene Fejérvárra szent Miklós nap tájban. Ez időben iszonyu éhség vala Erdélyben, és mind napról napra növekedik vala.

1603.

Kikelet felé Móses törökkel, tatárral Erdélybe jöve. Básta kimene Erdélyből elötte sat. A török, tatár, Móses, megszállák Fejérvárat sat. Móses a székelyeket hivatja — nem jövének, ők Farkasvágónál táborba szállottak. Rácz György és Kis Merza Havasalföldéből kijövének, biztatják őket és melléjek menének Móses ellen. Makó György és Imecs Mihály vagyon ellenek. Segesvárról Móses egynéhány ezeret a székelyekre külde, hogy hódoltatná őket. Toldi István volt elöttök, a tatárral Földvárnál megharczolának a székelyek és hajduk; az tatár kilőtt nyílát a hajdu felszedi, a puskába teszi és azt lövi viszsza a tatárra. Székely Mósest ölte meg egy székely, Csík-Szent-Mihály faluból való katona, Mihálynak hívták. Ez, mikor fejét akarná venni Rácz György, oda ért, és néki engedé, hogy fejét vegye; az lovát Rácz György elvevé. Ez veszedelem után Básta béjöve, a népet szélyel falunként, városonként elosztá. E veszedelem mindeniknél nagyobb, volt anno 1604.**) A szegénység, ki megmaradott, havasba szorult az

*) A Benkő-Kemény-példány szerint: Prásmárra. **) E veszély nagyságáról némi fogalmat ád az olvasónak azon történeti esemény, mit én az Eszterházy-gyüjtemény 232 lapjáról szószerint ide írok: „Anno 1604 az kolozsváriakról. Rudolphus császár mikor meghallotta volna, hogy az kolosváriak deficiáltak Móseshez és az Collegi-

iszonyu télben. Az hajdu ott is felkereste — hóban, hidegben a ló mellett hurczolta; ha lábát, kezét hideg megvette, ott hagyta vagy megölte; különb-különb kínokat gondoltak, hogy marhát, vermet mutasson — mind addig kínozták, hogy abba holt meg; sokaknak a száját fel ajozták, cseberrel hordották a vizet belé és úgy ölték meg; a hasára állván úgy tapodták; a talpát meghasogatták, megsózták, vállokra fogták, kínozták, vesztegették, némelyeknek kezét elvágták; marhájokat egymástól ő magok ellopták s a vele való rabokra fogták—nevették s mondták: miért nem őrizte meg? miért hagyta ellopni? sat.

Anno 1601. Gyalunál való hajduk veszése. Mikor Báthori Sigmond Goroszlónál rosz hadát elvesztette volna, és azután törökkel, tatárral béjött volna Erdélybe, hogy Bástát kiverné: a goroszlói harczról elszaladott vitézlő rend sok gyülekezett volt Gyaluhoz, és a föld népében is Gyereőfi János, Vice Comes Comitatus Colosiensis ugy mint másfél ezer embert vött volt fel; mindenestől voltanak két ezeren, kiknek volt sok hadnagyok kik Goroszlóról elszaladtanak: Makó György sat.

A várban Gyaluban volt kapitány Szilvási János pap, kit Sigmond fejedelem akaratjából Náprágy Demeter hagyott volt ott, több papokkál és katona szolgáival egyetemben. Mikor Náprágy, Mihály vajda idejében kiszökött volna Erdélyből, akkor Kolosvárt benn a városban bolonok voltanak — németek és egyéb Básta emberei, körül szélylyel sok Básta hajdui. Ezek reá tanácskoznak, Gyalu mellett való hajdukra ugy mint másfél ezeren felkészülének, bocsátnak elölljáróból négy száz lovagot, kik őket a városból a mezőre kicsal-

um Jesuitarum evertálták, elvégezte volt in consilio, hogy funditus deleálja Kolosvárt. Ennek az levelit is kiadták volt az császár tanácsi; de Básta repugnált az tanácsnak, mert lelkiisméreti nem vitte rá, hogy azt cselekedje. Hogy azon tanácstól ámoveáltatott az császár, azután végezték, hogy az fő civiseket és polgárokat mind levágassa, hanem csak az mesteremberekeket tartsák meg; de Bástát erre sem vitte reá az ő lelkiismérete, ismervén azt, hogy ő volna oka az kimenetelnek az ország ótalom hagyása nélkül. Azért pecuniaria mulcta akarta őket megbüntetni; kért rajtok 80,000 forintokat, ezután 50,000 szállitotta; azt megadván, azután ismét öt ezer forintokat vont rajtok mense augusto 1604. az császár szükségére."

ják. Ezen négy száz lovagra kimegyen jól az mezőre az hajduság— a több különböző hadnagyok ki javalván, ki nem javalván a kimenést; mikor az mezőn a négy száz lovag mind hátat kezdett volna adni, és a Sigmondhoz való hajduk, mind menten-menne utánna, az hadnak utolsó része viszsza kezd térni Gyalu felé, mert az lesből egynéhány zászlót látnak, hogy kiüti magát. Így minyáján kiki a Gyereőfi hadára romolván, az városig mind vágták őket és az városban is szélylyel; a többi az erdőkben elbúttak—vágtak le benne ötödfélszázat. Azután az várost Gyalut felgyújtották és elégették,*) nagy nyereséggel viszsza menének Kolosvárra sat.

*) Magának a várnak megvétele igy van előadva az Eszterházy-gyüjtemény 188 lapján: „Almásnak, Csáki István várának megvétele és feldúlása után viszsza jöve Básta Kolosvárra, és küld Gyalu alá, ki egy mélyföld Kolosvárhoz. Ez midőn látná, hogy sem pora, sem egyéb lövőszerszáma nem volna elégséges az vár megtartásához, hitre megadja az várat az volon kapitánynak és németeknek. De im kit levágtak bennek, kit imigy, kit amugy elvesztettek, és mind marhájokat, mind pedig az várat égtelenül eldúlták. Mikor Sigmondtól alattomban segitséget kérne Szilvási János és kérdené: ha megadja é az várat Bástának? Sigmond csak szóval tartotta: sem azt nem irta, hogy megadja, sem pedig azt, hogy ne adja. Mert az az országvesztő Sigmond nagyon gyönyörködött abban, mikor ember veszhetett el miatta.“

FÜGGELÉK,

Enyedi Pál énekéhez.

I.

Stratagema Turcicum.

Mikor Joachimus Brandenburgensis Pestet*) megszállotta volna, és egy holnapig, tovább is vítta volna, az török mikor látta volna, hogy sok ideig nem állhatják az obsidiot: tanácskozni kezdének, mit kelljen cselekedni? Sok török tanácskozása után mondotta egy vén török: „Én is mondok egyet; ha jó, fogadjátok meg, ha rosz, könnyen elhallgathatjátok. Az keresztények, ha sok nemzetből álló: németből, olaszból, spanyolból, magyarból, tótból, ráczból, ezek egymást úgy nézik mint az ebek. Irjunk egy levelet Prinyi Péternek ilyenformán: Tudod Prinyi Péter, mit fogadtál az hatalmas császárnak? Most vagyon ideje, hogy bételjesitsed; valamit a császártól kivántál, mindeneket megád, és még annál többet is, csak légy hív az hatalmas császárhoz. Ìhon a császár hite nálunk vagyon, hogy a mit kértél, készen vagyon és küldjük— csak te lássad, mi módon vehessed bé hozzád.“ Ezen levelet a török békesség képiben két embertől küldötték volt Prinyi Péternek. És sok szó beszéd után, mintha az békesség felöll tractálni akarnának, azon két követ kiindul Prinyi Pétertől, és az levelet a Prinyi Péter sátora alatt de industria elejti az két követ, mintha Prinyi Péternél is azon dologról beszéllettenek volna, és igy gyanuságba ejtik Prinyi Pétert az németnél. Voltanak az Prinyi sátora előtt va-

---

*) 1542.

lami németek, kik mindjárt a levelet felveszik, és Joachimusnak vitték. Nagy zendülés esik a sátor között az táborban, és mindjárt solvitur az obsidio. Ily nagy méltatlan dolgot megértvén Prinyi Péter, az ő népivel és több egynéhány urakkal hátra marad *); és mikor az németek mennének — kiüzték a törökök, s ha Prinyi Péter nem állott volna ellenek, et magna illorum clade non repulisset, és az városig nem vágta volna: nagy veszedelem esett volna a német táborban. Így az ő inventioját Prinyi contestálván, ugyan nem használt ez néki, hanem azon útban Esztergomban **) megfogatta Joachimus az Ferdinánd akaratjából, azért főképpen, hogy Joachimus az ő szégyenvallását ***) fedezhesse és amazt hozza suspicioba.****)

II.

Az Báthori Sigmond Opuliából való hazajövetele.

Minden oka s indittója Báthori Sigmond béhozásának Opuliából Bocskai István vala és Naprágy Demeter. Bocskai István Marcheti Benedek által hivatta Sigmondot, és lovat is küldött volt utánna. Így jött bé Sigmond ismét Erdélyországába.... Mikor Mihály vajda megölte volna Báthori Andrást, gyűlést hirdetett Fejérvárra, az harcz után két héttel. Az gyülésben mikor bégyültenek volna, Mihály vajda mondotta, hogy: „Ím én béjöttem és az országot megvettem; de nem azért vettem, hogy magamnak tartsam, hanem az császár ő felségének adjam; ha csak egy czigányt küld is, annak resignálom. Ugyan ezen követséggel bocsátotta fel Örmény Pétert is az győzedelem után — legelső követ ő volt; de azután megtetszék az hivség, mert mikor azután Bartholomaeus Pecz doctort küldötte volna az császár Mihályhoz, az országot nem resignálá, hanem pertinaciter magának foglalá.

Mikoron béjött és első gyülést indicált, akkoron volt szándé-

*) lesben. **) éjjel haditanácsba hivatván. ***) mivelhogy Pest alól a török által elveretett. ****) Perényi Esztergomból Austriába Bécsújvárosba vitetett, s azon börtönben hol Bodo, 1546 több évi fogság után meghalt.

ka, hogy az nemességet levágassa; conspirált Naprágy Demeterrel. Ilyen okot tanáltak benne: 1-o mert reducálták Opuliából contra fidem Sigmondot, 2-o az haeresisért, 3-o hogy contrariae religionis emberek: ki arianus, ki lutheranus, ki calvinista — vágasd le, úgymond, őket. Ím az pápa követi Malaspina Germanicus itt vagyon, költsd azt, hogy az religioért vágatod le; ezzel az pápa követit is melléd vonzod. Mert félt azon az vajda, ha az pápa követi accusálni találja az császárnál és az pápánál. Oda hivatá Mihály az pápa követit. De ez disvadeálja sokképpen, mert jól látja, hogy nem az religioért cselekszi azt, hanem csak az nemes emberek marhájáért és jószágáért, javakért, — mert még akkor elég opulentusok voltak. Disvadeálta ilyenformán: „hogy azt semmiképpen ne cselekedje, mert ha azt cselekszi, az császárok és az egész keresztyénség kiván segitteni, és így semmiképpen meg nem maradhat, vindicálni fogják.“ Náprágyt osztán hozzá hivatta Malaspina, megfenyegette és megfeddette. „Te — úgy mond — azt nem kellett volna cselekedned néked; mert ecclesiastica persona lévén, ilyen dologban nem kellett volna magadat ingerálnod. Azért menten-menj hozzá, és minden igyekezettel retraháld az propositumától, az mint én neked megmondottam; mert ha ezt nem cselekeszed, higyjed azt, hogy minden tisztességedtől gyalázatosan priváltatol.“ Naprágy azután az vajdához ment. „Úgy vagyon, — úgy mond az vajdának — én azt svadeáltam nagyságodnak; de azután Malaspinával beszélvén, másképpen gondolkoztunk. Jó ki nem jő belölle, ha nagyságod in proposito perseverál. Havasalföldiben sem maradhatnál meg érette; hanem ennek hagyj békét és gondolkodjál másképpen az dolog felöll.“ Annakutánna midőn Húnyadot megégette volna, Fejérváron akarta másodszor az nemességet levágatni—hogy Moldubából megjött volna—de az bojérok igen disvadeálták propositumában.

Mikor Sigmond Opuliából haza szökött, ketten Marcheti Benedekkel, és egy lovászszal csak hárman mentenek Krakkóba Lengyel országban; *) nem barát ruhában volt Sigmond, hanem egy bárány

*) Lengyelországban múlatása alatt történt: „hogy Mihály vajda Murálios Jánost oda küldötte, hogy Sigmondot valami úton módon megölje; mert tudta Sigmondnak az országhoz való jussát, és hogy azután is valamit

bőrrel bérlett zöld hitván mentében magyar módon csinálván. Krakkóban mikor a király misére ment, békisérte az templomba. Ez előtte állván, megnézte ugyan, de senki eszében nem vette, hogy Sigmond legyen. Így lóra ülvén, Erdélybe jött, az magyarországi úton bocsátotta volt két kocsit marhával, Desefőfi Jánost, Eördög Boldisárt; kik mikor Magyarországban jőnének, Tokajnál megfogták őket és Maximiliánhoz vitték az szekért marhákkal együtt. Azután Sövénfalvi Dániel deákot, Haller Gábort és Freuzner Lukácsot küldvén fel Maximilián herczeghez, mind az megfogott embereket, mind pedig az elvett marhát megküldötte Sigmondnak. Másodszori Prágában felmenetele Sigmondnak az volt, a kit maga ő praetendált, hogy az egész keresztény fejedelmeket az törökre támaszsza az német fejedelemnél; és sok egyéb dolgokat is tettetett, miért menne oda fel. De csak czigányság volt minden dolga. Mert egyébért akkor semmiért nem ment inkább, mint hogy Erdélyt az német királynak titkon adja s elárulja. Ugyan ő maga tanitotta hozzá az német királyt: „hogy csak — úgy mond — Várad, Kővár, Huszt, Szamos-Újvár tiéd légyen, mindenkor ezekből az várakból megveheted s megbirhatod Erdélyt.“ Ez volt az oka, hogy midőn Husztot Bástának adta volna és Bástát kihivatta volna Erdélyből, ismét Bástától elvette, és várat adott volt néki... Az fejedelmek dolgában

---

fog indittani ellene. Jeremiás vajdát is meg akarta öletni, de Sigmond törekedett érette. Ha pedig Murálios Sigmondot meg nem ölhetné, ez volt az vajda oratiojának scopussa, hogy persvadeálja és ide hozza Erdélybe az vajda kezébe ily okokkal: „hogy Florikát az ő leányát elvegye Sigmond, és Petrásko fiának az molduvai vajdának leányát szerezné, és míg élne, Brassót és Fogarast hagyná kezénél, az többit Sigmondnak viszsza adja. Sigmond emberét minden erősségekbe belé bocsátotta, azután Havasalföldibe viszsza megyen.“ Sigmondon anynyira fogott, hogy el is jött volna, de Hertelius disvadeálta. Szilvási Boldisár és Dávid deák consentiáltak, hogy: tantam occasionem ne negligat, sed sequatur fortunae ductum. Ez alatt híre jöve, hogy Mihály vajda erőssen éget és ben vagyon Molduvában. Muráliost Szucsávában az molduvai vajda úgy fogatta meg, és ugyan fogva vitte el Hutinba; meg is akarta öletni, de Sigmond intercedált érette, és így azután csak fogva tartotta vasban és erőss tömlöczben. Azután Sigmonddal jött bé az utolsó béjövetelekor. Murálios a goroszlói harcz után Szebenben lakik mindig mi velünk.“ Eszterház-gyüjt. 68—69 lap.

ezt kell eszében venni az embernek, hogy mikor egyik fejedelem az másikkal szemtől szembe beszél, nem annyira az publicum felöll való tractálás vagyon közöttök—mint vélekednek az emberek—hanem aliquod privatum vagyon, melyet ők akarnak cselekedni, tudniillik: kit más emberre nem bizhatnak. Mert itt Sigmond midőn Erdélyt elárulá, ő maga által cselekedte, nem más által. Ezen dolgot Kornis Gáspár hogy egy barátjának kijelentette, csak majd le nem vágatta ugyan ottan Prágában. Egyszer is másszor is küldött az török császár vezére (mert az császárnak hire sem volt benne) Báthori Sigmondnak pénzt Toldi Istvántól, még pedig huszonhét ezer aranyat, Aly csausztól tizennégy ezeret, Budai Ferencztől kilencz ezeret; azon kivül egyszer is másszor is egyéb követektől, úgy hogy mindenestől ötvennégy ezerre tölt.... Zatárchi bassát küldötte volt ki Erdélybe az török császár akkor, mikor Báthori Sigmond Opuliába szökött, de onnét hamar viszsza üzettetett. Anno 1598 mikor az Divánban ezt elvégezték volna, Szuhai István és Istvánffi Miklós cancellariusok voltanak ottan Erdélyben. Maximilián herczeget várták bé Erdélyben. Ezen nyár csak az várakozásban elmulék. Augustusban Sigmond haza szökik Opuliából és elidegenitti Erdélyt az némettől. Immár Zatárchi kiindulván, mikor látta volna, hogy Erdély más karban vagyon és az elébbi császárral való hivségre fordult—a mint Sigmond igérte volt, úgy meg nem állapodik az ország—és gondolkozni kezd. Ezen közben, mikor látta volna Báthori Sigmond, hogy Erdélyre közelget Memhed bassa, küldi hozzá Sennyei Pongráczot, Palatics Győrgyöt és Kornis Farkast, kik Lippáig mentenek, és onnat izengettek Zatárchinak: addig szólnak, igírnek, fogadnak, esküsznek, hogy az császár hivségiben megmaradnak, és Zatárchit Várad alá forditják — kiben akkor német volt — és mikor meg nem vehette volna, viszszamégyen Nándor-Fejérvárra. És az egész télen ott lakván, kikeletkor az jancsár agát az fojtókkal küldi oda az császár, intvén levelében: „hogy engedelmeskedjék, semmit az ő parancsolatja ellen ne cselekedjék, az halált elszenvedje.“ Midőn ezen szókat olvasná, kiejtvén kezéből az levelet, azon kezde könyörögni: engedné meg, hadd imádkozzék. Megengedé, azután pedig megfojtatá; minden marháját az császár számára elfoglalák. Ezért nagy emlékezeti vagyon Zatárchi bassának az török előtt; mert — ugy mond — azért

ölték meg, hogy Váradot meg nem vehette..... Encám bék in anno 1598 ment volt valami néppel Káránsebesen túl egy tartományba, melynek Hamos neve vagyon. Ottan az egész föld népe rá támadván, oly igen megverik hadát, hogy ő maga is ott vész a parasztok miatt; az fejét hozák Fejérvárra Báthori Sigmondnak, és az szent György kapujában karóban feltévén, ottan rothada el—hosszú ősz szakálla vala..... Kamuti Farkast ezen módon vitték bé az császárhoz. Az fő vezér másik bassával ketten elöll mentek, Kamuti Farkas utánnok, Kamuti után két főember, és az tolmács — mind szabadon mentenek; hanem mikor az császár ajtajának küszöbén bélépett, két felöll tartották az kezét, a mint szokás. És először távul egy kevéssé megállván, csak hamar mindjárt a császárhoz vitték, és az lábát megcsókolta; azután úgy mint tizenöt ölnyire állván, tolmács által kezdett beszélleni. Az császár akkor az fiát gyászolván, szekfűszín atlaczban volt öltözve. Alsó házban lakik az császár, nem magos házban; kerevet vagyon az házban, két arasznyi magos a földtől; az kereveten feljül egy igen drága szék aranynyal és igen drága kövekkel csillagzik; az kereveten feljül két oszlop nyult fel — veres bársonynyal boritották bé, és mind türkős kövekkel verték bé sürüségesen, kiknél ember sem szebbet, sem nagyobbat nem láthatott; sok lyukból nagy sok helyeken az ház oldalából tiszta vizek folynak; azon viz pedig az törökök italokra való. Ezeknek minden csatornájokat és csöjöket megbocsátották, hogy az viznek zúgása miatt semmi szózat ne hallassék ki, mikor az császár az követekkel beszél. Az többi között kérdette az császár Kamutitól: „hogy ha Erdélyben vagyon é három száz puskásnak való erősség, a kiben ellakhatnék tíz tíz puskás?“ Vagyon — úgy mond Kamuti. Monda ismét az császár: „Nem tulajdonittom Sigmondnak minden cselekedetit ellenem, hanem idejének.“ Végre így szolott: „Az Isten, valami rettenetes halál vagyon, utolsó életem óráján azzal öljön meg, ha megemlékezem vétkéről, csak maradjon meg az hívségben.“ Az császár háza előtt állanak, mikor az császár lábát megcsókolja az követ, mind hátrább hátrább kell mászni; háttal nem szabad fordulni az császárhoz; hat ezer csauz az császár udvarában continue vagyon, minden nyelven való tolmácsok vannak ott. Deák cancellarius fő deák ember, augustiai fi—sok deáki vannak, úgy szintén mint itten az cancellariusnak..... Székesfejérvár alatt anno

1603 az fegyveres erőt — hogy megfutamodtak volt az jancsárok— sokat le akart a bassa vágattatni; végre, hogy ezen büntetést elfordítsák magoktól, ők magok ezt végezték: hogy ez büntetésképpen légyen rajtok, hogy Kaszoniüm az az Kászon nap után, mely az mi kalendáriumunk szerint szent Demeter napja, tizenötöd nappal minden esztendőről esztendőre, mind örökké tovább légyen az hadakozás napja; mert ordine az előtt szent Demeter napig volt. Volt ottan 8,000 jancsár, kiket midőn Haszszon bassa béhivatott volna, nékiek így szollott: „Tinéktek az hatalmas császártól nagy Athnámeleveletek vagyon, mely privilegiumot monda. Ti — úgy mond — olyanok voltatok mindenkor eddig, mint az hatalmas császár fiai, de ti meg nem tartottátok igazán tiszteteket Fejérvár alatt; kevesebb fegyveres előtt megfutamodtatok, noha arra tinéktek fogadásotok vagyon. Azért jancsárok, ezután minden privilegiumotok elvész. Nappal titeket mindenek láttára megfognak és megbüntetnek, megölnek, mely ezelőtt nem volt. Mert mikor valamelyik vétkezett közzületek, estve vagy éjszaka fogták meg; kissebb gyalázatnak okáért fizetésetek alább lészen és semmiben szabadságotok meg nem marad.“ Ezekre az jancsárok azt felelék: nem illendő nagyságos bassa, hogy egynéhány vétkéért mindnyájan büntettessünk; de ha immár így lett az dolog, mind fejenként arra kötjük magunkat, hogy az bécsi királynak minden hadával megütközünk valamikor kivántatik; ha pedig Székes-Fejérvár megvétele rajtunk mult, arra kötjük magunkat, hogy mi végképpen megveszszük, és hogy Kaszonium az az szent Demeter nap után 15 napig minden esztendőben tóvább vetjük az hadakozás napját, úgy, hogy ez napig az császár hadakozásától senki meg ne vonhassa magát. — — — — Nándor-Fejérvárnál szintén az Száva-parton egy temetés vagyon, kőből rakott koporsó, melynek rakása faragott, úgy mint három singnyire vagyon fel a földtől, melyen ez az írás vagyon régi betükkel: Hic jacet Joannes Lónyai, qui obiit quinta feria post festum beatae Mariae virginis, anno 1303. Mind ez óráig az töröktől semmi bántása nem volt, hanem minden bántás nélkül mostan is ott vagyon — — — Császár Gergely hozott volt segítséget Mósesnek, kit küldött volt az szerdárhoz Nándor-Fejérvárra, ki akkor Memhed bassa, görögországi berlerbég volt, az T a r k a v á r b ó l, mely nem meszsze vagyon túl a Dunán—voltak ezeren. Ismét az bodoni, nicapo-

lyi, vuthunturmi békek, mindenestől voltak három ezeren, mind inkább kopiás, igen szép szerrel. — — — — Sub initium februarii Mihály vajda mind Tordát, mind Kolosvárt elpecsételte az arianusoktól az Naprágy Demeter instigálásából; azután az nemesekre méne az prosecutio, kiknek marhájokat confiscálták — scilicet a kik arianusok voltanak — — — — Nándor-Fejérvárnál az hostátban az Duna mellett vagyon két szuszék, hogy csak egyik kielégitené Erdélyt egészen, mert vagyon egyiknek az hoszsza mint két puskalövésnyi föld. Az császár hada szükségire innet visznek, mikor Magyarországra hada vagyon. Ehez hozzá rendeltetett főember vagyon, melyet ők így hivnak Emin, kit az magyarok eminensnek mondanak; igen szép kő szúszékok, kőfedelek vagyon, meg nem járhatja az esső. — — — — Lippát mikor az tömösvári bassa megszállotta volt, Borbély Györgyel scotusok is voltanak ottan; az vitéz kapitány is ott veszett, ki az tallért az ujjával ketté törte, az patkót is ketté szakasztotta—ottan volt az szálláskor. Ezen scotus kapitány felöll mondják, hogy úgy ütötte az lovát agyon az öklével, mindjárt segre dült. — — — — Az goroszlói veszedelem után, mely volt anno 1601. mind az Móses harczáig Bástával, mely volt az következendő esztendőben, Szeben várossa mind ellent tartott, Sigmond birodalmába meg nem adta magát, noha az tatárok közül voltak mind veszélyt tettenek rajtok. Az goroszlói veszedelem után az mely emberek mind marhástól, mind feleségestől oda bé mentenek, sok ideig ki nem bocsátották őket, ott ben tartották. Ez időben az tatárok sok dúlást, égetést tettenek Szeben tartományában. Sigmond fejedelem egész tavaszon Szebenbe jártatta Kolosvári János deákot az kamara-ispánt, ilyen okon: hogy Szeben hódoljan meg Báthori Sigmondhoz; négyszer volt egyedül az kamara-ispán oda ben az szebenieknél, Óvári Istvánnal pedig együtt háromszor volt. Az szebeniek is akarták volna jó móddal az békességet. Egyszer Csáki István oda menvén, Hammersdorfra száll, és a szebeniek közzül is hitre kihiván egynéhány főembert — az többi között az királybiró maga volt — annyira vitték volt az dolgot, hogy megegyeztenek, és bizonyos árticulusban béirták az békesség dolgát. Úgy végezték, hogy a szebeniek Dévára küldjenek; és midőn Sigmond fejedelem megesküszik azokra az articulusokra, tehát Szeben meghódol mindenképpen Sigmondnak. Oly igen bizo-

nyos volt pedig az békesség megszerzés, hogy immár Szebenben főztenek erössen. Bé is mégyen Csáki István az békesség megszerzése után, és szép ajándékot szerzettek mind Sigmond- mind Csákinak. De végre az békesség csak ezen fordult meg: „hogy az havasalföldi bojérok Szebenben lévén, nem akarták hogy Sigmond hivségébe essenek; és így a háboruság ismét felállott.

III.

Az tordai veszedelem.

Maros-Újvárnál volt akkor az Báthori Sigmond népe; maga pedig Fejérvárnál múlatott az bassákkal, mikor Toldi István Maros-Újvártól megindult ezered magával, és mégyen Kolosvár alá hadával a csatára. Akkor Kolosvárban vallónok voltanak az Básta számára. Toldi István megmutatja magát az maga hadával, és viszsza tér azonnal. Ezt megértvén a Básta hajdui, Toldi István ellen indultak. Ezeknek hadnagyok volt Német Balás magyar ember, Csatári János biharvármegyei fi; ezekkel volt Horváth Ábrahám is és több efféle latrok. Hogy Toldi István helyére ment, végezék azt, hogy Tordára üssenek. Voltak az hajduk tizenkét zászlóval, úgy mint ezeren; az sóakna felöll ereszkedének le Tordára — Torda pedig akkor az Básta hivségében volt, és levelet is adott nekik, hogy minden bántás nélkül otthon lakjanak. Bémennek Tordára, s valahol valakit tanálnak, házról házra mind levágják; de sokan ezelőtt az templomban takarodtanak volt — az templomot pedig megerősítették ímigy amugy — és oda bészorult volt az városnak nagyobb része feleségestől, marhástól. Reá ütének az templomra az hajduk. A tordaiak bizván Básta levelének, először nem mernek hozzájok lőni és ellenök támadni; hanem kérik, lennének békével, mert az német király és Básta hivei volnának; az Básta levelit mutatják nekik, és ki is adták volt nekik, de mind semminek tartották. Básta akaratjából vágták le az tordaiakat — a mint azután megértettük — ez okon: hogy az Toldi István oda felé való menetelit nem adták volt értésére Bástának. De az tordaiak azzal mentették magokat, hogy nem hogy Désre küldhettek volna akkor, de csak az városból

sem mehettek ki az tatár, hajdu, török miatt. Azonközben két avagy három felöll is ostromolni kezdették az templomot. De főképpen az templom kerittésén hátul volt egy oly kapu, kit béraktanak volt; de az hajduság béontván, oly nagy dühösséggel, mint széjjel*) cselekedtenek, hogy a férfiakat—öreg emberekkel, ifjakkal—háromszázot és huszanhatot vagdalnak le. Az város bírája Csipkés György volt, egy öreg vén ember; ezt is a többi között ugyan ottan levágják, sokan kiszaladnak, kit imitt kit amott vágtanak le. Az város azonkivül és az szőlőhegy is azután merő dög volt az sok test miatt; az aszszonyembereket, gyermekeket egy udvarban rekesztették volt, hogy azokat elvigyék velek. Ezt Sigmond a táborban megértvén, küldi generalis Csáki Istvánt egynéhány század magával, kik az tordaiakra vigyázzanak, hogy valami veszedelem ne essék rajtok; megyen elöll egy zászlóval, úgy mint huszonötöd magával. Szindi János megmutatja magát. Itt az hajduk azt gondolták, hogy az ellenség rajtok vagyon; nagyon sietnek, úgy, hogy az préda marhát is ottan hagyták, és az aszszony ember elvitelét is elhagyták. És így dobot ütnek, zászlót emelvén elmennek Tordáról. És így ennyi sok keresztény embernek vére hiában így ontatott ki Sigmond elárulása és több nagy uraknak gondviseletlensége miatt. Nem csak Tordán penigh, hanem az országban másutt is történt ezen vakmerő gyilkosság az oláh, rácz és az magyarországi ebek által. Ida — egy falunak neve — Beszterczéhez két mélyföld, vitéz Bornemisza János faluja volt. Mikor Básta Beszterczе megadásától viszsza tért volna, circa initium martii, reá küld a falura Básta: magyarokat, oláhokat, ráczokat és egyéb efféle ebeket; oly nagy vérontást tettek az megnyomorodott, ártatlan, fegyvertelen községen, hogy csak egy udvaron, kiket feleségestől, gyermekestől levágtak, több volt négyszáz testnél; mert az vidékből az nép mind abba az faluba futottak volt, remélvén azt, hogy Básta oltalmában megmaradhatnak. Mert azon faluk mind az Básta hivségében voltanak. De így sem Istennel, sem emberrel nem gondoltak semmit; mindent cselekedtenek valamit akartak—semmi tilalma Bástától nem volt, mert Básta minden népinek segitséget**) adott mindenütt, hogy az német király hada mind efféle tolvajból áll és gyilkosból, kit az mostani veszedelmes időben inkább

*) ?. **) Talán: mentséget; így a mint van, e szöveg érthetlen.

tudnuk, mintsem akarnók. Továbbat, a kik Tordát úgy vesztették, azok mind magyar hajduk voltanak; de nagyobb része mind amaz Körös, Maros melyéki féle magyar vala, kik, minthogy a török birtokában vagynak, nagyobb része mind török és tatár természetüek, kiknek sem papjok, sem Istenek nincsen —vérszopásban nőttek vala fel ezek inkább mint az tatár, keresztül-kasul van bennek az megrögzött rosz természet. Azért bizonyosan mondhatjuk, hogy sem oláh, sem rácz, sem német, sem valon, sem pedig tót, oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz korcsos magyarok, kikben nem volt semmi irgalmasság; mert az gyermekeket egymásra hányták az kardra; az újonnan eltemettetett aszszony embert felhányták Springen, az Keserü János falujában Fejérvármegyében; — — — — — és az ebekkel étették meg. *) Oly nemes ember, urak, fejedelmek temetése ez egész országban nem volt, valahol ők voltanak, melyet fel nem bontottanak; és az testeket kihányván, még az rothadt posztó vagy gyólcs darabokat is elvitték és kótyavetyére hányták. Mikor az három bassa Sigmondot az goroszlói clades után Erdélybe béhozták volna, és Fejérváron látták volna az öreg templomban az kihányt testeket és az felbontott koporsók köveit, széljel az templomban az sok egyéb pusztittásokat: papirosoknak, könyveknek, régi jó leveleknek, káptalanban való könyveknek szaggattatását **), eliszonyodván, és el-

---

*) Ez és hasonló helyek szinte teljes bizonyosságba állitják előttem azt, hogy az Enyedi Pál Énekéből czím alatt általam közlött történelmi töredék az „**Enyedi Pál Énekei**“ collectiv nevet viselő Eszterházy-gyüjteménynek egy harmadik által eszközlött vázolatos kivonata.

**) Hogy ezen pusztitásról némi fogalma legyen az olvasónak, ide igtatok egy 1604-beli kérvényt, melyet a fejérvári káptalan felügyelői az akkori ország-rendekhez intéztek. Íme maga a kérvény:

Anno 1604. die 3. februarii.

Supplicatio Capituli Albensis, ad Status et Ordines Regni Tranniae, in Comitiis generalibus Claudiopoli congregatis, etc.

Magnifici, Grosi, Egregii Dni, nobis observandissimi!

A fejérvári káptalan supplicál kegyelmeteknek, hogy kegyelmeteknek lenne valami gondja arra az helyre. Ez elmult romlásokban is nagyobb részére a gondviseletlenség miá lött abban a káptalanban való sok drága leveleknek fogyatkozása. Tudja kegyelmetek, hogy az az országnak egyik tárháza, és talán legdrágább a káptalanban való le-

álmélkodván rajta: „Ezek — úgy mond — keresztények? Ez é az ő kereszténységek? Ilyen é az ti isteni tiszteletetek? Mi nállunk — úgy mond — Székesfejérváron, azután miolta Szulimán császár azt a várost megmentette és megvette, nem ilyen apró temetések voltanak, de az királyok temetések és koporsójok — minden bántás nélkül maradtak. Mikor mi Budát, Esztergomot és Pestet megvettük, valami levelet ottan tanáltunk, egy tenyérnyi papiros is el nem veszett benne, mind azonképpen helyén vagyon, valamint az keresztények hagyták." Ebben az törökök igazat mondottak; mert ez esztendőben, hogy Székesfejérvárat és Esztergomot megvették az németek, mind szintén azonképpen helyen tanálták az könyveket, leveleket — valamint hatvan esztendővel mivelték, mint helyben hagyták őket. És most is Budán, az Mátyás király bibliothécája szintén úgy helyen vagyon*) mint az előtt, semmi tékozlás nem esett benne, hanem őröket rendeltek hozzá; van a ki bánik vélle és gya-

velek. Úgy vagyon hogy sok kár lött benne, sok ide s tova való tékozlás, de mégis annyi levél vagyon ott, hogy három szekeret bőségesen megrakhatnának vele. Mind ott vesz a földön, ott rothad a torony megégése után az essö sok nedvessége miá. Könnyü költséggel a toronynak az első részét, a bolt felett, meghéjazhatnák. S ám a kis-selyki dézmának minden bő hasznát azért veszik fel a pap uraim, hogy valami részét a templom épületire forditanák. A koporsókat valamind felhányták: lovakat-mit kötöttek belé, ez ideig mind úgy áll. A fejedelem testének koporsója nyitva áll. A templom ajtaját csak tövissel sem verték bé mind ez óráig is. A mi magunk költségén sokszor ajtaját a segestyének bécsináltattuk, törtön-törik fel, hordtan-hordják a leveleket miérthogy a templomnak nincsen ajtaja. Szent István király idejétől fogva való sok királyoknak és az egész országnak titoklevelei ott hevernek. Nagy bün, nagy vétek, ily siketséggel ez becsülhetetlen kárt elhallgatni. Az elmult fejérvári gyülésben is szólottunk vala kegyelmeteknek ezen dolog felöll, de semmi gondja nem lőn senkinek reá. Ezelőtt is sokszor, de az elmult esztendőben főképpen nagy iszonyu kár lőn az káptalanban; mert kinek kinek az ő maga hasznára lévén gondja, a közönséges jó senkinek eszébe nem juta. Azok a levelek a mi romlott nemzetségünknek mind Erdélyben mind M. orczágban oly fő és drága emlékezetre méltó kincse volna, melyet kevés szóval meg nem mondhatni. Az istenért kérjük kegyelmeteket, legyen gondja kegyelmeteknek reá. Nem annyira a mi hasznunkért, mint a közönséges jóért kérjük kegyelmeteket. Nincsen nékünk módunk ben-

*) Vajha úgy lett volna!

korta tisztitja a portól és sepri őket. Nem igaz, a mit az németek irtanak az bibliotheca felöll, hogy Szulimán császár megégette volna és mind elveszett volna. — — —

Mikor Básta Újvárból kiszaladott volna Móses béjövetelekor, és Kolosvárra jött volna, és onnan is kiindult volna Szakmár felé, azon tájban hoznak Mósestől egy levelet, melyen hét pecsét volt rajta, ezek közül három veres, négy pedig zöld. Azon nemesek, kik akkor Gyaluban voltanak, ezen levelet fel nem merik szakasztani. Volt pedig Szentpáli János Kolosvármegye ispánja és Gyereöffi János az másik ispán Kolosvármegyében. Azon levelet mindjárt küldik Básta után ugyan úgy felszakasztatlan Nagylaki Jakabtól, ugyan azon nemes vármegye főszolgabirájától; és magok is az nemesek szép levelet irtak Bástának, hogy az tatár(?) Gyaluban szorultanak; kérik ő nagyságát, adjon valami informatiot, mihez kelles-

---

ne, hogy derék ellenség ellen oltalmazhassuk és takargathassuk, mert elfogyatkoztunk. Vagyon három esztendeje, hogy egy pénz hasznát sem vöttük az elébbi fejedelmektől rendelt fizetésünknek. Az elmult időkben történt veszedelmekben nem ilyen gondviselés volt efféle drága marhára mint mostan. Budából, Bécsből, Székesfejérvárból, Esztergomból Nagyszombatba takaritották volt efféle leveleket, melyekben most is az egész M. orgnak igazsága áll. Orodból és Chanádból, ide Fejérvárra hozták volt a veszedem előtt az ország leveleit; mostan penigh senkinek annyi gondja sem lőn reá, hogy csak mélyföldig az ellenség előtt valami részét elvitethették volna, noha sokat törekedtünk azoknál, kiknek Fejérváratt erre gondjoknak kellett volna lenni. Ez okáért ott hagyják veszni közakarattal a mi eleinknek és maradékainknak ily becsülhetetlen kincsét. Leszen oly idő, s talán el is jött, mikor megérezzük a mi siketségünknek effectussát: forogjanak csak elő a törvények, és az öszvekeveredett jószágoknak igassági, melyeknek kárát és fogyatkozását kegyelmetek és kegyelmetek maradéki kezdenék megérezni. Mi isten előtt és kegyelmetek előtt protestálunk, hogy szívünk szerént minden igyekezettel akartuk oltalmazni és takargatni, de minekünk értekünk nem volt hozzá, mert sok időtől fogva semmi fizetésünk meg nem jár. Azért mi sem most, sem ezután okai ne legyünk ez iszonyu kárvallásnak.

Így akaránk kegyelmeteknek írni, hogy nyilvább megértse kegyelmetek a dolgot.... Legyen isten kegyelmetekkel.

Eredetijéből, a k. fejérvári könyvtárból.

sék magokat tartaniok, mert sem éléssel, sem hadi szerszámmal nem oly teljes az a hely, hogy sokáig ottan maradhassanak, és sok egyéb szókkal kérik. Nagylaki Jakab az Meszesen eléri Bástát, és az levelet kezében adván, nekik elolvassa mind a kettőt, és semmit egyebet nem felel reá, hanem: bene, mert mindenre a válasz csak az vala. Viszsza mehetnek — úgy mond.

IV.

A goroszlói ütközet.

Mikor Goroszlónál Báthori Sigmondot Básta megverte volna, Molduvába szalada, Csáki István az ő várában Fogarasban, Székely Móses pedig Fejérvárra vette az útat, a hol Básta szinte egy hétig múlatott népivel; várta szüntelenül a császártól, a victoriát hogy prosequálná Erdélyben. És így Brassóban lévén Bogáthi Miklóssal egyetemben, és Móses is Fejérvárról Sigmondhoz méne; Borbély György Dévában szorula bé, mely várat azelőtt Sigmond adott néki. Borbély György, mikor Fejérváron volnának és a Básta béjövésére vigyáznának, az város népit nem hagyák el vinni; mindenütt elállották az útat darabontokkal és az Maroson való hídat is Váradjánál ily szinséggel: „hogy ők is megvárják az ellenséget városul Fejérváron; az okért sehová ne menjenek — megparancsolák.“ Mikor ily szóval tartanák az város népit, és minden híreket titkolnák, azonközben észrevették az hajduk közelgetéseket. Egy szombaton kirándulának az várból minden szolgáikkal, és az fejérvári ennyi sok lelket így ejték az ellenség torkába. Ez volt ám oka az fejérváriak romlásának. Azon hitetlen két árulók csalárdságok miatt, én is egynéhány fejérvári emberekkel az Maroson éjszaka által gázolván, Szebenbe menék s úgy maradtam meg, a mint maradhattam: mindennémü marháim Fejérváron maradtanak és ott veszvén nagy sok írásaimmal, drága könyveimmel egyetemben.*) Sigmond Brassóban lévén, az ott lakosok nagy

*) E körülmény is krónistánk Gyulafejérváron lakását s Enyedi Pállal s az elbeszélt eseményekkel egykoruságát söt tán személyazonságát mutatja.

sok segitséggel valának néki—mind pénz, mind pedig nép segitséggel; és minthogy annyi pénzt nem adhatának, a mennyi szükséges lehetett volna, ezüstös marhákat is adtanak; és az mi Sigmondnak és Csákinak maradott volna is, afféle ezüstből mind tallérokat vertenek, mely talléron ez az írás volt: Deo Optimo Maximo Vindici.

Azonközben Básta béjött Erdélybe minden hadával; az ráczságot, hajdukat, magyarországi ebeket széljel bocsátja az országban; kik széljel el is terjedvén, az szegény népet mindenütt felkereste̍k; oly iszonyu kegyetlenségeket, öléseket, kínzásokat, égetéseket cselekedtek, melyhez hasonlót soha semmi időben ember nem látott s nem is hallott. Básta Tordánál megszállott, Mihály vajdát egy vasárnap megöleti, mense augusto. Az kolosváriak Bástához küldötték volt ki az tanácsból Ötves Andrást és Szőrös Mátyást, kiktől Básta azt kérdezte: Vultisne justitiam vel gratiam? Az kolosváriak gratiam cupiverunt. És így adót vetett reájok, először száz ezer forintot, azután hetven ezeret, végre csak ötven ezeret. Azután ő maga lassan-lassan táborával eljövén, Bornemisza Boldisárt Szebenbe elöll küldé; a hun sok nemes emberek voltanak, az ellenség előtt oda bé szorulván. Ottan Bornemisza öszsze gyüjtötte és nagy oratioval arra intette őket: „Hogy az római császárnak engedelmesek és hívek legyenek, ha elveszni nem akarnak; noha sokat vétettenek, de az császár kegyelmébe veszen benneteket és Básta is törekedő leszen értetek, nem is leszen semmi veszedelmetek; s így ha újonnan hittel kötelezitek az császárhoz magatokat, igen jól fog lenni dolgotok, és minden bántás nélkül megmaradtok. Söt Báthori Sigmondnak is közönséges akaratból irjanak, hogy ő is térjen az igaz útra, melyen azelött való esztendőben elindult volt és adja magát az római császár hívségére. Ha ezt cselekszi, minden kegyelmességgel fog lenni hozzá, és ezen országot a császár Sigmondnak kezéhez bocsátja, főképpen valami az Meszesen ide bé vagyon, mindeneket neki ad. Az török segitségében ne vesse semmi reménységét, se ne bízzék azokhoz; az töröknek immáron ez esztendőben ideje nincsen a segitség küldésre, és a török birodalomban is nagy motus támadott az fekete deák miatt, (akkor kezdett vala Erdélyben hiresedni). Ezen országban való ennyi sok vérontást, égetést, pusztittást Sigmond az maga enge-

delmességével leszállithat és eltávoztathat." Ilyen sok és bő beszéddel arra veszi Bornemisza az nemességet, hogy közönségesen írjanak Sigmondnak Brassóba ezek felöll. Írnak bőségesen: „hogy ne veszeszsze ő magát, sem az több nemességet, sem pedig az országot; hanem mentől hamarább lehet, térjen az császár kegyelmességéhez, és fogja Básta által az békesség dolgát az római császárral." A levél elvitelére választják Tordai János deákot, az kamara-ispánt és száz ház jobbágyot igírnek neki, csak jól viselje magát s híven járjon az dologban, és mentől hamarább lehet Sigmondtól választ hozzon. Elmégyen az kamara-ispán és Sigmondnak megviszi az levelet. Sigmond gondolkodik magában ez dolog felöll, és arra tér maga is, hogy Básta által kedvét keresse az császárnak és jó conditiokkal megegyezzék az némettel. Mikor az kamara-ispánt viszsza késértette volna és elbocsátotta volna Sigmond: Székely Móses ezt megértvén, hogy Sigmond ismét az némethez akarja kötni az csépet, szállására béhivatja az kamara-ispánt. Ottan egynéhány szolgáit Móses előállitván, kezdi a kamara-ispánt szidni s nógatni: „hogy a mely követségben elindult, csalárd és álnok követség volna, nem az hazának javára, hanem veszedelmére abban el ne indulna; lelkére és Istenére esküvék, hogy mindjárt avagy ott az házban levágatja, vagy az úton is az ebeknek vágatná le, ha megértené, hogy a városból kiindult." A kamara-ispán midőn látta volna Móses haragját: „Én — úgy mond — noha az városból az fejedelem akaratjából megyek vala viszsza Szebenbe, de ha ellened vagyon, én nem megyek; csak ti állhassatok meg ketten ezen a fejedelemmel." Így az kamara-ispánt megtartóztatta, nem ment viszsza Szebenbe, és mind addig nem hoza semmi választ a németnek, valameddig Sigmond azután sok oláh és lengyel haddal Brassó felöll — és Temesvárról is egy néhány bassák érkezvén — béjövének az országba, Sigmondot is béhozák. Voltanak pedig ez időben Szebenben nemes emberek: Keserü János, Boronkai János, Muralti*) János és Toroczkai Gáspár, és sok városbeli polgár emberek Tordáról, Enyedről, Marosvásárhelyről, Fejérvárról, és több egyéb helyekről. Ez Móses dolgát Sigmond mikor megértette volna,

*) Ez a Muralti és fenemlitett Muralios János valószinüleg azonegy történeti személyiség.

izent: miért cselekedte volna, hogy az kamara-ispánt az ő követségével nem bocsátotta volna el? Móses nagy bátorsággal megizeni Sigmondnak: „hogy ilyen nagy dolgot, mely hazának és az országnak megmaradásában áll, nem illendő, hogy alattomban való tanácslással és izenetekkel igazitsa ő felsége; hanem az ország gyűléséből és az közönséges tanácsból kelletik véghez menni ennek. Vagyon pedig ő felségének abban jó módja, mi módon az ellenséget kiverhesse és az országot kezéhez vehesse.“ Sigmond nem akarván, hogy ezen tanács kitudódjék, ő is elhallgatta és elmúlatta, és az Móses vakmerőségét is magában elrejti. Ez idő alatt Sigmond is így gondolkodik maga felöll: hogy könnyebben véghez mehet és jobb conditiokkal az némettel való békesség, ha látja Básta, hogy amara pax tractabitur. Így az török segitség Budai Ferencz sollicitálásából Molduvából, és az székelység, és mindenünnen nagy sok segitség öszszegyülvén, Sigmond megindul Brassóból. Básta ezt megértvén, mikor Szebentől Fogaras alá indult volna, az Olt vizétől viszsza tér, két ágyut ott hagyván a sárban, hogy viszsza nem vontathatta, melyet azután Fogarasba vitetett az fogarasi kapitány. És mihelyt Básta Sigmond jövetelét értette, Nyárádtőnél kifelé tart s nem igen meszsze Vásárhelytől megszáll táborával, és ott múlatott mindaddig, míg Sigmond alájöve az török haddal. Ezen Sigmond alattomban való czigányságát minden jól értette, Csáki István is, és csak ketten forgatták az dolgot, másokat kirekesztvén az alattomban való tanácsból. Mikor azért kimenne Móses a városba az házból, Csáki István is megszollitja: „Híven kellene—úgymond— uradat, fejedelmedet szolgálnod.“ Mondá Móses: „Híven szolgáltam minden életemben, de az én hív szolgálatomnak ez a jutalma; de a mi most rajtam, holnap te rajtad történhetik.“ És így kimenvén az házból, egy szoros kéményes házba viszik, és őrizőt adnak oda, meghagyván Sigmond, hogy ha valamit ellene valót beszél, mindjárt levágják. Annakutánna Fejérvárra küldé Mósest Sigmond; azután Csáki István Fogarasba viteté, a hun mindaddig fogságban volt, míg a törökök és tatárok Sigmond kibocsáttatásából ki nem menének az országból. Azután circa mensem aprilem, anno 1602 elbocsátották az fogságból és Csáki Istvánnal együtt generalisságot viseltenek. Végre mense julio, mikor ezen sok álnok tractálás, Sigmod és Csáki árultatási, kijelentetnének, Móses nem akarván,

hogy Básta béjöjön az országba, Fejérvárnál megvíva vélle, és megveretvén Móses, Törökországba ménc bé. És más esztendőben 1603 török, tatár haddal Erdélybe jövén és Bástát kitolván az országból, Brassónál megverték. És így nem akará Isten, hogy Erdélyről táguljon a sok veszedelem. Az Móses fogságának egyéb oka volt ez is, hogy Móses Bogáti Jánost, az Bogáti András fiát, Vásárhelynél levágatta volt ezen okért: hogy az szegény székelyeket Básta mellé akarta volna vinni; és fia megöléséért Bogáti András Sigmond fejedelemnek sirva panaszolt volt, mely miatt azután Mósest megfogatta.

Az mely anglus követet Eduardus Barthonus Constantinápolyba az angliai királyné aszszony*) küldött volt Erdélyben Báthori Sigmondhoz in anno 1596, meghala Fejérváron; annak a követnek Martinus volt a neve. Ezt titkon szövétneknél vitték bé estve késön Sigmondhoz és úgy adott audentiát neki. Miben járt legyen az anglus követ, nem véljük egyébre, hanem hogy a török császár hagyta volna meg az Anglusnak, hogy emberét küldje ide bé Sigmondhoz, hogy dehortálja Sigmondot az német barátságától.

— Sennyei Pongráczot azért fogatták meg Kornis Gáspárral, és a többivel együtt, hogy mikor Báthori András Sennyeit a székelyek fő kapitányának tette volna, Kendi Sándor egynéhány fő nemes emberek előtt így szollott: „Ím látom — úgy mond — nincs más mód benne, az elveszett útra viszsza kell indulnom, és más bolond ember nyomdékát kelletik követnem.“ Megjövén Sennyei az Cardinálhoz, ezen hírt és esküvést hozá a Cardinálnak, hogy minden módon Mihály megesküdött: „hogy arra jusson dolga, hogy az felesége testét egye meg és az fia vérit igya reá, ha ő ártani igyekezik Erdélynek és ha reá jő Erdélyre.“ Kétség volt azután Sennyeihez az uraktól, hogy tudta a Mihály vajda igyekezetit, de eltitkolta Andrástól. Sennyei úgy mentette magát, hogy ő hiténél nem vehet egyebet rajta, mert esküvésinek ő is hitt, et nil cogitaverat, hogy Mihály hiti ellen valamit cselekedjék.

---

*) Talán: nevében. Így a mint van, a szöveg érthetlen.

V.

Anno 1602, 7-a julii.

Mikor Báthori Sigmond elárulta volna Erdélyt az Móses harcza után Fejérvárnál, negyed nap Déváról Bástához jöve szabad akaratja szerént Szász-Sebeshez. És mikoron egynéhány nap múlatott volna, Bástával együtt az alattomban való végezés szerént kiindula Erdélyből a néki rendeltetett helyre Csehországba.*) Hogy pedig ez idő alatt valamit ne indithasson, ada melléje Básta, hogy elkésérjék, két zászlóalja vallonokat, úgy mint két száz lovasokat; ezeknek hadnagyok volt, egyik zászlónak Matthias Wachtentuch, az másiknak Franciscus Bezerczek. Kassáig kisérik; ottan az Generalis Commendans száz fegyverest adott ismét melléje, ezek kisérék Rosenbergig. Ott az Vágon alá indult Sigmond gerendákon, melyeket az vizen vittek alá, az németek pedig viszsza térének Kassára. Itt az maga szolgáival, magyarokkal és olaszokkal elindulván, Sigmond az Vágon alá ment egyenes úton; hanem imide-amoda térvén urakhoz és urakat látni, így mulatta az időt. Az magyar erdélyi nemesek közül ezek voltanak vélle: Bogáti Miklós, Szilvási Boldisár, Kamuti Balás, Vass Ferencz; az inasak közül ezek: Makai István, Kornis Mihály, Cserényi Farkas, Tordai Márton, és egy író deákja Pécsi Sigmond. Az olaszok közül ezek voltanak: Mezentius egy chirurgus, Nicolo egy musikus, Oliverius egy olasz.... Történik azután ilyen dolog. Mikor Trencsinnél megszállottak volna: Szilvási Boldisár, Bogáti Miklós és Vass Ferencz, magok között kezdének szollani Sigmond felőll és az országnak ve-

---

*) Mily különböző eszközöket használtak az ingatag lelkü fejedelemnek teljes önállástalanságra törpitése végett, szolgáljon bizonyitékul egy 1597-eli Prágában költ cseh kézirat, melyben Sigmond hizelgően festett arczképe fölébe e jelszó iratott. Scio cui credidi! A kép alá pedig ím e különösen hangzó versek:

Magnus es, ingenti cum Marte tot agmina fundis
   Barbara, et aequata est tunc tua fama polo;
At major dum te superas, tuaque omnia tecum
   Sacrati subdis Caesaris Imperio;
Maximus, et vere surges virtutibus olim,
   Et tua perpetuus facta loquetur honos.

szedelméről, és ugyan megszidják magok között egyik is másik is. Ezt midőn hallotta volna Kornis Mihály — egy ifjacska — kit ugyan megesketett volt, hogy valamit ő felölle hall, mindent megmondjon neki, ezt is megmondá Sigmondnak. Ezen Sigmond megharagszik és Kamuti Balást arra kezdi kényszeritteni, hogy Szilvásit, Bogátit és Vass Ferenczet levágja. Kamuti erre azt felelé: „hogy mindenekben kész szolgája ő felségének, (mert ottan is ezen titulussal nevezik) de efféle gyilkosságban nem szolgálhat sok okokért. Ezért is, hogy azokban kettő néki vérszerént való attyafia; más az, hogy útitársa mindenik; harmadik, azt nem érdemlik ő tudtára, hogy levágattatnának. Így Sigmond látván, hogy igyekezeti nem mehet véghez, eltitkolja magában minden haragját, és így feljutának Csehországba. És megszállának Lubokoviczon és ottan voltanak addig, míg az császár Sigmondnak az elrendelt hely felöll izenne valamit. Itten mikor volnának, az császár küldi hozzá Gallhoppelt, ki tisztességesen gazdálkodjék neki. Azután küldi Carolus Magnust; azután a császár musikusi is kijöttek hozzája. Végre adják néki a hol lakjék Lubokovicz várát, melyben most is lakik, és ennél többet semmit sem bir. Ott lévén Sigmond, az drága kövekkel kereskedő egy gazdag fő olaszt kihivat Prágából, és minden drága kövét megmutatván néki, ugymint negyven ezer forintokat érő drága követ, melyből ő néki kalapos-süvegre való pártát csinályon. Amaz a köveket elvitte és meg is csinálta.....

VI.

Lúgos megvétele anno 1603, 11-k aprilis.

Húszár Péter, lúgosi bán, kilencz vagy tized magával lévén az Lúgos belső várában, mikor Móses Bektes bassával oda két mélyföldre táborba szállott: az bán soha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hítta az külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az elölljáró Nagy Alberttel és Aly csauszszal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták mind, hogy megegyeztenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt a város ezelött való éj-

jel expediálta volt titkon Móseshez, kit az bán nem tudott.... Végre kérni kezdék a bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rút szitkokkal illették. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkel együtt néki rohana a belső kastélynak: az ajtaját bévágák, másfelöll meghágják. Az fő porkolábot Szentmiklósi Györgyöt az béhágás közben levágák; egynéhányan sebet is kaptanak. Az bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték; Móses igyekezett azon, hogy meg ne haljon; de az tatárok semmiképpen nem engedték—azt mondották, hogy viszsza mennek, ha ezt az első vitéz embert le nem vágatja, mert ez ő hadakozásoknak első szerencséje.

VII.

Litterae Stephani Bocskai ad Transsilvanienses, quibus hortatur eos, ut se ad ipsius fidelitatem conferant.

Magnifico, Generosis, Egregiis et Nobilibus Comiti, Vice Comitibus, Judicibus et Universitati Nobilium Comitatus Kolos, fidelibus nobis sincere dilectis. Stephanus Bocskai divina miseratione Transsilvaniae Princeps, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Magnifici, generosi, egregii et nobiles fideles nobis sincere dilecti, salutem et favorem!

Hogy mind annyi ideig meg nem taláItuk kegyelmeteket sem levelünk által, sem pedig embereink által, annak igen sok okai voltanak; de főbb két oka volt: egyik, minthogy romlott állapotját tudtuk Erdélynek. Mint édes hazánkhoz — mely minket nevelt és tartott és kinek sok javait vettük—meg akartuk mutatni háládatosságunkat, hogy a míg itten kün dolgainkat végezhetjük, addig ottan sem pártokat, sem egyéb hadi rendeket nem akartunk támasztani, hogy azzal is az ország nagyobban ne pusztuljon, minthogy az ott ben való segítségre szükségünk sem volt. Más az, hogy a mely hada az német császárnak Básta Györgygyel reánk jött vala, noha hirtelen míg hamar öszvegyültünk, az szerencse — a mint az

vitézlő dolgokban szokott esni — sokképpen változott, de az szent Istennek neve dicsértessek! dolgunknak úgy mutatja állapotját, hogy Kassa aloll sok kárral és szégyenvallással elkergetvén őket, mostan is üzőben lévén, minden nap sok károkkal kisérjük őket, kezünkben maradván minden erősségek, várak és városok, és velünk lévén mind az urak, mind vármegyék és minden rendek. Most immár Istennek kegyelmességéből dolgunknak jól végbemenetelét látván, és mindeneket itten jó móddal és állapottal hagyván, oda kegyelmetek közibe — mint hazánkba — akarunk indulni, hogy azt is kezünkbe vegyük: minthogy az hatalmas és győzhetetlen császárnak botját, zászlóját mind Erdélyről, mind Magyarországról immár elvöttük. Tudván azért, kegyelmetek mi töllünk nem lesznek idegenek, kiért az nagyságos vezérlő bassának intő levelét is küldöttük. Intjük azért szeretettel kegyelmeteket, hogy valahol minket értenek lenni, bizonyos fő emberi által, minden haladék nélkül látogassanak meg, kik által az kegyelmetek akaratjáról és hívségekről legyünk hihetőképpen bizonyossá, s hogy tudhassuk magunkat mihez tartani. És ha lehet, a sok hadaknak innen való bévitelére okot ne adjanak kegyelmetek, kivel az ország annál is inkább pusztuljon; mert — Istennek legyen hálá — hadunk annyi vagyon, hogy ha az német császárnak alsó és felső magyarországi hadai ellen elégséges volt, nem itéljük, hogy ben is oly ellenségünk támadjon, kinek ellene Isten segedelméből elégségesek nem lennénk; késedelem pedig az dologban nem kivántatik sok idő, mert ha hadainkat innet meginditjuk, nehéz őket az útban elhagyni, melyben mi ahozképest viseljük magunkat, a mint az kegyelmetek hűségeket tapasztalni fogjuk; és semmi romlásnak okai nem lészünk, hogyha oly haddal kényszerittetünk kegyelmetek közébe menni, mely nagyobb pusztittásokra lészen és károkra. Ha pedig valami úton módon, (kit nem reméllünk), ugyan engedetleneknek ismérjük kegyelmeteket hozzánk lenni, egyfelöll az molduvai vajda minden erejével — kinek erős parancsolatja vagyon a császártól arra; másfelöll az tömösvári bassa az dunamelléki törökkel — kit ugyanazon véggel hagytunk el magunk mellől mostanában; harmadik felöll mi magunk minden időváltozás nélkül, sem télnek, sem tavasznak ideit nem nézvén, mindjárást menten-megyünk kegyelmetekre; és protestálunk mostan mind az egész világnak előtte és kegyelmetek előtt is,

hogy mi okai ne legyünk az kegyelmetek romlásának. Elhigyék azt kegyelmetek, hogy semmiképpen egyéb immár ebben nem lehet, hogy a mit meginditottunk, azt Isten kegyelmességéből véghez is kell vinnünk. Ha pedig az kegyelmetek engedelmes hívségét tapasztalni fogjuk hozzánk, édes attyok akarunk lenni, és minden régi szabadságának nem csak megtartója, hanem öregbitője és oltalmazója igyekezünk lenni. Mely dolog felöll, hogy magatok közzül való fő emberek által, hogy minket voltaképpen tudósitsatok, azt kívánjuk minden haladék nélkül. Bene valeant. Datum in castris nostris ad Miszle positis, 12-a septembris, anno Domini millesimo sexcentesimo quarto. Stephanus Bocskai.

Ezen levelet küldötte Bocskai fejedelem egy paraszt embertől, erős hittel megesketvén, hogy Erdélybe béviszi; mely paraszt ember hozá Gyaluba, s ott lévén akkor Gyereőffi János, az körül való nemességet egybe gyüjti és az levelet nékiek megmutatá. Tanácskozni kezdének, mit kellenék cselekedniek, hogy az commissariusoknak küldjék Szebenbe—Hoffman Györgynek és Carolus Inhoffnak. Így egy embert fogadván, Szebenbe küldötték, és kérték, hogy értvén az Bocskai fenyegetését, viseljenek gondot reájok.

VIII.

Secundariae litterae Stephani Bocskai ad Comitatus Kolos Nobiles, hujus tenoris erant.

Második írásunk ez kegyelmeteknek. Mind ez ideig is írásunkra választ nem tettek. Nem tudjuk, ha megadták é írásunkat, vagy nem? Vagy ugyan vakmerőségre veti kegyelmetek magát. Mi itt immár Isten kegyelmességéből minden dolgainkban véget értünk, és azon vagyunk, mentől hamarább bémehessünk. Azért ha ezen keménységben megmaradnak mégis kegyelmetek, Istent hívjuk bizonyságul, hogy semmit azonban, a mit kegyelmetekre következni reménylünk, nekünk méltán és Isten szerént nem tulajdonithatják; holott minden munkánk és fáradságunk szegény nemzetségünknek és hazánknak megmaradásánál egyébre nem néz. Szakmárt is az jó

Isten, ez jelen*) holnapnak 16-dik napján, kezünkbe adta, és azzal együtt az Duna mellett az elmult holnapban 15 nevezetes házat. Mi noha hadbeli népünknek fizetését megadtuk, mindazonáltal ottan nem viselhetjük mindenkor, a hun szinte kivánjuk, kiváltképpen távol létünkben; romlására — látja Isten — kegyelmeteknek nem igyekezünk. Jól meglássátok, mit cselekesztek. Tartsa meg Isten kegyelmeteket. Datum Cassoviae. etc.

IX.

Magnifico domino Joanni Imreffi, serenissimi quondam Principis consiliario, domino et amico observandissimo.

Magnifice Domine et Amice confidentissime! Obsequiorum, servitiorumque meorum commendationem. Istentől minden jókat kegyelmednek megadni kivánok. Sok hírek után indultam, hogy kegyelmednek írjak. Tudom más baráti is kegyelmednek ezen dolgot már bőven megírták, vagy pedig izentenek. Gondolja meg kegyelmed, semmi Isten híre nélkül nem eshetik.És ha a kegyelmed mostani sokfelé való elméje törődésivel nem fog egyezni az Istennek végzése, (kinek soha senki ellene nem állhat) mi következhetik? Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem. Bizony akarnám, ha eszébe jutna kegyelmednek az kassai ablakban való tréfáim, kitől oltalmazzon az Isten — ne is menjen arra az dologra. Ne szerezz uram sok átkozódást, síralmat a szegény erdélyi atyafiakra. Tudja kegyelmed: szabad választások vagyon. Azért ne gyüjtessen kegyelmed reájok hadat; tudják ők, kit kell magoknak választani; ád az Jehova Isten fejedelmet nekik. Nincs az urak között csak egy is, a ki azt mondhatná közülünk, hogy sajátja Erdély. Olvassa meg kegyelmed az erdélyi és magyarországi krónikát: szabadok ők magokkal. Bizony az úr Isten a vérszomjuhozókat nem áldja meg. Jól tudja kegyelmed Isten mindennek ád fejedelmet. Tehát csak két ember halálával is kemény számodással tartozik kegyelmed, (ha kegyelmed lészen az

*) Januarius 16. 1605.

háborunak oka;) nem hogy egynéhány ezer ember lelkéről kellene számadással tartozni az Isten előtt. Bizonnyal elhidje kegyelmed, az Tiszán által sem mennék, ha ezen három ok benne nem volna. Egyik: mert hálaadó akarok lenni; másik oka: mert akkor telik ki az ország botjának, zászlójának tisztének ideje, mikor szegény kegyelmes uramat a földbe tészem; harmadik oka legnagyobb: mert megkötelezett éltében, hogy Gyulafejérvárra tetemét békisérném. Melyekre nézve bátor szívvel, mint egy ház-szolga, az utolsó órán is tisztességgel akarok szolgálni szegény kegyelmes uram hideg tetemének. Kegyelmed bizonyos légyen abban, én kegyelmednek örömest szolgálok. Mindezeket jó szivemből írtam kegyelmednek, azokhoz az hírekhez képest, kiket mi felénk kegyelmed felöll hallunk, tudniillik, mintha kegyelmed volna az vérontásra, hadgyűjtésre való tanácsadó. Sapienti satis. Istenre hagyja kegyelmed az tanácsadást, mert kegyelmed keresztény ember. Ezekután tartsa meg Isten kegyelmedet.

Datum in arce Unguar, 28-a februarii, anno 1607. Comes Valentinus de Homonna.

(Ezeket Homonnai Bálint kezeirásából írtam ide.)*)

*) A levél alatt talált jegyzet.

TOLDALAGI MIHÁLY EMLÉKÍRATA.

ELŐISMERTETÉS.

Toldalagi Mihály születéséről az illető családi levéltárban adat nincs; hazai életíróink sem emlékeznek felőle. Azonban élete azon szakáról, melyet a hon szolgálatában töltött, mely tehát az utókor s kivált a történettudomány figyelmét érdemli, maga hagyott hátra „Emlékíratában" annyi és oly adatokat — közügyszerető munkás lelkének oly szép jeleit — hogy az ő személyiségének hazai történelmünk kedvelőit érdekelnie kell. Családtörzse a Magyarországon soká virágzott, de immár kihalt Alaghi-családdal rokon eredetü. Emlékírónk azon Toldalagi András utóda, ki „Toldalag" helység birtoklására nézve 1456. királyi megegyezést nyert. Atyja Toldalagi máskép Gáltői Balázs, anyja Bessenyei Borbára, első hitese gelenczei Mihálcz Erzsébet, második Petki Erzsébet—elébb Szentpáliné, volt. Azon nagy időben élt, mely Erdély önálló államéletének legtündöklőbb szaka; midőn e hon fejedelmi székén a lángeszü Bethlen Gábor s az ügyesen számitó I. Rákóczi György ülvén: tengő tétlenség helyett, jelentékeny diplomátiai s fényes harczi tettekben nyilatkozó nemzeti élet s folytonos közmunkássági szereplés volt a nemzet, kivált pedig a tehetségesebb egyéniségek osztályrésze—midőn ben erősek valánk s kün nyomatékkal birt fejdelmeink szózata. Toldalagi mindkettő uralkodása alatt mint közhivatalnok és követ az eseményekben folytonosan részt vett, háboruindítás- és békekötéseknél jelen volt, törvényt tett és tanácsot adott — egy századnegyeden át tekintélyes államférfiui helyet foglalván el. Legelőbb 1603. a daliás Székely Mózes oldala mellett látjuk levélnöki minőségben;*) s nem sokára azután a Brassó melletti gyászos következményü vesztett csata után a Ráduly vajda által elfogottak sorában.**) Itt elvész szemünk elől, s csak egy évtízed mulva látjuk őt viszont, midőn t. i. 1614. a portára megy Bethlen István és Erdélyi Istvánnal, Bethlen Gábor újonnan választott fejdelemnek megerősitését eszközölni. Ez időtől fogva 1639-ig —

*) Wolf. Beth. Hist. Tom. V. pag. 204. **) W. B. Tom. V. pag. 410.

mikor egy a francziа királylyal a német császár ellen kötendő szövetség ügyében bízatott meg I. Rákóczy György által — több ízben küldeték fontos megbízatásokban hol a portára, hol onnan viszsza a fejdelemhez; 1622. a porta és lengyelek közti egyezkedésben, 1625. 1627. a gyarmati és szönyi békekötésekben részt vesz; 1630. az erdélyi fejdelemségre vágyó Csáki párthíveit Marosszék hadaival kiveri; 1636. a koronkai mezőn a marosszéki fegyvereserő számbavételét — lustráját — hajtja végre, s ugyan ez időben a fejdelemtől a királyi jognak székelyföldöni érvénytelenségét elismerő kiváltságlevelet*) eszközöl; azután a portára megy s I. Rákóczy György jogait Bethlen István ellenében erélyesen védelmezi: élte fáradalmait közbe-közbe törvénytevői s országtanácsosi kötelességek teljesitésében pihenvén ki.

Bethlen Gábor uralkodásáról már itt és ott sokat írtak, legtöbbet Pray és Bojthinus — az első némi, egészen el nem födhetett ellenszenv, az utolsó az előszeretet elfogultságával; azonban még sem annyit, hogy Toldalagi egyszerüen- szép s tényhű korrajzai fölöslegesek, sőt csak nélkülözhetők is lennének; annyit pedig egyátalában nem, hogy a történetíró e jeles fejedelemnek századából óriásként kiemelkedő képét az eddig napfényre hozott adatok nyomán híven előadni képes legyen. Minélfogva úgy hiszem, hogy ez Emlékírat közlésével a hazai történetek buvárlóinak némi szolgálatot tettem.... Kiadási példányom ugyanaz, melyből azt egy évtízed előtt „Erdélyország Történetei Tára“ nagy történelmi tekintélyü szerkesztői kiadni szándékoztak, t. i. egy a Teleki-könyvtárban fenlevő egykoru kézírat „Borsos Tamás gyüjteményében.“**) A Toldalagi Emlékírata végén volt még ugyan tőle egy 1639. Utasitás Réti István portai követhez, valamint Erdély által a porta számára Báthori István óta küldött országos adónak hiteles jegyzése; miket a Toldalagianumok épsége tekintetéből Függelékképpen szintúgy adni szükségesnek véltem; mellékelvén egyúttal még Toldalaginak portai követségére vonatkozó néhány más eredeti levelét is.

*) Mit én — bár Benkő „Imago Nat. Sic.“ czímü könyvében latinul közölte — hátrább, „Székely adataim“ közt magyar szövegben adni érdekesnek látok. **) Melyet én jövendőben — ha élek — a magyar olvasó közönséggel meg fogok ismertetni.

AZ ÖREG TOLDALAGI MIHÁLYNAK, AZ ÖREG RÁKÓCZI GYŐRGY FEJEDELEM TANÁCSÁNAK ÉS MAROSSZÉKNEK FŐKAPITÁNNYÁNAK EMLÉKEZETÜL HAGYOTT ÍRÁSA.

1613.

Anno 1613. kifutván Erdélyből Báthori Gábor fejedelem Váradra in fine septembris, választatik közönséges akaratból erdélyi fejedelemségre Bethlen Gábor.

In eodem mense Báthori Gábort Szilasi János, Ladányi Gergely, Zámbó Balás több nem jámborokkal, ugyan Váradon Géczi András tanácsából megölik, noha vélle sok jót tett vala.

In eodem mense az mely török hadak Szkender kanisai bassának szardársága alatt, és Sahin Girai szardársága alatt az mely tatár hadak Báthori Gábor ellen török császár parancsolatjából, együtt az molduvai s havaselföldi vajdákkal jöttenek vala, de nem kevés rabbal azok kimenvén, megérték Szebenben Báthori Gábor kapitányi Kakonyi István és Nagy Gergely az fejedelem halálát: Szebent üres tárházzal Bethlen Gábornak megadák, melyet kézhez vévén az fejedelem—az Farkas-ágyut több lövőszerszámokkal edgyütt, Fejérvárat lövöldöztetė belölle, és karácson után resignálá az szász nemzetnek, hogy inkább az ország szabadságát azzal is restaurálja.

1614.

Mense martio 1614. Megyesen generalis gyülést cedáltata Bethlen Gábor az fejedelem az országnak, az mely gyülés alatt Szilasi

Jánost, Ladányi Gergelyt, Zámbó Balást többekkel együtt Báthori Gábor haláláért megölék.

Ugyanekkor öreg Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt fökövetségben az portára expediálá az fejedelem, engem pedig pro continuo oratore kapitiának külde.

Az Oláhországban Havaselföldében ekkor Michne Radult találtuk vajdaságban.

Az portán császárságban szultán Ahumetet, fövezérségben Hazzuf bassát. Ott létemben az portán ekkor az fejedelemnek és az szegény hazának volt igen nagy gondja, hogy Husztot, Kővárat, Bányát — az melyeket az Báthori Gábor fejedelemségének változása idején német császár számára adipiscálták vala — török császár követség jártatása által mint adják viszsza Erdélyhez.

Homonnai György az erdélyi fejedelemséget, Sorbán — az kit Ráduly vajdának is hivtak — az havaselföldi vajdaságot kivánván, mivel onnan is üzetett vala ki: nehezen resistálhatánk azoknak, mivel sok külömb-külömbféle igéretekkel futják vala az portát; német császár és lengyel király akaratjokból sok török nagy úr emberek is voltak az dolgoknak fautori.

Ez időben az fővezért császár az persákra nagy haddal küldvén, maga helyébe kajmekámnak hagyá Giurcsi Hadon Nehemet bassát, egy igen eszes vén vezért, ki még szultán Szulimán császárnak is belső titkos embere volt. Ez maradván azért az kajmekámságban, Lippát kérni kezdék, Kadi Zadi Ali budai bassa tanácsából, hogy az fejedelem töröknek adja. Nyegónál Homonnai nem csak Lippát, hanem Jenöt, Lúgost, Káránsebest is oda igérte ugyanazon nevezett budai vezér által, csak török császár az erdélyi fejedelemséget adja néki.

1615.

In anno 1615 mense octobri az vén szentdemeteri Balassi Ferenczet béküldé az fejedelem főkövetségbe az portára, ön helyembe kapitiának Daniel Deákot. Látván azért Balassi Ferencz mint vagyon az dolog Lippáért, az két gonosz között az kissebbiket választá: és ő is oda igéré Lippát, praeveniálván azzal minden ellenkező dolgokat, és véllem együtt választ tőn minden dolgokról, de Lippa oda igéretivel.

De császár szemben velünk nem lőn, hanem csak kihozák az

kaftányokat reánk, mely nehéznek tetszék, mivel immár tudjuk vala, hogy Ali bassa ellenünk tractál Homonnai és Sorbán vajda mellett, mivel portára is azt írta és izente az kaputsi bassától, hogy hatalmas császár se az erdélyi követ Balassi Ferencz, se az én szómnak semmit se higyjen, mert minden dolgunk merő hamis csalárdság; hanem engedje Homonnai Györgynek az erdélyi fejedelemséget, és ő béküldi, kezes is lészen érte, hogy valamiket oda igért, mind megadja az török császárnak.

Sok tracták után arra kelle az dolognak menni, hogy az követnek Balassi Ferencznek ott benn az portán kelle maradni, azt állitván az vezér, hogy az míg Lippát megadják, légyen ott benn addig, ily véggel: hogy az fejedelem gonosz akarói confundáltassanak benlétével az követnek. Engemet azért expediálának Erdélybe in mense februario 1616. Martiusban béérkezém Erdélybe, találván az fejedelmet az Sárkány erdein, Barczába menő útában lévén. Az fejedelem azért Feketehalomban szállván meg, per seriem mind megbeszéllém az dolgokat nékie, melyet az akkori jövendő ország gyűlésire differála az fejedelem, írván Balassi Ferencznek az portára, hogy ország akaratjából meg nem fogyatkoztatná szavában.

Eljövén az tavasz, ad mensem aprilis generalis gyűlést hirdetvén és celebrálván, országostól elvégezék: hogy megadják török császárnak Lippát. Annakokáért egy Erős Benedek nevü gyalog hadnagyot száz két gyaloggal alá küldék Lippára; annakutánna nagyobb gondviselésért Keresztesi Pált, ki akkor ugyan lippai kapitány vala. Azon gyűlésből küldék Balassi Mihályt is ugyan Lippára, hogy az ott való minden rendeknek eleibe adják az dolgot, miben légyen, és annakutánna ki is költöztessék az lakósokat belölle, az lövő-szerszámot is, és úgy resignálják az várat császár számára Deák Menhet bassa kezibe, ki akkor temesvári bassa vala.

De mind másképpen lőn az dolog; mert az kék gyalogokkal együtt Erős Benedek elárulá az fejedelmet; Balassi Mihályt az székely gyalogokkal bé nem bocsátták, hanem mintha futva-szabásun bocsátták viszsza őket; kire az Keresztesi Pál maga haszna keresése vagy gondviseletlensége is segitté. Ez így lévén, in mense junio az fejedelemnek haddal kelle alája menni Lippának, és meg kelle lőtetni, úgy adhaták meg császárnak.

Engem ugyanakkor Budára expediála az fejedelem az bassához, hogy szemire hánynám minden cselekedetit és el is hitetném vélle, hogy csak haszontalan hiában való reménység volt tölle az, hogy Homonnainak és Sorbán vajdának hitt, mert azoknak dolgok csak merő hazugság volt. Mely dolgot szép szóval eleibe adván az budai vezérnek, elhivé és jóakaratját az fejedelemhez hittel igíré.

Hogy pedig Homonnait és Sorbánt lecsendesitse Szolnokhoz jöve, az hajduságot megfenyegeté; mely dologgal meg is csendesedének, mivel Rhédei Ferencz immár Konyárdnál megverte vala egyszer őket.

Ezekután az fejedelemnek porta parancsolatjából Ráduly vajda és Szkender bassa mellé Goreczki ellen *) segitséggel menni. Engemet azért Budáról való megjövetelem után, elsőbben az dolgoknak modalitassáról béküldе oda követségen; s míg én béérkezém Jászvásárhoz hozzájok, addig Goreczkit megverék. Onnat viszsza térvén, Bereczknél találám az fejedelmet elöll szép haddal. Megértvén töllem az dolgot, megtére, hadait házakhoz bocsáttá. Ezen őszön Sarmasági Sigmond és Gombos András bizonyos számu, de igen jó hajdu-hadakkal Homonnai és mások küldetésiből rá jött Erdélyre, kit Isten az fejedelem serény gondviselése és hadai által megszégyenitett.

1619.

Anno 1619. in mense augusto az fejedelem megindula római császár ellen haddal; Kassára érkezvén, örömmel acceptálák — Dóczi Andrást fogva Szántóra eleibe hozák — ott egy kis gyülést csinálván, Kassán Magyarország követet választa török császárhoz — Korlát Istvánt, római császár ellen való querelákkal; az erdélyi követ Balassi Ferencz mellé — ki immár az előtt portáról megjött vala — az ki mellé erdélyi kapitiának Körösi Istvánt választván, midőn Löcsére érkezett volna az fejedelem, Körösi István helyébe nékem parancsolá, hogy kapitihaságra elmennék. Midőn azért Késmárkra érkeztünk volna, úgy expediála Balassi Ferenczel és Korlát Istvánnal hárman portára bennünket. Az erdélyi adót is megvittük császárnak, ugyan akkor küldvén az vezérnek és az portai nagy rendeknek ajándékokat töllünk.

*) kellett.

Ezeket így elrendelvén az fejedelem, minket elbocsátta, ő maga az hadak után felméne.

In mense decembri béérkezénk mind együtt Kucsuk-Csekmeczére; Korlát uramnak az vezér akaratjából ott kelle maradni, és mi béindulánk Balassi Ferenczcel Konstantinapolyba. De míg bémentünk volna, tizenegyedik die decembris Konstantinapoly és Kucsuk-Csekmecze között az mezőn oldal félen talála szultán Oszmán császár bennünket. (Azt hiszem, data opera jött volna látni, mivel még ez előtt szabadon magyart nem látott volt, mivel az attya halála és az báttya szultán Musztafa megfogása után, maga is nem régen mint ifju legény lett volt császárrá.) Mely reánk találásakor jó csomó aranyot külde nékünk Balassi urammal az császár Bosztanczi Recset bassától, kiben Balassi Ferencz — igen szeretvén magát — nékem csak tizenhatot ada. Béérkezvén mi azért Konstantinápolyba, mi utánnunk Korlát uram is béjöve. Ekkor adtak nékünk Balassi urammal egy napra huszanöt tallért élésünkre, és öt tallér érő árpát, Korlát uramnak is adtak husz tallért minden napra.

Ezek után minden ajándékokat az mint az fejedelem rendelte vala, az szerént megadtuk kinek kinek. Hogy az divánba felmentünk, nagy becsülettel láttanak bennünket, az vezérek mind fennálván előttünk—úgy csókoltuk meg kinek köntösét, kinek kezét. Azután Balassi uram az fejedelem követségét megmondván, az erdélyi adót is praesentálá, és megvendégelvén, azután császár eleibe bévivén bennünket, megkaftányozának nyolczan.

1620.

Anno 1620. 2. januarii „Daud Passa“ nevü helyen *) kün lévén török császár, végezé el, hogy az következendő 1621. esztendőben hadat inditson az lengyelek ellen; mely végezésre az vezéreket, muftit, kazeczkereket és hocsát mind kihivatott vala, az kiknek jelenlétekben igen nagy diván lett vala.

Huszonkilenczedik januarii eodem anno tractált Balassi Ferenczel, Korlát Istvánnal és Borsos Tamással az mufti, hogy ha tetszik, Erdélyben három vajdát tegyenek, egyiket az nemességben, másikot az székelységben, harmadikot az szászságon; mely dolgot

*) Értendő azon mecset, melyet II. Bajazet szultán nagyvezére Daud basa 1464-ben építtetvén, nevezetét ettől vette.

az előtt hidvégi Nemes Balás, gelenczei Csoma György, brassai Reginárd János az három nemzet képiben—az két nemzetnek: magyarnak és székelynek hírek nem lévén bennek—tractáltanak azok nevekkel is. Meg is kinálta Balassi Ferenczet akkor az mufti az székelyek vajdaságával; de emez mint jámbor nem acceptálta, de ellene sem mert szollni, félvén attól: hogy ha látja az mufti, hogy ő mint jámbor nem akarja országa s ura kárára acceptálni, más latrot keresnek, az ki acceptálja—hanem csak gondolkodásra halasztotta az dolgot.

Die 2. februarii tiltá meg az vezér, Csárpár embertelensége miatt, hogy egy keresztény orator is bé ne menjen sollicitálni az divánba, hanem csauzok által ágálják dolgokat.

Ugyan die 3. februarii az Teftedár az adóból hátra maradt ötezer aranyat kéré, kiről Balassi Ferencz azzal menté magát, hogy császár engedte meg; kire emez azt mondá, hogy míg hatalmas császár levelét nem hozzuk, meg nem engedik.

27 die hozák meg hírit, hogy az öreg Bethlen Istvánt erdélyi gubernatorrá tészik.

16 aprilis jöve bé az fejedelemtől Illyei János az cseh király szolgájával Henricus Vichterrel sok levelekkel.

19. die lőnk szemben Huszain aga, az lovász mester által az hocsával, Bosztanczi bassával és az kezlár agával, az kinek intercessiojára császár azon nap kihivatá az fővezért és egynéhányat többet is az vezérekben, kiknek praesentiájokban szemben lőn Korlát Istvánnal és mi velünk is, ki miatt csaknem kétségbe esének az németek; Starzert is akkor akarják vala Bécsbe ereszteni, de annak is esze vesze.

Ugyan 25 aprilis lőn audentiája Offonoczki Jérémiásnak az lengyel király követének, ki az előtt megerősittetett békességnek diplomáját hozá bé, de nem lőn helye szavának, magának is becsületi; egy ideig ugyan az német követ szállásán is sugorga.

Ugyan 17-dik die junii tőn választ az fővezér ezen követnek, hogy az király mivel meg nem tartotta az frigyet, hatalmas császár haddal jőne reá.

Ezen juniusnak hetedik napján íra az vezér kedve szerént való választ az fejedelemnek.—27 ejusdem bocsátottam Török Sigmon-

dot Juszuf agával Buda felöll az fejedelemhez az koronázat dolgából az császár és fővezér levelével együtt.

Tricesima ejusdem elbúcsuzásra felvitetvén Ludovicus Molárd német császár követje, és harminczad magával kaftányozták meg mind törökkel együtt.

1 julii császár mazullá tevé az kezlár agát Musztafát, az kinek egy millió aranyánál egyéb pénze és marháján kivül többet vittek el császár számára. Ez igen expertus eszes ember vala, az fejedelemnek s az magyar nemzetnek igen jó akarója és fautora vala.

Ezen nap tudósitottam az fejedelmet, hogy az német követek is elbúcsuztak császártól, és hogy az vezér is neutralista.

25 julii adá császár Michne Ráduly vajdának az havaselföldi vajdaságot, Gábriel Mogillát mazullá tévén az vajdaságból.

1 augusti kiáltatá meg az fővezér, hogy éjjel is minden boltok nyitvák legyenek, s mint szintén nappal éjjel is úgy áruljanak, ha kinek mi kára lészen, ő fizeti meg; az szerént is árulának minden kár nélkül egész Bareáig.

13 augusti hozák meg, hogy Gabrillás vajda Erdélyre ment és elvitte az ország adóját, kit portára kellett volna küldeni. És az vezér megértvén az dolgot, engem hivatván, hát igen haragszik, hogy béfogadták Erdélybe. Kinek haragját megcsendesitvén és elhitetvén vélle, hogy az pénzt is nem vitte el: de az vezér nékem ugyancsak megparancsolá, hogy megírjam az gubernatornak, hogy oly gondot viseljenek Gabrillás vajdára, hogy Erdélyből el ne menjen, és császárnak kára miá ne légyen. Másod napon az Gabrillás öcscsét Mojszin vajdát Ráduly vajda kezébe adák-ki őrizet alá ott az maga házánál. Gabrillás helyin adá az császár az molduvai vajdaságot Alexander vajdának; azután két nappal indula Ráduly vajda is az portáról az havaselföldi vajdaságra.

26 augusti hozák meg császárnak, hogy Várnánál felmentenek az kozákok, és az törökökben sokat levágtak, és valami százötvennek szemét kitolták és úgy bocsátották el; kin igen megbúsulván császár, letette az kolcsos *) tollakat fejéből oly fogadással: hogy míg boszszut nem áll az lengyeleken, addig tollat nem visel.

13 octobris hozák hírül az vezérnek az Szkender bassa embe-

*) Talán: kolcsag.

rei, hogy Czuczovánál*) az lengyel táborának egy részét megverték, Gratiani Gáspár is elveszett, és Septelics hetmant karóba verték az bassa és Galga szultán parancsolatjából az megmaradott lengyel tábor előtt. 24 ejusdem hozá bé Szali bék, császárnak Szkender bassa és Galga szultán névvel az Sugoczki Szaniszló fejét—ki lengyel királynak fő cancellariussa és országában hetmánja volt — ki ott Molduvában hadastól megveretvén, maga is ott veszett; kinek fejét hogy inkább mindenek lássák, az sz. Sophia temploma eleibe egy idegre felfüggesztették, homlokára czédulát ragasztván nevéről és állapotjáról—egynéhány napig ott tartották.

4 novembris jöve bé az kazul bassa fő követje igen nagy pompával, hozván császárnak több ajándékok között négy elephántot, két eleven tigrist lecticában, az kik egyikét két-két teve húzott vala, ezenkivül egy rinoczerust.

14 novembris jövének bé az portára az követek, ugy mint Magyarország részéről Dóczi István, Rimai János, Csehország részéről Köln János, az több austriai, morvai, slésiai és lusatiai követekkel együtt, kiket igen nagy pompával hozának bé; ezek eleiben azelőtt való nap mi is kimentünk vala Balassi Ferenczel.

21 ejusdem volt az vezér szemben ezen követekkel; adtunk az vezérnek mind együtt tíz kupát, és egy hébénumfa ládát, és más jáspis igen szép ládát, egy mosdót korsóstól, egy szép tükört.

20**) ejusdem hozák meg hogy az budai bassa Karrakás Menhet Váczot megvette, melynek ott nem kellett volna lenni; querelákkal sollicitálák az vezért, s megigéré, hogy mazullá teszi érette. Ezen dolog végett lőnek szemben az vezérrel az feljebb emlitett magyarországi és ahoz társalkodott országok követi, és panaszolkodának Vácz dolgáért; kik előtt az vezér hittel mondá, hogy se neki, se császárnak híre és akaratja nem volt abban, és azoknak is igéré, hogy mazullá teszi az bassát érette, és az több mellette való tisztviselő embereket. Praestálá is mindeniknek szavát: Kara Mehemet bassát — ki Miszirből jött vala — tevén budai vezérré.

6 decembris Balassi Ferenczel az feljebb emlitett követek lőnek szemben igen nagy pompával, az erdélyi adót is béadván.

9 decembris hozák az követ uraknak az fejedelem levelit, ki-

---

*) Szucsáva. **) Ezt és az előbbi napot emlékírónk tán fel fogta cserélni.

ben parancsolja, hogy az vezérnél panaszoljanak Vácz felöll: miért hogy az budai vezér 2 novembris megszállotta, ágyukkal lőtette, és quarta die megvette.

11 die az silesiai követ, utánna való vasárnap az cschországi követ öcscse hala meg.

1621.

Anno 1621. 4 januarii hala meg szegény öreg Balassi Ferencz is.

8 ejusdem érkezének valami német posták, két kapucsiával Buda felöll Caesargalhoz olyan hírrel, hogy az németthadak megverték Prágánál az cseh király hadát azokkal az magyarokkal együtt, kik mellette voltanak az Fridericus hadának, és az győzedelem után mindjárást megvették Prágát is — ő maga az cseh király futva szaladott.

11 ejusdem öleté meg szultán Oszmán császár szultán Mehemetet, az öcscsét, és ugyanazon nap temetteté el is az attyok szultán Ahmet mellé.

1 februarii az egész követekkel lőn tanács az országok állapotjáról, és 3 februarii az fővezér házánál igen nagy diván lőn újolag: hogy ha adnak é segitséget az magyar nemzetnek az német ellen vagy nem? Végre azt concludálák, hogy az magyarokat megsegéljék. Ezen nap vettük az gubernator levelét, melyben olyant ír vala, hogy mintha az békességre menne akaratja az fejedelemnek s az országnak.

6 ejusdem, ez nap rendelék szerdárnak Deák Menhet bassát az fejedelem mellé, de úgy hogy mig kiérkezik, azt tettesse, hogy békéltetni jő.

Ugyan hetedik die tractáltunk az hollandiai követtel az következendő esztendőbéli had felöll. Más nap ekkor oly hideg lett vala, hogy Szkiderig az tenger és Bruszsza felöll is—mig embernek szeme világa szolgált—mind béfagya; az jegen által Galatára Bessitásról az császár szerájával által jártak az emberek, kik*) közül az elsőnek császár szpáhiaságot, az másiknak csauzságot adott.

26 ejusdem expediáltuk Juszuf agát és Sámbucréti Miklóst az fejedelemhez és az cseh királyhoz az vezér leveleivel, hogy jó reménységben légyenek, mert az német ellen derék segitséget adnak, Deák Menhet bassa szerdársága alatt.

---

*) Itt valami a kéziratból kimaradottnak látszik.

1 martii ugy mint az új holdnak első hétfőjén tevék ki császár lófark zászlóját, és kinyiták az fegyverház ajtóját; nálok sok juhokat metszenek ott az ajtóban áldozatnak, melyel jelentik bizonyosan, hogy hada lészen császárnak maga személye szerént; ugyan ekkor sok mezőre- és várvívni-való szerszámokat is kezdének kihordani azon fegyveres házból.

Másod napon hozák bé Goreczkit, Lucas Schulkóczkit és Trausbakot sok lengyel inasokkal és öt taraczkal együtt az tatárok Konstantinápolyba. Ekkor vettük az gubernator levelét, melyben tudósitott az fejedelem állapotjáról és az Ferdinandus hadainak kegyetlenkedésekről. Ez héten hozának Miszirből Huszain bassától hírt, hogy három éjjel s három nap mind esett az hó, mely azelőtt örökké hallatlan dolog volt ott. Ugyan ekkor szabadittók ki Mojszin vajdát is az Jeddiculából; ugyan ekkor az magyarországi, csehországi s több vele lévő követek búcsuztunk el császártól—adának negyven kaftánt mindenestől reánk.

16 aprilis indultam ki portáról és Erdélybe jövén, az gubernatorhoz mentem Fejérvárra; onnat Kassára az fejedelemhez, az kit ilyen átlapotban találtam: hogy hát immár Szécsi György, Forgács Sigmond az fejedelmet több sok magyarországi urakkal s fő emberekkel mind elárulták, német császár mellé állottak, és azoknak ösztökélésekből*) Bukoj Bonaventura valami hatvan ezer emberrel alá jött és Érsek-Újvárat megszállotta, elébb Posont—Erdélynél**) az erdélyi hadakat is — mivel ugyan nem is tartóztathatta tovább, mind haza bocsátotta az fejedelem, és Pécsi Simont — az ki fő cancellariussa volt — Váradon pünkösd hetiben arestáltatta Kamuti Balás által.

Engemet Kassáról az fejedelem Landor-Fejérvárra külde Deák Menhet bassa eleibe, és az budai vezérhez, hogy segitséget sollicitáljon, kiről parancsolatot is hoztam volt portáról. Landor-Fejérvárra érkezvén, az budai vezért ott találám; Deák Menhet bassa is azon nap oda érkezék. Szemben lévén véllek, előttem álló dolgomat eléggé sollicitálám, de az Deák Menhet bassa tökéletlensége miatt tovább egy holnapnál tartának ott hazugsággal; de sem maga az Deák meg nem indula, sem hadat nem adának—hazug szónál e-

---

*) Ma is divatozó székely szó: ingerlést jelent. **) Itt homályos a kézirat.

gyebet; sem magamat el nem bocsáttának addig, mig meg nem hozák az fejedelemtől, hogy Pálfi Istvánt valami nyolcz ezer haddal az fejedelem megverte, annakutánna Érsek-Újvárat megsegitette, és ott is az egész német armadát megverte, elüzte, lövőszerszámit mind elnyerte; és mig az fejedelem oda érkezett volna, addig Bukoj maga is elesett egy harczon. Így ezt megértvén, valami reménységes hazugsággal elbocsáttának, és valami néhány törököt is küldének utánnam hogy már segitségre. Megindulván az fejedelem után, Nagy-Szombatnál érém olyan állapotjában, hogy immár Nagy-Szombatot is meghódoltatta: az benne való praesidium kijövén belölle az fejedelem eleibe, azokat megverték, sokat levágtak bennek; azután az többit Pálfi Miklóssal úgy bocsátotta el az fejedelem Morvára, kegyelmet nyervén az fejedelemtől.

Egynéhány nap mulva érkezék oda az jagendorfi herczeg igen szép német haddal, lovassal és gyaloggal, mint valami öt ezer emberrel, és öt öreg falkonnyal, azonkivül sok tüzes szerszámmal; megegyezvén azért valami ötöd-hatod napig tanácskozának: mit kelljen indittani, és honnan kezdjék meg az ellenséget? Annakutánna mind együtt igen szép és nagy haddal Poson felé indulának, és engem Szencztől török császár után expediála az fejedelem, mert immár megindult vala szultán Oszmán az lengyelek ellen.

Megindulván azért, török császárt és tatár kámot Molduvában Hutin mellett az Neszter vize partján érém. Oda érkezvén, az fejedelem reám bizott parancsolatja szerént sollicitáltam serio az segitséget; de interim azt eszembe vévén, hogy az két ellenség meg fog békélleni egymással, azt igen sietve megírám az fejedelemnek: hogy engem bíztatnak az segitséggel, de viszont ő magok meg akarnak békélleni, melyre nézve ahoz képest igazgassa dolgát.

Végben méne azért az békesség császár és lengyelek közt in mense octobri, kiben én interessatus voltam; és így sz. Demeter nap előtt való kedden elszállának az lengyel tábor mellől, viszsza menvén az császár Czuczováig, énnékem is valami három ezer tatárt adván. Ugyanakkor elbúcsuzám császártól, az hol a búcsuzáskor ilyen dolog történék: hogy megkaftányozván bennünket, az császár sátora előtt az fő vezér Giláner bassa, elővivé tatár kámot a sátor kapujához, engem utánna állata, maga híradni császárhoz béméne és mindjárt kijöve; kijövén ő maga az vezér, engem vín előbb

bé, tatár kámot viszszamarasztá néki nagy gyalázatjára—magamnak is mind az tolmácsomnak szablya lévén oldaloman, mikor szembe löttem és beszéllettem császárral—mely dolog soha azelőtt nem volt.

Másodnap Erdély felé indultam az mellém adott tatárokkal—kiknek Czikkal*) merza vala szerdárjok — azonkivül Záromszag **) Nemhet kanisai bassával; mert mivel Deák Menhet bassa—kit feljebb emlitém — kit portán szerdárúl mellé hagytak vala, és el nem jöve segitségünkre, most mazullá tétettem vala, és tisztit—szerdárságát ennek adták vala. Erdélyen azért minden kár nélkül által vivén őket, más főembereket adván melléjek, én magam által úton felmenék az fejedelemhez, az holott Morvában Magyar Barátban hadai ott szélyel lévén kovártélyokban találtam, az német császár hadai is az Morva vizén túl lévén; találtam az fejedelmet ilyen állapotjában: hogy hát immár bizonyos commissarius urak által Nikelspurgban az békességet tractálja német császárral, mely végben is méne szinte karácsonban.

Azonközben hát az én tatárim is elérkezének, kiknek eleibe engem által külde az fejedelem Nitra vármegyébe: ott lecsendesitsem őket és kár nélkül kovártélyokba oszszam; melyet igen nagy gonddal, búsulással meg is cselekövém Nemes-Kürt táján.

Ez idő alatt valami háromszáz magával, az fő merzákkal és agákkal béhivatá az fejedelem Csillal merzát az szerdárt, és megvendégelé és ajándékozá őket, és úgy bocsáttá el viszsza szép szóval; noha elég búsulással, de minden kár és rablás nélkül menének ki Magyarországból mind hazáig.

1622.

Ezek így végben menvén, in mense januario Kassa felé alá indula az fejedelem minden hadával az Liptóságra, onnat Kassára. Ekkor temették el gubernator Bethlen Istvánnét Csáki Christinát Erdélyben Krakkón.

Ez idő alatt portán olyan hírt költöttenek, hogy az fejedelem, török császár ellen békéllett meg római császárral; kit hogy deleáljak, in mense aprili portára béküldé engem az fejedelem. Az hova béérkezvén, minden panaszokat deleálék, és semmivé tők előttök.

---

*) Alább Csillal név alatt fordul elé. **) ?

Ott létemben ilyen dolog történék: hogy Kiabébа akarván menni császár, minden kincsit el akarta vinni vélle. De az, hogy Kiabébа mégyen, csak színmutatás volt, mert más, ilyen szándéka, akaratja volt: Eszibe vévén török császár Hutin alatt, hogy az ő tisztviselői néki minden hadát, kiváltképpen az jancsár rendet az erszénybe rakják, s nem viszik az hadba, azt akarta praeveniálni; de látta azt, hogy ha elkezdi de nem effectuálhatja különben, hanem igen nagy gonddal: úgy akart minden kincsestől általmenni, hogy oda általmenvén, új hadat fogadjanak, az melyel viszszajövén, az kik okai voltanak, azokat megbüntesse, és az szolgáló rendet az előbbi rendtartásra hozza; azt effectuálván, úgy inditson római császár ellen derekas hadat.

De ezt valahonnan megértvén az szolgáló rendek, in mense majo, mikor az kincset tevéken és öszvéreken Eszkeléig Bosztánczi Huszain bassával meginditotta volna, az szolgáló minden rendek eleibe állván, el nem ereszték az bassát, hanem mind kincsestől viszsza küldék császár szerájába ilyen szóval: „Az hatalmas császár el akar Kiabébа menni, menjen el; de a kincs ország oltalmára való és miénk, mert mi oltalmazzuk az országot, mi azért semmit el nem veszünk.“ Más nap felesebben öszszegyűlvén, császár kapuja eleibe mentenek fegyveres kézzel, követségeket jártatván császárhoz, az háboruságnak okának az fő vezért és az kezlár agát jelentvén lenni: kivánták kézbe, hogy megbüntessék halállal; de császár egyiket is kézbe nem adta, noha mellette voltanak. Harmadnapján az mufti, Ezzárd Effendi melléjek adván az vitézlő rendhez magát, megújittá az tumultust; ez pedig igen boszszus vala császárra, mivel az ő törvénnyek ellen azon muftinak feleségét elvette vala császár. És így az mufti tanácsából keményebben fogák az dolgot és megizenék császárnak, hogy ha kézbe nem adja az feljül emlitett személyeket, ők más császárt tesznek; és így bérohanván az császár belső házaiba, az mely boltban volt szultán Musztafa, azt meghágták és feljül bérontották, és ott hozták ki szultán Musztafát, és az Eszkiszerájba vitték. Ezt eszibe vévén Oszmán császár, kezekbe adá az fő vezért és az kezlár agát, kiket azon nap az vitézlő rend levága.

Azon éjjel az császár sok Bosztancsiákot, Achemoglánokat gyüjtött öszsze, hogy az Eszkiszerájra reá menjen, és kihozza, vagy

megölesse szultán Musztafát. De ez szándékát az maga körül valók az muftinak megjelentették, az ismét az vitézlő rendnek, és azok érte mentek, és az Jancsárodában az mely Ortamecset vagyon, oda vitték szultán Musztafát, az hol nem féltették, de őrizték is. Azt megértvén az császár, maga személyében hajnal előtt Huszain bassával, kit már fővezérré tett vala, az jancsár aga házához kimégyen — az ki néki régen igaz híve volt — sok pénzzel, hogy valamint az jancsárságot maga mellé vonja az által.

Elküldvén azért az jancsár agát az jancsárok gyülésihez, ez dolgon hogy tractáljon véllek: ki elkezdvén az tractát, nem vihette végbe, hanem magát is levágták. Megértvén az jancsárság, hogy kijött az császár az szerájból és az aga házánál vagyon, oda rá mentek, császárt megfogták és oda az Ortamecsethez vitték, onnan az Jeddiculába; Huszain bassát pedig még ott az jancsár aga házánál levágták, a ki császártól újonnan tétetett fővezérnek; szultán Musztafát pedig az szerájba vitték, és az császári méltóságba helyheztették. Ő immár császár lévén, Daud bassát, egy fő úr embert fővezérré téve, annakutánna maga barátival tanácsba indulván, másnap virradólag-tájban szultán Oszmán császár megfojtatá; másnap reggel eltemeték az szultán Achmet apja lábához.

Daud bassa azért egynéhány napig lévén fő vezér, lecsendesitti valamennyire az tumultust, de ő rajta is ezenközben ilyen dolog esik: hogy ő az császár fiait meg akará öletni, mivel az császár házában való ifjak az kapi agát megölék, mert azzal akarta megöletni az császár fiakat, és testét az rézkígyóra felakaszták.

12 junii megértvén az vitézlő rendek az Daud bassa akaratját, ha el nem szaladhatott volna, megölték volna. Az elfutván, azon nap menten Huszain bassát—ki csak azelőtt négy nappal jött vala meg Miszirből—fővezérré tevék; ki az fejedelemnek igen igaz jóakarója volt. Ő azért az zürzavart menten lecsendesitvén, engem ott nem késlele, hanem igen szép ajándékokkal— olyakkal az minémüeket János király idejétől fogva Erdélybe nem hoztak — azonkivül minden jó válaszszal, az fejedelemhez, Dervis agával—egy úr emberrel, engemet viszszabocsátta. Az fejedelmet Fogarasban érvén, az ajándékot ott praesentáltam.

1623.

Engemet az fejedelem ismét beküldvén az portára követségben,

az fő vezérrel szemben lévén — akkor másodszor az fejedelem hadat akarván római császár ellen vinni — tractáltam; az mely hadra az vén Bosztra Ibrahim bassát adá az török hadak eleiben az szerdárnak, de úgy, hogy mindenekben az fejedelemtől hallgassanak; azonkivül az silistriai bassát, egri, kanisai és tömösvári bassát az budai hadakkal együtt rendelé; Havaselföldéből ezer jó lovas kurtánt Szpotár Mihullal bocsáttá. Mely hadakkal megegyezvén az fejedelem, egyenesen Nagy-Szombatra méne; azon feljül találván valami rész német hadat, azokat opprimálta; az római császár armadája is Szakolczánál—azokat ott találta, az Morván által üzte és Hodolihoz szoritotta; azok ott sánczba vévén magokat, egynéhány hétig vítta reájok az fejedelem az sánczot, úgyannyira, hogy kényszeritette őket hogy megbékéljenek vélle. Az végbemenvén, az császár generálissának—lováról leszállván, az fejedelem pedig fennülve maradván—kellett kezet fogni. Onnat az fejedelem megtérvén, valamit végzett volt az hodolini tábor mellett, de mindent semmiben hagya német császár, és újolag való tracta által kelle végben vinni az békességet az fejedelemnek. Mely békességben az két herczegség Slésiában, és az ötven ezer tallér oda vesze—ide alá Ecsedet adák érte.

1624.

Engemet ennek az pacificationak hírivel az portára az fejedelem békülde hogy referáljam, hogy ha mások másként mondanák is, de ne adjanak hitelt néki.

Onnan megjövén, őszszel Kamuti Farkassal és Borsos Tamással Budára külde az fejedelem, hogy az elmult esztendőben az mint megbántódott az török és német között való békesség az hadak miatt, azt tracta által véghez vigyük.

1625.

Elmenvén azért Budára az vezérhez, az ki nagy tisztességgel fogadván bennünket, sok öszsze való írások után úgy egyezénk meg: hogy az Párkány és Zödény között az hidas-gyarmati földön sátor alatt légyen. Az hova sátorokat vonatván fel ezer hatszáz huszanötben, mi is, az német részről való commissariusok is, közben egy nagy cserge sátort vonata fel az vezér; az alá gyülvén mindenik részről való commissariusok, mi is jelen lévén köztek: az mihez illett hozzá szolltunk, de sem egyik, sem másik fél mellett

nem disputáltuk az dolgot ott in foro. Az commissariusok az török részről ezek voltanak: egri bassa, budai tefter tihája, az budai Olaj bék; német részről valának: Michael Comes ab Altan, Comes Nicolaus Eszterházi, Joannes Jacobus a Steften, Nicolaus Comes a Tersacz, Sigismundus Gailer *) Cziraki.

Ezek által sok disceptatiok után az tracta végbemene, az mint meg vagyon írva oda hátra; **) mi azért viszszamenvén Erdélybe, akara ismét az fejedelem valamit indittani, de az Szécsi György hertelen megölése miatt félben marada.

1626.

Esmét béküldé engemet az fejedelem az portára, hogy török hadakat szerezzek melléje. Bémenvén oda, találám az kajmekámságban Gürcsi Mehemet bassát; ki által mikor immár dolgomat végben vittem volna, őtet megölik—Recsep bassát tevék helyette. Ismeretségem lévén azzal is, végben vivém az dolgot, és parancsolatokat vevék az budai bassára, és az több végbeli bassákra és békekre és az két oláh vajdákra, hogy derék haddal meginduljanak az fejedelem mellett. Ez idő alatt hát meghaltaz budai vezér, és szerdárrá s mind budai bassává Murtéza bassát — ki akkor bezrai bassa vala — adák.

Én is in fine septembris viszszajövén az válaszszal, azon ezer hatszáz 26 esztendőben megindula az fejedelem, engemet ís Tokajig vivén: ott megajándékoza valami néhány ház jobbágygyal. Az fejedelem maga felméne, és Palánknál az római császár generalissával Vostannal csak közel menvén szemben egymással: az két had némü practicából látván azt, hogy még meg nem egyezett az fejedelem Monczfeld hadával, elöll nagy mesterséggel viszszajött Szecsénhez, és ott megegyezett Monczfeldel az fejedelem. Azután az ellen felé

---

*) Itt is egy név olvashatlan a kéziratban. **) Mit tesz emlékírónk e hátra útalása? Vajjon azt-e, hogy tán ez Emlékírat 1630-an innen is — tehát nagyobb terjedelemben mint a hogy én jelenleg közlöm — volt folytatva, s valamely más példányban ím e békekötés is fel volt jegyezve? vagy azon gyarmathi, zsivatoroki sat. békekötéseket, melyek Borsos Tamás említettem gyüjteménye végén láthatók, s melyeket én nem sokára megismertetek, de a melyek ez Emlékírattól teljesen elkülönítve állanak? elhatározni nem tudom; mihezképest e kérdést későbbi nyomozások ha földerítik.

nyomult Barshoz, és az ellenséget csatákkal fogyatta, amott is Palánktól a mint erre viszszajött az fejedelem, az német is úgy ment viszsza. Barstól pedig az csatákkal annyira elfogyatta őket, az pestis is reájok esvén, hogy békességre kellett menni az ellenségnek. Az mig Posonban concludáltatott az erdélyi békesség, addig az bányavárosokon és ott való tartományon volt az fejedelem hada, az török haddal; az törökök között suspensio armorum volt, és így Murtéza bassa Budára, az fejedelem Erdélybe jöve.

Erdélyből azért engemet Budára külde az fejedelem Murtéza bassa budai vezér mellé; az palatinussal és magával is az német császárral sok egymáshoz való írogatások után, úgy külde fel bennünket Murtéza bassával Esztergomra, és onnan az tracta helyére Zehinbe, úgy mint: budai mufti, egri bassa, esztergomi bég, szónoki bég, budai Azál aga, az fejedelem részéről én; és ott Komárom között Zõny között való Forró nevü szigetben az két részről sátrakat vonatván fel, az sátrak között közép helyen egy deszkaszint csináltanak, és az tractához kezdvén, szintén septemberben lőn vége, az szerént, mint oda hátrébb *) meg vagyon írva. Viszszajövék azért Erdélybe.

Az fejedelem terminusokat celebrála az országban, maga is benne ült az törvényben — mind az magyarországi, mind az erdélyi törvényekben, az székely terminuson kivül.

Ezek után Mikó Ferencztől az erdélyi adót beküldvén, nem tudom mi okból haragot hoza az fejedelemre, és semmi válaszszal jöve ki; hanem Juszuf aga jöve ki utánna, hozván valami rosz lovakat és valami kaftányokat az fejedelemnek.

Megértvén azért az fejedelem az dolgot, engem úgy külde az portára, hogy megcsendesitsem az dolgot. Hogy Fogarasból elindulánk az agával, Havaselföldében úgy mondá meg, hogy Szombathelyi Márton — mikor ott benn volt Mikó Ferenczel — elárulta az fejedelmet, azt mondván: hogy Erdélyben is vannak annak az ő dolgának társai, és úgy vett levelet az vezértől. Mely dolgot menten megírék az fejedelemnek: hogy minden leveleket megtalálnak Szombathelyinél; kire való gondviselést az fejedelem Mikóra, és Debreczeni Tamás praefectusra bizván felkeresését az leveleknek, az

*) A feljebbi jegyzés ide is értendő.

kik lassan bánának vélle—Szombathelyi is elszökött és felment palatinushoz.

Én is azért bémenvén portára, minden dolgokat szépen lecsendesitték. Szombathelyi Mártont is palatinus Eszterházi hát Lengyelország felöll béküldte portára—ott lévén római császárnak is követje—bizván reája fejedelem ellen való titkos dolgokat, ki igen titkon az molduvai Barnoczki vajda által béjöve Konstantinápolyba. Nékem is hírem lévén benne, mindjárt az vezérhez menék, mintha nem tudnám hogy béjött, ellene agálék; de az vezér megtagadá, hogy nem látta, maga azon nap viradólag volt szemben vélle. Kit mind addig keresék, hogy sok fáradságommal az fejedelemhez kihozám és az dési kamaraispánságot néki szerzém. De mindjárást újonnan elárulá az fejedelmet. Szombathelyit azért az ország gyűlésében törvény szerént megsententiázá, Déván fejét vételé az fejedelem.

Ezek így lévén, az beteges fejedelem kiment Váradra, és onnan alig jöhete haza, mindjárt meghala.

Kinek halála után az fejedelem aszszony özvegyen maradván, sok rút zürzavar indula az országban—ki egyfelé, ki másfelé vonván az dolgot. Kik között Csáki István az fejedelemaszszonyt bíztatta azzal, hogy őtet tartja meg az fejedelemségben; másfelöll Prépostvári Sigmondot, hogy őtet eligáltatja—az kettő között magát akarta eligáltatni: pártokat szerze magának, az fizetett katonák közül is Kovács Péter nevü kapitánt az alatta valókkal melléje voná. Kit megértvén Bethlen István — ki akkor gubernator vala — nékem parancsolá, hogy Maros-Székkel mennék reájok. Elmenvén Kővárvidékén találám őket, egynéhányat levágaték bennek, az többit kiüzém az erdélyi határból.

De Csáki ezzel meg nem szünvén elkezdett dolgától, alattomban ugyan valami hadat csinála, kit Kassáról, kit máshunnat hozatván; és úgy jöve bé az fejedelem temetésire és akkori ország gyülésire, hogy előbbi szándékát előbb vigye. De eszébe vevé az gubernator, és az vélle egyetértőkkel öszszeesküvének, hogy az ország oltalmára egyetértenek. Melyet eszibe vévén Csáki, mindjárt elfuta szökve, az hada is az szerént; magát Almás várából hitre hivák az ország gyülésire. Oda jövén Csáki, eszibe vevé, hogy nem mehet elő dolgában; az fejedelem aszszonyhoz adá magát, és az mit kivihete maga kezihez, mind pénzt, mind egyebet kivive.

Engem azon gyűlésről az portára küldének, hogy az fejedelemségben az fejedelem aszszonyt confirmáltassam; kinek fejedelemségit oly jó állapotba hoztam vala, hogy jobb és erősebb állapotja volt mintsem az urának. De haza jövén az portáról, hát szörnyű zürzavar az országban. Csáki majd mindenét elvitte az maga adásából az fejedelem aszszonynak. Kit eszébe vévén az gubernator, Medgyesen ország gyűlésit hirdete, az hová az státusok oda gyűlének: az hol az Isten oltalmaza meg bennünket, hogy egymást le nem vágók. De végtére megcsendesedvén az dolog, az fejedelem aszszony is fejedelemségében, az gubernator is gubernatorságában megmarada. Az gyűlés eloszla.

Onnat haza oszolván, ifju Bethlen István és Zolyomi Dávid öszszeadák az hajdusággal magokat, azt adván okul, hogy Erdélyre akar jőni az kassai királyképe, és Erdélyben akar fejedelmet Prépostvári Sigmondot tenni. Ki ugyan úgy is volt. Az alatt Bornemisza János az kassai Vice Generalis általjövén bizonyos számu haddal a Tiszán, ifju Bethlen István Zolyomi Dáviddal együtt felvevék az fejedelem aszszonyt, némelyek Szamos-Újvárra vivék az gubernatorral az végre: hogy az gubernatort ott megöljék, és az fejedelem aszszony Prépostvárinak adja az fejedelemséget. Ezt vévén eszébe az gubernator, kiszínlé magát onnan íly okkal: hogy haddal megyen az vejére és fiára és lecsendesitti őket; és így mind együtt az fejedelem aszszonnyal Kolosvárra jünek, és az alatt az egész ország hadát oda hivák Kolosvárhoz. És így az országbeli urak és minden rendek oda gyülvén, sok számtalan altercatio után az fejedelem aszszony letevé az fejedelemséget és az gubernatort, az öreg Bethlen Istvánt választák *) fejedelemnek.

Azonközben az sok rút zürzavart hogy lecsendesithesse és az országot a veszedelemtől megoltalmazhassa, volt tractája az gubernatornak, **) hogy ha az fejedelem aszszony letenné az fejedelemséget, jőne bé az erdélyi fejedelemségre. Az tractában voltak fők: ifju Bethlen István és Zolyomi Dávid. Azonközben vévén eszibe azt az gubernator, hogy ha az fejedelem aszszony letészi az fejedelemséget, nem mást hanem őtet választják fejedelemmé: megírta Rákóczi Győrgynek, hogy ha ki nem jött Patakból, ki ne jöjön; az fiának

*) Septemb. 21. 1630. **) Rákóczi Györgygyel.

Bethlen Istvánnak és az vejének Zolyomi Dávidnak is megírván, hogy ki ne inditsák házából Rákóczit; de ha valamiképpen addig, míg az levél oda érkezik, meginditották, általjött a Tiszán, vigyék bé Váradba, mert az ország ötet*) választja fejedelemnek. Ezekkel az levelekkel oda érkezvén tempestive az grófhoz és Zolyomihoz, nem engedték ők, Rákóczi Györgynek megadni az levelet, kit öreg Bethlen István írt volt néki; hanem az két ifju egymás értelméből, ugyan Zolyomi általmenvén Patakra — az mint értettem, az ipjára az gubernatorra való boszszuságban — nem mondotta meg Rákóczi Györgynek az dolgot: hogy letötte az fejedelem**) az fejedelemséget és Bethlen Istvánt választották fejedelemnek. Így nem lévén hova lenni Rákóczi Györgynek, bémene Váradra és onnat tractálá az dolgot, de tracta által végbe nem mehete. Végre haddal indula Erdély felé, Kolosvárt lévén az alatt az ország hada; és az új fejedelem, Katharina fejedelem aszszony pedig minden marhástól Fogarasba méne.

Megindulván Rákóczi György az hajdusággal és Biharvármegyének egy részével Váradról, egy Topa nevü faluban lőnek szemben egymással Bethlen István fejedelemmel, és ott úgy concludálának: hogy hat hétre generalis gyűlést promulgáljon az fejedelem Segesvárra, és az fejedelem letégye az fejedelemséget, és azután az két fél közül az melyiket választja az ország, az légyen. Eljövén azért az az idő, választák Rákóczi Györgyöt; és onnan tíz uras embert választának utána, kik béhívják az fejedelemségre — kik közül én is egyik voltam. Oda érkezvén azért Váradra, nagy örömmel, sok öröm-ágyulövésekkel fogada Rákóczi György bennünket. Ott egynéhány napig múlatván, béindulánk Fejérvárra, szinte csak karácson előtt való második napon 1630. Addig az öreg Bethlen István az országbeli statusokat mind bégyűjtvén Fejérvárra, igen szép pompával szent Imréig jövén Rákóczi György eleibe, minden rendekkel fogadá bé; második napon, ugymint karácson estin megesketék az fejedelemségre. Ott lévén egynéhány napig az ország, azután haza bocsátá az fejedelem ily parancsolattal, hogy bizonyos számu haddal menten induljunk Várad felé, mivel az palatinust érti hogy haddal jöjön alá. Az hagyott napra azért

*) Bethlent. **) aszszony.

megindulánk és Kolosvárra menénk; onnan Szilágy felé indulánk, de Somlyót alig haladhatván meg, engem Váradra hivata az fejedelem és onnat a budai vezérhez külde, és ott sok versenygésem után jó válaszszal jövék meg. Az én oda létem alatt bizonyos követek által az palatinussal az békességet tractálta, de interim az hadak mind két részről fenn voltak. Az fejedelem hadai az palatinus hadát Rakamaznál megverték és Kállónak az városát is megégették. Én is elérkezém Váradra az fejedelemhez valami bizonyos számu török és tatár haddal. Azonközben a békesség meglön. Engemet az fejedelem több főemberekkel együtt az császár részire való hajduságboz *) hogy őket lecsendesitsük, de ez úttal végben nem mehetvén, viszsza kellett mennünk, és másodszor osztán Nánásra menénk; túl is palatinus részéről Nyári István, Keczel András oda jövének, és így egyeztetők meg őket az hajdukkal igen sok bajjal. Viszsza menvén Váradra, onnat bémenénk Erdélybe.

Azonközben Katharina fejedelem aszszony megúnta Fogarasban lakását és ki akarván menni Munkácsba: elsőbben az fejedelemmel végze, és Munkácsnak felét az fejedelem fiának Rákóczi Sigmondnak köté, olyan conditioval, hogy ha meg nem állaná végzését, Fogaras is az fejedelemnek veszszen.

Annakutánna kimenvén Munkácsra Katharina, onnan Leleczre ment, hogy az fejedelemmel való kötésről fateáljon ott az Konventben. De Csáki István nem engedte, sőt per fraudem magának akarta Munkácsot kezéhez venni. Kit megértvén Balling János, kirekesztette mind magát s mind szolgáit Munkácsból az fejedelem aszszonynak, azért: hogy odamenvén először az fejedelem aszszony megeskütötte vala mind az kapitányt, mind az vitézlő rendet az fejedelem aszszonynak; és így minden ruhái, arany ezüst marhái benn maradván Munkácsban, maga Tokajba ment.

Finis.

*) külde.

I.

1639. 24. aug. Instructio pro Stephano Réti, data per Michaelem Toldalagi et Stephanum Körösi de Várad.

Isten szemben juttatván ő kegyelmét az gallus oratorral, ezeket mondja ő ngának, hogy így proponálja az kajmekám előtt az közönséges dolgokat:

1. Tudván azt az én kegyelmes uram az erdélyi fejedelem, hogy az galliai királynál ő felséginél nyilván van: hogy miolta Erdélyországa akkorbeli fejedelmekkel együtt hatalmas török császár hűsége alá hajlott, és oltalmat tölle várván, azért adót is adott hatalmas császárnak, mindazoltától fogva Austriától sokképpen háborgattatott, és néha hatalmas császár hűsége aloll el is vonta az ifju fejedelmeket, és néha igen nagy pusztulást, romlást veszedelmet is szenvedett Erdély, kiváltképpen Rudolphus császár idejében; mely romlás, pusztulás miatt sok esztendeig hatalmas császárnak adót is Erdélyországa nem adhatott —

2. Gondolván azért az én kegyelmes uram azt: hogy Erdélyországa és az mostani fejedelem is Rákóczi György uram ő nga megemlékezvén mind ezekről, Austria ellen az közönséges jóban egyetértvén ő kegyelmével az franczia királyal, az én kegyelmes urammal fegyvert is fogna —

3. Kiről bizonyos emberei által megtalálván ő ngát az erdélyi fejedelmet az én kegyelmes uram az franczia király, ő nga az erdélyi fejedelem ilyen választ tött ő ngának, tudniillik azon három conditiokat, melyek in scriptis ő kegyelménél Réti uramnál lésznek, és azokat adja eleibe az oratornak ő ngának.

4. Ha pedig az portának való igéret felöll szoll az orator ő nga, arról ő kegyelme—azt mondja—Réti uram az oratornak:

1. Hogy most elsőbben csak azt mondja ő nga az vezérnek ő ngának, eleiben adván az három conditiokat, az mint lehet rövid szóval az itt való szokás szerént: hogy ezekben kegyelmeddel az én kegyelmes uramhoz az galliai királyhoz s mind azokhoz, az kik ő ngával egy ligában vannak vagy lésznek, ezekben az három

dolgokban mutassa jó akaratját és vigye végbe kivánságát ő ngának; ő nga is az én kegyelmes uram confederatussival igéri hatalmas császárnak, császári méltóságához illendő becsülettel lészen, az mellett külön ngodnak is. Ha lehet az summának számát ne mondja meg.

2. Ha pedig az vezér ugyan extorqueálná, hogy mentest mondja meg, és semmiképpen egyéb nem lehetne benne, hanem meg kellene mondani: in tali casu, hatalmas császár számára mondja meg ő nga, hogy az confederatusokkal együtt, hatalmas császárnak ád az király taleros nr. 20,000-et és az vezérnek 6000. Ha azt kérdi az orator, hogy az a pénz honnan lészen meg és mikor? arra ő kegyelme Réti uram azt mondja ő ngának az oratornak:

3. Az követtel, mivel még szemben nem voltál hatalmas császárral magok ngoddal*), azt tudja ngod, szemben nem lehetének; mert az sok oly titkon való szemben lételnek okát az vezér megkérdezné, és ha megmondanák, úgy kárt tennének az közönséges dolognak; ha pedig eltitkolnák, úgy suspiciot hoznának mind az fejedelemre és magokra, mely suspicio miatt annakutánna minden dologban közönségesen meggátolódnánk és dolgunkat végbe nem vihetnők. Ő nga azt bizvást megigérje. Mert noha az mostan itt kezén nincsen az pénz az követnek, de ő nga az mi kegyelmes urunk az erdélyi fejedelem, az egész summát az ország adójával együtt — kit szent Demeter napjára béküld — megküldi, és ugyan akkor bátor maga adja bé az mi oratorunkal együtt az vezérnek és hatalmas császárnak; de az vezér előtt hogy inkább fogyatkozás ne légyen az dologban, szent Márton napja légyen az nevezett nap. Az erdélyi adót, sem azt, hogy urunk ő nga küldi, még csak emlékezetbe is nem kell hozni, hanem csak az confederatusok légyenek nevezetben, kik között az mi kegyelmes urunk is lészen országával együtt. Ezekre ő nga bizonyosan reá felelhet, mert különben nem lésznek, ha az conditiokat is és arról való Athnámét szerez az vezér és most az mi kezünkbe adja ő nga, mert a nélkül meg nem indul az fejedelem.

4. Talám nem árt tanácsot is kérdeni, hogy ha az sziliktár bassának vagy muftinak igérjünk é valamit vagy ne? mivel ő is érti az sziliktár bassának császárral való állapotját, s mind pedig az

*) Itt a kézirat érthetlen.

mufti effendinek; de hogy most mindjárt azoknak és az mi hirünk nélkül ígérne, azt nem kell megengedni néki.

5. Talám azt is nem árt megmondani, mivelhogy nem csak tolmács Zülfikár aga, hanem mintegy tanácsosa is az vezérnek: ahoz képest ha mi ő ngával eltitkoljuk is a dolgot tölle, az vezér megjelenti néki, és így ha néki is valamit nem igérünk, eszit igyekezik veszteni a dolognak.

6. Azt mindenekfelett eleibe kell ő ngának adni, hogy oly privata audentiája légyen ő ngának, hogy az vezérnél senki ott benn ne maradjon; mert bizony kimégyen az pénzért az titok, és ő ngán is magán s az fiain kivül más is senki ne értse az dolgot—ily titokban kell lenni. Ott is magán kivül többed magával az vezér előtt ne légyen, ezért is hogy az vezér is inkább csak maga légyen, mikor vele tractál ő nga.

7. Ha pedig az igíretkor difficultálná az orator az ura nevét forgatni: bátor csak forogjon az fejedelem neve, hogy az confederatusokkal ő felsége az galliai király találta meg az fejedelmet, s az ígéretben forogjan csak az unitus confederatusok nevek; mert az úgy is vagyon — Beszterczén volt az fejedelemmel ő ngánál, levele pedig az királynak most is nála vagyon az fejedelemnél, kit mi is in specie láttunk.

Actum Constantinopoli. Anno, die supra notato. Iidem qui supra.

P. S. Az conditiokat*), hogy inkább az egyéb dolgokat impetrálhassa ő nga, az második articulust bátor azzal töltse, az hol az vagyon írva: ut ex filiis principis etc. oda azután azt tegye: etiam si ex filiis, hogy úgy légyen írva: ut etiam si ex filiis principis etc. De semmiben azonkivül se többitse, se minuálja az conditiokat ő nga.

Az ígéret felöll is császárt ki nem kell hagyni, mivel példa vagyon előttünk nem régi; hanem ugyan az 20 ezer tallért meg kell ígérni néki, az kajmekámnak tíz ezeret.

Ezekután azt is kivánni kell, hogy ő felsége az végekből tíz ezer törököt, és három ezer tatárt Krimből, azonkivül — mint szegény fejedelem ideiben—Molduvából két ezer lovast, hatalmas vezért adjanak. Ezek: mind török, tatár, oláh hadak meg voltak szegény fejedelem Bethlen Gábor ideiben.

*) E föltételek nincsenek meg a fenforgó Toldalagi név alatti kézíratban.

Az sziliktárnak és muftinak azután—mikor ő nagysága azokkal szembe lészen—akkor kell ígérni, kiről ő nagyságát mi informáljuk mennyi légyen, Zülfikárnak mi magunk ígérők.

II.

Az erdélyi adó Báthori István lengyel király erdélyi vajdaságában és annakutánna mig az háboruság lött, mennyi volt, annak Registruma.

Az fényes portánák tárházában az minémü Registrumok vannak az erdélyi vajdák adózási felöll, arról való Registrum.

Báthori István vajda — Erdélyországának az minémü adózása volt—kilencz száz hetven kilencz esztendőtől fogva, erdélyi fő ember Köböli István kezéből szolgáltatott bé: magyari tíz ezer arany, Csamaziel havának tizenharmadik napján.

Ugyanazon Báthori István vajdától az ország adója szolgáltatott bé, anno Mahumedis kilencz száz nyolczvan esztendőben, Bájer János által: magyari tíz ezer arany, Csamaziel havának hetedik napján.

Ugyan Báthori István erdélyi vajdától az erdélyi adó szolgáltatott bé kilencz száz nyolczvan egyben Baltude Demeter által: magyari tiz ezer arany, Csamaziel havának 23 napján.

Ugyan Báthori István erdélyi vajda az ország adóját szolgáltatta bé anno 982 esztendőben Bácsi Bálint által: magyari tíz ezer arany, Lábán havának tizennyolczadik napján.

Az feljül megíratott és megnevezett Erdély országának adója az hatalmas szultán Szulimán Khán Gazi idejétől fogva 980 esztendeig, minden esztendőben az erdélyi adó—ajándékon kivül—tíz ezer arany, az erdélyi vajdák fő emberi kezekből az mi fényes tárházunkba bészolgáltatott. 982 után az ezer esztendő éppen bételvén, minden esztendőben tizenöt ezer arany fényes tárházunkba bészolgáltatott. Az mint az mi fényes tárházunkban való Registrumokban rendszerént béiratott—18 esztendeiglen az erdélyi vajdák az kik voltak — minden esztendőnként tizenöt ezer aranyat az erdélyi

adóban szolgáltattak bé fényes tárházunkba, minden versengés és veszekedés nélkül, ez felöll soha nem is vetekedtenek.

TOLDALAGI MIHÁLY LEVELEI BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMHEZ.

I.

Életemig való alázatos hüségemet, jámbor szolgálatomat ajánlom felségednek mint kegyelmes uramnak. Isten sok jókkal áldja meg kegyelmes uram felségedet.

Az havaselföldi vajdának ő nagyságának mivel itt találtam Balás Déák uram levelével valami kalarásit*) elől: ez alkalmatossággal eddig való állapotunkról akarom kegyelmes uram felségedet alázatos írásom által tudósitanom. Istennek hálá kegyelmes uram — egy sólyom halálán kiül — békével, minden kár nélkül de bizony elég sanyaru úton jöttünk; mert azt hiszem, hogy most Erdélyben sem lehet hidegb, szelesb, fergetegesb idő, mint itt jár immár negyed vagy ötöd napja, miolta igen felettén hidegen fútt az északi szél. Magamnak is az bal vállamra az forgóba oly felette nagy fájdalom jöve immár egy héttől fogva, hogy igen nehezen találom helyemet vele. Az mi az otthon való állapotokat nézi: tudom kegyelmes uram, Balás Déák uram felségedet mindenekről tudósitá. Nekem is itt Zarajba vagyon egy barátom, ki az itt való vicze bégségben az jancsárok agája; bizonyosan beszéle olyan hírt: hogy az fő vezért az vitézlő rend mintha akaratja ellen hozta, a passát őrizet alatt együtt vele;*) monda, hogy maga mentségére sok levelet hoz,

*) postáit. **) Itt a kézíratban egy szó olvashatlan.

kiket innen portáról írogattak neki. Az jövő újságon mondja hogy leérkezik portára az fő vezér; de félek, hogy az mint az vitézlő rendet megcsendesitették vala az tumultuálástól, esmét felzavarodnak; mert az jöveteleknek bizonyos jele ez, hogy az hadi emberek igen jőnek viszsza, kik miatt itt is alig szálhatunk bé a hánba.

Nekünk is kegyelmes uram abban az fő vezér lejövetelében ilyen fogyatkozásunkat látom, hogy annak sem hoztunk semmit, s nincsen is mit adnom neki. Noha jóllehet azt mondhatom, hogy haza jövetelit nem tudtuk s abban lött az vétek; a kit kételen neki el kell hinni, kiváltképpen ha ugyan semmit nem adunk neki. De mihelyt ő megjő, mindjárt ő reája marad vagy rajta leszen minden dolog, az én vizen való egy expeditiom is, kiben noha semmi nehéz dolog nincsen: de kegyelmes uram vigillans az ördög, s az mi német megbékélt ellenségünk is — ki az hol alkalmatosságot talál, él vele — és itt is teljességesen övéjé teszi az vezért. Azért nem ártana, ha volna neki mit adnunk. Én mindenekből kegyelmes uram felségedtől várok; tudom azt is, hogy az kajmekam is azon igyekezik, hogy mig amaz béjő, engem is s az német követet is ha lehet bé praesentáljon császárnak azért, hogy ezek az dolgok ő általa és ideibe úgy mint ő gondviselése által lett dolgok mennének az ő dicséretire végben császár előtt. Bémenvén, az mit az idő hoz és alkalmatosság ád, accomodálni akarom magamat; felségedet ismét mindenekről tudósitom. Az német követ itt az útban; úgy értem, hogy az elmult vasárnap érkezett Drinápolyba, holott igen nagy pompával excipiálták. Én is hétfőn akarok bémenni portára. Most küldök másodszor bé: hogy mikor jőnek ki elömbe Balás uramék és Csausz passa? Isten sokáig jó szerencsésen tartsa meg kegyelmes uram felségedet. Datum Zavaj 17 die 9-bris hora tertia matutina 1628.

S. C. V. Servorum perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

II.

Életemig való alázatos hűségemet, jámbor szolgálatomat ajánlom felségednek, mint kegyelmes uramnak, fejedelmemnek. A szent Úr Isten áldja meg kegyelmes uram felségedet minden lelki és testi jókkal.

Alázatos írásom által tudósitom kegyelmes uram felségedet az itt eddig való állapotok felől és hírekről. Zarajról a mínt írtam volt kegyelmes uram felségednek, hogy ad 20 diem praesentis mensis akarok béérkezni ide portára, az szerént bé is érkeztem volt. Az idő úgy hozta vala, hogy az mint énnékem 19 napjára ez holnapnak meg kellett volna szállanom Kucsuk-Czekmeczen — az hova immár Balás Deák uramot ki is hivattam volt — eljöttem: hát még azelőtt való nap bészállottak az római császár ő felsége követi; kit megértvén, noha nekem is lehetett volna szállásom, de nem szállék meg, hanem által jövék rajta, és egy görög faluban megszállván, onnan bébocsátám Balás uramot és Juszuf aga uramot (mert ő kegyelme is kijött vala elömbe) azért, hogy másnap kijönének együtt a Csausz passával elömbe. Hogy megértette azt az vezér, hogy meg nem szállottam — amaz ott lévén Kucsuk-Czekmeczen — igen akarta. Másnap kegyelmes uram Zülficár aga, Juszuf aga, és a muszka követ tolmácsa Thoma — kivel azelőtt is ismeretségem volt — együtt jövének ki elömbe Balás urammal; és meszsze Csausz passán tul én felőlem, az Csausz passa a szokott helyen vára meg a hatalmas császár csauzával, magának öt emberével és két jazakczival. Ott szemben lévén, vele nyájason beszélgettünk mind a szállásomig, mivel azelőtt is szegény Boztanczi Huszain passa tihája lévén ő, volt ismeretségem vele. Ugyanazon nap az vezér az szállásomon meglátogattata, és noha maga is tudta, hogy nincsen mód benne, de mégis megkináltata vele, hogy ha akarom, másodnap kedden mindjárt szemben juttat császárával; kit nagy neven vévén ő nagyságától, megköszönék és megjelentém, hogy nincs módom benne, hanem magával akarok elsőben szemben lenni, és arról akarok ő nagyságával végezni. 21 die veszteg voltam az szállásomon, s a keresztény követeket látogattam, ők is en-

gemet — az többit praeveniálá az német császár agense és az Iván csauz. 22 die magával az kajmekámmal voltam szembe.

Nagy becsülettel, szeretettel látott — ötöd magammal magyarokkal kaftányozott meg, szolgáim számára 30 tallért adata. Akkor salutálván az felséged nevével, levelét is felségednek megadtam neki, és egyéb derék dolgokról való beszélgetést azutánra halasztottunk; csak azt végeztük el, hogy a jövendő vasárnap hatalmas császárral szembe legyek. Ugyan akkor kegyelmes uram az kajmekámtól Hafiz Ahmedt passához mentem, azt is salutálván: levelét, ajándékit felségednek megadtam neki — az is nagy szeretettel, becsülettel látott. 23 die Halil passát és Czigal oghlj Mehmedt passát visitáltam, és ajándékot megadtam neki. Halil passánál ott talála engem az budai mufti effendi is. Az is sok jót szolla felséged felől, maga is Halil passa. Annakutánna által menék Terzánba, az kapitány passához—az is bizony nagy emberséggel vevé az ajándékot is, és magamot is szeretettel láta, beszélgete is velem úgy mint felségednek igen praecipuus jó akarója. Az többivel akkor nem voltam szembe, mert nem is voltak hon az városon. Annakutánna kegyelmes uram szombaton 25 die jöve bé az német követ Kucsuk-Csekmeczéről nagy pompával, de feltekert zászlóval és nem szolló dobbal: mind Csausz passa kapucsilar tihája, és az itthon való szpahia aga kiment vala eleibe; én is Kemény János uramat kibocsátottam volt valami 12 lóval, kinek megállva, süveg-levévе fogta kezét, és köszönte az becsületet nekem is — Kemény János uram is mind szállásáig kisérte. 26 die ugy mint tegnap vasárnap voltam én is szembe hatalmas császárral; utánnam 23 csauzt küldött az vezér, és azok vittek és kisértek bé az divánba. Az németek szállása előtt viszsza is mind szállásomig császár nagy ezüstös fejü kengyelfutói három s három kapucsi jött az sárban előttem. Az divánban kegyelmes uram ezek voltak a vezérek: maga az kajmekam, Recsep passa, Hafiz Ahmedt passa, Halil passa, Czigal oghlj Mehmedt passa, Huszain passa, kapitány Hazon passa, tefterdar Musztafa passa, Nizanczi Juszuf passa. Ott is bizony igen nagy becsületet adván felségednek — engem is jó akarattal, szeretettel láttak, hol egyről, hol másról beszélgettek. Több szava között mondá az vezér az németek béjövetelét is; mintegy despectussal szóla felőlök, kiről coram plura. Magam ott maradván velek az asztalnál,

addig a két kapitia az pénzt számlálták bé, kinek — Istennek hálá — nem lőn héja. Azután az kaftányok felől sok szónk lévén az vezérrel: tíz kaftányt adata, úgy, hogy szabad legyek vele ha mind magam embereire adom is, és ő—valamennyi emberemen kaftány lészen—mind béviszen azokkal együtt császár eleibe. De kegyelmes uram, mivel Juszuf aga uram is felséged szolgája, és az velem jött csauznak is szokás hogy kaftány jusson, magam engedém — hogy ebből is felséged méltósága meg legyen — három kaftányt nékik. És így kegyelmes uram, felséged szolgáival heted-magammal voltam szembe czászárral; az aszszonyunk ő felsége szolgája is nyertesebben járt a többinél, kik itt voltak ebben az dologban ennekelőtte. A szekereket kegyelmes uram most terheljük; szeredán vagy csütörtökön azokat is megindítom, de szőnyegeket egyarányuakat igen nehéz találnunk fejéreket. Az kénesö is kegyelmes uram, még mind rajtunk vagyon; mert az tavaszszal, mikor én itt ben voltam, akkor is hoztak vala onnan Erdélyből; most is akkori itt létem után kétszer hoztak. Igyekeztem végére menni azoknak neveknek. Bizony jó volna mindezeket, s mindezeket a kik tudják, azokat osztán megbüntetni. Azért ugyan el kél ha mi fogyatkozással is. Az ló bizony igen szük. Hogy eladó jó lovat találjunk felségednek, egyéb reménységem nincsen, mert Czambaznál épet s jót nem találni; hanem egy jó akaró uram találkozék most véletlenül, ki ezelőtt igen jó barátom volt, most is jó akaró uram — mert császár fő lovász mestere — az által ha szerét tehetjük. Jó akaratját most is ajánlja. Nem én, hanem ő talált meg jó szóval az régi barátságról elsőben — azhoz biznám az ló felől. Valamire Isten segit kegyelmes uram, felséged igaz hive, szolgája vagyok. Istennek szent neve dicsértessék, még eddig itt az felséged dolgainak jó meneteli volt; kit engedjen az szent Isten ezután is úgy lenni. Az mi kegyelmes uram az oda által való dolgot nézi: az fő vezért egy Enghüry mező városon mondják hogy vagyon, ide nem igen meszsze, mintegy Landor-fejérvárni vagy Budáni föld — addig jött volt. De innen háromszor is ment Hattiserif — igen erős császár tanácsában végeztetett parancsolat—reája, hogy bé ne jöjön, hanem ott teleljen, ha életét szereti, úgy, hogy tavaszszal idein érkezhessék az persára—jóllehet ugyan maga is minden lövöszerszámit, tevéit, lovait Dyárbekirbe hagyta volt. Immár ha az vitézlő-

rend bé nem hozza erövel, bé nem hiszem hogy jöjön. A passát úgy hiszem hogy valami öt század magával béküldik. Vagyon olyan közbeszédü hír is, hogy kazul passától követ jöne, de nem bizonyos. Itt kegyelmes uram az felséged méltóságáért az becsület, jó akarat nagy hozzám; de bizony az költség is tőlem ahozképest megyen el, mert az állapot azt kivánja. Mindenekben Balás Deák urammal és Dónát urammal együtt egy értelemben vagyunk—ő kegyelmek is fogyatkozás nélkül szolgálnak. Az szent Isten éltesse és tartsa meg kegyelmes uram felségedet. Datum Constantinopoli 27 die novembris, anno Domini 1628. hora quasi quinta pomeridiana.

Seren. Celsitudinis Vestrae

perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

P. S. Akarom kegyelmes uram, hogy felséged azt is értse: minémü levelek jöttek Budáról ide az vezérhez az Zülficár állapotja felől. Mivel itt nem voltam, nem tudom, nem is láttam: ők azt mondják, hogy az vezér azt írta volna, hogy felséged írta neki és felséged találta meg őtet, hogy megölesse Zülficárt és Juszuf agát itt az portán. Az ellen az mit tudtam, én szólottam, hogy az budai passa írta azt felségednek, hogy innet az portáról ő ment végére, hogy ők és mások is kiket felséged írt, elárulák itt portán felségedet. Azt—mivel ugyan úgy is vagyon — elhitettem velek. De felette nagy búsulásban vagyon kiváltképpen Zülficár aga; mivel minden jószágát — ki ott az tömösvári Béghler-Bégségben volt — el is adta a budai vezér; melyen felette búsult. Én azért arra vittem az dolgot, hogy ne búsitsa panaszszával az vezért; lám írjon Ibrahim effendi Budára, s azt hiszem, hogy megeresztik jószágát. Én azért sem egyfelé sem másfelé való írásban szólásban nem elegyitem magamat; de bizony ha panaszol vala, sokat tehetek vala panaszszal az budai vezérre. Kik itt vagynak, csak várják az alkalmatosságot, mivel ott fen nem mernek lakni amattól. Úgy

is látom én — mivel olyak is vagynak itt, kik aspirálnak az budai passaságra — hogy ha sok panasz találkozik: Zülficár talám hamarébb árt oda, hogysem mint onnan neki; mert immár az onnan való írásnak hasznából olyan látszik. Mint viselje immár az dolgot, felséged bölcs itéleti. — A muszka követtel még magával szembe nem voltam, de nekik, úgy értem Thomától — az ki egyik az követségben — hogy plena auctoritássok vagynak omnia concludendi felségeddel. Balás uram is azt mondja, hogy ő kegyelme is megírta volt felségednek. In tali casu, ha az alkalmatosságot elmulatta ember, nem hasznos; azt pedig titokban is kellenék viselni. Az hoszszu idő pedig minden dolgot inkább ki szokott nyilatkoztatni.— Én azért az felséged kegyelmes parancsolatjánál semmibe előbb nem megyek. Úgy veszem eszembe, hogy Thoma kész kimenni felségedhez is; de ha ő kimegyen, az dolog is idő előtt inkább kinyilik.

Az francziai követ, secretariussával és annak nagy barbatus tolmácsával — ki felségednél is volt — salutáltata expresse; igen commendálja az urokot, királyokat; és azt mondja: „hogy noha az király és felséged között voltak valami eszvesztő emberek, de az ő urok, királyok felségedhez ugyan az előbbi jó szível, akarattal vagyon.“ Felséged felől én is azt mondottam. Mikor az követet salutáltattam Kemény János urammal, maga az követ iterálta azon dolgot. Meglátom mit hoz ki belőle. Talám előbbi cselekedetekért valami kicsin panaszt is csinálok, és ismét jó helybe hozom a dolgot. Ha mi dolgot aperiálnak, felségednek kegyelmes uram mennél hamarébb megírom. Én semmit nekik addig jó akarattal nem szólok, mivel nem is tudok. — Hogy még is a muszkákra térjek kegyelmes uram: nem magoktól, hanem másoktól olyant értek igen titkon, hogy mind nekik és az portának is olyan akaratjok volna, hogy: **Hdaadis Az Ignelgi Fgedett Klodisderd Plegek.** Ezt az vezér és kapitány passa szavából is értem. Hatalmas császár igen beteg volt, csak most gyógyult meg: haloványodott, veszett színtelen állapotja is megmutatja ő nagyságának.—Az szent Isten éltesse segélje minden jóra kegyelmes uram felségedet. 28 9bris 1628 hora quarta matutina.

S. C. V. servorum perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

P. S. Az fővezér jöveteli felől kegyelmes uram az mint írtam volt felségednek, hogy egy Enghüry városra volt, és eleibe innen három erős parancsolatok mentenek, hogy le ne jöjön: most esmét olyan hirt hozának, hogy onnan is eljött csak közel ide. Az vulgus azt szólja, hogy ezek az itthon való vezérek félnek töle, s azért nem bocsátanák le; de bizonyos oka hihetőbb: hogy az mint az persák ellen való hadat continuálni akarják, és ha innen hazul indul meg az vezér, több pénz megyen el, és minden fizetett rend tavaszit is veszen. Ezeket kerülnék inkább. Az mint mondják pedig, hogy az vitézlő rend hozza: az is ugyan úgy vagyon, de az vezérnek is fog kedve lenni hozzá hogy lejőjön, noha mondja hogy *) — — nem kell; mert egy onnan hadról jött török is mondá nekem, hogy olyant mondott az vezér, hogy bátor kimegyen vagy honn legyen ismét mindjárt, csak egy hétig mutathassa fővezérségében is itthon meg magát. Az porta most is mind azon vagyon, hogy bé ne jöjön. De én kettőt gondolok igazabbnak lenni: hogy vagy bé jő, vagy béjöveteli előtt — ha ugyan kedvek ellen lenne ezeknek — megölik az útban, vagy mazullá teszik, noha magát igen dicsirik, Nazuf passához bátron hasonlitják. — Én béjövetelit bizony nem kivánom, mert nincs mit adnom neki. — Halil passát úgy elégitettem meg kegyelmes uram, hogy egyik vezérnek (ki nélkül gondolom hogy inkább ellehetnék) való pénzből száz (100) tallért tartottam meg, azon vettem egy mosdót korsóstól — nem is drága volt rajta; azon kivül az felséged pénzéből adtam 200 tallért neki. Azért nem lehetett egyéb benne, felségednek derogált volna — most harmadik vezér, és felségednek régi jó akarója is. De ha az vezér megjő, bizony nem tudom mit miveljek felőle. Az mely Molduvából jött magyar felől írtam volt kegyelmes uram felségednek, eléggé expiscálom ki legyen; még bizonyosan nem tudom, de nem hiszem hogy erdélyi legyen és felségednek is ártalmára. Mert az kis Alexander vajda czeflekben hált egy éjjel, maga is szemben volt vele az vajdafi — magyar volt az ember az bizonyos, de hogy az a kis vajda felséged ellen való dologban elegyitené magát, nem remélem. Most Marteliusnak igen silentiumban vagyon dolga, 165 ló tereh **) pénzt vöttek rajta, immár hallgat utánna. Ha mit érthetek ke-

*) Itt egy szónak értelme ki nem vehető. **) ?

gyelmes uram, levelemben mindenekről tudósitom felségedet. Szivem szerént igyekezem ki is menni innen, mert szinte az szomszédunkból hordja az mirigy az törököket — miolta itt vagyok négyet egy háztól. Mikor kegyelmes uram, ez levelemet is imez első foliumig megírtam vala: érkezék egy barátom hozzám, maga még meg nem viradt vala; és bizonyosan mondá, hogy ugyan bé jő az vezér, talám szinte hetfőn. Itt ha béjöhet, aztán nem tudom melyik superálhatja másikat; de lenni kell köztök valaminek, mivel teljességesen ezek akaratja ellen jő bé. Valamint leszen az dolog, igyekezem mennél hamarább felségedet tudósitani. — Az német követ tegnap lőn szemben az vezérrel, 12 magával kaftányozták meg, engem az vezér ötöd magammal magyarokkal.

Szinte most ezen órában, mikor az felségednek írott levelemet lepecsételtem, és az posta kezében is adtam vala, olykor izene egy barátom — bízott uram — hogy az molduvai vajda küldött egy magyar fő embert le igen titkon de sietten is, ki most itt csak nem meszsze egy czeflekbe vagyon titkon. Előbb béjött az Barnocz embere, hogy hírt adjon felőle az vezérnek, hogy titkon lehozassa, és szemben legyen vele. Ki és micsoda ember legyen? nem tudom, ha erdélyi: felséged árulója, ha felséged nem küldte. Vagy talám Szombathelyit küldték tul Lengyelország felöl bé. Ím azért mintha semmit nem tudnék az dologban, egynéhány lovast oda küldök: hogy mintha ezek véletlenül találkoznának oda menni, meglássák ki légyen, hogy azután tudjak gondot viselni reája. Ha mit értek felőle, mindjárt megírom felségednek. Valaki lehet, de én tőlem titkolják igen jövetelét. Nekem is igen titkon adák értésemre.

P. S. Kegyelmes uram! Az vezér urunk Barcsai uramnak az ország és Nagyságod mellett az mint okosan való magaviselésit látta: igen kedvelte minden vele való beszédit; megparancsolta azért én nekem: Nagyságodnak megjelentsem, másszor mikor ilyen nagy dolgaiból követet bocsátani akar Nagyságod, ő kegyelmét küldjön más helyett.

III.

Életemig való alázatos hűségemet, jámbor szolgálatomat ajánlom felségednek mint kegyelmes uramnak, fejedelmemnek. A szent Úr Isten minden lelki és testi jókkal áldja meg kegyelmes uram felségedet.

Írtam volt kegyelmes uram felségednek az előbbi levelemben, hogy az brassai szekereket is csütörtökön vagy szeredán elbocsátom. De az ittvaló állapotnak vonódása- és szokásához képest akkor el nem bocsáthatám. Ím most lőn alkalmatosságom, hogy elindithassam őket. Küldtem kegyelmes uram felségednek rajta nyolcz öreg veres divánszőnyeget, és hat fejér szőnyeget; fejérnek azoknál semmiképpen hasonlóbbaknak, öregségben egyarányuaknak többnek szerét nem tehettük. Igen nagyot — ki tizenegy singes — egyet vagy kettőt találtunk volna; de azhoz nyulni nem mertünk. Találtunk kegyelmes uram más öreg szőnyeget — nagyot, tizenegy-egy singest — kinek hárma selymes persiai szőnyegek, külömb-külömbféle czifrások, az negyedik selyem, és arany- ezüst fonalas; azon kivül három apróbb vagyon: azoknak kettei selyemmel elegy de arany fonalas, — — az harmadik tiszta selyem. Ezek kegyelmes uram mind az hét olyak, az minemüeket én nem láttam. Az öreg tizenegy singest, ki arany fonalas, 800 talléron — ím ez három apróbbat, kiknek kettei arany fonalas, és az egyik tiszta selyem, másfél száz talléron tartják vala őket; 120 tallérra jöttek alá, én 80 talléron kértem s abban hagytam mostan; de ha pénz jut, talám azt az hármat megveszem. Szőnyeg marhája had legyen olyan felségednek, az minemü másnak ezelőtt Erdélyben nem volt. Küldtem a szőnyegeken kül kegyelmes uram kilencz karmasint: hata fejér, hárma narancsszín — szebbeket azoknál bizony nem találtunk, azért is nem mertem többet venni; talám immár érkeznek, s azokat is megvásároljuk; kávét két száz okkát, berzsenyfát tíz okkát öt darabba, czapatt *) hatot — négy zöldet

*) E szó értelme ki nem vehető a kéziratból.

és két vereset; ezeket kötöttem takartattam bé kegyelmes uram három szőr pokróczba, paripákra valókba. Az kénesöt kegyelmes uram, az mint írtam volt felségednek, még bé nem adtuk, azért késik. Azon igyekezünk, hogy felségednek kárával el ne adjuk. Az vásárlás mellett kegyelmes uram az felséged kegyelmes parancsolatja szerént Kádas Mihályt bocsátottam haza. Az szent Isten éltesse és tartsa meg kegyelmes uram felségedet.

Datum Constantinopoli, 1-a die Decembris 1628.

S. C. V. perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

Tunyogi Cs. József gyűjt. közt levő eredetiekből.

SZÉKELY ADATOK.

A SZÉKELY NEMEK ÉS ÁGAK LAJSTROMA MAROSSZÉKBEN.

1545—1548.

(A 261—264 laphoz.)

I.

1545 — 1548

A székely nemek és ágak s a székhadnagyság- és biróság-viselés rende azok szerint Marosszékben.

Hannadsagh Inclusiue Anno Domini Milesimo Quingen. Quadragesimo Quinto Octawo. 1)

Hadnadsag 2)					Birosag 3)		
Halom	Nemben	Gyerg*)	Aga —	Megges	Nemben	Megges	Aga
Ewrlech 4)	Nemben	Bwd 5)	Aga —	Jenw	Nemben	Borozlo	Aga
Jenw 6)	Nemben	Zw[illegible]vrw 7)	Aga —	Adoryan	Nemben	Poson	Aga
Megges	Nemben	Megges	Aga —	Abran	Nemben	Nagy	Aga
Adoryan	Nemben	Thelecd	—ga —	Ewrlechy	Nemben	Bwd	Aga
Abran	Nemben	Nagy	A— —	Halom	Nemben	Gyergy	Aga
Halom	Ncmben	Peter	Aga —	Megges	Nemben	Kwrt	Aga
Ewrlych	Nemben	Zowat	Aga —	Jenw	Nemben	Blasy	Aga
Jenw	Nemben	Wy 8)	Aga —	Adoryan	Nemben	Wachman	Aga
Meggyes	Nemben	Dwdor 9)	Aga —	Abran	Ncmben	Wy	Aga
Adoryan	Nemben	Poson	Aga —	Ewrlychy	Nemben	Echken	Aga
Abran	Nemben	Gyerw	Aga —	Halom	Nemben	Peter	Aga
Haloud	Ncmben	Halond 10)	Aga —	Megges	Nemben	Dudor	Aga
Ewrlychy	Nemben	Seprwd	Aga —	Jenw	Nemben	Zwmwrw	Aga
Jenw	Nenben	Borozlo	Aga —	Adoryan	Nenben	Way	Aga
Megges	Nenben	Kwrt 11)	Aga —	Abran	Nemben	Karachyon	Aga
Adoryan	Nemben	Wachyman	Aga —	Ewrlych	Nemben	Seprwd	Aga
Abran	Nemben	Wy	Aga —	Halond	Nemben	Halond	Aga
Halom	Nemben	Naznan	Aga —	Megges	Nemben	Gyarws	Aga
Ewrlychy	Nemben	Echken 12)	Aga —	Jenw	Nemben	Wy	Aga
Jenw	Nemben	Blasy	Aga —	Adoryan	Nemben	Thelocd	Aga
Megyes	Nemben	Gyarws	Aga —	Abran	Nemben	Gyerw	Aga
Adoryan	Nemben	Waya	Aga —	Ewrlycb	Nemben	Zowat	Aga
Abran	Nemben	Karachyon	Aga —	Halom	Nemben	Naznan	Aga.

Megges Nemben Dudor Agan vagyon ket lofezegem Akosfalwarol és Wayabol

Megges Nemben Gyarws Agan vagyon Akosfalwy Hazra.

Abran Nemben Wy Agan vagyon Az Akosfalwy Hazra. 13).

Halom
Jenw
Erwlych
Megges
Adorian
Abran.

*) E szóban, valamint általán az egész szövegben előforduló y betű felett az eredetiben két pont van.
Kiadó.

Jegyzetek.

---

1) A székelyek vérrokonságuknál fogva hajdan nemek- és ágakra levén oszolva: a külön nem- és ágbeliek egymást évenként bizonyos sorban felváltva viselték a székelyföldi hivatalokat. Képzelhető csak innen is, mi mélyen béható volt nemzetünk életébe a nemek- és ágakra oszlás rendszere. Történelmét e korig még is sürü homály fedi. Hazai történetbuvárlóink közlöttek ugyan már egy-két lajstromot a nemek- és ágakról: egyet Kovachich (Scriptores rerum hungaricarum minores Tom. 1. Budae 1798. 8. pag. 339 340.) mást Engel (Danielis Cornides Vindiciae anonymi Belae regis Notarii Budae 1802. 4. p. 351 352.) de az első hijános: nem levén benne mindenik nem mindenik ága feljegyezve; nem is eredetiből közlött. A második teljes hibákkal, melyek kétségen kivül azon körülménynek tulajdonitandók, hogy közlőjök sem használhatott eredeti példányt.

A két lajstrom közől önmagába véve elsőséget az érdemel, melyet Engel bocsátott közre: abban minden nem (tribus, generatio, genus) és minden ág (linea, ramus, arbor) meg levén nevezve. S hihetőleg ez okoknál fogva Kállay Ferencz úr is ezt nyomatta ki „Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, házi és polgári intézeteiről a régi időben" czím alatt 1829-ben Nagy-Enyeden kiadott munkája 90 és 91-ik lapjain; de Engel után, és hasonlóan hibásan.

Nekem a szerencse ezen lajstromot az eredeti példányban juttatván kezembe: közlöm ezennel úgy, mint számunkra fenmaradt. A benne mutatkozó irásmód ingatag ugyan, de koraszerü s azért hü-

ven követtem; tartalmához pedig némi jegyzetekkel járultam: általok némely bécsuszott hibákat megigazítani, másokat eltávoztatni kivánván.

2, 3). Hadnagyság és biróság nevezetek alatt itt azon székely széki tisztségek értendők, melyek később nemzeti fejdelmeink korszakában főkapitányság és főkirálybiróság nevezeteket kaptak.

4) Ezen „nem" neve többféleképpen iratik lajstromunkban. Hogyan kell helyesen irni, más ily nemü eredeti adatok után határozhatni el biztosan, s ilyeneknek nem vagyunk hijával. 1571-ben II. Zápolya János választott király s 1575-ben Báthori István fejdelem uralkodásuk alatt a királyi tábla köztanúvallalást határzott Marosszékben Makfalva határában feküdt némely földbirtokok iránt folytatott perben. Meg van nálam eredetileg az arról Báthori nevében kelt levél, magában foglalva megerősitőleg a Zápolyáét is. Az alpereseknek saját nemök- és ágokbeli tanúkkal kelletvén bébizonyitaniok, hogy a per alá fogott földek és szénarétek őket illetik, ennél fogva az emlitett 1571 és 1575-beli levelekben több nemek és ágak nevei fordulnak elő tisztán irva. A kérdésben levő nemé jelesen ötször. Háromszor tudniillik Zápolya 1571-beli levelében így: Eorlewcz, kétszer Báthoriéban ekképpen: Eorleocz. Melyekhez képest ezen nem neve, tekintve lajstromunkat is: Örlöcz vagy Őrlöcz.

5) Bwd=Bud-ága. Emlékeztet Budvárára, a székely nemzeti ősvárra Udvarhely mellett.

6, 7). Az idézett 1571 és 1575-ik évi levelekben mindig: Jeneo s Zomorw, Zomoruw, Zomorow. Nekünk tehát Jenő és Szomorú, Szomor.

8) Wy úgy áll itt mint a Jenő nem egyik ága. Alább az Abran nem ágai közt is elő jő. Volt-é mind a Jenő mind az Abran nemnek Wy ága? S ha volt, egy vagy kétképpen olvasandó-é ez? biztosan meghatározni nem lehet mindaddig, míg erre vonatkozó több eredeti adattal nem fogunk birni. Ismeretesek ugyan előttem Marosszék nemek és ágak szerinti tisztjeinek azon lajstromai 1491—1515-ből, melyeket az Új Magyar Muzeum folyó 1855-ik évi juniusi füzete, a 344-ik lapon, mint az Aranka György kéziratgyüjteménye között létezőket felemlit; söt birom is azokat, de nem eredeti példányokról vett másolatokban, s éppen azért bennök a nemek és

ágak nevei oly hibásan adatnak, hogy szinte haszonvehetetlenek. Pedig mennyire tudom, Aranka példányai is csak másolatok másolatai.

9) D w d o r Engelnél és Kállay úrnál az idézett helyeken — B u d o r. Némelyek B o d o r ágnak irják. De hibás mind a Budor, mind a Bodor elnevezés. Már lajstromunkban is kétszer tisztán D u d o r ágnak iratik. Azonban döntő bizonyitványul szolgáljanak még más oklevéladatok is.

Székely Ferencz Esztergomban lakván s annálfogva Marosszékben Kis-Faludon volt birtokát 1507-ben szárhegyi Lázár Andrásnak eladván, Ulászló király parancsolta a kolosmonostori konventnek: igtassa bé Lázár Andrást a vett jószágba. A béigtatás véghezvitetett minden ellenmondás nélkül. A király igtató parancslevele kelt 1507-ben; a konventé, melyben a megtörtént igtatás bizonyíttatik 1508-ban. E két levélben is több székely nem és ág említetik. Volt szerencsém olvasni a kolosmonostori konvent levéltárában eredeti példányban mind a kettőt. Az 1507-ik éviben a Megyes nem kérdéses ága tisztán D w d o r; az 1508-ik évbeliben pedig ismételve félreismerhetetlenül D u d o r ágnak iratik. Tehát sem Budor, sem Bodor, hanem D u d o r ág volt egyike a Megyes nem ágainak.

10) H a l o n d. Lajstromunk késziitője nem ügyelvén orthographiai következetességre, néha H a l o m néha H a l o n d nemet és H a l o n d ágat ir; min nem csudálkozhatunk, ha tekintetbe veszszük, hogy a Kovachich közlötte lajstromban is H a l o m d ág fordul elő. De 1548-ik évbeli lajstromunkban a H betü hasonlónak mutatkozván a később kori G betühöz, azt gondatlan másolók valóságos G-nek az n betüt u-nak vették, s eképpen a Halond-ból Gabudot csináltak. Így történt aztán, hogy Engelnél és Kállai úrnál a Halom nem egyik ága Gabud hibáson; ez helyett H a l o n d = H a l o m.

11) K w r t. Az idézett 1507 és 1508-ik évi eredeti levelekben: Kywrth *), Kywrt, Kwrt. Szerintünk tehát K ü r t h ág.

*) Ez első leírásnál az y felett a kézíratban nincsenek pontok; a másodiknál ellenben vannak, mint feljebb megjegyezve volt.

K i a d ó.

12) Echken=Eczken. Engelnél és Kállay úrnál Ethken hibáson áll; mert lajstromunkban a c és t betük alakjaikra nézve különbözők egymástól; s hogy Echken ágban a h előtti betü c nem pedig t, azt főképpen az inclusive latin szóban előjövő hasonló alaku c kétségtelenné teszi.

13) Lajstromunk irója tehát marosszéki székely birtokos volt, s a székely nemek és ágak ezen feljegyzésével, úgy látszik csak azt akarta kimutatni: mely sorban illette korszakában főhivatalok viselése Marosszékben a hat székely nemet és annak 24 ágát, s melyik nemben és ágban minemü fekvő birtokai voltak neki. Saját nevét nem jegyezte fel a lajstromra, mit szükségesnek nem is tekinthetett: családi tudomásul készitvén azt, s kétségkivül nem is képzelhetvén, hogy századával együtt a nemek és ágak rendszere is elenyészik, s majdan oly homályba boruland, hogy az utókornak úgy kellend tekinteni e lajstromot, mint ez idő szerint megbecsülhetetlen székely historiai adat-kincset. Midőn tehát a készitő nevét — legalább ezúttal — nem közölhetem, csak azt kivánom még megjegyezni: hogy örökösei által mult században perfolyamba bé levén adva több oklevelekkel együtt, hazai törvényszékeink előtt is megfordult, s hihetőleg ezen alkalommal és időben vétettek róla avatatlanok által némi hibás másolatok, melyek szerint aztán Engel is tette közleményét.

II.

Emlékezet
a szent-léleki várról.

1584.

Erdély kormánytanácsa levele Báthori István lengyelországi királyhoz mint Erdély fejdelméhez. 1)

„Parancsolta vala felséged—minékünk, hogy Károlyi Istvánnak az minémö egyenetlensége volna szomszédival határa felől, mestert és nemes embereket bocsátanánk ki és eligazitanók köztök, oltalmaznók is meg az felséged adományában 2), ő se kévánja pedig az szomszédokét, hanem ki-ki maradna meg az övén. Mi azért az felséged parancsolatját főképpen, azután az ő emberségét is, és hogy felségednek szükség idején hiven, jámborul szolgált, ezután is valahon az szükség kévánja szolgálhat, előttünk viselvén, mestert, directort, assessorokat és nemes népeket kétszer

1) A szent-léleki vár egyike volt a legrégibb és legnevezetesebb székely váraknak, s történetei némely pontjai oly szorosan öszszefüggők nem egy székely nemzeti sarkjoggal, de egyszersmind annyira ellenkezők is: hogy a történetpontok tisztába hozatala nélkül homályba bonyolulva maradna több szép nemzeti sarkjog. Amazok tehát előbb-utóbb tisztába hozandók; s mivel a tárgy vitatásakor a vár hol fekte is tekintetbe veendő: közöltetik itt e levél mint arra vonatkozó hiteles adat, mely azonban más tárgyakra nézve is jeles adalék.

2) Miután a székely község, mely a nemzet harmadik rendét tette — de egyszersmind annak számosabb részét is — sokféle terheltetése miatt 1562-ben fellázadt, s mint uralkodó felség és haza ellen bünt elkövetett, birtoka és szabadsága vesztésére itéltetett országgyülésileg: közőle politikából sok meghagyatott ugyan továbbra is birtokában és rendi szabadságában, minthogy székelység tette az ország nevezetesebb haderejét, s az ország maga is tetemesen szenvedett volna minden felzendültnek jobbágyságra sülyesztésével; de másfelől mégis nagyon sokan mint jobbágyok fejdelmi rendelkezés alatt egy vagy más várhoz tartozandóknak nyilvánittattak, vagy pedig magán személyeknek adományoztattak. A várakhoz csatoltakból később gyakran adományo-

bocsátónk az helyére, és miérthogy ott köztünk semmiképpen véghez nem mehetett az alkuvás, kévánók hogy situm et qualitatem loci meg oculálván, describálnák, és ugyan az pictorral is delineáltatnák, és nékünk fide mediante referálnák, hogy netalán mi magunk habita loci illius, de quo controversia est, cognitione, jobban és hamarébb mindeneket közöttök eligazéthatnánk. Erre azért napot hagytunk vala itt nékik, primam scilicet novembris, kire reá is jöttek vala Károlyi és az peresek közül is némelyek, de mi is semmit véghez nem vihetének köztök. Miérthogy penig maga Károlyi István ismét felségedhez akar menni, tetszék hogy ez dolognak állapotját rövideden az mint nékünk referálták, irva hozták, mennyiben hozzá férünk, felségednek megirjuk, hogy felséged bölcs itileti szerént mind az két fél igazságát megtekintvén, alkalmatosab-

zást tettek fejdelmeink kegyelt híveiknek. Így adta 1581-ben Báthori István lengyelországi király mint egyszersmind Erdély fejdelme kecsedi Károlyi Istvánnak, ki akkor Lengyelországban magyar gyalogság vezér kapitánya vala, hadi érdemei tekintetéből a várhegyi várhoz kapcsolva volt Szent-Léleket és Kis-Kászont; de, jegyezzük meg jól: adta a szokott záradékkal, miszerint az adományozásból nem csak az ott lakott lófőszékelyek, hanem mindazon gyalog székelyek is kivétettek, kik mint fennebb érintve van, haza szolgálata tekintetéből jobbágyságra nem juttattak: „Totalem et integram portionem nostram possessionariam“ ezek Báthori lényeges szavai az adománylevélben, „in possessione Zent lelek vocata in sede nostra siculicali Kizdi existente habitam ad arcem nostram Varhegy*) pertinentem simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet — — — addita etiam portione nostra possessionaria Kis Kazon appellata, quae sui nominis fluvio a praedicta possessione Zent lelek vocata dirimitur — — — demtis primipilis et peditibus pixidariis in usum regni delectis inibi commorantibus memorato Stephano Karolyi ipsiusque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedimus, donavimus et contulimus. Datum in Moscovia ex castris nostris ad urben Plescoviam, die octava mensis novembris anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo primo, regni vero nostri sexto.“

Az eredeti adománylevélből.

Ezen adomány emlegettetik 1584-dik évbeli adatunkban.

*) Itt is két pont van az y fölött.
Kiadó.

ban választ adhasson néki. Az mely földön az controversia vagyon, egy nagy hoszszu völgy, kit Kászon rétjének avagy mezeinek hívnak, kétfelől nagy erdős hegyek vagynak, az közepin egy folyóvíz, Kászon pataka foly alá. Napnyugot felől való felé Fejérvármegye nemesség, napkelet felől székelység, Kézdiszék, az hol az víz kijő a völgyből, Szentlélek nevö falu ott vagyon, kinek egy kicsin része Fejérvármegyében vagyon és sok nemeseké, nagyobb része Kizdy székben, azt adta felséged Károlyi Istvánnak; közel hozza Kis Kászon nevü falu, azt is néki adta felséged. Ezeken feljül oldal felé az hegyek alatt egy Polán nevü székely falu, kiben vagyon nemes népeknek is, de az dereka felségedé Várhegyhez való, és ezzel határos oda fel Szentlélek és Kis Kászon, az mely felől az controversia vagyon mind az Kászon vizéig, mely víz Fejérvármegye határa, Polyán határán felől Kászon rétje felől vagyon egy praedium Szent János nevő, kinek kápolnája fenn áll most is tul Kászon vizén hatalmasul által jöttek volt valami nemes népek és házakat csináltattanak volt ott embereket is szállétottak volt oda, még az székelyek támadása előtt. Ez polányiak törvénybe fogták az vajdák előtt Ferdinand idejében az nemes népeket, az földért pörlöttek, az per király fia idejében végződött el, calumnian is maradtak az nemes népek és megitélték, hogy nem jöhetnek által Fejérvármegyéből az Kászon vizén, és eképpen restituálták az polyániaknak az földet, kiről jó adjudicatoriájok vagyon. Immár e Szent János nevü praediumon felől vagyon az Kászon rétje vagy mezeje, kinek az hegyek közé völgyei vagynak, patakok jönek ki azokból, kiknek nevek vagyon, az hegyek erdősök, rétét, mezeit mindenestül eleitől fogva Kézdi Vásárhelytől fogva az város és keről való sok faluk mind nemesség, parasztság az barmokkal egyaránt élték, az kiknek nem volt elég földök, és ugyan ország szabadjának hitták, azonképpen élték szent lélekiek is, kászoniak is indifferenter minden bántás nélkül, az ország útja fel reája Szentlélek mellett ment, ez az usus continue sine controversia alicujus durált mindaddig, mig Károlyi Istvánnak adta felséged Szentléleket, egyik hegyen oda fenn egy fényes vár is volt, kinek az kövében fenn áll most is, onnan egy patak jő ki és esik az Kászon vizébe, vár patakának hivják, a-

zon felül az Kászon szék határáig az Kászon rétének vagy mezeinek az felső felét adta szegény megholt urunk az Kézdi-vásárhelyieknek, cum suis pertinentiis, miérthogy azoknak felséged is adhatja, semmi határok nincsen, statuálták, pacifice birták egy néhány esztendeig, és ők aval contentusok voltak, azt többit penig ide alá Szent Jánosig communiter élte az több falu mint azelőtt, mind felségedé, mind nemességé indifferenter Károlyi István birodalmáig; azután Károlyi István az polyániak határában is nagy részt elfoglalván, teljességgel mind az egész nagy völgyet erdeivel, mezeivel elfoglalta, mind az Kézdi vásárhelyiektől az melyet donatioval birtak, mind az többit az faluktól, kit communiter éltek, kiről felette sok panaszt tettek urunknak mind az útnak elfogásáért, mind az földek elfoglalásáért, emberek fogásáért, veréséért, barmok béhajtásáért, megöletéséért, oda tartásáért, melyben sokat megbizonyétottak, melyeket mi minden erőnkkel akartunk köztök leszállitani onusok nélkül, úgy hogy eltürjenek az károsok mindent, az ország útját még szabaditsa meg az donatariusoknak, az övéket hagyja birni, az több földben (noha az ő határával nem contigua) nagy darab néki szakadjon, és az maradékát régi mód szerént mind az felséged és nemesség falui pacifice éljék, de ő mind teljességgel kévánja vala, melyet mi nem adhattunk, mert az törvényt sem itélők hogy adja, és ha az lenne, kit Károlyi kéván, sok falu mind fejedelemé s mind nemességé élhetetlenné maradna miatta; ha miben a jámbornak tudtunk volna segétséggel lenni, nagy örömest megmiveltük volna, de senkinek ilyen nyilvánvaló igazságát nem supprimálhattuk, kit így ad amussim azért akartunk megérteni és megírni felségednek, hogy meglássa felséged mint jártunk el az felséged parancsolatjában — — —

Datum ex arce Gyalu 14-a die decembris anno 1584.

Majestatis Vestrae Sacrae humillimi ac perpetui servitores

Alexander Kendy de Lona.
Volffgangus Kovachoczy
Sombori László. 3)

---

3) Báthori István és Báthori Sigmond fejdelmek korszakában 1583-tól 1594-ig Erdélyre vonatkozólag folytatott hivatalos eredeti levelezések egy protocollumba foglalva mult században gróf Batthyáni Józse

III.

A székelyek szabad sóját illető kiváltságlevél.

1568.

Hogy a székelyföldöni só hajdonta a nemes székely nemzet által szabadon használtatott, köztudomásu történeti tény. Azonban 1562. II. János választott király s erdélyi fejdelem alatt a székely közrend feltámadása miatt a Segesváratt hozott 15 t. czikk által a fejdelmi kincstár (fiscus) számára foglaltatott le ezen szavakban: „E mellett ez is nyilván vagyon, hogy a közszékelyeknek ellenünk „való feltámadások mely nagy romlást, sok vérontást, kárvallást „és nékünk országunkbeli híveinkkel együtt költséget, gondot és „fáradságot szerze. Azért a feljül megmondott okokból (értetnek az „előbbi czikkekben felsorolt országos szükségek) és hogy min- „den országokban a sókamarák császároknak, királyoknak és feje- „delmeknek tárházokra néznek, a székely földén való sót „a mi tárházunkhoz végeztük foglaltatni; de az főné- „peknek házok szükségére való sót adatunk, mint a nemességnek „régi szokás szerént só adatik.“ Hihetően e végzés csak első felének lön teljesedése, s annak sulyos következéseit büntetett és büntetlen osztály egyiránt érezte. Folyamodást nyujtnak bé tehát az 1568-n januar 6. Tordán tartott országgyüléshez szabad sójoknak a régi országos szokáshoz képest kiadása és biztositása végett. Az

---

magyarországi herczeg primás és bibornok birtokában levén, azokat gróf Bánffy György erdélyi kormányzó 1794 és 1795-ben maga számára Pesten nagy pontossággal lemásoltatta volt, ki 1822-ben elhalván, s könyv- és kéziratgyüjteménye örökösei közt felosztatván: ezen protocollumot, mely Bathorianumnak szokott neveztetni, gróf Bánffy Jósef úr öröklötte, s nekem egykor használatra átengedvén, —mit hálával emlitek—az itt közlött levelet abból írtam ki. E levél azonban csak egy része annak, mely az idézett protocollum 165—185 lapjain következő felirat alatt találtatik:„Exemplum literarum a Senatu ad Sacram Regiam Majestatem per Thomam Somogy datarum.“

Közli
Nagyajtai Kovács István. m. k.

országgyülés magáévá teszi az ügyet s végzései 8 pontja alatt ily kérést intéz a fejdelemhez: „Ezen is könyörgünk felségednek, „hogy parancsolná meg felséged a kamara-ispánoknak: a régi szo- „kás szerént a nemes uraimék házok szükségére adnának sót a felséged kamaráiról.“

Kétségkivül ez országgyülési közbenjárás eredménye a mindjárt azon év február hava 13. kiadott „fejdelmi kiváltságlevél,“ melyet én a nagyobb olvasó közönség kedvéért nemzeti nyelvünkön, de a történetnyomozókért egyszersmind eredeti alakjában is ezennel közzé teszek. Régi, érvényen kivüli jogviszonyt tárgyaz, igaz, de azért érdekelni — azt hiszem — mégis mindnyájunkat fog. Hazai történeteinknek legérdekesebb pontjai nagy részben mármár elavultakká válnak; de azért azok multját földeritni, hiteles adatokkal lehetőleg megvilágositni igyekezni, elmulaszthatlan hazafiui kötelesség.

Második János, Isten kegyelméből Magyar- Dalmát- Horváthország választott királya sat. Literati János nemzetes hívünknek, székely sóink mostani kamara-ispánjának, s jelen kiadványunk iránt értesülő jövendőbelieknek, idvezletünk- s kegyelmünket.

Mivelhogy mi a vizkeresztnapján tartott legközelebbi tordai országgyülésen, Udvarhely, Maros, Csík, Gyergyó, úgyszintén Sepsi, Kézdi és Orbai hat székely székünkben lakó öszszes főrendü és lófő-székelyeinknek, nemzetes és vitézlő híveinknek kérelmökre, a velünk akkor országgyülésen volt hazafi uraknak, mi híveinknek megegyezéséből a törvényczikkelyekben nyilván meghatároztuk, hogy miképpen ezen erdélyi részekbeli minden más hív nemes urainknak, közöttök levő sóbányáinkból a régi szokás szerént fizetendő vágatási díjak, gyrapénz és kamara-ispáni illetőség*) megfizetése mellett házok és háznépök használatára és

*) Mi volt az a vágatási díj, megmondja az Appr. Const. III. r. XV. czíme II. czikke: „Vármegyei, székelységi nemes rendeknek, (primorok) lófőembereknek házok szükségére elegendő só adassék — — — sattzolás nélkül, az ordinariumon kivül, mely az: hogy egy táska darabtól (a mint mondatni szokott) dr. 12. exigáltassék a vármegyéken lévő soaknákon. A székelységen lévő sóaknákon pedig egy-egy köböl

szükségére kinek-kinek állapotja- és tehetségéhez képest só adatik: azonképpen mondott hat székely székeinkbeli emlitett főrendeinknek és lófejeinknek is, kinek-kinek állapotja- és tehetségéhez képest a házok és háznépök használatára szükséges só mondott kamaránk ispánjai és tisztviselői által pénzfizetés nélkül — megadván mégis a régi szokás szerénti vágatási díjakat, gyrapénzt és kamara-ispáni illetőséget — minden évben kiadassék. A mint jelen kiadványunk által rendeljük. Miért is hívségteknek ezennel szigoruan meghagyjuk és parancsoljuk: hogy mostantól fogva elölirt hat székely székeinkbeli emlitett főrendeinknek és lófejeinknek azon mi székely sóbányánkból házok és háznépök fentartására szükséges sót, kinek-kinek személye minémüsége- és állapotjához képest minden esztendőben pénzfizetés nélkül—felvévén mégis a vágatási dijt, gyrapénzt és régi szokás szerént fizetendő kamara-ispáni illetőséget — kiadni minden módon tartozzatok és köteleztessetek. Másképpen sehogy sem cselekvén, s ezen kiadványunkat megolvasás után az előmutatónak viszszaadván.

Költ Brassó városunkban, február hava tizenharmadik napján, az Úr ezer ötszáz hatvannyolczadik esztendejében.

János választott király m. k.

Joannes Secundus, Dei Gratia electus Rex Hungarie, Dalmatie, Croatie, etc. Fideli nostro egregio Joanni Literato, Camerario salium nostrorum siculicalium moderno ac futuris presentium notitiam habituris salutem et gratiam. Quoniam nos in Comitiis proximis Thordensibus ad festum Epiphanearum Domini celebratis ad supplicationem fidelium nostrorum Egregiorum agilium universorum primorum et primipilorum siculorum in sex Sedibus nostris siculicalibus Udvarhely, Maros, Chyk, Gyrgio, item Sepsy, Kyzdy et Orbai

---

zabbal tartoznak az eddig való usus szerént, és darabjától az olyan sónak egy-egy pénzel. Kétségkivül emez 1 pénzt teszi a fenforgó kiváltságlevélbeli: pecunia giralis, és ezen véka zabot a: munus Camerariorum.

commorantium, ex consensu fidelium nostrorum dominorum Regnicolarum tunc in Comitiis Nobiscum existentium publice in Articulis decrevimus: ut quemadmodum ceteris fidelibus nostris universis dominis nobilibus harum partium Transsilvaniensium e fodina salium nostrorum in medio eorum existentium, sales pro conditione et facultate cuiusque persone ad usum et necessitatem domus et familie eorum, solutis tamen cisionibus, pecunia girali ac muneribus Camerar. pro antiqua consvetudine pendendis dantur: ita etiam eisdem prefatis primoribus et primipilis dictarum sex sedium Nostrarum siculicalium ex dicta fodina salium nostrorum siculicalium, sales pro cuiusque eorum conditione et facultate ad sustentationem domus et familie eorum necessarie, per Camerar. et officiales dicte nostre Camer. quotannis sine pecuniaria solutione, solutis tamen cisionibus, pecunia girali ac muneribus Camerar. pro antiqua consvetudine pendendis dentur, prout decernimus per presentes. Quare fidelitati vestre harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus a modo deinceps memoratis primoribus et primipilis prescriptarum sex Sedium nostrorum siculicalium ex illa fodina nostra siculicali, sales, in sustentationem domus et familie ipsorum pro persone qualitate et ratione quotannis sine pecuniaria solutione, exactis tamen cisionibus, pecunia girali ac muneribus vobis pro veteri consvetudine pendendis, dare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus nullo modo factur. Presentibus perlectis exhib. restitut.

Datum in Civitate nostra Brassoviensi, decimo tertio die mensis februarii, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo octavo.

Joannes Electus Rex. mpr.

IV.

Székelyek fejenkénti katonáskodását tanusitó fejdelmi rendelet Udvarhelyszék minden rendü székely lakósihoz.

1615.

Gabriel Bethlen, Dei Gratia Princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes. etc.

Generosi, Egregii, Nobiles et Agiles fideles nobis syncere dilecti. Salutem et fauorem nostrum. Nyilván lehet kegyelmeteknél, kezdetitől fogván Isten kegyelmességéből az mi bódog fejedelemségünknek, mely szorgalmatossággal igyekeztünk szegény hazánkat és azokban való minden rendeket, nem csak az sok belső veszekedö romlott állapotból kiszabadítani; hanem mint igaz hazafiuból álló fejedelemhez illett, sem fáradságunkat, költségünket nem szántuk, hogy az külső hatalmas fejedelmeknél is országunknak kedves állandó békességet szerezhessünk: semmiféle veszekedésre okot soha nem adván, magunk sorsával megelégedvén, teljes életünkben csak békeségnek fejedelmének akartunk neveztetni, söt holtunk után is magunknak csak azt az egy jó emlékezetet kivántuk hogy magunk felől hagyhassuk. Mely fáradságos munkánknak csak eddig is minémü hasznos láttatja volt kegyelmetek között ez kicsiny üdő alatt is, arról minden rend jó bizonyságot tehet. Mostan pedig, noha római császár urunk ö felségének, mind magától s mind commissáriusi által adott két avagy három rendbeli assecuratioja nálunk vagyon, hogy mind az tractatusnak végéig velünk az induciákat megtartják, mi is hasonlóképpen magunk és országul kegyelmetek nevével adatott assecurationkhoz tartván magunkat: nagy szép csendes várakozásban voltunk, az ö felsége commissariusinak az tractatusra való jöveteli felől. Ez üdő alatt bizonyosan értjük, hogy ez mi szegény hazánknak romlására termett háládatlan fiu Kendi István, kinek ennekelötte elvesztett tisztességét kegyelmetek országul megadván, úri állapotjához illendö jószágoknak restitutioja után, és a mellett udvari szolgaságra magát kötelezvén, nekünk és az országnak közönséges javára, nem egyszeri, hanem háromszori adott

hüti ellen nem nyughatván, sokféle bizonytalan hamis vádlásokkal arra inditotta volna ő felségét, hogy ez mostani drága szép békességünket felbontván, számtalan véronlásra, országok pusztulására és végetlen hadakozásra okot adjon—némely számos hajdukat fellázasztván biztatásával újabban való hadakozásra—kinek practicáit noha régtől fogva füstölgeni fundamentumából értettük, de az kegyelmetek nyugodalmáért és az országok közönséges békességéért halogattuk, remélvén, hogy igaz ügye nem lévén, semmiben elé nem bocsátatik azoktól, valakik az közönséges megmaradásnak és békességnek örülnek inkább, hogysem mint az bizonytalan szerencse próbálásinak. Mindazonáltal, hogy mi is ilyen nagy dolgában szegény hazánknak, fejedelmi tisztünk szerént meg ne fogyatkozzunk, és Istentől adott békességünket nem csak belső gondviseléssel, hanem külső vigyázásunkkal, fegyverünkkel is ótalmazzuk: Hagyjuk és parancsoljuk is serio kegyelmeteknek, feje és minden jószága, tisztessége, szabadsága vesztése alatt minden ember, valaki hazánkat, abban való javait, feleségét, gyermekét szereti, el ne múlassa, hanem fejenként ennekelőtte kiadott rendelésünk szerént, mind személyében s mind maga jószágáról tartozó lovassával, gyalogjával mindjárást, se órát, se napot nem várván, minden hadi apparatussával, fegyverével, élésével megindulván szép lassu ballagással Maros-Vásárhely felé, kiki maga személyében jütest-jöjön, generalis kapitányunktól Balassy Ferencz uramtól hallgatván, hogy valahova kivántatik, minden okvetetlen oda megindulhasson. Kegyelmetek penig tisztviselő uraim, senkit hon hadni ne merészeljen, hanem minden ember, vagy öreg, vagy ifju, maga személye szerént eljöjön; mert ha fizetésért avagy egyéb úton valakiket adományért, kedvért, barátságért hon hadni tapasztaltatik, kegyelmetek büntetés nélkül nem marad. Söt azon kivül is az közönséges embereknek is megparancsolja, mind sellérnek, földön lakóinak és egyéb féle rendeknek, minden valaki fegyverfogható, viritim, capitatim készen legyen, ha szükség kivánja, insurgáljon; magunk ezalatt Kolosvár felé indulván, vigyázásban leszünk, és második parancsolatunk valamikor érkezik, ott lehessen minden okvetetlen, valahol az szükség kivánja. Az külső segitségeket az mi illeti: az két oláh vajda, csá-

szár ő hatalmassága parancsolatjából és velünk való confoederatiojokból, oly készen vagynak mint az magunk fizetett hadunk — ott is lesznek, valahol az szükség kivánja; kiket a császár ő felségével való végezésünk szerént, nem sollicitáltunk eddig üdő előtt, azonképpen sem török, sem tatár hadakat. De ha ezeknek az indulatoknak a csendesedését nem értjük és ellenséges igyekezeteket tapasztaljuk, kétség nélkül azok segitségében sem fogyatkozunk meg, kiről való parancsolatok régen kezünknél is vagynak; de azokat úgy és oly útakon akarjuk hordoztatni — ha kivántatik, kitől Isten oltalmazzon — hogy afféle idegen hadak- és segitséggel ez mi szegény hazánkat, országunkat elkerüljék, és oly helyen mutassák segitségeket, a hol nekünk könnyebbségünkre és megmaradásunkra legyen. Secus sub poena superius praedeclarata non factur.

Datum in civitate nostra Alba Julia, die 18 mensis januarii, anno Domini 1615.

Gabriel Bethlen mpr.

Ennek és a megelőzőnek eredetije Jakab János ügyvéd úrnál van.

V.

Az udvarhelyi várról. *)
1621.

Gabriel, Dei Gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, etc. Rex, Princeps Transsilvaniae et Siculorum Comes, etc. Fidelibus nostris generosis et egregiis Magistro Joanni Angyalos de Egrestő Protonotario, Thomae Borsos de Maros Vásárhely et Joanni Literato Vajai sedis nostrae judiciariae assessoribus, nobis dilectis, salutem et gratiam nostram. Nemzetes hívünk Kornis Ferencz udvarhelyszéki királybíránknak, megtekintvén mind magára és nemzetére nézve az hazában becsületes állapotját, és

*) A mindjárt közlendő okírat két tekintetben érdemel figyelmet: mert annak során Bethlen Gábor királyi czímmel él, és mert a kérdéses vár épitésére s fentartására nézve fontos körülménnyel ismertet meg.

értvén az udvarhelyi várunknak megépitésére való jó inclinatioját: annak elöviteliben mü is segíteni akarván kegyelmesen, azon várunkat bizonyos summában és conditiok alatt neki inscribáltuk, úgy, hogy a mit rajta épittet vagy épittene, azt jó lelkiismeretü, ahoz értő híveinkkel aestimáltatván, minthogy gratuitus és impetrált laborral is nem kicsiny részből hiszszük hogy leszen az épület, fele aestimatioja mindenkor az inscriptio summájához adjiciáltatván, tempore redemptionis persolváltatnék. Hüségteket azért intjük, söt hagyjuk és parancsoljuk: az megnevezett hívünköt Kornis Ferenczet introducálván is a várba, a mit eddig épitett, azt mindjárást és ezután való épittéseket annuatim mindenkor conscientiose megbecsülvén, arról való authenticus pecsétek és kezeírása alatt való documentumát adja mind minekünk, mind az épittető parsnak. Quibus de reliquo gratia nostra Regia propensi manemus. Secus non factur. praesent. perlect. exhib. restit.

Datum in libera civitate nostra Cassoviensi, die decima sexta may. Anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo primo..

Gabriel mpr.

Az eredetiből.

Simon Péchy,
cancellarius.

VI.

Első Rákóczi Györgynek, „királyi jog“ székelyföldön nem létezhetését megerösitő kiváltságlevele.

1636.

Mi Rákóczi György sat. Hagyjuk emlékezetül jelen levelünk rendén, kijelentvén mindeneknek kiket illet: hogy midőn közelebb múlt év május havában Gyula-Fejérvár városunkban tartott országgyülés alatt, néhai tekintetes és nagyságos hidvégi Mikó Ferencz, akkori tanácsosunk és udvarnokunk, Csík-,Gyergyó- és Kászonszékek fő kapitánya, s őszintén kedvelt hívünk, nemzetes ercsei Toldalagi

Mihály tanácsosunk és Marosszék fő kapitánya, emlitett Erdélyországunkban mindenhol, jelesen pedig a hét székely székekben helyezett és lakozó őszintén kedvelt híveinknek, nemes, nemzetes és vitézlő fő rendeinknek, lófőinknek és gyaloginknak nevökben és személyökben, ezeknek alább érintendő régi szabadságuk helyreállitása iránt alázatosan megtaláltak volna; később pedig nevezett öszszes székely urainknak közelebbi átalános hadi számbavétele—lustrája — alkalmával, midőn Aranyos székely székben a lustrát folytatnók, azon szabadságnak helyreállitását, a mondott székely urak egész egyeteme nevében Tölünk több híveink is újonnan komolyan és alázattal esdenék: a nevezett székely uraknak fennebb írt módon előttünk megújitott kérelmeire kegyesen hajlólag, s megfontolván és elménkbe vévén, miként a királyoknak és fejdelmeknek hü alattvalóik iránti kegyessége és bőkezüsége, viszont az alattvalóknak fejdelmeik iránti kitünő hívsége és egyenessége, s innen származott —egy részről — szolgálati, más részről megjutalmazási készség csaknem feloldhatlan kötelékkel akként vannak egybekapcsolva, hogy egyik a másikból szülessék, az által ápoltassék, növekedjék és fentartassék: Hogy tehát inkább és előbb részünkről kezdje kegyelmességünk gyümölcseit teremni, s ezt kövesse nevezett hű székely urainknak irántunki hív engedelmessége; kikről bizonyossággal értesülve vagyunk, hogy országunk boldog emlékü fejdelmeinek, a mi megelőzőinknek józan hívséggel és egyenességgel, s a katonai vitézség hasonló dicsőségével szolgáltak; irányunkban is szerencsés fejdelemségünk legelső kezdetétől fogva a hü, fedhetlen s harczias erénynyel diszlő alattvalóknak és a haza boldogságát szerető polgároknak minden tisztét serényen és dicséretesen teljesitették — bizonyára legjobb reménynyel vagyunk, hogy a mondott székely urak valamennyien, mind önnön ősi harczias vitézségök dicsérete, mind a mi irántoki készséges bőkezüségünk által háláson ösztönöztetve, minden mi vetélytársaink*) és kedves hazánk ellenségeivel szemben az erény, vitézség, kitünő hit és sérthetlen hüség minden kötelességeinek kész szívveli teljesitésére vetélkedve fognak öszszesereglení, és hozzánk s következőinkhez, Erdély törvé-

---

*) Vonatkozás Bethlen Istvánra, ki éppen ez idő tájban folyamodott volt Rákóczi ellenében a porta segélyéhez.

nyes fejedelmeihez mindég legnagyobb állhatatossággal és hűséggel ragaszkodandnak. Mind ezeknek tekintetéből, és általok ohajtott bőkezüségünknek nyilvános és örökös bizonyságául, a székely urak fennérintett egyetemének s mind két nemen levő öszszes maradékaiknak állandó kiváltság-levelünk alakjában kegyelmesen oly szabadságot és mentességi előjogot adunk, engedünk, ajándékozunk és adományozunk: hogy ezentúl soha a mondott székely urak között bár minő mag nélkül elhaltaknak magszakadási kihirdetése ne tétethessék és véghez ne vitethessék; söt azon magszakadtaknak javaira nézve sem valamely béigtatás, vagy fiscusunk és következőink, Erdély törvényes fejedelmei részére foglalás ne lehessen és ne tétessék; hanem azon magszakadottak javai, nemzetségök mindkét ágoni egyéneire szálljanak és maradjanak, megtartatván azonban ős szokásaik és gyakorlatuk. A minthogy a székely urak fenkijelölt egész egyetemének s mind két ágoni utódaiknak és maradékaiknak adjuk, ajándékozzuk, engedélyezzük és adományozzuk s jelen adománylevelünket nekik örökös kiváltság gyanánt engedményezzük úgy öszszesen mindnyájoknál és valamennyieknél, mint külön-külön minden székely székekben megtartandót. Valamint jelen kiváltsági adománylevelünket Marosszékben létező és lakó öszszes hü székely urainknak örökös kiváltság alakjában kiadandónak véltük. — Jelen levelünk ereje és tanusitása szerént. Kelt Szamos-Újvár várunkban, januarius hava harminczadik napján, az Úr ezer hatszáz harminczhatodik esztendejében.

Rákóczi m. k.

Nos Georgius Rákóczi & Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Quod cum sub anni proxime evoluti Comitiis Generalibus, in Civitate nostra Alba Julia, in mense majo celebratis, Spectabilis ac Magnificus quondam Franciscus Mikó de Hidvégh tunc Consiliarius et Cubicularius Noster, sediumque siculicalium Csík, Gyergyó et Kászon Supremus Capitaneus, ac fidelis noster syncere dilectus, Generosus Michael Toldalagi de Ercse Consiliarius Noster, ac sedis siculicalis Maros supremus Capitaneus, nominibus et in personis fidelium nostrorum

syncere nobis dilectorum, universorum Generosorum, Egregiorum Nobilium et Agilium, Potiorum, Primipilorum, Peditumque pixidariorum nostrorum, ubivis in dicto regno nostro Tranniae, signanter vero in septem sedibus siculicalibus constitutorum et residentium, de restituenda antiquissima ipsorum libertate subnotanda, humiliter requisivissent; postea vero sub proxima Lustratione etiam generali dictorum universorum Dominorum Siculorum novissime, cum in sede siculicali Aranyos lustrationem continuaremus, nonnulli fideles nostri, nomine totius universitatis Dominorum Siculorum, ejusdem libertatis restitutionem apud nos serio et demisse implorarent, frequentibus eorundem Dominorum Siculorum, modo praemisso apud nos instantiis benigne inclinati — considerantes etiam, ac in animo nostro revolventes: Regum et Principum erga suos optime meritos subditos benignitatem et liberalitatem, subditorum vicissim erga suos Principes praeclaram fidem et integritatem, indeque natam inserviendi et gratificandi iisdem alacritatem, vinculo quodam propemodum indissolubili ita esse connexam, prout altera ex altera gignetur, foveatur, augescat atque conservetur: Quod igitur nostra ex parte potius et prius benignitas incipiat nostra suos producere fructus, dictorumque fidelium nostrorum Dominorum Siculorum fidelissima obsequia erga nos accedere; quos certo intelligimus felicis reminiscentiae Principibus hujus Regni nostri Praedecessoribus nostris, sana fide et integritate, nec minori militaris fortitudinis laude inservivisse; Nobis etiam a felicis Principatus nostri, ab altissimo nobis commisso principio, omnia fidelissimorum et integerrimorum, bellicaque virtute praestantissimorum subditorum et Patriae salutis amantissimorum civium officia nobis strenue, laudabiliterque praestitisse, spem sane fovemus optimam, ipsos universos Dominos Siculos et avitae ipsorum bellicae fortitudinis laude, et nostra in illos propensissima liberalitate grate commonefactos, ad omnia virtutis, fortitudinis, praeclarae fidei et fidelitatis illibatae officia, contra omnes nostros et Patriae charissimae aemulos et hostes alacriter praestanda certatim concursuros, nobisque et successoribus nostris legitimis Tranniae Principibus, summa semper constantia et fidelitate adhaesuros esse: Horum omnium ob respectum, liberalitatisque nostrae ab ipsis desideratae evidentissimum sempiternumque testimonium, praefatae universitati Dominorum Siculorum, eorumque

posteritatibus utriusque sexus universis, eam Libertatem et Immunitatis praerogativam in forma perpetui nostri Privilegii benigne dandam, concedendam, donandam conferandamque duximus: Ut nullo unquam deinceps tempore publicatio defectus seminis quorumcunque sine semine deficientium, inter eosdem Dominos Siculos institui peragique, sed nec bonorum eorundem deficientium statutio aliqua aut occupatio, in rationem Fisci nostri et Successorum nostrorum legitimorum Tranniae Principum fieri possit et peragatur; sed eorundem sine semine deficientium bona, in suae generationis utriusque sexus homines, more tamen et consvetudine ipsorum antiquissima observata, condescendant atque devolvantur: Prout praenotatae toti Dominorum Siculorum universati eorumque posteris et haeredibus utriusque sexus universis damus donamus, concedimus et conferimus ac praesentes hasce nostras Donationales, loco perpetui Privilegii ipsis indulgemus, tam in communi omnibus et singulis, quam etiam singulis sedibus siculicalibus seorsim observandas. Quemadmodum hasce etiam praesentes literas Donationales privilegiales, universis fidelibus nostris Dominis Siculis in sede siculicali Maros existentibus et degentibus, in forma Privilegii nostri perpetui extradandas esse duximus. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in arce nostra Szamosujvariensi die trigesima mensis Januarii, anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo sexto.

G. Rákóczi m.p.

Eredetije a k. fejérvári káptalan levéltárában.

EREDETI TÖRVÉNYCZIKKEK.

I.

Báthori István alatt 1571. novemb. 9. Kolosvártt hozott törvény-czikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvanus, et Siculorum Comes etc. Memorie commendamus per presentes. — Quod Spectabiles, Magnifici Domini Nobiles, aliique ordines trium Nationum Transylvan. et Hungar. de Comitatibus Byhar, Krazna, Zolnok mediocri, Maramaros ac Zaránd, et Districtu Karansebes et Lugas, exhibuerunt et presantaverunt nobis infra scriptos Articulos in Comitiis presentibus eorum Generalibus in Civitate Colosvariensi ad festum Beate Elisabethe proxime praeteritum celebratis, paribus eorum votis conclusos: Orantes nos debita cum instantia, ut nos eosdem Articulos ratos, gratos habentes, benevole confirmare dignaremur. Quorum quidem Articulorum tenor talis est:

Az tekéntetes, nagyságos, vitézlő urak, Erdélyországbeli három nemzet, és Magyarországbeliek: Byhar, Kraszna, Középszolnok, Máramaros, Zaránd vármegyék, Kávánsebes, Lugas tartománybeliek, kik ez mostani generalis gyülésben, az fejedelem ő nagysága kegyelmes intéséből gyültenek az szegény hazának megmaradásáról szólni, tractálni: urunk ő nagyságának fejedelmünknek holtig való hívséges szolgálatunkat ajánljuk, nagy hálákat adván ő nagyságának, hogy mi reánk és az mi nyomorodott országunkra ilyen szorgalmatos gondot visel, hogy Isten segitségével teljes tehetséggel mindenestől meg akarja ótalmazni, és az hatalmas török császárt minden úton meg akarja engesztelni.

Továbbá értjük kegyelmes urunk, hogy az minémü szükséges dolgokat előszámlál nagyságod, azok mind az hazának megmaradására valók; azokat azért megértvén, egyakaratból és végzésből ilyen alatt megirt articulusokat végeztünk. Könyörgünk nagyságod-

nak mint kegyelmes urunknak, hogy tartassa meg mindazokat álhatatosan, hogy ne maradjanak végtelenül, mint ennekelötte.

Először: Hogy értvén az nagy szükséget, melyet előszámlál nagyságod kegyelmesen, külömbet-külömbet, tudniillik: az hatalmas császár portájára való fő emberektől való summa pénz küldést, az mediumot, az nép tartást és az Várad épitését—itélik, hogy megmaradásokra szánt intés nagyságodtól. Jollehet az szegény község annyira megnyomorodott ez elmult esztendőbeli drágaság miatt—mely még most is uralkodik köztök—és rovások miatt, hogy némelyeknek naponként való kenyerek sem lehet jó módon; mindazonáltal meggondolván az mostani szükséget, és megbecsülvén az nagyságod gondviselését, melyek mind ez ország hasznát és ótalmazását nézik, igér ez mostani nagy szükségben az erdélyi nemesség kilenczvenkilencz pénzt minden kaputól, úgy, hogy az jövő vizkereszt napjára, minden fogyatkozás nélkül bészolgáltatják az ispánok kezébe. — Az Várad épitésére igérnek annak felette ötven-ötven pénzt, melyet az jövő Reminiscere vasárnapra az ispánok kezébe szolgáltatnak.

Az székely uraim is ezen igéretre igérék magokat nagyságodnak mint kegyelmes uroknak.

Az szász uraim is egyenlő tereh viselésre ajánlják magokat.

Az magyarországi uraink és atyánkfiai is ezen hívséges igérettel kötelezik magokat mind községekkel egyetemben, miképpen mi nagyságod alázatos szolgái, kik Erdélyben lakunk, ezt hozzá tévén: miért hogy az Várad, az magyarországi nemes uraim ótalmokra kiváltképpen hasznosnak láttatik, hogy az tavalyi mód szerént minden kaputól egy szekér követ, ez jövendő pünköst napig vitetnek, és mindenben az tavalyi végzés szerént cselekesznek.

Könyörgünk nagyságodnak alázatosan, hogy ez mostani nagy szükségnek idején vegye elég neven. Ennekutánna is igérjük nagyságodnak magunkat minden engedelmességre és hívségre.

Másodszor: Miért hogy az ország és birodalom nem kevésbé birattatik az törvénynek erejével, mint fegyverrel; annakokáért végeztetett, hogy az országban ilyen módon szolgáltassék az törvény:

Az erdélyi nemes uraimnak első terminussok kezdessék Reminiscere vasárnap után hétfőn, és itéltessék virágvasárnapig.

Másik terminussok kezdessék szent Lukács napjának nyolczad napján, és harmincz napig itéltessenek vasárnap nélkül.

Az székely uraimnak első terminussok kezdessék ez jövő vizkereszt napjának nyolczad napján, és itéltessék harmincz napig, az feljül megírt mód szerént. Másik terminussok az székely uraimnak kezdessék juniusnak első napján, és azon módon itéltessék harmincz napig.

Az magyarországi uraimnak első terminussok kezdessék szent György napjának nyolczad napján, és itéltessék huszanötöd napig. Másik terminussok kezdessék decembernek első napján, és itéltessék azon módon huszanötöd napig.

Az erdélyi nemes uraim transmissiojokat csak az ők terminussokon itéljék.

Az magyarországi nemes uraim és paraszt nép transmissiojokat minden gyüléseken és terminusokan megitéljék, azonképpen kamara helyekről való transmissiojokat is, és Erdélyben székely-vásárhelyi és több mező városbeli, azonképpen váradi és debreczeni transmissiokat is, mikoron az itélő mesterek és esküdt assessorok hozza érkeznek.

Végeztetett ez is, hogy az hat casusokat, tudniillik: ratione invasionis domorum nobilium sine justa causa, occupationis possessionum et pertinentiarum earundem, detentionis nobilium sine justa causa — ki urunk halála után történt volna — verberationis, vulnerationis et interemptionis nobilium, minden nemzet terminussán megitéljék, az magyarországi és erdélyi atyánkfiainak.

Szereztetett ez is országul egy akaratból: hogy Lajos király halálától fogva mindenféle causák sine exceptione megitéltessenek, és urunk ő nagysága sine respectu personarum executiot tétessen de rigore.

Tetszik ez is: hogy az vármegyék székin Erdélyországban és Magyarországban afféle causák, kik vármegyét illetnek, continue itéltessenek.

Végeztetett ez is: hogy Csáki uram ő nagysága, az megholt urunk halálától fogva, az ő igérete szerént számot adjon az jövendő ország gyülésén mindenféle jövedelmekről, kiket ő kezébe szolgáltattak szegény urunk halála után, azok előtt, kiket az ország arra választ ő nagysága akaratjából; és a számvevők az ország eleibe

adják az Csáki uram számadásának rendit, az ország meglássa, itélje, hogy jó helyre költ, úgy adjanak menedéket ő nagyságának, protestálván: hogy ha számot nem akarna adni ő nagysága, reá gondol az ország.

Mindenféle tiszttartók, udvarbirák, harminczadosok, pénzszedők és egyéb mindenféle jövedelmeknek szedői, azonképpen kik az alamisna jövedelmet birták az meghólt urunk deputatioja szerént, mindjárást számot adjanak ő nagyságának, kik számot nem adtak.

Tetszik ez is és közönséges akaratból végeztetett: hogy Hagymási uram és Csáki uram, az ő magok ajánlása szerént megértvén Békés Gáspár uramat, az Huszt dolgáról választ tégyenek az országnak; mert mi protestálunk, hogy reá gondolunk általán fogva, Isten hozzá segitvén nem akarunk elveszni.

Az mely donatiokat donált volt az mi meghólt urunk és asszonyunk durante bene placito, azok immár megszüntek, és az fejedelemre szállottak mind dézmák dolgában, mind jus possessoriumban.

Az melyeket pedig ő felségek az meghólt fejedelmek eladtak volt örökben, vagy az fiscus jószágát, vagy valakinek jus possessoriumot: affélét az fiscus avagy haereditarius reá híhasson, és az ő salvum jussát, melyet az ország minden időben magának reselvált, törvény processusa szerént megkeresse.

Az szászságnak az vármegyéken, és viszont az nemességnek az szászság között az székekben, minémü móddal és renddel szolgáltassék az törvény, az thordai articulusban 1566. esztendőben az miképpen elvégeztetett volt, azonképpen megtartassék.

Senki akárminémü rendbeli legyen is, úr vagy nemes ember, ne merjen az rovásból avagy az ország hasznából, jövedelméből valami részt elvenni; hanem minden rendbeli ember az adót az ispánok kezébe szolgáltassa, az ispánok az urunk ő nagysága kezébe administrálják. Ha valaki az ellen cselekednék, az fejedelem megbüntesse.

Az dézmákot ha valamely úr avagy nemes ember az szokott mód kivül bétakarná az fejedelem ellen, tehát az director causarum réá híhassa, és az olyan ember kétszáz forinton maradjon az fiscus ellen, és az dézmának becsüjén és az költségen, melyet annak az perére költött; ha pedig megárendálná, de osztán adóssá

maradna, nem akarna fizetni, tehát az végzés szerént az ispánok és szolgabírák megdúlhassák és megvehessék rajta.

Azonképpen ha valamely nemes ember az másik dézmáját bétakarná hatalmasúl, tehát az táblára híhassák érette, és ott afféle hatalmas kétszáz forinton maradjon, melynek két része az fiscusé, harmad része az peresé legyen, mind az több terhekkel, az mint az dézmát szokták itélni.

Az elszökött jobbágyoknak meghozásában azon mód tartassék meg, mint ennekelötte való constitutiokban végeztetett: hogy szegény királyné aszszony béjövésétől fogva kik elmentek olyak, azokat hozhassák meg mind kamara helyekről, mind só aknáról, kolcsos városokból, mező-városokból, székelyföldéről és minden várak tartománnyából, kiváltképpen Görgény és Déva tartománnyiból.

Az magyarországiaknál azon mód tartassék, az mint az előtt volt ő köztök.

Az hol nagyságod elönkbe adta azoknak vakmerőségeket, kik az országnak békességes állapotját az hatalmas török császárnak birodalmában való csatázásokkal megháboritották, megbüntetnének; de miért hogy az mi megholt kegyelmes urunk halála után mindjárást az országban nagy indulat lőn, erre való szabadság következék,—azért végeztük ezt országul: hogy az mely dolgok ez ideig történtek, azok letett dolgok légyenek. De valakik ez napságtól fogva azon vakmerőségben megmaradni, ilyen dolgokat késérteni merészlenek, úgy mint hazánknak közönséges állapotjának megháboritói urunk ő nagysága hivatallal udvarba hivathassa directorával, és servatis de jure servandis, ha az olyan ember megmentheti magát, jó, ha meg nem mentheti magát és az törvényben megconvincáltatik, urunk ő nagysága megbüntesse az decretumban megírt büntetéssel efféle erectioért — az ki contra statum publicum et principis erigálja magát—és az afféle törvényt extra omnes terminos megitélhesse ő nagysága.

Megemlékezünk reá országul: hogy az mi megholt kegyelmes fejedelmünk idejében közönséges gyülésünkben elvégeztük vala, hogy senki ő felsége hire nélkül és akaratja nélkül idegen országba, se ők magok ne menjenek, se követeket ne küldjenek, se írjanak; most is azonképpen se úr, se nemes ember más országba valami practicával, ki ország dolgát nézné, ne merészeljen

menni, avagy küldözni és írni; hanem az kinek valahová dolga vagyon, az urunk ő nagysága salvus conductussával menjen. Ha ki ez ellen cselekednék, mint ennekelőtte való articulosokban el vagyon végezve, örök hitetlenségnek poenáján maradjon, ha az ország dolgában cselekednék practicával.

Nyilván vagyon országul, hogy urunk ő nagysága ez mostani közönséges gyülésünkre az urakat és az nemességet fejenként, az decretumban megírt büntetés alatt hivatta; melyre látjuk, hogy néhány fő urak és atyánkfiai el nem jöttek, kiből semmi jót nem remélhetünk; mert abból itélnék az hazának megmaradását, ha egyesek volnánk, és egy akaratból szólnánk, végeznénk az ország megmaradásáról. Azért végeztetett egyenlő akaratból: hogy az kik urunk ő nagysága parancsolatjára ide nem jöttek, avagy ő nagyságától honmaradásról való szabadságot nem kértek, ez mostani negligentiájokat megengedje, de ezután ha ki el nem jőne, az mely büntetés alatt hivatja, azzal büntesse.

Értjük azt is, hogy némely gonosz emberek az szegény megholt kegyelmes urunkat koporsójában rút szitkokkal illetik. Végeztük azért azt, hogy az ispánok, szolgabirák, királybirák, városbéli birák és egyéb mindenféle tiszttartók efféle gonosz embereket megbüntessenek, megveressenek; ha pedig valamely nemes ember efféle szidalmazást meg merészlene ez mostani végzés ellen késérteni, tehát az olyan nemes embert a Director causarum udvarba híhassa, és ha ott törvény szerént megconvincáltatik, két száz forinton maradjon az fiscus ellen. Az kik ennekelőtte halála után szidalmazták, ő nagysága meginquiráltassa, és az megírt mód szerént büntesse.

A gonosztévő emberek, kik az elmult vásárhelyi gyülésig gonoszul cselekedtek: égetők, órgazdák — felelök és étetőktől megválva — ilyen alatt megírt conditioval légyen gratiájok, hogy először ha peresek vagyon, vélle megbékéljenek ha megbékélhetnek, avagy ha peresek nincsen, tehát az ispánok kezébe azon vármegyében, az kiben afféle ember lakik, tizenkét forintot adjon ez jövő purificatio napjára — azt az ispánok urunk ő nagysága kezébe administrálják, urunk az Várad épittésére forditsa. Ha pedig afféle kiadott embernek pénze nem volna, avagy fizetni nem akarna valamiképpen, tehát az ispánok levelével afféle ember Váradra menjen,

az jövő szent Gergely pápa napjára, és ott a vár míven szent Márton napig dolgozzék, poenitentiát tartson bűnéről, és onnét az vice kapitány levelével jöjön haza szent Márton nap után; azt megmutatván az ispánoknak, menedékül tartsa magának. Ha penig az feljül megmondott dolgokat afféle kiadott ember nem akarná felvenni, tehát az olyan embert az ispánok, szolgabírák, királybírák és városbeli bírák az articulusok szerént megbüntessék, megöljék— sarczolni ne merjék.

Az Hunyad vármegyei nemes népek közzül sokan, kik különbkülönb öldökléseket és egyébféle gonoszságokat szoktak cselekedni, az vásárhelyi gyülés előtt—égetőktől, órvgazdáktól, felelőktől és étetőktől megválva—kik az gonosz cselekedetben éltek, azoknak ilyen conditioval légyen kegyelmek, hogy először peressével megbékéljenek efféle emberek: ha megbékélhetnek, az megbékélésnek utánna negyven forintot adjanak az vice ispánok kezébe, azok ők hitek és kötelek alatt igazán urunk ő nagysága kezébe szolgáltassák, urunk az Várad épittésére forditsa. Ha penig peressével meg nem békélt, avagy megbékélt és néki meg nem fizetett, és az negyven forintot is az vice ispánok kezébe nem adta, vagy nem akarta adni avagy nem adhatta, az olyan embert az ispánok mindenütt kergessék az előbbeni articulus szerént, és halállal megbüntessék.... Az égetőknek, órvgazdáknak, felelőknek és étetőknek soha ne légyen gratiájok, hanem minden időben kergessék és büntessék az előbbi végzés szerént, személyválogatás nélkül és kedvezés nélkül.

Az adulter nemes népről—kiket annak szoktak mondani—melyeket vagy ennekutánna adnának az ispánoknak, szolgabíráknak és czirkálóknak: tehát az olyan nemes embert az vásárhelyi utolsó articulus szerént az vármegye ispánok az vármegye székire intessék magát megtisztittani, menteni. Ott ha afféle kiadott nemes ember convincáltatik, az törvényben magát meg nem mentheti és a sententia kimondás után appellál, tehát a szék afféle appellatiot ő nagyságára bocsásson, de addig fogva tartassék afféle sententiázott és kiadott nemes ember az ispánoktól; annakutánna urunk ő nagysága itélő mestereivel és assessoraival megitéltesse, láttassa afféle transmissiot minden terminusok kivül; és vagy approbálják vagy reprobálják az vármegyén tett törvényt, de az

vármegyére viszsza bocsáttassék remissionálissal; ott az ispánok és szolgabírák meglátván, hogy approbálta az urunk széke, mindjárást exequálják.... Egyéb kiadott nemes emberről is azont kell érteni.

Az városokban az parázna személyeket—kik házasságnak kötelében vannak — az bírák minden időben nem csak ablegatioval, számkivetéssel büntessék, hanem afféléket ha kiadtak az czirkáláskor az bíráknak és esküdt polgároknak, minden időben kedvezés nélkül tartozzanak megbüntetni, megöletni.

Ha kik penig*) kötélben nincsenek, azokat az előbbeni articulus szerént megveszszőztessék és kiüzessék az városból.

Az vármegyeispánok, szolgabírák, királybírák és városbeli bírák, mindenféle gonosztévő embereket—az vásárhelyi gyüléstől fogván—kik azon gonoszságban éltek, megbüntessenek; mindjárást ez gyülés után az előbbi végzés szerént inquiráltassák, megczirkálják, és mindenféle gonosztévő népeket kikeressenek, büntessenek érdemek szerént, megöljék, megsarczoltatni ne merjék.

Az magyarországi uraimról ugyanazont kell érteni.

Az székely uraim között az fő népek és lófő, ha ki jól és hiven viseli dolgait, ő nagysága érdeme szerént minden állapotját kegyelmesen megtekénti, kinek-kinek érdeme és szolgálatja válosztása szerént.

Miérthogy a székelyek panaszolkodnak, hogy soha ő köztök jus regiummal jószágokat—melyet proprio jure haereditario birnak—el nem kértek, hanem csak az megholt fejedelem idejében: végeztük ezt, hogy az jövendő terminusig megbizonyittassék; ha megbizonyittatik, hogy soha azelőtt jus regium ő közöttök nem volt volna, és az ki harminczkét esztendőtől fogva békességes uraságában volt jószágának, benne maradjon az jus regium ellen; de viszont ha az jus regium benne találtatik törvény szerént, tehát megcsendesüljenek az székely uraink és atyánkfiai.

Az kiktől jus regiummal elnyerték volna jószágát az székely uraim közzül, hol megbizonyittatik, hogy nincsen jus regium benne, ezen articulusnak erejével megitéljék az mesterek és assessorok, és megadassék afféle jószág.

Végeztetett ez is egyakaratból: hogy az székely uraink, kik-

---

*) házassági.

nek processusok véghez nem mehetett az elmult terminus után, az megholt fejedelmünk halála után tudniillik az kiket bizonyságra avagy oculátára bocsáttanak volna az tábláról, és nem peragálhatták volna, avagy sententiában az mesterek valami okból meg nem írhatták volna, vagy ha megírták volna de meg nem pecsételték volna, azokat megújitsák az itélőmesterek meglátván az processust s az jegyzéseket és megerősitsék, annakutánna executiora bocsássák, hogy senki az elmult országbéli indulat miatt az törvénybe kárt ne valljon.

Végeztetett ez is: hogy az marosszékiek az görgényi sóval azon módon élhessenek kik akarnak, mint az udvarhelyivel, úgy, hogy az kihez közelebb az görgényi só és onnét akar sót hozni, szabadsága légyen, az ki penig Udvarhelyről akar sót hozni, annak is szabadsága légyen onnét hozni, és az kamaraispánok ne merjék ezután büntetni érette.

Az áruk, eladások és vételek felől való limitatio felől, az ország azt végezte: hogy urunk ő nagysága commissariusokat bocsásson az szászság közibe Szebenbe egy rövid bizonyos napra, hova minden városbeli bírák és mesterek, árusok gyüljenek, és ott az előbbeni vásárhelyi limitatiot meglátván, az melyet helyén kell hagyni benne, helyén hagyjanak, az melyet helyén nem kell hagyni, megjobbitsák és urunk ő nagyságának vigyék; ő nagysága meglátván tanácsival öszve, az limitatiot kipublicáltassa ha neki tetszik, és az tordai gyülésben végezett büntetés alatt megbüntesse, és ennek megtartására az minémü jobb módokat és circumstantiákat ő nagysága talál, azokat megtartassa mindenféle néppel, hogy az ország végzése ne gyaláztassék a köznéptől mint ennekelötte.

Egyakaratból végeztetett ez is: hogy az kamaraispánok minden nemes ember konyhájára, házok szükségére sót adjanak, a régi végzés szerént, és egy táska darabnak vágásáért az sóvágóknak többet ne adjanak kilencz pénznél, az felvonásért egy pénzt adjanak, ne sarczoltassák azonképpen, mint az előbbeni kamaraispánok.

Tetszik ez is országul: hogy az mely emberek akármi rendbeliek légyenek az székelyek közzül, kik az elmult seditiot támasztották, authori voltak, mind azok kik fogva vannak, mind azok kik

budosnak, megbüntessenek az ő bűnök szerént, először meginquiráltatván ő nagysága; de marhájokban senki otthon sákmánt ne tégyen, se sarczoltatni ne merje, hanem afféle foglyok ide hozassanak az urunk ő nagysága udvarába, és itt büntettessenek meg.

Az több székely község pedig, kik az feljül megírt gonosz emberek izgatására feltámadtak, azoknak így légyen gratiájok: hogy jövő szent Gergely pápa napjára az királybírák levelével Váradra menjenek, és ott az vár mívén szent Márton napig dolgozzanak, bűnökről így tartsanak poenitentiát. Ha kik ezt nem akarják felvenni, azok az ő érdemek szerént büntettessenek meg.

Az kik penig ez dolgot bételjesittenék, és ezután afféle seditiot, támadást tennének, azok mind fejenként jószágokat elveszeszszék és örök hitetlenségben maradjanak. Ennekutánna is ha valaki közzülök, vagy főnemes, lófő avagy paraszt ember contra statum publicum et principis erigálná magát, tehát azon hitetlenségnek poenájával büntettessék.

Ezt is hátra nem hagyván az ország: hogy az váradi káptalannak ő nagysága más pecsétet adjon, mert az mely pecsétjek most vagyon, az circuluson az megholt fejedelemnek neve írattatott, hogy senki kétségben avagy vélekedésben ne essék az káptalan felől.

Miért hogy az mely országban árus ember nem jár, ott az pénz szűk, de az hol az árus ember kereskedik, ott bővül meg az pénz: végeztetett azért, hogy mindenféle barmokat—lótól megválva—böröket és marhákat az árus népnek szabad legyen béhozni és kivinni, de az szűrt Molduvába és havaselföldibe szabad ne legyen vinni; hogy az szűr az szegény nép közt ennél is inkább meg ne dráguljon, hátas és szekeres lótól megválva, melyeket ez országból szabad ne legyen kivinni.

Az szökött szolgák causáját az vármegyék székin az ispánok és szolgabírák minden series nélkül elő vegyék és megitéljék.

Az arany keresztet, melyet az megholt fejedelem az országnak hagyott, és az ország az szebeni tanács kezébe bátorságos tartásért adta, kiről quietantiát vettünk, hogy az országnak egyenlő akaratjából az ki nékiek menedéket viszen, az kezébe adják: végeztük, hogy az quietantiát urunk kezébe adjuk és ő tartsa.

Az megholt fejedelem donatioit, kiket statuáltak és király emberi relatoriát adtak róla, de privilegiumot nem adhattak róla, ő nagysága in formam privilegii redigáltassa.

Az megholt kegyelmes urunk sententiáit az peresek az táblán resuscitálhassák és exequálhassák minden időben.

Könyörgünk nagyságodnak mint kegyelmes urunknak: hogy az vectigálnak nagyságod adassa mássát az erdélyországbeli három nemzetnek, magyarországbeli urainknak és atyánkfiainak minden vármegyékre, hogy az harminczadosok az vectigálnak kivüle ne járjanak, és az sok panaszok felölek megszünjenek. Könyörgünk nagyságodnak alázatosan, hogy az harminczadosok az harminczad zászlóját városról városra, sokadalomról sokadalomra ne viseljék, mint ekkedig, hanem az hol helye vagyon ott tartsák.

Végeztetett ez is: hogy az mely urakat és nemes népeket az úr ő nagysága levelével az gyülésre hivat, azok ne tartozzanak az gyülésbe választott nemes urainknak az vármegye közibe fizetni; de az kiket nem hivat, minden nemes ember az gyülésbe választott nemes urainknak az vármegye közibe tartozzék fizetni.

Minden peres magyarországi és erdélyi egy terminuson három prohibitával élhessen; de propter evitandam fraudem, ha valaki dolga egy terminuson prohibitába mégyen ki, hogy discussio itélet nem lehet az causában, hanem csak halogatással akarja az perest fárasztani, az előbbi prohibitáját réá tudják; ha pedig discussioval ment ki, az három prohibitával élhessen az más terminuson is, hogy az törvénybe senki csalárdsága ne szenvedtessék el.

Végeztetett ez is: hogy Kraszna vármegyében, minthogy az Bánffi uraim jószága annyi sokfelé oszlott, az exactor az vice ispánokkal, szolgabírákkal öszve és hat nemes emberrel az vármegyéről az Bánffi jószág színére menjenek, és az kinél az porta számot találják, attól exequálják az rovást az exactorok.

Az váradi szolgálat is meg lehessen jó módon onnat is.

Az mely sententiákat ki nem adhattak az itélőmesterek valamiképpen az elmult terminustól fogva, kiadják azokat az sententiákat urunk ő nagysága pecséti alatt mind erdélyi s magyarországi nemes urainknak.

Ezt is hátra nem hagytuk, hanem egyakaratból végeztetett: hogy az monostori Conventbe az levelek keresésére, őrzésére és kiadására országul választottuk Tolnai Miklós Déákot, avagy Csanádi János Déákot, és Miklós Déákot az kolosvári notáriust, hogy az leveleket jól tractálják Monostoron azon előbbeni Conservatori-

umban, és az kinek ki kell adni, kiadják, minden csalárdságot eltávoztatván; az úr ő nagysága megeskesse őket és fizessen nékik az ő kegyelmes igérete szerént.

Tetszik ez is: hogy az alperes a felperes hivatalát az első terminuson mind az két peres feleleti előtt és utánna is mikor immár az itélőmester elolvasta volna az hivatalt, ha megtapasztalja az itélőmester, hogy valami vétek lött a hivatalban vagy ő maga vagy az Déák vétsége miatt, avagy az relatoriában az vajda emberi vétket tettek volna, avagy ha az felperes kévánja, azt reformatiora bocsássák, a mesterek megemendálják; azonképpen az vajda emberi is az relatoriát megreformálják, mind az felelet előtt, mind utánna, és elővegyék azon terminuson; annakutánna való terminusokon a reformatio ne lehessen, se a felperes perit simpliciter le ne szállithassa az alperes, hanem prokátor hivással, az condescensioban azért azokat az módokat megtartsák, melyek az decretomban vannak írva.

Végeztetett ez is: az mely alperes az táblán jelen vagyon, avagy az úr ő nagysága udvarában az törvény szolgáltatásakor személye szerént vagyon és perese ellen nem szól az törvényben, avagy prokátora által perel, peressét csak fárasztani akarja, de azért ő mással perel avagy nem perel, az olyan embernek inhibitio ne adassék; ha penig valamiképpen inhibitiot venne és peresse ellen élne vele, patvaron maradjon. Ez okáért hogy efféle nyilvánvaló csalárdsága törvényben senkinek el ne engedtessék, az kik penig az inhibitioval igazán akarnak élni—az mi végre az régi jámborok szerzették volt—élhessenek vele, mert ugyanis csak azért szerzették volt azt, hogy ha valaki betegséges, vagy nagy jeles bizonyos dolga vagyon, és nem mehet az terminusra.

Az oláh püspökök és papok az mi módban és rendtartásban voltak az mi megholt kegyelmes urunk idejében, azonban maradjanak, úgy, hogy az mely határt szabott volt nekik, mindenik határában tartsa magát, azonkivül egyik se merjen menni.

Végeztetett ez is: hogy az harminczadosok Magyarországban, egyebütt ne lakjanak, se zászlót egyebüvé ne merjenek vinni, hanem Váradon, Debreczenben, Bajomban, Székely-Hidon, Margitán, Nagyfalun, Tasnádon, Hidvégen, Zilahon és Sibón tartsák, és az igaz harminczadot az vectigál szerént ott szedjék; ha ennek kivüle járnának, az fejedelem megbüntesse.

Nos igitur petitione premissa Spect. ac Magn. Dominor. predictor. ordinum trium Nationum Transylvan. ac Hungar. dictorum videlicet Comitatuum et District. nobis modo quo supra porrecta favorabiliter admissa, infrascriptos Articulos ac omnia et singula in eisdem contenta, authoritate nostra acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, atque tam nos ipsi observabimus, quam per alios quoslibet inviolabiter observari faciemus. Datum in Civitate Kolosvariensi decima tertia die diei Conventus praescripti anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo.

Stephanus Báthori
de Somlyó m.p.

Franciscus Forgach
Cancellarius. m.p.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

II.

Báthori István alatt 1572-ben Thordán hozott törvényczikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó Vajvoda Transylvanus, Siculorumque Comes etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes: Quod Spectabiles, Magnifici Domini et Nobiles, aliique Ordines trium Nationum Transylvanie et Partium Regni Hungarie illi subjectarum, exhibuerunt et presentaverunt nobis infrascriptos Articulos in Comitiis eorum Partialibus Thorde ad festum sacri Pentecostes ex commissione nostra celebratis, paribus votis conclusos: Petentes nos debita cum instantia et submissione, ut eosdem Articulos acceptare, approbare, ratificare et faventer confirmare vellemus. Quorum quidem Articulorum tenor sequitur in hunc modum:

Megértettük te nagyságod izenetéből az nagyságod rólunk való kegyelmes gondviselését és intését, hogy te nagyságod nem csak külső országunknak és hazánknak megmaradására, de az élő Istennek tisztességére és lelkünknek javára is kegyelmesen szorgalmas

gondot visel, mely nagyságod gondviselését országul hívségesen mind holtunkig meg akarunk szolgálni. Az minémü dolgokat penig te nagyságod rendszerént előszámláltatott, az mennyire hozzá fértünk, így szóltunk hozzá:

Első. Hogy az mi az Religio dolgát nézi, az minémü végezés az megholt fejedelem ő felsége idejében volt—hogy senkinek akkori végzés szerént bántása ne legyen az Religioba—végeztük országul, hogy azon állapotban és erejében maradjon; hol pedig valakik az végezés kivül az Religioban valamit innoválnának, az mint ő nagysága előnkbe adja hogy efélék volnának: ő nagysága Dávid Ferenczet és az Superintendenst hivassa hozzá, értse meg tőlök ha efféle innovatorok külömb vallásban vannak az ő vallásoktól, kiben voltanak az megholt urunk idejében; ha külömb és új dolognak vallásában találtatnak, ő nagysága excommunicáltassa, mely excommunicatioval ha ők nem gondolnak, ő nagyságának authoritása legyen efféléknek megbüntetésére az ő érdemek szerént.

Második. Nyilván vagyon az is szemünk előtt az mint ő nagysága előnkbe adja, hogy az hatalmas császár portáját minden ajándékunkkal, adónkkal meg kell engesztelnünk. Mely dolog miért hogy nagy költséget kéván, és mostan is annak bészolgáltatása idejét elmulatta: végeztünk ennek szükségére az előbbi rovás szerént minden kaputól egy pénz héán egy-egy forintot.

Az székely uraim is ezen tereh viselésére igérik magokat.

Azonképpen az szász uraim is az ő módjok szerént.

Az magyarországi uraink atyánkfiai is minden kaputól egy-egy forintot.

Ennek penig bészolgáltatásának végeztük az jövendő Visitatio Marie napját. Úgy, hogy ha kik akkor bé nem szolgáltatnák, az ispánok kimehessenek és szokott remediummal bészolgáltassák.

Harmadik. Miért hogy mostan az partialis gyülésben új connumeratioról nem végezhettünk, így szólunk mindazonáltal annak jobbitásáról: hogy az mely egész faluk ennekelőtte akármi okból rovatlan maradtak volt, hogy azok régi mód szerént megrótassanak ispánoktól és szolgabíráktól, az hol penig nem egész faluk hanem portiok volnának rovatlan, azok az róváson valókat segitsék jó intézés szerént az ispánok rendeléséből.

Negyedik. az szegény megholt Csáki Mihály uram számadása

felől így végeztünk: miért hogy szegény megholt urunk fejedelmünk idejében és főképpen holta után temetéséig ez országnak minden rendbéli jövedelme kezéhez szolgáltatott, és néhány rendbéli gyülésünkbe számadásra igérte kérésünkre magát, hogy ő nagysága Directora által intesse számadásra az Csáki uram heressit; kik ha magokat igérik, ő nagysága mind az három nemzetségből és Magyarországból is válaszszon két-két atyánkfiát arra alkalmas személyeket, kikkel igaz számot vétessen tőlök. Ha pedig az számadást nem akarnák vagy nem adhatnák, ő nagysága procedáljon juris ordine. Mely dolog megint hogy ország dolga, extra terminos quoque continue megitéltessen ő nagysága. Ezalatt penig ország nevével mindenek certificálva legyenek, kiknél Csáki uram marhája és pénze volna, hogy míg az számadás véghez megyen, marhája és pénze mindenütt arestálva legyen.

Ötödik. Az limitatio dolgát az jövendő gyülésre halasztottuk, hogy annak kipublicálása felől akkor szóljunk; de így, hogy ezalatt az városbeli polgármesterek, bírák és tanácsosok úgy viseljenek gondot, hogy semminémü mesteremberek semmit meg ne drágitsanak, sőt jó intézés szerént az mennyiben lehet mindent megmértékeljenek; mert ha mi efféle következik, ő nagysága országul egyetemben gondot akar róla viselni.

Hatodik. Az órvok és egyéb gonosztevők büntetésekről végeztetett országul: miért hogy az megváltozásnak napját elmúlatták, ennekutánna az ispánok minden vármegyékkel kimehessenek azoknak megbüntetésére, és valakiket benne kaphatnak, halállal érdemek szerént büntessék. Mindazonáltal a kik az ispánokat kimenések előtt vagy házoknál vagy székes helyen megtalálják, és az tizenkét forintot megviszik, azoknak mentségek legyen, azután semmiképpen ne lehessen. Az felelők dolgáról így szóltunk: hogy valaki az elmult vásárhelyi gyülés után lött felelővé, az megbüntettessék; de az előttieknek kegyelme légyen, az tizenkét forintot megadván.

Hetedik. Miért hogy az hatalmas császár erőssen megparancsolta, hogy Bogdán vajda segitségére senki az országból Moldvába ne menjen: végeztük országul, hogy valaki az edictum ellen azt megkisértené, hogy bémenne, nemes vagy paraszt, ő nagysága urunk az ő authoritássa szerént megbüntettesse.

Az hol penig Bogdán vajda ő maga, vagy hozzá tartozó valaki ide jőni ez országba fogna, azoknak senki ne patrocináljon, sőt inkább megfogja és fogva urunknak ő nagyságának vigye; ha ki penig ez ellen cselekednék, ő nagysága megbüntesse authoritássa szerént.

Nyolczadik. Az gyülésbeli költségadás felől minémü rendtartás megholt urunk fejedelmünk idejében observáltatott, ezután is azon tartassék: hogy az kiket ő nagysága vagy urak vagy fő nemes uraim közzül privatim levelével hivat az gyülésre, és személy szerént eljőnek, azok jószágokról ne tartozzanak költséget adni az gyülésbe vá'ogatott személyek szükségére, hanem azt az ő magok költségekre tarthassák; azon kiül pedig mind urak, mind nemes népek jószága, kik hon maradnak, egyaránt tartozzanak költséget adni, kit az ispánok dulással is megvehessenek.

Kilenczedik. Az miképpen ennekelőtte is el volt végezve megholt urunk fejedelmünk idejében, hogy az szászság uraink atyánkfiai transmissiojok gyülés alatt láttassanak meg, miért hogy nekik külön terminussok nincsen: végeztetett, hogy most is azon mód observáltassék, hogy gyülések idején láttassanak meg az ő transmissiojok.

Tizedik Articulus. Végezetre: miért hogy az gyülésben választatott uraink és atyánkfiai közzül némelyek panaszolkodnak, hogy ők az ő hazájoknak javára és megmaradására, és az ő nagysága parancsolatjára való engedelmességekből az gyülésre jó idején réá erőlködnek jőni, el is jőnek napján vagy még estin, és itt vannak, költenek; de sokan vagynak esmég, kik az jövetelt késedelmeztetik, sokszor másod néha harmad nap mulva is alig érkeznek. Hogy ennekutánna efféle várakozás, költség és alkalmatlan dolog ne essék, ki miatt az közönséges jóra való végzés is megkésődik, végeztetett: hogy minden az gyülésben választatott személy, első napján az gyülésnek idején itt legyen, hogy másod nap mindjárást az dologhoz kezdhessenek; az ki penig azt elmúlatná, tizenhat gira az poenája, kiről az vármegyék ispáni igazat vehessenek.

Nos itaque premissa humilima postulatione Dominorum Regnicolarum faventer exaudita et admissa, prescriptos Articulos ac omnia et singula in eisdem contenta, quoad omnes eorundem continentias, clausulas et puncta ratos, gratos et accepta habentes, approbamus,

roboramus, ratificamus et confirmamus, atque tam nos ipsi observabimus, quam etiam per alios quoslibet authoritate nostra, qua publice fungimur, observari faciemus. Datum in oppido Thorda, feria 5-ta proxima post festum sacri Pentecostes, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo secundo.

Stephanus Báthori
de Somlyó m. p.

Franciscus Forgach de
Gymes m.p. Cancell.

A kiadó gyűjteménye közt levö eredetiből.

III.

Báthori István alatt 1574-ben január 1-sőjén Kolosvártt hozott törvényczikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvanus, et Siculorum Comes &. Memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod Spectabiles, Magnifici Domini Nobiles regnicole trium Nationum Trannie et partium Regni Hungarie, exhibuerunt et presentaverunt nobis infrascriptos Articulos in presentibus eorum comitiis partialibus hic in civitate Colosvariensi ad festum circumcisionis Domini anno ejusdem 1574 ex commissione nostra celebratis, paribus eorum votis conclusos, petentes nos debita cum instantia, ut nos eosdem Articulos et Statuta in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, benevole confirmare vellemus. Quorum quidem articulorum tenor is est:

Articuli Dominorum Magnatum et Nobilium trium Nationum regni Transilvanie, nec non Partium regni Hungarie &. pro festo circumcisionis Domini nostri JESU Christi in Conventu eorum partiali in civitate Colosvar, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quarto editi.

Az tekintetes és nagyságos vitézlő urak és nemesség, erdélyországbeli három nemzet az magyarországiakkal egyetemben, Bihar

Kraszna, Középszolnok, Máramaros, Zarándvármegyebeliek és Káránsebes, Lugas tartománybeliek, kik ez mostani kolosvári partialis gyülésbe nagyságod parancsolatjára gyültenek, nagyságodnak éltekig való hívséges szolgálatjokat ajánlják, mint kegyelmes uroknak és fejedelmeknek.

Továbbá nagy hálát adnak az úr Istennek, hogy nagyságod az ő bölcs tanácsival szorgalmatosan minden időben ő reájok és az szegény hazára gondot, nagy gondot viselt, és azokat melyek az ország ótalmát nézték, el nem titkolta tőlek. Könyörögnek annakokáért alázatosan nagyságodnak, hogy ezután is méltóztassék vigyázni és gondot viselni, hogy az nagyságod árnyékába Isten segitségével gyermekünkkel, feleségünkkel, cselédünkkel nyughassunk és megmaradhassunk.

Annakutánna az egy példabeszéd szerént szokták mondani: hogy boldog város, az mely békességnek idején hadról gondolkodik. Azért, minthogy az úr Isten ez kicsiny hazát ennyi sok ellenség között csudaképpen ennyi sok esztendőtől fogva megtartotta, melyet az mi eleink hadakozással és fegyverekkel leltek volt, és megtartották minékünk, miis az mi eleink cselekedeteiről el nem feletkeznénk, hanem az mennyire az hatalmas úr Isten hozzá segitene, követnők őket —

Végeztetett annakokáért egyakaratból: hogy minden úr és nemes ember három nemzetbeli, és magyarországiak, kik feljül meg vannak írva, az articulus tartása szerént fejenként tizenhatodokkal, hadakozó szerszámokkal jó készülettel mint jobban lehet minden időben készen legyenek, és Istent segitségül hiván, az nagyságod parancsolatjára az ország szükségeiért és ótalmáért oda tartozzanak késedelem és okvetés nélkül menni, az hova az szükség kivánja és nagyságod kegyelmesen parancsolja, azon büntetések alatt, melyek ennekelőtte való articulusokban meg vannak írva.

Az mi az Várad építtése dolgát nézi: tetszik országul, hogy ennyi sok számtalan nagy költséget, mely ez ideig annak építtésére költ, hiába nem kell elhagyni az nagyságod kegyelmes intése szerént, —jollehet ez mostani drágaságnak idején községünk nagy szükségben vagyon—de mert látjuk az helyt nekünk ótalmunkra lenni, ha Isten segitségével megépülhetend, annak épületire azokat az módokat, melyeket szegény megholt fejedelem szerzett volt, meg akarván

tartani, az erdélyi nemesség igér kapuszám szerént ötven pénzt az jövő szent Bálint napjára bészolgáltatni híven és fogyatkozás nélkül.

Az székely uraim ezen igérettel ajánlják magokat.

Az szász uraim is egyenlő terhet akarnak viselni.

Az magyarországi uraim is kapuszám szerént ötven pénzt és szokott míveseket adni igyekeznek minden fogyatkozás nélkül. Könyörgenek nagyságodnak fejenként az nagyságod hívei, hogy nagyságod viseljen oly gondot az mívre, hogy — mint ez ideig volt és történt — fogyatkozások ne legyenek benne; hanem Isten segitségével jó módon vitesse véghez, hogy az nagyságod nevét mi és utánnunk valók is örökké dicsérhessük és magasztalhassuk ezféle gondviselésért.

Ezt is hátra nem hagyhatják: hogy az conventbeli és fejérvárbeli levelekre gondot visel nagyságod, hogy Requisitorokat szerzett és azoknak tárházából akar fizetni. Nagyságodnak ezért is örök hálát adnak, hogy olyan szertelenséggel az leveleket el nem hagyja veszni és rothadni. Könyörgünk nagyságodnak, hogy szokott jó akaratját és kegyelmességét ebből is mutassa meg hozzánk.

Nos itaque premissa petitione eorundem Dominorum &. &.

Datum in predicta Civitate Kolosvariensi, in die festo Epiphaniarum Domini, anno ejusdem millesimo quing. sept. quarto.

Stephanus Báthori
de Somlyó m. p.

Mart. Berzeviczi m. p.
Cosil. et Secret.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

IV.

Báthori István alatt 1574-ben junius 18-kán Székely-Vásárheytt hozott törvéyczikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvanus, et Siculorum Comes &. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis. Quod Spectabiles, Magnifici Domini et Nobiles, aliique ordines trium Nationum Transylvanie et

partium regni Hungarie exhibuerunt et presentaverunt nobis infrascriptos Articulos in presentibus eorum Comitiis partialibus hic in oppido Székely-Vásárhely ad Festum beati Antonii Confessoris anni Domini 1574 ex commissione nostra celebratis, paribus eorum votis conclusos, petentes nos debita cum instantia, ut nos eosdem Articulos et Statuta in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, benevole confirmare vellemus. Quorum quidem Articulorum tenor is est:

Megértettük az nagyságod izenetéből, propositiojából az nagyságod reánk való gondviselését, és dolgainknak, szükségeinknek előnkbe való számlálását, kiből ismerjük mostan is mint ennek előtte az nagyságod szorgalmatos gondviselését, hogy nagyságod az mi maradásunkra és nyugodalmunkra gondot visel Istennek szent segitsége után, kiért nagyságodnak hálákat adunk és hívséges holtunkig való szolgálatunkat ajánljuk.

Továbbá: miért hogy értjük nyilván az nagyságod sok költségét, melyet most nagyságod kiváltképpen az jelen való indulatra *) az több költségi között kénszerítetett tenni, ezután is költeni kell arra az népre, melyet havasalföldében küldött és az határba is tart; jóllehet sokkal többet kellene nagyságodnak adnunk, de ez mostani utolsó szükséget, meggondolván községünknek éhségét: igér az erdélyi nemesség nagyságodnak mint kegyelmes uroknak az előbbi rovás szerént húsz-húsz pénzt ez jövő kisaszszony napjára az nagyságod pénzszedője kezében szolgáltatni; könyörgenek nagyságodnak, hogy vegye kegyelmesen.

Az székely uraim is azon tereh viselésére ajánlják magokat.

Az szász uraim is egyenlő igérettel kötelezik magokat nagyságodnak.

Az magyarosszági uraink és atyánkfiai is azon jó akarattal az húsz pénzt kapu szám szerént megadják az előbbi rovás szerént nagyságodnak.

Annakutánna az nagyságod kegyelmes intése szerént az nemes uraim fejeként tizenhatodával hadakozóul az mint lehet készek lesznek az húszadnapra. Az nagyságod kivánsága szerént szokott terhek és büntetések alatt székes helyekre gyülnek személyek szerént fejenként, és megvárják az nagyságod levelét; ha az szükség azt

*) Czélzás a Bekesi Gáspár-féle mozgalmakra.

mutatja, az nagyságod kivánsága szerént, minden szerekkel és hadi készületekkel oda mennek az hova nagyságod kivánja, és az országnak, házájoknak szolgálni akarnak, az előbbi articulusokban megszerzett büntetések alatt.

Továbbá: miért hogy értik azt nyilván, hogy az császár adójának megadásának ideje eljött, és azzal az ő maradásokért tartoznak—

Azért az feljül megírt három erdélyországbeli nemzetség ez jövő szent Jakab napjára igérnek kapu szám szerént az előbbi rovás szerént az nagyságod pénzszedője kezében kilenczven kilencz pénzt fogyatkozás nélkül bészolgáltatni.

Az magyarországi uraim igérnek az császár adójában kapu szám szerént, az előbbi rovás szerént egy forintot, azon szent Jakab napjára bészolgáltatni az nagyságod pénzszedője kezében híven.

Értik azt is országúl: hogy nagyságod az ország ezüstmívének valami részét az szükség úgy kivánván, az ország szükségére költötte és forditotta volna. Nagyságod megemlékezhetik róla, hogy miolta az úr Isten nagyságodat mi előnkbe adta, azolta nem csak az ezüstöt, hanem hazánkat, fejünket, cselédünkel való maradásunkat, nyugodalmunkat teljességgel Isten után nagyságodra támasztottuk—könyörögvén nagyságodnak, hogy nagyságod ne szünjék meg az reánk való gondviseléstől; ha az szükség azt mutatja, hogy az maradékját is az ezüstnek az mi kicsin hazánknak ótalmára és nyugodalmára kell forditani nagyságodnak, nagyságod az mivelje, oda forditsa és költse; hiszszük, hogy az nagyságod kegyelmes ajánlása szerént ha az utólsó szükség nem mutatja, hát éppen megtartja. Mely ezüstről mi országul mentségessé teszszük nagyságodat és az nagyságod maradékit.

Dicsérik és megszolgálják nagyságodnak, hogy tízed puskások dolgát elhalasztotta nagyságod az jövendő generalis gyűlésig.

Az mi az törvény szolgáltatást nézi: országul három nemzet, és magyarországi atyánkfiai megszolgálják nagyságodnak, hogy az törvényt szolgáltatni—az elvégezett kolosvári generalis gyűlésbeli articulus szerént, kiváltképpen az quinque casusokat, az az új potentiákat—igéri magát. Könyörgünk nagyságodnak, hogy nagyságod látván köztünk az sok törvénytelen embereket, szolgáltassa minden szokott időben; szünjenek meg afféle gonosztevő emberek,

az gonoszok büntettessenek, és az jók ótalmaztassanak az úr Istennek edictuma szerént.

Nagyságodnak hálát adunk, hogy az mi sok könyörgésünkre el nem feletkezett az végekről, kiváltképpen Ilyéről. Könyörgünk nagyságodnak, hogy az ő igéreti szerént ne halaszsza, hanem munkálkodjék, hogy az utánnunk valók is jót mondjanak nagyságodért, és onnét is az országnak bántása ne következzék; megértvén az mostani possesoroknak abban való igazságokat, ha mi volna, elégitse meg, ha pedig semmi nincs, annyival inkább vegye kezéhez, épitse meg és tartsa oly gondviseléssel, hogy országnak abból gondja ne következzék.

Nos igitur premissa instanti petitione et requisitione prefatorum Dominorum regnicolarum etc.

Datum in predicto oppido Székely-Vásárhely, decima octava die mensis junii, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quarto.

Stephanus Báthori
de Somlyó. m. p.

Martinus Berzeviczi mpr.
consil. et secret.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

V.

Báthori Kristóf alatt 1576-ban aprilis 23-kán hozott törvényczikkek.

Nos Christophorus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvaniae, et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus per praesentes. Quod Spectabiles, Magnifici, Egregii et Nobiles Domini universi, videlicet Status et Ordines trium nationum regni Transylvaniae, et partium regni Hungariae, ditioni videlicet huic Transylvaniae adjacentium et adhaerentium, ad Comitia partialia, per nos ad dominicam Cantate proxime praeteritam indicta ad mandantum nostrum in hac civitate Colosvar congregati, exhibuerunt nobis et prae-

sentaverunt infrascriptos Articulos, in dictis Comitiis eorum partialibus paribus votis conclusos, supplicantes nobis, ut nos eosdem Articulos, ac omnia et singula, in eisdem contenta, ratos, gratos, et accepta habentes gratiose confirmaremus. Quorum quidem Articulorum tenor talis est:

Articuli Dominorum Regnicolarum, trium videlicet Nationum regni Transylvaniae, ac Nobilium partium Hungariae ditioni Transylvaniae adhaerentium, in Comitiis eorum partialibus ex edicto illustrissimi domini Christophori Báthori de Somlyó Vajvodae Transylvani, et Siculorum Comitis etc. Domini eorum gratiosissimi, in civitate Kolosvár, ad dominicam Cantate, anno Domini 1576 celebratis editi et confecti.

Megértettük kegyelmes urunk az te nagyságod izenetéből, minémü jó és örvendetes hírei te nagyságodnak idegen országból jöttenek, kiket mitőlünk is nagyságod el nem titkolván, mindeneket értésünkre adott; kit te nagyságodnak hívséggel meg akarunk szolgálni, mint kegyelmes urunknak fejedelmünknek.

Az miképpen penig az kegyelmes Isten te nagyságodnak atytyafiát lengyel királyt, a mi kegyelmes urunkat eleitől fogva minden dolgaiban viselte és hordozta, ez mostani üdőben is az minémü nagy méltóságra és fejedelemségre és annak teljességgel véghezvitelére békességesen hordozta, és minden ellenkezőknek sziveket hozzája lágyitotta és naponként lágyitja: nagy hálákat adunk mind te nagyságoddal egyetemben az úr Istennek; könyörgünk is, hogy ebben az birodalomban erősitse és ennél is nagyobbakra vigye, hogy ez szegény megnyomorodott magyar nemzetnek lehessen Isten után minden jó reménysége és ótalma.

Továbbá adja előnkbe nagyságod az hatalmas török császárnak adójának bészolgáltatásának idejét: Megemlékezünk kegyelmes urunk, hogy az minémü állapotban az kegyelmes úr Isten a mi szegény hazánkat tartja, és az hatalmas török császár ótalma alá rekesztette, minékünk csak ez két útat mutatta: az engedelmességet és az adományt, kiben mi ennekelőtte is meg nem fogyatkoztunk; most is az mennyire az úr Isten erőt adott, mind mi magunknak s mind községünknek azzal tartozunk, azt is miveljük. Ígérünk azért az erdélyi nemesség az régi rovás szerént kilenczven kilencz pénzt. Azon terhet viselik az székely uraink s atyánkfiai.

Azonképpen a szász uraim is.

Magyarországi atyánkfiai is rovás szerént egy-egy forintot ígérnek nagyságodnak, kinek mint községünknek ilyen nagy fogyatkozásnak idején, és magunknak terch viselésében az úr Isten békességesen ezt adván érnünk, ez jövendő szent Péter—szent Pál napjára bészolgáltatását ígérjük fogyatkozás nélkül. És ha mely ispánok vagy királybírák az ő tisztek szerént negligensek lésznek béadministrálásában, tisztektől priváltassanak, és ő nagysága conferálja olynak tiszteket, hogy kik légyenek diligensek az ő tisztekben; hogy efféle gondviseletlenség miatt ne következzék semmi fogyatkozás.

Vannak némely vármegyék, kik az beszterczei adóról ugyan semmi számot is nem adtak; közönségesképpen pedig régi adókról restantiák vannak hátra, kiket mind ez óráig sem igazitottak el. Végeztetett azért, hogy ez mostani adónak bészolgáltatásának napjára minden ispán, kinek teljességgel régi adókról és az beszterczei végezésről is menedéke nincsen, registrumával és minden expeditiojával úgy készüljön és jöjön, hogy enekutánna semmi kifogást ne tehessen, és számot adjon.

Értjük azt is az nagyságod propositiojából, hogy az németek semmit az ő dolgokban hátra nem hagynak, mind az Imperiumokban gyülések, és itt alatt is mustrájok vagyon. Minékünk is kegyelmes urunk, nagyságoddal egyetemben országul az mi édes hazánkra vigyázásunknak és gondviselésünknek kell lenni; miképpen hogy ennekelőtte meg nem fogyatkoztunk, most is az szükség úgy kévánván, nem akarunk megfogyatkozni. Végeztük azért ennekelőtte való végezésünk szerént egyakarattal: hogy az miénkből mi magunkra gondot viseljünk, lovasinkat, gyaloginkat készen tartsuk, és az praesidiumoknak helye légyen Kolosvár; mely helyre az nemesség ád két száz lovagot és száz gyalogot, az székelység három száz lovagot, az szászság négy száz gyalogot; így, hogy ezek ez jövendő pünköst napjára légyenek lovagjával, gyalogjával Kolosváratt jó szerrel, úgy, hogy valahova az szükség és az hazánk java mutatja, mindjárást indulhasson és az ispán uraim ezeknek indulásokra oly gondot viseljenek, hogy fogyatkozás ne essék. Ha ki penig az ispánoknak rendelése szerént az megmondott napon és helyen jelen nem lenne, avagy eloszlana hir nélkül, ennekelőtte való articu-

lusok tartása szerént való poenával büntettessék, jószága az ispánoktól elfoglaltassék.

Minden vármegyékből és székekből egy-egy főhadnagyok légyen, azonképpen az szász uraim gyaloginak.

Ezt is hozzá tévén, hogy az nemesség között az nagyságodé és az urak jószága egyenlő terhet viseljenek, és az ispánok azokra is czédulákat adjanak, és kapu szám szerént előállassák lovagokat és gyalogokat, kiknek hó pénzt adjunk, és hazánk ótalmára fenn tartsuk mind addig, még az szükség mutatja és kévánja.

Ezenkivül az több nemesség, székelység és szászság is országul fejenként az ő rendi szerént készen légyenek; hogy valamikor te nagyságodnak első levele jutand, azonnal mindjárást késedelem nélkül minden lovagok, gyalogok ott légyenek az hol te nagyságod parancsolja és a szükség mutatja, ő magok személyével egyetemben ennekelőtte végeztetett büntetés alatt; kiben tisztek alatt az ispánok minden kedvezés nélkül eljárjanak.

Magyarországi uraink s atyánkfiai: Bihar, Kraszna, Szolnok vármegyebeli uraim rovás szerént tíz-tíz kapuról ígérnek egy-egy embert az váradi föld bástyáknak környül való fája felállatására, sövény fonására és tapasztására két hétig, az váradi kapitány rendelése szerént, az mennyi számut kéván; kihez éléssel úgy hozzá készitsék, hogy az mívet continuálhassák azon büntetés alatt. Ő magok penig az nemesség lovagokkal, gyalogokkal oly készen légyenek, hogy az országbeli nemes, székely, és szász uraimmal egyetemben az ő nagysága parancsolatja szerént házoktól indulhassanak azon büntetés alatt.

Végeztetett ez is: hogy az harminczadokon való vectigálok és instructioknak mássát te nagyságod minden magyarországi vármegyékre, székekre kiadassa, kik panaszolkodtak; hogy azt meglátván és publicáltatván, az mit méltán vesznek és cselekednek az harminczadosok, te nagyságodat azzal senki ne bántsa. Viszont azonkivül az harminczadosok is újitást ne cselekedhessenek. Ha ki penig deprehendáltatik hogy különben cselekednék, te nagyságod büntesse törvény szerént és privália tisztektől. Mindenekben az régi vectigál szerént való usus, mint ezelőtt is urunk ez mostani lengyel király ő felsége idejében observáltatott, observáltassék.

Az mi az cément dolgát nézi: nagyságod kezében vagyon, ki-

ből az mint nagyságod jobbnak és hasznosbnak ismeri magának és hazánknak, azt cselekedje.

A jobbágyoknak meghozásában Erdélyben ezelőtt való articulusok tartassanak, tudniillik mind kamara helyekről, várok tartományából, városokból megadassanak.

Az magyarországi vármegyéknek jobbágyok meghozásában, így végeztünk: hogy Kraszna, Szolnok és Máramaros vármegyék, mint ezelőtt most is azon móddal éljenek, mint ennekelőtte való articulusok mutatják, kinek napja is volt. Biharvármegyében penig az mely városoknak privilegiumja vagyon, az megtartassék, miért hogy azokban nem csak jőni, de menni is szabad; egyéb falukból penig mind kik az várhoz valók, mind az urakéból és nemességéből megadassanak, de azoktól megválva, az kik törököktől való félelem vagy hajduk bántása miatt bujdostak volna el ezelőtt esztendővel, e mái naptól fogva számlálván.

Az tanitók dolgáról így végeztünk: miért hogy ezelőtt való articulusok tartása szerént megengedtetett, hogy az Dávid Ferencz vallásán valóknak Superintendensek legyen itt Kolosváratt vagy Tordán, az ő hitin való papoknak convocatiot tehessen; de az kik Diénes pappal egy valláson vannak, azokat ne cogálhassa, hanem Diénesnek az övéi között régi authoritássa megmaradjon.

Urunk ő nagysága az előbbeni mód szerént—ez ország megcsendesedvén—az terminusokat observáltassa, és minden nemzetnek az ő törvényeket szolgáltassa; ő nagyságának légyen gondja réá, meg ne fogyatkozzanak az törvénytevők. A mely nemzetnek terminussa el haladna valami okokból, az terminusnak elötte tizenötöd nappal ő nagysága certificálja.

Miért hogy a vármegyéken sok üdőtől fogva törvények nem szolgáltattak, vannak sokaknak sok különb-különb bántások: végeztetett, hogy minden vármegyéken mind Erdélyben s mind Magyarországban az régi mód szerént continuáltassék az törvény.

Az kik penig hadban lesznek és perelni nem akarnak, az had előtt indult dolgokban haladékjok legyen; de az had alatt ha ki mit cselekedett és cselekednék, azok megláttassanak, hogy senki bizodalmat ne végyen törvénytelen cselekedetekre.

Az itélőmester penig Kolosvárott az assessorokkal egyetemben az had alatt continue ott légyenek és itéljenek; kiknek fizeté-

sekre ő nagysága viseljen oly gondot, hogy meg ne fogyatkozzanak.

Az appellatioknak meglátásában ha ő nagyságának ideje és módja vagyon, mostan lássa meg; ha hol az üdő nem szenvedi, az beszterczei articulus tartása szerént jövendőbéli gyüléseken és terminusokon végye eleibe és itélje meg, hogy az igaz fél törvényben meg ne fogyatkozzék.

A gyülésekre való választottaknak költségek felvételében is tartassék az előbbi articulus: ha valaki vagy úr, vagy nemes ember személye szerént az gyülésre nem jő, jószágából mind Erdélyben s mind Magyarországban megadassék.

Nos igitur supplicatione praemissa Dominorum Regnicolarum faventer exaudita et admissa, praescriptos Articulos eorundem Dominorum Regnicolarum nobis porrectos, ac omnia et singula in eisdem contenta acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, atque tam nos ipsi observabimus, quam per alios quoslibet ditioni nostrae subjectos, quorum videlicet interest vel intererit, inviolabiter observari faciemus.

Datum in praedicta civitate Colosvar, sabbatho proximo post dictam dominicam Cantate. Anno domini 1576.

Christophorus Báthori de Somlyó mpr.
Vajvoda transsylvanus.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

EREDETI OKÍRATOK.

I.

Báthori Sigmondnak 1601-ben Erdélybe indulását tudató levele *) Erdély lakóihoz.

1601.

Sigismundus, Dei gratia Transylvaniae et sacri Romani Imperii Princeps, partium regni Hungariae Dominus, aurei velleris Eques et Siculorum Comes &. Universis et singulis cujusvis status et conditionis hominibus, praesentes nostras visuris, fidelibus nobis sincere dilectis, salutem et gratiam nostram. Az Úristennek kegyelmességéből mi megmaradtunk; az hatalmas császárnak kegyelmességét fejünkön látjuk; az felséges lengyel királynak és az két vajdának**) jó akaratja rajtunk vagyon, s immár Istennek kegyelmességéből megindultunk s kegyelmetek közibe megyünk. Kegyelmetek azért az Úristennek kegyelmességébe bízván, vigyázásban legyen, mind várasokra várakra oly gondviselésben, hogy valami reménységünk kivül való dolog rajtok ne történjék. Az Úristen bévivén, mi is kegyelmetekkel együtt illendő és szorgalmatos gondot viselünk megmaradásunkra. Addig minden dolgokat isten után az kegyelmetek hozzánk való hívségébe bizván, kiben semmi kétségünk nincsen. Secus non factur. Datum ex oppido Bakó, 21. aug. anno 1601.

Sigismundus, Princeps m. p.

Eredetije a gróf Lázár Miklós gyűjteményében.

---

*) Ezen levelet — mailag szólva kiáltványt — annak modora, a benne előforduló fejdelmi czímek- és azon körülménynél fogva tartám közlendőnek, mivel az Sigmondnak Moldovábani tartózkodása helyével ismertet meg; mely helység Enyedi Pál töredékei során Botos-nak iratik. **) Értetnek a moldovai és havasalföldi vajdák.

II.

Nyári Pál és Széchy György meghivó levele Bocskai fejedelem temetésére, Kapi Zsigmond- és Lászlóhoz.

1607.

Generosi Domini, Amici nobis observandi. Servitiorum nostr. paratiss. commendationem. Áldja meg a szent Isten kegyelmeteket ez új esztendőben mint a következendőkben kivánsága szerént való sok jókkal.

Szivünk szerént kivántuk volna a mindenható Istentől, hogy kegyelmeteknek a mi kegyelmes urunk fejedelmünk felől örvendetesb hírt írhattunk volna; de mit tehetünk róla, mindnyájan az halálnak igája alá levén vetetve, ő felsége is abból Istentől rendeltetett határát által nem hághatta — ez elmúlt pénteken viradólag öt órakor, az az 29. dec. az árnyékvilágból kivétetett. S mivelhogy ő felsége még életében maga nyelvével is nekünk szemtül-szemben meghagyta, azonképpen testamentumában is megíratta, hogy az ő felsége becsületes testének takarítatása Erdélyben, kedves hazájában, az régi üdvezült fejedelmeknek szokások szerént szokott helyében Gyulafejérváratt legyen: Tetszett ezért nékünk, hogy a midőn reá készülhetnénk, és ő felsége böcsületes testével innen Kassárul az jövendő februariusnak 1-ső napján megindulnánk; azért megtekintvén mind azt, hogy ő felsége nekünk választott fejedelmünk volt, s mind pedig az ő felsége hazánk és nemzetünk mellett való sok hasznos szolgálatját, intjük kegyelmeteket szeretettel és kérjük is, hogy a mint kegyelmetek ő felségének éltében jó igyekezetiben mindenkor jelen volt: azonképpen mostan utólsó tisztességében meg ne fogyatkozzék, hanem maga személye szerént az ő felsége temetésén jelen legyen; vagy ha mi elmulathatatlan dolgai és betegségei miatt el nem érkezhetnének, készitse bizonyos embereit, kit ennek az hónak úgymint januariusnak utólsó napjára bocsásson ide Kassára oly állapottal, hogy innen az ő felsége testével prima febr. velünk együtt megindulván, egész Fejérvárig kisérhesse. Az honnan az ő felsége tisztességes temetése után Isten áldomásából

ismét kegyelmetekhez megtérhessen. Bene valeant. Cassoviae 3-a januarii anno Dni 1607.

Earundem generos. Dn. vestrar.

servitores et amici:
Paulus Nyári.
Georgius Széchy.

Dobai Székely Sámuel eredetiböli másolata után.

III.

Balassi Mihály levele, atyja Balassi Ferencz portai követhez. 1616.

Szolgálatomat írom kegyelmednek mint uramnak-atyámnak. Az úr Istentől hoszszú életet, sok jó szerencsét kivánok kegyelmednek.

Ezen pénteken, az mikor Mikó Ferencz uram urunkhoz ő nagyságához Prásmárra jutott, én akkor a marosszéki haddal Kyzdi-Vásárhely mellett Osdolán voltam. És noha nagy beteges állapotom miatt vele magam szemben nem voltam; de mindazonáltal hogy kegyelmed felől jó egészséget mondott, azon szivem szerént örülök, s kévánom is, hogy az szent Isten kegyelmedet igen hamarsággal jó egészségben hazánkba s közinkbe hozza meg. Noha én is házamtól betegen jöttem el kocsimon, és mostan is rosz egészségben vagyok, melyet urunknak ő ngának értésére advân, megengedte vala, hogy viszszatérjek házamhoz; de látván sok gonosz akaróinkat, egy szerencsére remélvén Istentől egészségem felől megjobbulásomat—noha bizony igen roszszul vagyok—de reá vöttem magamat, hogy valamit Isten ad, Molduvában én is bémegyek urunkkal ő nagyságával.

Hírt kegyelmednek bizonyost egyebet írni nem tudok, hanem ő nagysága holnap indul bé az havason által Molduvába, mind az egész Erdély s Magyarország rész hadaival, kiről tudom ő nagysága is kegyelmednek elég bővön írt. Én is az ő nagysága több hívei között valamire elég leszek s egészségem szenvedi, az szolgálattul meg nem vonszom magamat. Az mi itthon való állapotunkat nézi: arról kegyelmednek azt írhatom, hogy mind öreg aszszonyomat és az gazdám asz-

szonyt is bizony igen beteges állapottal hagytam vala, s magamot is peniglen házamtul fogván mind eddig kocsimon vontattam. Továbbá uram, egy selyem övemöt küldöttem bé: kegyelmedet kérem, hogy tiszta zölden s igen szépen festesse meg kegyelmed. Isten hozza kegyelmedet igen hamar való napon közinkbe jó egészségben. Írtam Osdolán, ma hétfőn az az 8 die augusti, in anno 1616.

Gener. Dni Vre servitor et filius

Michael Balassi m. p.

Az eredetiből—Torma József úr gyűjteményéből.

IV.

Bethlen Gábor fejdelem levele szövérdi Gáspár János portai követéhez.

1617.

Gabriel Bethlen, Dei gratia Princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Generose fidelis nobis dilecte. Salutem et fauorem nostrum. Ez levelünkkel — úgy itéljük—Bornemisza Lászlót ott ben nem érhetik; előbbi írásunkra pedig és törekedésünkre—a mint értjük— ő hatalmasságától válaszunk jövén, az Athname levél is kün vagyon. De akar lött válaszunk, akar ne, és akar minemü válaszunk lött légyen: az jelen való állapothoz és szükséghez képest miképpen írtunk légyen vezér kajmekámnak, Memhet passának ő nagyságának, pariáit kegyelmednek béküldöttük — arról sok szóval nem szükség írnunk — azon vezér levelének pariájából kegyelmed bőségesen megértheti. Hagyjuk azért és parancsoljuk is kegyelmednek: magában azokról serio gondolkodván, mindennemü actioit, törekedésit és gondviselésit ahoz alkalmaztatván, aképpen törekedjék és viseljen gondot — az ide ki való dolgokról szüntelen tudósitson. Secus non factur. Datum ex castris nostris ad possessionem Saarffalva positis, die 28-a augusti, anno Domini 1617.

Utóirat. *)

Az vezérnek írt levelem párját kegyelmed Markó urammal kétszer háromszor is igen serio megolvassa, az punctokat elméjében szedje, és az dolgot annak seriesse s tenora szerént proponálja. Igyekezzék is igen-igen sietséggel jó és kévánságunk szerént való választ venni s kiküldeni sietséggel; mert ím én elindultam, holnap bémegyek Molduvába, de az hadakat az Pruton által nem vihetem; mert szabadságok ellen ezek semmit nem akarnak cselekedni— készebbek halált szenvedni. A mellett magamnak azért kellett elindulnom, hogy inkább felvehessem őket. Mert ha magam el nem jöttem volna, senki bizony el nem menne; de igy is Isten mondhatja, mely sok persuadeálásokkal jőnek, és még is csak békesség tractálására, nem harczolni, melyet soha nem akarnak, ha örökké való adóját megengednék is ezért. Hogy most is Lippáért naponként mit nem szenvednek országul, magad jól tudod; nem akarják ennél is nagyobb ellenségekké csinálni az keresztyén országokat. Másikért ezért indultam: hogy értvén az lengyelnek ily nagy hadainak előjöveseket, Szkender uramnak ellenben igen kevés hadát, mely bizonyosan nem több négy ezer töröknél és igen kevés tatárnál—az oláh hadat számban sem tudom—gondolám, hogy ha valami esik rajtok, nagy gyalázat leszen; de ha megértik az én bémenésemet, inkább megtartóznak, és az békességre is inkább inclinálnak, keresztyén fejedelmet értvén közel, ki által bizvásban tractálhatnak. Harmadikért: mivel immár én az békességre inteni kezdettem őket bizonyos ratiokból, melyre bonis modis et conditionibus talám reá is fognak lépni. Negyedikért: gondolván, hogy ha történet szerént magok igéreti szerént Markó uramat ki fognák küldeni, találtatnám készen mellé küldendő segitségemmel. Ötödikért: mivel kegyelmed írta vala, hogy mely sok szóval kévánta az fővezér Molduvában való bémenetelemet az békesség megcsinálásáért, hogy abból is kedveket tölthessem. Hatodikért: hogy ha ugyan segitséget kévánnak—a mint ím meg is vagyon—Markó uram neve alatt bocsáthatnánk segitséget késedelem nélkül. De igen csudálkozom ezen, hogy semmi választ énnekem nem tesznek az ország kévánságira, és hogy az magam menetele felől semmit nem írának. Rövid szóval

*) Az itt következők a fejdelem saját kezével vannak írva. Az „Utóirat“ szó általam van oda téve. Kiadó.

azért innet ez a válasz: Hogy ím én bémegyek, és ha az békességet akarja az passa tractálni, abban igen örömest akarok fáradni, szolgálni; ha pedig harczolni akar, innet ez részről abban semmi nem telik, és senkit az ország oda nem bocsát különben, hanem ha Markó vajdát igen postán kiküldik, hogy az ő neve alatt hagyhassunk a passa mellett segitséget, mintha ő fogadná őket. Másik: az adónak hat-hét esztendeig való adójának megengedéséről Athnámet ha nem küldnek; mert bizony én is azt írhatom, hogy nagy esküvéssel mondja minden rend: „csak eddig is tölt az országnak hadra való jövések százezer tallérában, holott még az hajduk is mind hópénzt fizettek azoknak az hajduknak, kik én mellém béjöttek.“ Nagy had is ez, kin magad is elcsudálkoznál, mely jó készülettel vannak. Kévántatik azért, hogy minden dolgokat igen jó móddal compendiose az vezérnek kegyelmetek proponáljon. Mit akadálykodik ő nagysága aprolék dolgokon, ha magok is azt irják, mondják, hogy elég pénze vagyon hatalmas császárnak? Mit teszen hát hat-hét esztendeig való adónak megengedése, mely tizezer aranyat tenne? Az ország pedig csak Lippa alá kétszer és mostani indulására háromszázezer tallérnál többet költött el, melyet hatalmas császár szolgálatjában költöttek el, nem mondhatjuk, hogy magunkért *) —— Lippát magunk nemzetétől sok vérunk hullásával vöttük meg örökké való siralmunkra. Kedveskedjék tehát ő nagysága az országnak, ha szolgáltatni akar vélle, és ha akar, Markót sietséggel kiküldje; mert hanyat-homlok hiszem nem ejthetjük magunkat veszedelembe. Ez világ reánk támadna, ha az lengyelek ellen nyilván hadat adnánk; de ha Markó kijöhet, az ő neve alatt talám még is valami szinnel hagyhatunk szép hadakat, mintha ő fogadná, nem mi adnánk segitséget, azokkal ő osztán szabad volna mint szolgáltatná. Ezeket rakjátok eleiben, hogy minémü nagy hüség ez, hogy most is magam**) ——— Moldovában, az ő hatalmassága hadaira vigyázok szép hadakkal, elhagytam ide hátra sok reánk törő ellenségimet; tavaly Lippát hét kastélyal megvöttem; azután mindjárt Moldova felé indultam; az előtt ismét Lippát szállottam meg. Ihon miolta erdélyi fejedelem vagyok, minden esztendőben hatalmas császár szolgálatjában forgolódom egy pénz fizetés nélkül, melyet

*) Itt egy szó ki van szakadva az eredeti irományból. **) Itt egy szó olvashatlan.

az természet szerént való török nem cselekednék. Lássa azért a fényes porta, ne tartson csak verbis, mert szintén elúntuk immár. Kegyelmed lássa, forgolódjék, és ha mi választ szerezhet, éjjel nappal maga szolgájától adja értésemre; mert ha ott nem tartatunk s ótalmaztatunk az mi régi szabadságunkban, az Isten gondot visel mi reánk is, &. &. De bizony jobb volna, ha az mi szabadságunkban megtartanának, hadd szolgálhatnánk mi is nagyobb igazsággal.

Gabriel Bethlen m. p.

Eredetije Tunyogi Cs. Jósef tanár gyűjteményében.

V.

Bethlen Gábor saját kézzel írott levele ugyanazon követhez. 1617.

Generose nobis dilecte.

Nem tudom szerető atyámfia, Gáspár János uram mire vélni, hogy nekem az ott ben való állapotokról ily ritkán kezde írni kegyelmed, kiváltképpen ilyen országos expeditiónk idején, holott én idegen országban, császár szolgálatjában indulván, *) — — — hatalmasságok nem más, hanem én egyedül vittem végben, melyet tud csak az egy nagy hatalmu Isten. Akár ki mit beszéljen, de ez így vagyon. Mely odamenetelemért csaknem agyon verének magamot is az országbeli fő népek, hol csaknem mind el akartak mellőlem jőni. Mit költöttünk oda országostul, és mennyi károkat vallottunk, s mennyi emberink halálok heával vagyunk: csak Isten tudná azt megmondani — én nem. És még is ilyen nagy dolgok forgásában csak ily gyermeki bolond állapottal viselétek gondot. Semmi kévánságira az országnak választ az eszes vezér nem ada; és kegyelmed is Bonyhai kibocsátásától fogva semmit hogy nem íra, bizony sokat búsolok rajta. Nagy gondviseletlenségnek mondhatjuk, s mindenek annak tulajdonitják — felőled nem is reménlettük. Ez ilyen dolog nem vadászat, nem gyermeki játék volna; mert ország veszedelme, szabadságának romlása forog benne. Kegyelmednek különben kellene felserkenni, és minden holnapban kétszer, ha több-

*) Itt az eredeti kéziratban egy szó ki van szakadva.

ször nem is, bizonyos híreket kellene érteni, s minden portai állapotokról tudositani — az írást nem kellene restelleni. Bornemisza László meghólt é, megfogták é, hová lött légyen? Én nem tudom e késedelmet mire vélni. Eddig kétszer is tudósítani kellett volna kegyelmednek mindenekről.

Intjük azért kegyelmedet: ezután különben serkenjen fel, és vigyázzon az mi dolgainkra igen serényen; minket minden állapotok felől gyakorta tudósitson. Mert úgy tudhatunk mi is gondot viselni országunkra s kegyelmetekre.

Miképpen vihetők véghez dolgainkat az lengyelekkel, tudom eddig mindeneket Rédei Páltól és magunk írásából bőségesen megérthetett; melyekhez képest szabadosan és bátorsággal beszélhet mindenütt, és az mi ellenséginknek szájokat bédughatja. Mert nincsen immár semmi, a mit igazán csácsoghassanak felőlünk. A mit ez előtt el nem hittek, immár az meglött dolog bédugja szájokat; mert azt cselekedtem, melyel mi nem tartoztunk, melyet soha nem is cselekedtem életemben, inkább akarok tisztességesen meghalni. Kegyelmed viseljen szorgalmatosan gondot mindenekre, és adónknak hat-hét esztendeig való megengedéséről, Jenőnek akar csak az én időmben nálunk való maradásáról szerezzen levelet. Harmadik dologról írtam ezelőtt bővebben. Arra is oly nagy gondja legyen mint magunkra. Negyedikre: hogy ennyi szolgálatunkat tisztességesen és ajándékok küldésével az régi szokás szerént köszönjék meg. Rédei Pál ott ben ne késsék, hanem mentöl hamarébb dolgait vidd véghez, és bocsássad ki jó válaszszal. Bonyhait a mely nap béjut, harmad napon kibocsássa kegyelmed; nekünk mindennemü állapotokról, ott való, tengeren túl és innet valókról, magunk dolgairól bőségesen írjon bizonyos dolgokat. Rédei Pálnak írattam, valami kénesőnek árost hogy szereztessen; magad is munkálódjál benne. Mi ide haza mostan Istennek hála csendes békességben vagyunk. Elég fáradsággal jöttünk haza számtalan lovaink ökreink halálokkal és bénnulásokkal. Bona fide merem írni, Molduvából száz barmot semmifélét ki nem hoztanak, úgy ótalmaztam az országot.

Bene valeat. Ex Fogaras, die 13-a octobris 1617.

Gabriel Bethlen m. p.

Eredetije Tunyogi Cs. József tanár gyűjteményében.

VI.

Bethlen Gábor levele Dóczi István és Rimay János portai követekhez.

1620.

Gabriel, Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae &. Rex, Princeps Transilvaniae, et Siculorum Comes &.

Magnifice et generose, fideles nobis sincere dilecti. Salutem et favorem nostrum. Az mi dolgokról való discursusi valának kegyelmeteknek előttünk az napokban, arról való Instructionkat ez levelünkbe includáltatván, küldjük. Melyet diligenter megolvasván, hogy az idő hozása és az állapotoknak mivolta szerént, ez dologról az ben való szavait és tractáit ahoz accommodálja, hagyjuk és parancsoljuk. Bene valeant, nec secus faciant. Datum Novisoly die 30-a augusti, anno 1620.

Gabriel m. p.

Következik az **Utasitás** a fejdelem saját kezével írva.

Informatio pro legatis nostris.

1. Látván Vácznak megadását ily igen urgeáltatni az vezértől, próbálják meg, igírjenek húszezer forintot neki immár ista conditione: hogy ha Vácznak kérésétől supersedeál nem csak ő, hanem az portán is in effectum viszi annak kérésétől való megszünéseket az vezéreknek, hadat is absque ulla dilatione ád realiter. Mely summának felét mindjárt beküldjük egy hét alatt — Budáról való expediálására számlálván az egy hetet leveleknek — felét pedig hat holnap alatt beküldjük; és az fővezérnek is bátor igírjen az vezér 30 ezer forintot mi nevünkel, melyet ha az budai vezér megigír, vegyenek levelet róla tőle, és bátor ők is adjanak az summának igíretiről. Mi az felét — a mint írók — 8 napra beküldjük.

2. Ha pedig semmi igírettel Vácznak kérését el nem hagyathatják vélle, és azonban látják bizonyosan, hogy annak meg nem adása, annál inkább igírése miatt az ő kegyelmek útja, követsége nem csak meggátoltatik, remoráltatik; söt bizonyosan veszedelmes

fog lenni: mondom, ha ezt igen nyilván való jelekből bizonyosan eszekben vehetik, nincs mit tennünk az következhetendő utolsó veszedelemnek eltávoztatásáért az ide alá megírt conditiok szerént, tegyenek igíretet ott is az vezér előtt megadása felől:

1. Hogy az fényes porta és az budai vezér is az magyar nemzet és confoederatusink ellen az némettel semmit soha ne tractáljon, hanem inkább minket az frigy szerént ellenek ő hatalmassága segitsen; ha pedig az német is frigyet akar ő hatalmasságával kötni, mi azt nem bánjuk bátor meg légyen az is, csak ez egy conditio írassék az frigyben, tudniillik: hogy az két kírályság nélkül el legyen Ferdinánd, minket ne háborgasson; de ha arra magát nem igíri, ő hatalmassága is különben ne kössön vélle, hanem nyuljon ellenségképpen hozza, melyben százezerannyi haszna leszen — megmutatjuk mi és megbizonyitjuk azt.

2. Hogy mostan mindjárt mennél több haddal lehet, minden késedelem nélkül az vezér minket megsegitsen, és az hadat ne Kanisához szállitsa, hanem az mi személyünk mellé bocsássa. Mi az hatalmas császár hadának gondját viseljük, és oly helyre viszszük, a hol elégséges hasznok lehet az vitézeknek; csak ne késlelje az hadat elbocsátani, és rendelje az egri pasát eleiben, kinek hagyja meg, hogy fogadjon szót, velünk értsen egyet. Ezt ha megcselekedi az vezér, így azontól minden kétséget mind magyar, cseh nemzeteknek szivekből kigyomlál, és valaminemü jó szivvel mostan ezek az nemzetek vannak az fényes portához, de tizszerte nagyobb jó akarattal lesznek azontól, mihelyt az segitséget látjuk jelen lenni.

Ha erre objiciálná Ferdinánddal eddig való frigyet, és az segitség adás annak ellene lenne: felelet csak az lehet, hogy Ferdinánddal hatalmas császárnak frigye külömben semmi nem volt, hanem mint Magyarország királyával. De az ország nem akarván tovább ötet uralni az megspecificált sok excessusiért, mostan hatalmas császárnak egy csep frigye ő vélle nincsen; hanem az országgal vagyon, és az országot tartozik kötelessége szerént segiteni, ótalmazni — a mennyiben az ország ő hatalmassága jó akaratját és segitségét kévánja.

Ingyen ha ezután Ferdinánd is annyiban a mennyiben német király, ő hatalmasságával frigyet akar kötni, az oda fel megírt mód

szerént nem tartunk mi is semmi ellent abban, csak mi ellenünk ne legyen ő hatalmasságának semmi végezése vélle.

3. Hogy az hajduság lakó helyeit—melyeket palánkoknak nevezett volt az német—ne kévánja az fényes porta azoknak elrontását, holott bizonyoson nem palánkok, hanem csak valami kertekkel, tövissel keritették bé azokat a helyeket, mint Debreczent s több azon a földön való falukat szoktak békeriteni. Ezeket az német miért igírte volt az elrontásra, az instructiokból eléggé declarálhatják: bizony nem hatalmas császárral való békességek megtartásáért, hanem inkább az öszveveszésért, látván az linczi gyülésben, hogy az török nemzet ellen nem indithatja az magyar nemzetet az német &. Ebből reménlette bizonyoson az törökkel való öszveveszését, tudván, hogy egymást nem hagyhatják az magyarok. Itt elő hozhatni neki az hajduságnak Bocskai idejében való sok hasznos szolgálatjokat hatalmas császárnak és birodalmának. Felelünk is felőlök, hogy soha az mi életünkben semmi ellenkezéseket és latorságokat hatalmas császár és birodalma ellen nem cselekednek ezután.

4. Hogy Vácznak megadásával több falukat, városokat az béhódolásra soha ne kévánjanak, hanem elégedjenek meg azzal, a mely számtalan faluk, városok eddig béhodolva vannak; ne keseritsék ennél is több lehetetlen kévánságokkal az magyar nemzetet. Az fényes portán mindezekről s mind a több dolgokról adassék hatalmas császár Athnáme levele. Valaha legyen is vége immár az hoszszu időktől fogván való tractatusoknak.

Mi is készek vagyunk levelet adni mindezekről, és valamely faluk az Sitvai-Torokban az béhódolásra rendeltettenek, együtt az 60 faluknak rendelt adójokkal summájok béadásával mi tőlünk is béhódolni engedtetnek. Ezeket az vezér eleiben számlálván az conditiokat, bizonyoson megmondhatják, hogy ha a fényes portán ezekről és az több aprólékos dolgokról hatalmas császártól Athnáméval való kedves válaszunk adatik, mi is az országgal együtt Váczot, mikor az követek innét Budára viszsza bocsáttatnak, kétség nélkül megadjuk. De az segitség megadása mindjárt kévántatik, azzal az vezér semmit ne késsék, hanem mindjárt inditsa őket; és ha egy elsőben több nem lehet is, de előljáróban Budáról, Esztergomból, Pestből bocsásson bátor csak kétezer kopjást: hihessék el hatalmas császár jó akaratját. És utánna az egri pasát, vagy akármelyik

begler béget, ha többel nem lehetne is, tizezer lovassal bocsássa személyünk mellé. Így igírjük mi is Váczнak megadását, külömben ennél nem.

De még is iteráljuk: hogy minden úton próbálják az summa adásának igíretivel, és ha ugyan nem efficiálhatnak semmit, úgy menjenek az conditiok szerént való igíretre.

És hogy igíretünkben ne kételkedjenek, ím arról pecsétes levelünket is írattuk, melyet magoknál tartván, ha nem lehet egyéb benne, úgy adják az vezérnek—hihesse el, hogy nem szóval akarjuk őket tartani, csak ők is az segitség adást ne késleljék, és imide-amoda ne mutogassanak; mert ha Isten vasárnap az segitségnek elöljáró 2000 lovassa itten nem leszen, mi is kénszeríttetünk megbékélleni Ferdinánddal.

Eredetije Tunyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

VII.

Bethlen Gábor saját kézzel irt levele Dóczi István és Rimay János portai követekhez.

1620.

Magnifice et egregie, nobis dilecti.

Kegyelmetek levelét tegnap hozák, melyet Budáról 10 septembris írt, melyből értjük Vácz felett való nagy akadályát, melynek igíreti ha meglenne, bizonyoson az segitségből sem lenne fogyatkozás. Ezt mi jól tudtuk, hogy a miatt nagy akadálya és veszedelme történik, a mint magoknak is megmondottuk; mert annak a vezérnek természetit és „elatam mentem istius jam diu experti fuimus." Bizonyos dolog, ha a portára haladhatna annak disputatioja, úgy, hogy azonban itt is az segitség adásból meg ne fogyatkoznánk, felette igen hasznos volna. De mivel „res nostra jam in tali cardine versatur, ut intra paucissimos dies generalis conflictus debebitur utrinque fieri, bavarus copias suas cum caesareanis conjunxit 13 septembris, quorum numerus ad 30 millia excrevit, expectatur etiam Spinola totidem numero, etsi ille habeat hostem non contemnendum, qui resistit illius conatibus. Versatur nunc circa Francofurtum Spinola." Ezekre nézve nem lehet egyéb a dologban, hanem „qualiter-

cumque fieri poterit", miénké kénszerittetünk tenni őket; mert ha idegenséget avagy valami egyéb stratagemával való ratiocinálkodásunkat és halogatásunkat fogja conjectálni, felette igen tartunk attól, hogy azontól az adversa parshoz adja realiter magát, kinek ez ideig is felette igen faveált az vezér. Most pedig ott lévén Molard, annál inkább kell attól tartani, és ha bizonyos spest kegyelmetek nem fog adni neki jövendő megadása felől, elbocsát benneteket; de másfelől úgy informálja az portát, hogy nem hasznot, hanem veszedelmet szerez az kegyelmetek követsége. Mert ha az németnek ez jó szót és biztatást ad, hogy ő tőle semmit ne tartson, söt segitséget ad nekik ha kévánják, „eo facto actum erit de Hungaria." Hogy azért utolsó rettenetes veszedelmet országunkra a miatt ne hozzunk, tetszik mi nekünk ez: hogy ha kegyelmetek látja azt bizonyoson, hogy annak megadása felől semmi jövendő reménység nem adása miatt az egész követség corruál, és nem haszon, hanem veszedelem következik belőle, nem lehet egyéb benne, hanem conditioval való reménséget megadása felől bizonyoson adjon kegyelmetek ilyen formán. „Az mi az Vácz dolgát illeti: úgy vagyon, hogy volt s vagyon arról elégséges instructionk; de mivel hatalmas császárhoz bocsáttattunk és rendeltetett az mi követségünk, igazán mondjuk, hogy oda akartuk halasztani. De látván, hogy ő nagysága nekünk semmit nem hiszen, noha bizonyára hihetne és megnyughatnék az mi követségünknek igazságában, mert mi nem gyermekek vagyunk, és nem szóval való követségünk vagyon csak, mint az németeknek—kik csak tökéletlenséggel szokták az fényes portán lévő tanácsos vezéreknek elméjeket legeltetni — hanem dologgal is jöttünk. Mi igazsággal akarunk követséget viselni; nem öltözünk mi az német köntössébe, mint ők az miénkbe szoktak öltözni, és azzal csak azt akarják mutatni, hogy ők Magyarország részéről tartják csak az békességet és nem német császárság részéről."

„Azért az Vácz állapotját a mi illeti: ő nagysága azt bizonyosan elhigyje, hogy ha az mi igaz ratioinknak annak meg nem adhatása felől semmi hely az fényes portán nem adatnék — noha szokatlan igen, az magyar nemzetben soha ily dolog nem is történt — de hogy azzal is az mi királyunk és az nemes ország hatalmas császár előtt megmutassák és bizonyitsák, hogy igazán akarják a sz. békességet megtartani, ő hatalmasságának Vácz megadásával is ked-

veskedni akarnak ilyen conditiokkal: 1) Hogy ő hatalmassága és nagyságtok az német királyal mi ellenünk ne tractáljon semmit külömben, hanem ha békességet akar ő is hatalmas császárral tartani, mi azt nem bánjuk, de úgy, hogy Magyarországnak és cseh királyságnak békét hagyjon, mivel azok szabados országok, őtet uralni nem akarták, ő is ellegyen nállok nélkül; ha arra felel jóval—jó, és ő hatalmassága is békességet tarthat vélle. De ha mi velünk tovább akar hadakozni, ő hatalmassága is azzal mutassa meg mi hozzánk való jó akaratját, hogy nem tart úgy semmi békességet véllek, hanem ellensége leszen, melyben száz ezer annyi haszna leszen bizony. Hogy pedig azt elhitethesse az vezér a magyar nemzettel, hogy ő hatalmassága Ferdinándért az magyar és több keresztyén országokat s azoknak szabad akaratjok szerént való békességeket meg nem veti: ezzel bizonyitsa meg ő hatalmassága akaratjából a vezér, hogy mostan mindjárt az egri pasát, avagy valamelyik begler béget, mentől több haddal lehet, egyenesen az mi személyünk mellé bocsássa késedelem nélkül. Az Dunán túl egyezzenek meg én véllem az török hadak. Melyel semmit ne késsék az vezér, ha mit akar, hanem mindjárt parancsoljon az hadaknak és szállitsa csak Esztergomhoz őket, ne Kanisához—egyezhessünk meg hamar véllek. Isten egésségemet adván, ez jövő szeredán én az Dunán általmegyek és egyenesen Bécs alá megyek. Kívántatik, hogy ők is jőjjenek el mindjárt: oly földre viszem én őket, a hol elég hasznok, nyereségek, rabok lehet.“

2. „Hogy az hajduság lakóhelyeit, melyeket palánkoknak neveztenek—kik nem azok, hanem csak kertek — ne kévánják elrontani; mi annál az hajdusággal együtt ő hatalmasságának többet szolgálunk, és felelünk felőlök, hogy ezután a mi királyságunkban az török birodalomban semmi latorságot nem tesznek.

3. „Hogy az mely faluk, városok eddig béhódolva vannak, többet immár ne kévánjanak, elégedjenek meg azzal, ne keseritsék ennél is inkább meg az magyar nemzetet—várokat is jószágokat is kévánják, melyre soha nem mennek, és több falut, várost annál béhódolni nem engednek; de azokat innet is bészolgáltatják mind, valami eddig béhódolva vagyon, csak saczokat ők is feljebb ne verjék, az mint arról az végzés nyilván vagyon.

4. „Hogy Vácznak megadásával több faluk, városok béhódo-

lását ne kívánják." Ezek az derék kívánságok. Lesznek talán több aprólékosok is, melyeket könnyen elvégezhetni—azt reméljük úgy-mind. Ennyiben kegyelmetek kénszeríttetik declarálni magát az vezérnek, ha semmiképpen egyéb az dologban nem lehet. És ha az vezér azt feleli ezekre, hogy ő mindezekre a választ a portáról meghozatja: addig vagy legyen várakozásban kegyelmetek, avagy ha az válasz a portáról megjő, az várat adjuk kézhez, etc. Ha mi ilyen objectioja leszen történetből, kegyelmetek categorice megmondja: hogy valameddig magatok személyében alá nem mehettek és viszsza Budára nem jőtök, addig semmiképpen megadása nem leszen; mert az magyar nemzet nagy kétségben esett hatalmas császár jóakaratjában, mivel ily rigide láttatott minden eddig az magyar nemzethez az fényes porta magát viselni, sőt majd inkább vehettük eszünkben az némethez való kedvezést etc.

Igazán mondják mind: hogy félnek attól igen, hogy az Vácz megadása után többről többet kezdene az fényes porta kívánni, és ha nem kedveskedhetnénk, az németnek fogná pártját ellenünk.

Hanem ő nagysága az vezér az segitséget bocsássa el mindjárt, és azt ne Kanisa felé, hanem egyenesen az mi személyünk mellé; ne másfél ezeret pedig, hanem ha lehet tíz vagy tizenkét ezeret, de elsőben mostan bátor csak hat ezer kopjást: azokat a végekből is kiteljesitheti, és a többit Boznából s a több szancsakságokból utánnok küldheti. Ez meglévén, kegyelmeteket mindjárt bocsássa alá, és bizonyoson megadása megleszen, ha egyéb nem lehet benne, akkor, mikor Isten kegyelmeteket Budára viszsza hozza.

Ezeket most hertelen igen raptim, pro informatione akarók írni. És mi leszen az resolutio, minket tudósitson kegyelmetek. Bene valeant. Datum Tirnaviae, die 17-a septembris 1620.

Gabriel mpr.

* * *

Annakokáért kérem ő nagyságát, én tőlem ilyen illetlen dolgot ne kívánjon, ne ejtsen magamat is veszedelembe; hanem ha ugyan az fényes porta kívánsága és Vácz nélkül semmi dolog végben nem mehet: ő nagysága várakozzék csendesen, és én az nagy urakkal, főnépeknek öregivel közlöm a dolgot; meglátom mire men-

nek, és értésére adom. De nekem tetszenék ez: hogy ő nagysága ennek az kévánságnak hagyna békét, mert az magyar nemzet országát vére hullásával szerezte, és bizony könnyen másnak nem adja. Hanem inkább lenne igaz jó akarónk az vezér, az némettel ne tractálna, az fényes portán commendálná dolgunkat; melyet ha megcselekedik, ígérem arra magamat, hogy országul tíz ezer forintot adunk neki, melyért én magam leszek kezes, hogy mindjárt megadjuk, mihelyt az fényes portán kedves válaszunk leszen oda bocsátandó követeink által való kévánságunkra. Ez volt az posoni ígéret; de több,—Istennel bizonyitom — tíz ezernél nem volt.

Az urak és főnépek közzül noha én még Posonban sokat discuráltam az Vácz állapotjáról, és valóban törtük elménket azon: melyiket kellene választanunk az két gonosz között. De azt találtuk uno ore, hogy az törököt irritálnunk akarmikor sem jó, de főképpen mostan minden úton kedvét szükség keresnünk. Annak ratioit sok volna recenseálni, kegyelmetek jól érti és tudja. De azért én még sem ígírtem soha. Hanem sok sollicitálásira azt adtam válaszul: hogy mind ő maga az vezér s mind az fényes porta tartsa igazsággal meg az magyar nemzettel való frigyet, az németnek ne faveáljanak; mely ha tökéletesen megleszen, én is minden úton azon leszek és abban fáradok, miképpen Váczot azután az országtól megszerezhessem. De bizony az oly könnyen nem lehet, a mint ők gondolják. Hanem ha meg lehet is viszsza szerzése, de külömben nem ítélem meglehetését, hanem hogy ha császár is az palánkok lerontását, sok hódoltatást és egyéb illetlen kévánságokat is leteszen. De hogy én categorice ígírtem volna, soha bizony nem ígirtem. Söt egy haraggal írott levelemben az vezérnek megírtam vala Kasáról: (mert akkor is így fogta vala reám, hogy Oszman bég által megígírtem) hogy én reám ne fogjon oly dolgot, melyben sem hírem, sem tanácsom. Én fejedelem vagyok, és az hazugságnak távol kell tőlem lenni. Ha Oszman bég mondta is, nem én szómat szólta s nem egyedül volt házamban, hanem Mehemeth agával. Valamit akkor mondtam, mind most is azt mondom: hogy azon leszek, hogy az ország azzal hatalmas császárnak kedveskedjék. De az megmondott módok szerént nem is reménylem, hogy hatalmas császárral az ország ellenkezzék, hanem illendő dologban kedveskedni reménlem őket inkább. Mert ha ellenségeskedni venném ő-

ket eszemben, soha köztök sem maradnék, holott én nem akarok oly országban lakni, ki ő hatalmasságának ellensége volna, etc. Diserte megírtam, hogy magamtól én nem hogy Váczot, de egy talpalni földet sem adhatnék ország híre, akaratja nélkül, ha szintén koronás királya volnék is az országnak: holott minden királyokat többi között erössen megesketnek azon, hogy az ország határit el nem idegeniti, hanem inkább terjeszteni igyekezik. Azt az levelemet kérjétek elő uram az vezértől, és meglátjátok, mit írattam én neki Kassáról, melyet Mehemeth aga vitt meg neki.

Nem kellenék hát én reám—nekem nagy gyalázatomra—ily dolgot fogni, melyben semmi nincsen; mert ha tisztességemhez férne, és más állapot volna, bizony halálos bajt vínék vélle. Nem viseltem én soha két orczát. Ezeket azért írám ily hoszszu seriessel, hogy értse fundamentumából az dolgot, és akarmit fogjanak is reánk, semmit abban el ne higyjenek, mert Isten látja—semmi benne nincsen. Ha pedig oly igen hányja fel az ígíreteket, doceálja, és maradjunk mi in pudore.

Rövid szóval akarván azért hoszszu discursussal való írásomat resummálni: kegyelmetek megérti az includált Memoriáléból avagy Informatiokból, melyet—hogy ha jónak ítél kegyelmetek—kövesse benigne postulamus; ha pedig kegyelmetek annál jobbat talál valamit, hogy azt kövesse, én igen akarom és kévánom. Miben állathatja meg a dolgot ott? Mint extricálhatják magokat? Mint ígíri az segitséget verbis aut factis? Engemet kegyelmetek informáljon bizonyoson mindenekről. Az vezérnek írattam, melynek párját includáltam, abból megérti. Az török Deákot is Budáig beküldtem, de nálla nélkül nem lehetek én is. Ott benn három tolmácsunk is vagyon: Zülfikár, Bali csauz, és a kit Beszterczéről haza bocsátánk.

Az vezér levelét még nem hozták, de holnap reménlem az törökök meghozzák, mert Újvárban érkezett volt két török, talán azok fogják hozni.

P. scripta. Az levelét kegyelmeteknek mikor intituláltatni ki akarnók adni, szintén akkor érkezék hoszszu írása kegyelmeteknek hozzánk. Melyet számnélkül való sok szorgalmatosságink között, igen diligenter nem egyszer, hanem kétszer megolvasván, az vezérnek megátalkodott ratio nélkül való discursussát értvén, juta mindjárt eszünkben, hogy az derék levelünkben is arról tettünk mentiot,

és attól féltettük kegyelmeteket, kin bizony sokat búsulunk. De leginkább az nagy szemtelen hazugságokon nem győzünk eleget csudálkozni, a holott azt fogják reánk: hogy ezelőtt két esztendővel igírtem Váczot nekik, Nográdot is mostan-é vagy mikor ígírtem. Mely merő calumnia; mert az úr Isten lelkemet ne idvezitse, ha soha ígírtem, sőt csak gondoltam is róla—holott én Erdélyből az budai vezérnek életemben sem írtam, sem izentem, nem hogy tractáltam volna. Soha nem is hallottam Vácz felől való kévánságokat külömben, hanem az Gratianus írásiból, mikor Ferdinándusnak, Palatinusnak, Dóczinak s több német uraknak tavalyi nyárban persvádeálja vala Vácz megadását, és azzal mind palánkokat, hódolásokat s talán Jenőt is impetrálhatnák a töröktől, melyben ő örömest fáradna és interponálná magát. Nográd felől pedig soha ennél külömben emlékezetet sem hallottam—él az mindenható Isten. Váczot igaz hogy Posonban kezdé az vezér urgeálni, kévánván, hogy én megadjam. Melyre ily választ adtam. Formalia verba: „Mint gondolkodik Magyarország állapotjáról az vezér, nem tudom, és hogy én tőlem kéreti Váczot, igen csudálom; mert Magyarország nem olyan mint Erdély, nem parancsolhat ennek hatalmas császár és az vezérek, mert nem vennék soha fel is. Én sem királya nem vagyok az országnak, sem még az embereket nem ismerem benne, gyülésekben nem voltam; hanem ha mostan az vezér avagy császár kévánságát proponálnám az státusoknak, azontúl oly nagy kétségben ejteném magamat, hogy soha senki el nem hinné felőlem, hogy az egész országot török kezében nem akarom ejteni, és soha semmi hitelem előttök nem lehetne, s igen méltán is cselekedném pedig."

Kinek követi mostan is Posonban vannak, sollicitálják az békességet—örömest megbékéllik velünk Ferdinánd—és mi is kénysze-rittetünk az békességet Ferdinándtól elvenni, hogy ha ilyen kemény magaviselését látjuk az fényes portának, s látjuk, hogy semmiben kedvezni nem akarnak, és segitséget is adni csak halogatják; mely ha végben megyen, azután bizony Vácz nem leszen; és megpróbálhatja az vezér, hogy ha az német ad-é nekik várat. Küldtünk három ezer forintot bé, melynek 100 mostan adják az fő tihajának, az 300 Musztafa effendinek, az kétszázat oszszák azoknak, kiknek akarják. Az tihajának igírt summának mostan hátra maradott 100 forintját is és az másiknak 200 forintját hogy megadjuk,

mihelyt az vezér tökéletes jó akaratját megmutatja, világosan megígírhetik.

Az 2000 forintját pedig az summának, hogy ha az vezér az summát elvenné és az tőlünk való kévánságokat arról az részről elhagyná, az segitséget pedig megadná késedelem nélkül, és az 8000 forintját is 8 nap alatt béküldjük.

Ha pedig az ígíret semmit nem használ, hanem Vácznak ígíretinek kelletik meg lenni: in tali casu az summával való kedveskedésnek, az mi opinionk szerént nem szükség lenni; mert mi az tíz ezer forintot azert ígírtük volt, hogy minden igaz jó akarattal, segitséggel legyen az országhoz az német ellen, és a portán promoveálja az mi kévánságinkat Vácz felől is etc.

Mindazáltal ha egyéb nem lehet benne, és arán(y)zák, hogy valóban miénké tehetik, az segitséget mindjárt meginditja, ne gondoljanak vélle—adják oda ezt az kétezer forintot.

És Vácz is meglévén, így, hiszem semmi nem marad hátra a dologban, holott az ő szavai az portán helyen maradnak—Vácz megleszen. Melyben ha mégis kételkednék, megmondhatják: hiszem ha levelet róla nem küldött volna is, de ha mi megmondjuk, meghihetné ő nagysága, mert mi immár itt ben vagyunk, és bátor ne menyjünk addig ki Budáról viszsza jöttünkben, valamig meg nem üresitik és kézben nem adják. Mi nállunknál drágább dolgot hova kévánhatna ő nagysága?

Vácz is megleszen, ajándékkal is kedveskedünk, mint az múlt télben is két ezer forintot, most is két ezer forintot, egy gyémánt gyűrüt a minap, mely ezer forint volt—és ez mostani bépraesentált ajándékok—de ki tölthetné bé őket? Ezekre ő kegyelmek így viselhetnek gondot. És ezeket ott Budán, főképpen az segitséget meginditván: magok Isten hírével megindulhatnak, bátorsággal tractálhatnak az conditiok szerént, az mi részünkről semmi hiba nem lészen, mindeneket effectuálunk Isten segitségéből; mert az urakkal és fő-fő emberekkel erről régen és mostan is a kik jelen vannak, így concludáltunk. Az nagy szükségtől kénszerittetvén, jobbnak itéltük lábunkbeli kapczától megválni, hogysem mint életünktől és országunknak utolsó veszedelemre való jutasától.

De ha Isten béviszi őket, igen cautusok legyenek és vigyázzanak az Athnáme megírására, hogy azokat a conditiokat írják be-

lé, melyeket végezni fognak, ne más hiábanvaló dolgokat, melyekben hírek sem volna. Datum Tirnaviae, die 18-a septembris 1620.

Gabriel mpr.

Eredetije Tunyogi Cs. József gyűjt.-ben

VIII.

Bethlen Gábor levele Dóczi István és Balassi Ferencz portai követekhez.

1620.

Gabriel, Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Transilvaniae Princeps, ac Siculorum Comes etc.

Magnifice et egregie, fideles nobis dilecti. Salutem et gratiam nostram.

Akarnók, ha kegyelmeteket örvendetes hírekkel vigasztalhatnók ott ben való búsulásiban; de a mit az üdő hozott magával, azt írhatjuk. Az budai pasa, kegyelmetek elmenetele után Hazit tíz napig tartóztatván: azután sok szép hizelkedő szókkal írott levelével expediálta hozzánk, az segitség adás felől halasztott a fővezértől való válaszra. Ezalatt Komáromban lévő német ellen való vigyázásra rendelt 1200 praesidiumunkból, 150 Szőny nevü faluban rendeltek volt vigyázásért, kikre kalauz Ibraim aga az pasa akaratjából vizen, szárazon reá menvén, levagdalták szegényeket, a mint erről kegyelmeteknek ezelőtt írtunk bőségesen. Azután nem is gondolkodván, ilyen nagy dolgot hogy az frigy ellen az pasa meg merne próbálni, kivátképpen az országnak ily fő követsége lévén expediáltatva, kik által renoválni és erősiteni kívánnók császárral való frigyet.

Az másik hétfőn, mely 2 novembris, igen véletlenül az vezér nagy hertelen Vácz alá szállott—öt vagy hat ezeren; kedden lötetni kezdette, és azon napon az áruló kapitány megígírvén, szerdán kiment, kiköltözött belőle mindenestől; csütörtökön az vezér is viszszament, praesidiumot hagyván benne. Itt ez aránt az panasz kettő. Első, az váczi kapitány ellen igen méltán panaszolkodhatunk

csak kegyelmetek előtt is. Mert vagy igen vigyázatlan volt, ha híre nem volt ilyen készület felől álgyuk megindittásában, avagy corrumpáltatott adománnyal; mert sem nekem, sem ország kapitányának, sem senkinek soha ő csak egy újnyi levelet sem küldött, sem izent, hanem az nográdi kapitány izente és írta meg; ki oly híven és serényen viselt gondot, hogy a török hétfőn szállván Vácz alá, kedden délután egy órakor az hír ide hozzánk Posonba érkezett. Ugyan kedden 50 gyalogot az egész török had ellen béküldött, békével bémentenek. Mi is azon órában az generalist meginditván, úgy ment, hogy szeredán Nográdnál volt két ezered magával, de csütörtöken könnyen telhettenek volna öt ezeren, és így szégyenvallva kellett volna alóla elmenni. De megitélheti kegyelmetek, ha nem nagy árultatás és nem örökké való szégyenvallások az árulóknak: hétfőn menni alája az ellenségnek, kedden megígírték, szeredán kimentenek belőle—kiért ország törvénye szerént is fog lakolni in exemplum caeterorum officialium.

Az vezérnek pedig miért kellett ez hallatlan szőrnyü gyalázatot az magyar nemzeten ejteni, meg nem tudom gondolni; holott az ország császárral való békessége, frigye ellen semmit nem vétett, sőt azt mind azolta, hogy végben ment az békesség, mely szentül igyekezte őrzeni, azt kegyelmetek bőségesen elő recenseálhatja tempore expostulationis az vezér előtt, sőt az egész diván, mufti és mindenek előtt, a hol kévántatik. Sőt az némettel való öszveveszésre is az országnak legnagyobb oka az, mivel az linczi gyülésben nem vonhatta az megholt császár az országot az ő akaratjára, azért kénszerittetett az békességet Naszup pasa idejében renoválni—mert még akkor elkezdették volna a hadakozást császárral—és hogy nem akarták megszegni a frigyet, azért igyekezett az országot az német sokképpen rontani, pusztitani, s az törökkel oly conditiok szerént tractálni, melyből az országnak szabadsága és veszedelme következzék, s kényszerittessék akaratja ellen is az német akaratjának engedni, az török ellen való indulatban—a mint ezt kegyelmetek jól tudhatja. Mostan pedig mely tiszta szívvel akarta az ország ő hatalmasságával való frigyet megerősiteni, állandóvá tenni, Vácznak megadásával sub certis conditionibus kedveskedni, kegyelmetek igen jól tudja. Erről az vezérnek minémü expostulatoria levelet kellett írnom, az párját includálván, világosan

megértendők—melyből, úgy tetszik, elegendő informatiot vehet magoknak, és panaszolkodó propositiokat csinálhat kegyelmetek—azonból szép materiát vehet: miképpen kellessék azon kévánságokra kedves választ sollicitálni, mely postulatumokkal kegyelmetek bément, és minémü ratiokkal stabiliálhatja az prostulatumoknak igen igaz voltát. És ha Váczнak elvétele így történt s kezeknél békességesen való maradását kévánják, és az magyar nemzetet mostani megkeseredett, felbúsult állapotjában megcsendesiteni akarják, s császárnak méltóságos hütit az széles világon gyalázatban nem akarják keverni: csak ez egyetlen egy útja vagyon, hogy az kévánságokra kedves választ adjanak; Athnáme levelet olyat írasson az vezér, kiben akadályt ne találhassanak, mely miatt kénszerittessenek extremumokra lépni. Mert ha kegyelmeteket sem bocsátják kedvesen viszsza, még is tovább késlelik—itt kün is a gyalázat együtt az kárvallással az országon megesvén—igazságot írunk uram, hogy bizony mást gondolnak az státusok akaratom ellen is, söt most is csak az Isten tudja, mely nehezen tartóztathatom öket sok persvádeálásimmal kegyelmetekre való csendes várakozásra. Valóban inclinatusok mostan Ferdináddal való békéllésre. És noha hatalmas erejében török császár, de ha ezek az országok öszve békéllenek, császárt fogják pro capite agnoscálni, minden kész hadakat ellenek forditják, mely—tudja az úr Isten—ad minus csak itt Csehországban és az Rhénus mellett Spinolával s Magyarországban vagyon 140 ezer mind fizetett had, de 150 ezer is vagyon. Az lengyel király és respublica az egész keresztyén fejedelmeket futják, obtestálják az öszve békéllésre, mely bizony meg fog lenni, ha kegyelmeteket kedvesen nem expediálják. És én tudom, hogy akadályt szereznek az lengyel ellen való menetelben ennyi erös hadak. Nagy motivais az lengyel állapotja. Minden ország félti abból maga veszedelmének következését. Nagy conjunctio is vagyon köztök: mert Ferdinánd egy lengyel királynéval, spanyolnéval, florentinusnéval, galliai király felesége hispanus leánya, az pápa az papi fejedelmekkel etc. De mindezeknél nagyobb az igaz ügy, melyet az úr Isten szokott örzeni, promoveálni. Semmi okot nem adott Magyarország hatalmas császárral való frigyének felbontására. Hova teszi az fényes porta hatalmas császárnak hütit, melyet az nagy Isten nevére tett az frigynek igazán való megtartása felöl? Hova leszen méltó-

ságos hitele, mely ez ideig minden keresztyén országokban tündöklött? Hittenek hütinek—mint lészen ezután? Mely ország hiszen neki? Ki köt frigyet vélle? Holott példa és világos tüköre lészen Magyarország ez világnak, és tanulhat róla, mint kellessék ezután az portának hinni.

Mindezeket azért hozom bé irásomban, hogy kegyelmeteknek in mentem revocálja: minémü panasz tételekkel élhet és kévánhat igen méltán, méltó s igaz postulatuminkra kedves választ. S ha egyéb nem lehet, protestálhat is, hogy ha mi következik, nem az ország, hanem ők lesznek mindennek authori s okai. De ha ellenségekké nem akarják az egész Európát tenni, s az lengyel ellen való igyekezetben bátorságosan kévánnak előmenni, szükség, hogy az fővezérnek irott levelünkben inserált ratiokat igen megconsiderálják, és az magyar nemzetet complacálják. Én azt reménlem, hogy talám így immár könnyebben lépnek az palánkok meghagyására, faluk béhódolásoknak megengedésére, mivel Vácz kezekben vagyon — eddig ha a miatt akadályoskodtak—de azért azt ha meggondolják, mely hütetlenül vötték el, azzal megszegvén az frigyet, mely miatt örök gyalázatban forog nevek, és ennyi országokat ellenségekké csinálnak.

Kévántatik azért, hogy kegyelmetek fölötte nagy szorgalmatossággal igyekezzék követségének minden punctjait effectuálni, kedves resolutiot impetrálni, állandó békességet szerezni, fogyatkozás nélkül való Athnámét az országnak hozni—ha immár Vácznak oda kelletik lenni. De ha semmire jó választ nem adnak, azt is kegyelmetek hogy igen idején értésünkre adja, kegyelmesen kévánjuk.

Bene valeant. Datum in civitate nostra libera posoniensi, die 12-a novembris. Anno Domini MDCXX.

Gabriel m. p.

Joannes Kraus,
Secr.

Post scripta. *) Ide való állapotunkról írhatjuk kegyelmeteknek: Istennek hálá az egy Vácz kiül, még békével vagyunk. Az cseh hadak az ő módjok szerént hol elő, hol hátra, hol oldalt szállnak

*) Ez külön papirra van írva, — sajátkezüleg — Bethlen Gábor által. A levél eddigi folyama Secr. Kraus írása.

egymástól, és keményen meglövődözik egymást, s elállanak egymástól, hol 2 mélyföldön s hol csak egy muskáta lövésnyire vannak. Én nem tudom mikor leszen vége az ő hadakozásoknak. Nagy had mind a két rész—bizonyoson vagyon 60 ezer. Eddig az csaták Istennek hálá mind az mieinknek szolgáltak: az bavariai herczegnek az fő generalissát elfogták, az mi magyarink sok fő rabokat fognak.

Az mely levelet az fővezérnek írtunk, annak párját kegyelmeteknek includáltuk; megolvasván diligenter, ha aránzaná, hogy igen kemény írás és azzal nem használna, hanem ártana, így ha bé nem adja is kegyelmetek, álljon maga akaratján; hanem hogy levél nélkül eleiben ne menjen, ím Credentionalist írattunk mind az fővezérnek s mind a többinek, melyeket kegyelmetek béadhat.

Minket tudósitson kegyelmetek minden állapotokról gyakorta, mert nehéz igen, hogy egy levelet sem veszünk, és semmit nem hallhatunk kegyelmetek felől.

Eredetije Tunyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

IX.

Bethlen Gábor levele *) Dóczi István és Balassi Ferencz portai követekhez.

1620.

Magnifice et generose, nobis dilecti.

Immár szintén elfáradtunk kegyelmetek felől való gondolatinkban, nem győzvén eleget csudálkozni nagy búsulással azon, hogy Budáról avagy Tolnáról való elindulásoktól fogva nekünk sem írt, sem izent. Semmi hírt kegyelmetek felől nem hallhatván, semmit az oda való állapotokban nem tudunk, nem értünk. Mely supina negligentia az országra való gondviselésünket mely igen remorálja és meggátolja, arról nem is írunk. Ha éltek uram valahol, eddig nem Constanczinápolyból, de az tengeren tul való tartományokból is írnotok és tudósitanotok kellett volna minket minden dolgokról; hogy ahoz képest mi is itt minden állapotot tudhatnánk jobb móddal

*) Saját kezével írva.

alkalmaztatni; mi immár egy néhány levelet írtunk és bizonyos postáinkat is küldtük kegyelmetekhez, de semmi válaszunk onnét eddig nem jött. Ama Demjén Ferenczet megölték ó, hová lött? nem tudom.

Ide való állapotunkról ez előtt 12 vagy 13 novembris bőségesen írtunk— az budai vezér Váczczal mint bánék megírtuk; mely cselekedetivel ezt az országot igen exacerbálván, teljességgel abalienálta hatalmas császárhoz való jó akarattól — többitvén naponként az országnak injuriáját — mivel az bányavárosokig egész Hont, Nográd, Bars vármegyéket kénszeriti az béhódolásra, az régi módok szerént rettenetes fenyegető levelekkel, rablásokkal rémitvén az szegénységet; melyet azért sem az vármegyék, sem az végbeliek végben vinni eddig nem engedtenek, s ezután annál inkább nem fogják megengedni.

Ezt az nagy idegenséget öregbité mostan Prágánál confoederatusinkon esett szerencsétlenség is; melyet hogy historice kegyelmetek értsen, nem akarjuk eltitkolni, hanem secundum rei veritatem ím megírjuk. Eleitől fogva hallottuk az bavariai, saxoniai herczegeknek, Spinolának haddal megindulásokra való szándékokat. Melyet értvén én, szám nélkül való leveleket írattam mind királynak Anhaltinusnak, intvén, kérvén, sőt obtestálván őket: ne várnák azokat az hadakat magokra, hanem menne reá Buquoira Anhaltinus addig, a mig conjungálná magát az bavarussal. És hogy elégségesb lehessen arra, magyar hadakkal szüntelen többitettem és erősitettem az hadát, úgy, hogy regestomban megmustrált, válogatott jó had hat ezer lovas magyar volt vélle—kik úgy elfárasztották az ellenséget az mindennapi csatákkal: rajtok kapdosván szüntelen, táborokat éjen felültették, fenállatták, élését elfogták mindenfelől, magokat fogyatták annyira, hogy az mint maga comes a Turn nekem beszélte bizonyoson, csak a kikre számot tartatott Anhaltinus, az ellenségből az magyarok egyszer is másszor is kiket elfogtak, levágtak, nyolczadfél ezeret sokkal excedált.

De a sok tanácskozás, cunctatio miatt ők soha nem invadálák Buquoit, azzal mentvén mindenkor magát Anhaltinus, hogy az sánczból ki nem veheti &. Elérkezvén bavarus, azontól megindulának ketten Buquojjal, és nem az miéink sánczára jövének, hanem recte Znaim megszállására; melyet Anhaltinus eszébe vévén, kivakarodék a sánczból, és Znaimnak az ellenségnél előbb való occu-

pálására kénszeritteték sietni; melyet hogy az ellenség nem obtineálhata, absque ulla cunctatione et mora az prágai útat vevé eleiben és egyenesen Prágára kezde sietni. Anhaltinus is kénszeritteték Znaimnál bésánczolt táborát felvenni és az ellenséggel mellékesen járni, szállani mindenütt, hogy Prágát előbb ne érhesse; de sohul meg nem akart vínia. Az ellenség látván, hogy Prágát nem aggrediálhatja, melyhez neki legnagyobb reménsége volt—az mint azután megmutatták az prágai városbeli árulók fogok fejérét—Pilzna mellé szállott.

Im ezek is mint egy egeres tánczot járának, utánna menvén, hol három, hol két mélyföldön szállottak, noha az ellenség immár akkor is számmal superálta az miéinket; de az magyarok serénységektől félvén, mezőn való conflictust nem akart adni az miéinknek.

Im ezeknek pedig egynéhányszor optima occasio affulsit, hogy az ellenséget minden bizonnyal invadálhatták és derekasan dissipálhatták volna. De az úr Isten elvévén eszeket, ama nagy ökör Holaknak tarditassa, cunctatioja és végre árultatása soha nem bocsátotta őket az jó occasioval való élésre, és közel három egész hétig Pilzna körül hevervén mind a két tábor: azomban az spirituales Electorok és Herbipolensisnek igen szép tizezer emberek elérkezvén segitségekre az ellenségnek, semmit nem késtenek, hanem egyenesen az miéinknek táborára jöttenek, az orrok eleiben szállott — sánczot vetvén ellenek — kilövődözte őket és Rakovnicz nevü városhoz szállottak az miéink amazok előtt. Ott is reá jövén az ellenség, két egész nap vítta az tábort az miéinkre. Végre nem állhatván tovább az miéink, Rakovnicz nevü városkához szállottanak, és 6 és 7 novembris harczolván véllek, szombaton estve megindultanak s az csillag-kert mellé szállottanak. Itt kell immár observálni azoknak az két generalisnak, Anhaltinusnak és Holaknak rettenetes bolondságokat, supina negligentiájokat, sőt az egész hadban levő tisztviselőknek s magának is az ifiu királynak nagy vakmerő esztelenségből származott negligentiájokat: hogy látták az ellenség ellen való magok imparitatem és elégtelen voltokat; tudták azt is, az én hadam, ugymint ötezer lovasom útban vannak, kikkel cancellariust bocsátottam vala—értvén, hogy úgy kezdettenek periclitálni, fluctuálni, absque mora expediáltam vala jó ötezer lovast segitségekre — kiket noha Pilzna felé inditottak volt az cseh

commissariusok, és közel két napot jártattak hiában véllek: mindazáltal még is úgy siettenek, hogy hétfőn bizonyoson 8 órakor az prágai kapuk előtt állott meg szép rendelt seregekkel cancellarius az ó város előtt — —

Ezt így értvén mind király és az tanácsi, még sem szállottanak bé Prágába az ellenség előtt, hanem nagy bolondul magokra várták. És elérkezvén 8 novembris az ellenség, oly szoros helyben voltanak, hogy fele sem tért el az hadnak rajta; sőt az magyar seregeknek ordinanciát sem adtanak, hanem egy rakásban a ki mint állhatott, úgy állottanak veszteg—azok közzül senki nem vítt, mert nem víhatott, nem lévén helyek; mert a minemü szoros igen árkos mezőcske ott volt, azt mind bérakta az csehek seregeivel Holak, de nem tértenek azok is el rajta. És így az ellenséggel vasárnapon délután két s három óra közben szemben állván, megvíttanak, és noha oly kevesen voltanak—helyek sem lévén az viadalhoz—mindazáltal az mely seregek az ellenségre mentenek, úgymint az morvai haddal Stumful, gróf Slik, Anhaltinus fia, gróf Turn fia: ezek az kapitánok vitézül reá menvén, rettenetes harczot töttenek, melyet az ellenség meg nem állhatván, megfordult előttök annyira, hogy két egész regiment gyalogban igen kevés maradt meg, mind levágták. Az lovasban is futott több 3000, annyira, hogy az bavariai herczeg elfutott és hadának is nagy része, de az cseh seregek és főképpen az niderlandok—az árulók semmit nem víttanak, hanem az sánczfákat és zászlókat tővel forgatván fel, hátot adtanak; és így az ellenség szívet vévén, az morvai hadra s az két ifiu urfi hadaira felesedvén, azok sem állhattak meg, hanem kénszerittettenek hátat adni. És így az had megveretett. De ha Prágában bészállottanak volna, semmi nyavalyája nem volna, most is az egész had épen volna, és mindenfelől való segitség elérkezhetett volna: az én ötezer lovasom hétfőn 8 órakor az kapu előtt volt, az sléziai 3000 gyalog, 1000 lovas útban volt; Morvának ujabban fogadott 1100 gyalogja, 100 lovassa útban volt, de bé nem mentenek, maga jól tudták az városnak rebelliora való szándékát, és a mint írám, az én hadamnak is érkezését, az ellenségnek sok voltát—még sem mentenek bé, noha abban az órában is bémehetett volna, mikor az ellenség megmutatta magát nekik, de poena peccati volt rajtok.

Az harcz meglévén, az magyar hadak örömest bémentenek

volna Prágába, és a miben tudtak volna szolgáltak volna; de bé nem bocsátották, söt meg lövödözték igen öket elébbi jámbor szolgálatjokra; az városban ha kik találtak lenni, azokat ölték, vágták, fosztották. Melyet látván az magyarok, öszveverték magokat, és az szölöhegyeken nagy kárral az város mellett mentenek fel: Prágán feljül költöztenek által az Multván, lovok az város és szölök között sok maradott el, de magokban 300 nem veszett, mind haza jöttenek Istennek hála. Az király látván az városnak tumultuálását és ellene való pártolkodását, nem mert köztök maradni, hanem feleségét, gyermekit felrakván, az koronával együtt hétfön 9 órakor ment ki Prágából, és Broszlóban ment békével 2000 fegyveressel együtt.

Az város azontól tractatusba indult az ellenséggel és sok assecuratoriák alatt recipiálták öket; de nem sokat használtak az árulók azzal, mert mostan 26 százezer forintot kérnek rajtok.

Buquoi az pénteki harczon megsebesedett az czombján; és az virgáján pudendae partis menvén által az muszkéta golyóbis, az mult héten megholt abban az sebben. Rettenetes vérontás volt. Tíz nap minden napokon continuáltatott az harcz.

Csehországban Pilznát, Pardoviczot és sok több várakot, városokat keményen tartnak az ellenség ellen király hüsége alatt.

Slésia, Morva épen vagyon hüsége alatt, és újabban conscribálják az hadakat; maga is szép hadat conscribál, vagyon is immár Broszlóban 12 ezer embere, morvaiaknak 3000 gyalogjok s 1100 lovas fegyveressek, ezer kopjás lovas magyarjok vagyon magok fizetésén. Az jagendorfi Marchioval is vagyon Lusatiában tíz ezer fizetett ember, kikkel az Saxo ellen ótalmazza azt az provinciát; Budisseránál több erösséget nem is vött meg, hanem ott hevert, de a mint mostan hozák, viszszament Dresdában. Az bavarus is haza ment bizonyoson, egy regiment gyalogot és ezer lovast vivén magával haza, a több hadat Prágánál hagyta.

Az egész hadakat ad hibernandum quartirokban szállitották és mostan csendességben vannak mind két felöl. Ez az szerencse találván császárt, Prainer is az györi kapitán — ki mostan Domper tisztit viseli—itt alatt minden hadával Óvárnak megszállására indult vala, és 29 novembris Mosonra szállott volt; de én is az helyt jól provideálván, elegedendö vitézlö nép volt benne. Az indulatot

értvén, azontól Petneházi Istvánt 2000 emberrel expediáltam vala hogy bémenjen Óvárba; ki az mult hétfőn oda érkezvén, vitézül szemek láttára az ellenségnek bément. Melyet látván Prainer, kedden hajnalban viszsza szállott Mosonról három faluban fél mélyföldön Óvártól; szeredán Petneházi is fényes nappal az egyik quartirra megindult, melyben Aldobrandinus az pápa öcscse és Muszur Defur volt ezer lóval és ezer gyaloggal. Kijővén Petneházi eleiben az két fő kapitán az sík mezőre, bizván a gyalogjokhoz, hogy reá nem mer menni az mi hadunk, ím ezek is szép rendelt seregekkel, mely 14 száz lovasból állott — gyalogja egy sem volt Petneházinak, Óvárban hagyta volt 11 száz gyalogját — vitézül szemben mentek véllek, és az úr Isten megszégyenitette őket az mieink által: az gyalogjában egy el nem ment, az lovasban is vágtak többet 300 és fogtak száznál többet el. Muszur Defur is mi rabunk, fő zászlótartók és kapitánok estek rabságra. Ez 2-a decembris volt egy és két óra között délután. Magunk itt Nagy-Szombatban vagyunk, hadaink itt körül quartirokban: egy része az Fejérhegyen túl az Morva mellett, Dunán túl Battiáni uramnál más része; mi is csak nyugszunk, heverünk, heában költünk, nagy fizetéssel tartjuk az hadakat. Egész Magyarországban—Győrön, Komáromon kivül— egy vár, egy város, egy kastély, egy falu, Ferdinánd hűsége alatt nincsen; és mi tőle semmit nem tartunk, mivel immár az tél is béállott — ha akarnak sem árthatnak sokat.

Ez ide való állapotot ilyen historice azért akaránk megírni kegyelmeteknek, hogy ha külömben elrémitő hirekkel vitték volna ez ideig meg, külömben ennél nincsen, bizonyoson így vagyon. Ezt én régen megírhattam volna, mert 11 novembris hora 2 post meridiem tudtam; de bizonyoson végére akartam menni minden circumstantiáknak és bizonyost akartam írni.

Az császár segitségét én mind kegyelmetek által Budán és a portán s mind kegyelmetek elhaladása után az budai vezérnél eléggé sollicitáltam. De nem hogy valamit obtineálhattam volna, söt az szent frigy ellen Váczot álgyukkal törętvén, elvevék; számtalan falukot akarnak hódoltatni; Komáromban az bort és egyéb élést hetes hajókkal viszi bé kalauz Ibraim Aga az budai pasa akaratjából; ott való praesidiumunkat fenyegetik szüntelen, hogy ha élést az németnek béhordani nem engednek, reájok jőnek és mind

levágják, melyre azért amazoknak is vagyon vigyázások és készen várják, &.

Mind ezekből az jelekből nem egyebet, hanem nagy idegenséget magyaráznak az országok magokhoz az fényes porta felől. Melyre nézve itt minden embernek elméje, kedve az békességen forog; mely bizonyoson nem sokára meglészen, ha az fővezér fel nem serken, és kegyelmeteket igen hamar kedves és bizonyos biztató realitással, resolutioval ki nem bocsátja. Mert az conflictus után 18-ik novembris expediálta vala hozzám újabban császár az galliai oratorokat—kik bizony igen nagy urak—és azok által ultro offerálja magát császár az békeségre; sőt quod majus, a mit az előtt soha nem akara cselekedni, tudniillik az confoederatusokkal és cum rege Friderico hogy tractálni nem akar, mostan arra is megigírte magát; melyen mikoron igen csudálkoznánk mi, az követek azt felelék: hogy azon ne csudálkozzunk, mert értvén az keresztyén fejedelmek a töröknek lengyel ellen való intentumát, ugyan imponálták császárnak az békeséget, és arra nézve császár nagy conditiokra megyen, melyet meg sem gondolnánk — — oly reménségtől viseltetvén az keresztyén országok, hogy az magyar nemzetet, ha kedvek szerént contentálják, felindithatják az török ellen. Az követek az elmult szerdán, ugymint 2-k decembris, menének el innet; kiket mostan csak úgy expediáltunk, hogy az universalis paxtól idegenek nem vagyunk, csak hogy az justis et honestis conditionibus légyen, örömest tractálunk császárral. Ezen dolgot magam secretariusom Kraus által mindjárt megírtam és izentem királynak. Ez jövendő vasárnap jő ismét resolutionk mind császártól s mind Fridericustól. Császár most is magammal igen örömest tractálna és hihetetlen conditiokra menne. De én universalem pacem volo tractare, absque confoederatis nihil, noha immár ő közzülök Austria és Bohemiae major pars violaverunt nobiscum initam confoederationem; nam minor pars Bohemiae remansit in fide et fidelitate, et certe exigua pars. Immár ha az császár resolutioja eljő, inditanunk kelletik valami tractatust, melyre nézve felette igen kívántatnék az kegyelmetek informatioja, sed vera, realis et ingenua, mert én teljességgel azon akarnék épiteni; addig semmi derekas resolutiora nem mennék semmi úton, hanem ha extrema necessitas fog kénszeriteni. Mely ha történik, az nem én

vétkem leszen, hanem Isten után az kihez biztunk, és annak segitség adásában igen defraudáltattunk, sőt impatientem injuriam fuimus passi, &. Az leszen in culpa, mert necessitas est durum telum.

Annakokáért az vezérnek kegyelmetek az mi hadainkon esett szerencsétlenséget megjelentse gyengén. Melyről mindazáltal így gondolkodjék a fényes porta: hogy az nekünk igen keveset ártana, sőt inkább tanitana bennünket, hogy másszor az vakmerő bátorsággal magunkat el ne higyjük. Elégséges hadaink volnának s lennének ismét nekünk, kivel az ellenségnek resistálhatnánk, mert Magyarország intacte vagyon. Az cseh király is reparálta csak eddig is alkalmasint hadait. Csak két dologból kívántatnék ehez nekünk az fényes porta barátsága.

Első. Hogy declarálná magát realiter absque ullo fuco, mit akar? Magyarországgal való frigyet meg akarja é tökéletesen tartani, és Ferdinánddal nem tractál é az ország veszedelme ellen? Avagy(2) hogy Ferdinándért megveti é az nemes Magyarországot, együtt ennyi keresztyén országok barátságát, és ellensége leszen?

Ez két dologról vegyetek categorice resolutiot uram, ha lehet, melyel semmit nem kellene késni. Ha Istenek vagyon, declarálják magokat diserte. És ha az magyar nemzettel s ezekkel az országokkal való tökéletes békeségnek tartásához vagyon kedvek: végezzék el hamar az frigynek conditioit kegyelmetekkel, ne tartóztassák tovább ott kegyelmeteket, hanem expediálják kedves resolutioval, mely resolutionak feje ez: hogy hivassanak és bocsássanak az Duna mellett Havasalföldén által Szeged felé csak hat ezer tatárt, kik legyenek Pest táján, várjanak én tőlem; ott én nem késlelem őket, hanem mindjárt elejekben bocsátom bizonyos commissariusomat, és oly hasznos helyeken hordoztatom őket, a hol számtalan nyereségek lészen bizonyoson — minden félelem nélkül járgálhatnak mindenütt, és nekem is hadam és főember kapitányim lesznek mellettek. Ez az első kévánság, melyet mostan mindjárt kévánok, hogy expediáljanak; mert ez télen akarnám én Bavariát megcsapatni, az Dunának hátán hogy szabadon járgálhatnának. Másik kévánság az, hogy serio parancsolnának az budai vezérnek, hagyna békét az neutralitásnak, fogná valóban mellettünk az dolgot rendelne az fővezér az magyarországi végekből, budai, egri, tömösvári, kanisai, boznai pasaságokból — szenderei, szeremi,

posgai, alaczialiiszári szancsákságokkal együtt csak tízezer lovas törököt; kik ne néznék a télnek mivoltát, hanem valamikor én az budai pasát requirálnám felőlök, azontól minden késedelem nélkül inditaná meg őket és bocsátaná magam személye mellé őket. Én oly gondot viselek hatalmas császár hadára, hogy semmiből semmi fogyatkozása nem lészen: jó városokon, falukon szállitom őket, és hasznos helyeken hordozom.

Harmadikat. Hogy Ferdinánddal ne tartana semmi frigyet a porta. Mert a mint ők discurálnak, hogy Ferdinánddal is békeséget tartanak s ezekkel az országokkal is: abban én semmi fundamentalis ratiot nem látok, holott Ferdinánd mi velünk való hadakozását continuálni akarja, ha úgy nem békéllünk meg vélle, hogy együtt a több országokkal török ellen mi is támodunk, és in isto casu békeséget császár sem tarthat Ferdinánddal tökéletesen, hanem hadat kelletik mellénk bocsátani.

Ha ez három conditiora realiter lépnek, ezt mostan mindjárt in effectum veszik, kegyelmetek is mi nevünkkel oly bátorsággal és bizonyoson assecurálhatja az fővezért az ide való állapotoknak jó karban való állatása felől, valamint levelemet olvassátok. Semmit ne titubáljon, bizvást induljon az lengyel ellen, és arról semmit ne gondolkodjék, hogy innet ezekről az országokról, se spanyol, se franczia, se Ferdinánd, se senki az lengyelt megsegithesse mi ellenünk—oly módokat keresünk mi is abban—mert Anglia, Svécia, dániai királyok, bizonyoson hadakat bocsátják Fridericus mellé.

Az hollandusok induciát nem akarnak tovább az hispanussal tartani, hanem aut perpetuam pacem in recuperata libertate suarum permanendo, aut manifestum bellum. Ezt immár az fidejussorok, úgy mint francziai, angliai királyok által az hollandusok az hispánusnak megírták, melyre az spanyol nem fog semmiképpen menni — azt mondják az galliai követek—mert az induciák alatt fen akarná tartani az hollandusok subjugálását, valamikor módja lehetne abban, hogy az haddal opprimálhatná a szabadságokat; de ha perpetua pax lenne köztök, soha nem lenne annak az jusnak recuperálásában módja, útja, melyet hozzájok praetendál.

Az galliai király is bizonyoson meg akar velünk egyezni, melyet én elkezdettem, és igen nagy fundamentumot vetettem immár is ebben. Csak kévántatik az hatalmas császár segitsége mostan

hertelen mi nekünk, hogy ezen a télen ne occupálhatná Morvát, Slésiát, Lusatiát az német; mivel azok az fejedelmek mostan serkentenek fel, mostan veszik eszekben magokat, hogy az hispanus ennek az Ferdinándnak küldött segitségnek praetextussa alatt az egész imperiumot akarja subjugálni. Melyre nézve nyárra annyi hadat expediálnak, hogy se magyar, se török segitsége nélkül akkor osztán nem szükölködnének.

Azért uram, ha az fényes porta magának ellenségévé egész Európát csinálni nem akarja, most az ideje, hogy ez 16 ezer emberbeli segitséget késedelem nélkül expediálják, melyel az Magyar-Csehországokat, Angliát, Svéciát, Dániát valóban jóakarójokul csinálhatják, és ilyen kevés népnek adásával az ozmánli birodalmat örökös állandó békeséggel muniálhatja az fő vezér s propagálhatja igen nagyot.

Ha pedig ezt nem cselekedik, azt is mondják categorice meg. Ne biztassanak haszontalan szóval bennünket, hogy arra való bizodalomban el ne veszeszszük országunkat szabadságával együtt, mert mostan mindenik része kezünkön vagyon még. De az országnak Ferdinánddal való megbékéllésekből ha mi ellenkező dolog fordul elö, kegyelmetek valóban eleiben adja, és megértesse az fő vezérrel, s protestáljon igen, hogy azt ne mi nekünk tribuálja, hanem magok neutralitásának és procrastinatiojoknak; mert én úgy cselekedtem mint hatalmas császárnak igen igaz jó akarója.

Mind a jót, ha cselekedik, s mind a gonoszt, ha nem cselekedik, mely ebből következhetik, mint egy tükörből néznék magok ábrázatját, úgy adom eleiben kegyelmetek által. Immár ők lássák mit cselekednek.

Bocskai fejedelmet nem így segiti vala az fényes porta. Erről többet nem írók, sapienti satis. Kegyelmetek engemet késedelem nélkül, éjjel-nappal bizonyos postájok által küldendő levelekben, minden dolgokról világosan tudósitson, mert az tractatus 29. decembris beáll Znaimban.

Azon leszek, hogy januarius végéig elvárhassuk az kegyelmetek informatioját. Ha segitséget nem ád az fő vezér mostan, nyárban se adjon bátor, kin én bizony semmit nem sirok, ha nem ád is, ha ád is. Spinola palatinatusban béjött vala és 3 várost el is vött magának. Az egyiket az unitusok hada recuperálta, és 3000

gyalogját vágták le Spinolának benne, melyre nézve viszszaszállott által az Rénuson; Moguntián alól egy passusban szállott és telelő helyekben rendelte hadát, mely had 18,000 gyalogból és 1000 lovasból állott. Az unitusok hada is vagyon 20,000, és azok is mellette szállottak telelő helyekben. Lengyel királyon nagy szerencsétlenséget írnak hogy esett: Ma lehet 21 napja Varsován nagy gyülések lévén, vasárnapon az király az templomba menvén—szokása szerént két püspöktől vezéreltetvén—az oltár előtt mikor szintén térdre esett volna, az városon tatár hirt kiáltván arra subornált emberek: hertelen való tumultus indultatott rút futással, az templomban is rettenetes zajgás; és ez alatt az letérdeplésben szintén egy Pekarczki nevü főnemes ember egy csákánt vágott az fejében, melyel mindjárt leesvén, mászszor is hozzá vágván azon csákánnal, az nyakacsigolájánál ment az derekában fokig—és így halófélben fetrengvén az földön, az templomban rettenetes rút vagdalkozás, vérontás lött; soha senki azt nem tudván kit kell vágni, hanem valaki kit kaphatott, egymást ölték, vágták, fosztották az egész városon és templomban. Most erről sem akarok többet írni.

Bene valeant. Tirnaviae, die 8-a decembris 1620.

Gabriel mpr.

Eredetije Tunyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

X.

Bethlen Gábor levele portai követeihez. *)

Magnifice et Generosi, fideles nobis dilecti.

Miólta kegyelmetek Tolnáról elment, in mense septembris praeteriti anni, azólta Demjén Ferencztől küldött levélnél többet ez óráig nem láttunk s vöttünk, kin bizonyára nem keveset búsulunk, nem tudván az állapot ott ben miben légyen. A császár követének levelei, emberei jőnek s mennek Kanisa felől Stiriára, Bécsbe, onnét viszontag a portára; ők az ő dolgokat nem aluszszák el, kinek

*) A boriték elveszvén, neveiket ezúttal bizonyosan meg nem mondhatom. Valószinüleg Dóczy István és Rimay volt — Balassi már ez évi jan. 4 meghalván.

láttatja is vagyon. Mert valamint Ferdinánd császár a confoederatus országoknak megmondta az török segitség nem létele és oda nem kellő bizodalom felől való szavait, mindenek eddig úgy lőnek. Jól emlékezhetik az fényes porta arról, hogy én Erdélyországából meg sem indultam lakó helyemből addig, hanem minden dolgokat akkori fővezérnek értésére adtam. S mikor Mikó Ferencztől megizente volna, hogy mind az ő fejére bizvást meginduljak, mert hatalmas császár az magyar nemzettel való frigyet meg akarná tartani: csak érthesse én hozzám való hajló jó akaratját az országnak, minden segitséggel leszen, és Ferdinándért soha az magyarokkal való frigyet megvetni nem akarja—a mint erről Beszterczebányára az országnak császár nevével mostani fővezértől küldetett levél is világos bizonyságot teszen. Arra az biztató válaszszára indultam meg házamtól ezelőtt 19 holnappal, és az nemes Magyarországnak megjelengetvén hatalmas császárnak magokhoz való ilyen jó akaratját, becsülettel vették. És azontúl minden fegyver vonás nélkül én mellém nagy jó szívvel készakarattal állottanak, bizván hatalmas császár megígírt kegyelmességéhez, hogy nem külömben mint Bocskai fejedelem idejében, fogja az országhoz jó akarattal való segitségét megmutatni.

Jó emlékezetü attyának gondviselő nyomdokát követvén, nem is emliti senki azt, hogy az ország, melyben ennyi hatalmas erős várak, városok, nagy grófok, urak vannak, valaha akarmely fejedelem mellé is minden vérontás nélkül hajlottak volna. Mert ha szegény Bocskai fejedelem idejét megtekintjük, az országnak csak fele sem állott melléje, és királyoknak sem választották egyenlőképpen. De mostan engemet közönséges akaratból, országnak szabados választása szerént királyoknak választván, ezzel is hatalmas császárhoz való igaz jó akaratjokat akarták megbizonyitani. Mely ő megegyezéseknek csak két kiváltképpen való oka volt. Első: a német fejedelmektől régtől fogván országokban, szabadságokban való megromlások. Másik: császárhoz való bizodalmok, jó reménségek, melylyel én biztattam a nemes országot. De ezekben mely igen megcsalatkoztanak, a mindennapi experientiák megmutatták. Mert én Erdélyből kiindulván, noha legelső és fő gondom a volt, míképpen az egész magyar nemzetet hatalmas császárnak nem napokig való frigyes szomszédivá, hanem örökös békességben élő igaz jó akarói-

vá csinálhassam—melyet Isten akaratjával az posoni országos gyűlésben tavaly végben vittem vala—és ugyan akkori útambau mindjárt abban fáradoztam, hogy ne csak az nemes Magyarország, hanem több szomszédságok is hasonló jó akarattal mutassák magokat császárhoz. Mely dolgot noha igen nehezen, mindazáltal Isten segitségével annyiban hoztam vala az állapotot az én sok jó tanácsadásim, követségekben nagy úr embereket bocsátásim, s azok által való mélységes tractátusim által: hogy nem csak Csehországot, Austriát, Morvát, Slésiát—kiknek kincsekkel, népekkel 16 esztendeig Rudolfus császár, Merhum szultán, Mehemet szultán Achmet császárokkal erős hadakat visele, tarta—szerzettem vala igen jó akaró szomszédivá ő hatalmasságának; sőt a felséges Fridericus királyt is — ki a római imperiumban is első fő választó fejedelem — jó akaró szomszédjává szerzettem vala, és az által lassan-lassan végben vihetjük vala, hogy az egész Európában reformata religion való fejedelmek és országok megkévánják vala mi tőlünk ennyi országtól, hatalmas császárral való békességben éléseket; és nem sokára minden országokból oly becsülettel való köszöntő követségek expediáltattak volna az én opiniom szerént, a mint kegyelmetek expediáltatott. De mi lőn ennek a mi fáradságos munkánknak eventusa?

Sok szóval sem írhatnám meg, mindazáltal rövid szóval attingálom.

Minthogy az fényes porta ily igen megvoná magát, úgy, hogy ennyi időtől fogva az nemes Magyarország és az confoederatus országok egy becsületes fő ember által való köszöntést hatalmas császártól nem érdemlének, nem hogy valami bizonyos jeleit ő hatalmassága jó akaratjának ezekkel való megegyesülése és békességben való élések felől vehették volna: sőt minden reménség kiül Váczot ilyen állapotban vevék el, mikoron az országok fő-fő követeket a mint illett és lehetett, tisztességes ajándékokkal beküldvén, hatalmas császárnak favorát jó akaratját kévánták, az magyarok pedig tökéletes békességet, állandó frigyet—azomban Váczuak sponte megadásával készek voltak volna kedveskedni a kegyelmetek instructiojában specificált módok szerént.

Mely kedvetlenségből az országban lévő külömböző religioju és viszálkodó elméjü emberek ansat vevén az státusok között való egyenetlenségre s pártütésre való szerzésre, annyira kezdének mind-

járt progrediálni, hogy igen hamar Prágában rettenetes scissiot szerzettenek az hadakban, táborokban hasonlóképpen, azt állatván, hogy az török is reánk támadott; melynek bizonyos jele az, hogy immár várainkat kezdte megszállani, vítatni, hatalommal elvenni. Mit bizhatnak tehát az confoederatus státusok in tali statu az magyarokhoz és azok által a török segitségéhez s barátságához? De ki győzné ezeket a calumniákat megírni? Summa: ennek az hitetlen emberek álnok tanácsadásoknak eventusa ez lőn, hogy Prága rebellála királyától titkon, és a hadakkal mikoron nagy bizodalommal hátrább-hátrább szállana maga a király is, a végre, hogy Prágához csatlaná magát — melyet az ellenség miris modis siet vala praeoccupálni—mikoron rettenetes harczokkal, sok napokon, éjszakákon való viadalokkal, rettenetes vérontásokkal szálldogálnának hátrább, 8 novembris az csillag-kertnél megszállván Prágához, hogy mentől jobb módokkal csatolják az hadakat, a végre az generális és tábormesterek megindultak volna elől: azomban csak egyszersmind a városban rettenetes zendülés lött és fegyverfogás, csak azon vötték a kába és gondviseletlen tanácstól eszekben magokat, hogy belől ég házok. És látván, bé nem akarják bocsátani őket, kénszerittetének az csillag-kerthez magokat kapcsolni. De a hadak is eszekben vévén Prágának ellenségekké létét, közönségesen megrettentenek. Interim gróf Schlik s az hollandusok—kik immár titkon igen corrumpáltattak volt—csak víni sem akartak, hanem az öszszemenetelben sok sereg egyszersmind sánczfájokat, puskájokat az földnek forgatták—azzal obedientiájokat mutatván—mezejek is igen kicsiny lévén hozzá, így verettetének meg. Ez meglévén, király kénszerittetett Slésiába menni és azokkal magát megerősiteni. Az ellenség Prágába bészálván.... az úr Isten érdemek szerént fizetett az árulóknak; mert közönségesen a városon 26 száz ezer morvai forintot vöttenek; a mi vallásunkon lévő úgy mint helvetica és lutherana religion való uraknak, fő népeknek 200 házokat minden benne való gazdaságokkal a hadaknak adta Buquoi, kiket rettenetesen felvertenek. De azomban a pápisták sem maradtak üresen, mert promiscue mind az egész várost kedvek szerént dúlták, prédálták 11 napig, éktelen fertelmességet exerceálván a vitézlő rend grófok, bárók, nemesek, városi rendnek felségekkel, leányokkal, férfi gyermekekkel— sok most is köztök vagyon, sokat idegen országokra vittenek. Cseh-

országot meghódoltatván: Pilznától, Pardovicztól, Tábortól s még 3 erősségtől megválva—Pilznában gróf Mansfeld vitézől viselvén magát mind eddig s most annál inkább, kiről ide alább—Morvára jöve le Buquoi. Azokat noha megintettem igen idején, fenyegetvén, biztatván magam személyének véllek való conjunctiojával; kire igen ígírvén magokat, azt reméllettem, hogy constansok legyenek. De fertelmesül elárulák confoederatiojokat, violálák hiteket, nem lőnek megemlékezői az én véllek való jótéteményimnek—mikoron én őket a veszedelemből Isten által kiszabaditám, országokat az ellenségtől recuperálván, integre restituálám—sem királyoknak adott hiteket, sem Isten tisztességét, sem religiojokat, sem szabadságokat nem nézték; hanem egyszersmind meghajlának először, és azután jutott eszekben nagy bolondul, hogy gratiát is kellene kérniek, mert vétettek császárnak etc. Először absque ullo tractatu et ulla conditione hajtottak fejet, adták meg magokat, s azután mentek gratia kérni; kik mindeddig sem obtineálhatták a gratiát külömben, hanem hogy örökké elvesztettnek tartsák minden szabadságokat és jure belli obtineáltatottaknak tudják ezután országokat lenni—soha sem Csehország, sem Morva de libera electione meg sem emlékezzék, s az többi is tizenhárom száz ezer forintot büntetésekben adjanak, és egy néhány urak proscriptioban exiliumban maradjanak, többi között a szegény pro Marchio. Ebben az árultatásban a kegyelmetek barátja Rimai uram—Serotin és egy imperialis quaestor, neve nem jut eszemben—voltak fők. Így az egész Morva elállván mellőlünk, hadakat is megfizettették véllek, kiket tartottanak, és azokat is ellenünk Buquoi mellé adták. Gróf Turn, a vén Hoffkirker, ki austriai generalis volt, Falándak (?) s egy néhányan mellettünk vannak —mi adtunk, rendeltünk jószágot szállásul nekik, kikből éljenek. Ezt hozá a fényes portának hozzánk kedvetlenül való magokviselése, hogy kétségbenejté azokat a gyenge hitü országokat, kik soha a portával nem tractáltak, azt beszélvén: ha az magyarokkal így bánnak, kikkel sok időtől fogva hol békességet tartottak, és néha együtt hadakoztanak ellenünk, hát mi velünk (kik mindéltig ellenségek voltunk) mit nem cselekednének! Ha kedvek volt volna velünk barátságos alkuváshoz, eddig ők is minket requiráltak és köszöntöttek volna, s valami bizonyos jelét mutatták volna ehez való kedveknek. De ím inkább Ferdinándnak kedveskednek, követét a portán nagy

becsületben tartják, itt kün komáromi kapitányt éléssel segitik, az magyarokat levágják etc. Az dolognak igaz volta eddig és ennyiben volt jó uraim: hogy cseh országot hat várostól megválva az ellenség birja, Morvát éppen. Hanem én értvén az ellenségnek közelitését, a mint lehete hertelen magam által menék Morvában, és Szakóczában, Strasniczában, Veselyében, Ostroban, Radistyában, Magyar-Barátban az én hadamat szállitám; az ellenség eleiben 29 februarii Egri Istvánt bocsátám 1200 lóval, hogy bizonyos hírt hozna—nyelvet akaratjok felől; Berenen innet 2 mélyföldön találta a spanyol király armádáját, 28 zászlóalja gyalogot s 12 corneta lovast, kik együl egyig mind spanyol, franczul és olaszból álló had. Ezek mivel meg sem gondolták, hogy a magyaroktól félni kellene, ők úgy jöttek mind, mintha menyegzőbe indultak volna, még csak gyújtott kanótjok sem volt. Ezek meglátván őket, csak apró 11 seregben az szép sík mezőben reájok indultanak, és csak elcsudálkozván az véletlen dolgon az ellenség, az lovassa mindjárt megfutamott, és azokban kevés szaladt el: csak az Sia vizében éppen 3 corneta alja lovas szakadott az jégben, kik közzül egy el nem szaladott. Az gyalog is látván, mindjárt megfutamott és egy része egy kertbe—mely csak a város végén volt, kiből akkor indultak volt csak ki—állottanak; egy része az erdőben, mely ott volt mellette az is a kertnek; egy része a városban viszsza, és ezek is az várost nyakokban gyújtván, hirtelen nagy része benne égett és levágták. Az az, hogy három ezerig veszett el közzülök. Sok fő kapitányokat hoztak el—de számtalan nyereségeket adott Isten az magyaroknak, csak pénzt többet száz ezer forintnál szekereken nyertenek; egy fő kapitánynak tíz ezer aranyát és 11 ezer tallérát, társzekereket hat és 4 lovon valókat többet 200. Ez az újesztendő napján volt szintén reggel 8 óra tájban. Azután Buquoi 18 nappal elérkezvén az mi hadainkra, 23 jan. szombaton hajnaltól fogva sötét estig harczoltak az mieink; mely dologban noha generalis Turzó uramban nem kicsiny fogyatkozás esett—eljövén az hadak közzül—mindazáltal az úr Isten minden kár nélkül megótalmazta hadunkat, és helyeket megtartották emberül, noha bizony hét ezernél több nem volt az én hadam.

És így Buquoi megint quartiriban szállott, s azolta ez napig előbb nem jött. És hadaink neki bátorodván, azt merem mondani, hogy

mind ilyen rettenetes hidegekben is semmit hátra nem hagytak az szolgálatban—magok hasznokért is—mindennap hordták azolta az ellenséget: Austriában, Morvában hátak megé mennek öt hat mély földet is, és úgy rabolják őket; néha 40 várost, falut is megolvashatni, a kik égnek. Generalis uram ha el nem jött volna közzülök vasárnap, hitem szerént írhatom, hogy az úr Isten derekason megverte volna az ellenséget általunk, oly mód adatott volt reá.

Ezek így lévén, sokat consultálkodtunk, mit kellessék cselekednünk? És ez egyet feltalálván, hogy magunktól elégtelenek vagyunk ilyen erős ellenségnek resistálására: palatinus uram és sokan többek is az urak közzül azt persvadeálták, hogy valamint s valahogy, de Ferdinánddal megbékéljünk, mert az portához semmit nem bizhatunk; az confoederatusok megverettettek és viszsza állottanak, azokat jure belli opprimálták. Melyet mi ne várjunk fejünkre, és országunk szabadságát örökké el ne veszeszszük. etc. Jövén bizonyos hírünk azomban, hogy Fridericus is Broszlóból elment, az brandenburgi elector ditiojába Cusztrin nevü várában rendelt helyt és abban fogadta—sok gondolatom volt: török híre nélkül elkezdjem é az békességet, vagy előbb tudósitsam, és onnét vegyek resolutiot, avagy csak directe elkezdjem a tractatust? És noha mind azon haereálnak vala, hogy onnét semmit ne várnék; de tudván kegyelmetek oda lételét, féltvén valami gyalázattól, nyomoruságtól, mind ilyen szoros kaptányban is halasztám inchoationem tractatus nostri, noha bizony igen sollicitálták az francziai király fő követi: jöttek, mentenek hozzám Bécsből ide s innet oda, de mégis módot keresvén benne, differáltam egy napról másra. És Hazi Jánost postán az vezérhez Budára béküldém, értésére adtam minden állapotunkat, mely hogy csak a fényes portának kedvetlen késedelmes magokviseléséből történt légyen—mert abból estenek kétségben az országok és úgy mutináltak—világoson declaráltam neki. Azért, minthogy azokon ilyen nagy szerencsétlenség esett, és minden erejét mi reánk forditotta az ellenség, nem lehetünk mi is elégségesek magunk erejétől resistálására. Hanem vagy meg kell immár békéllenem—melyben mostan igen jó módom vagyon, mert császár maga kévánja és sollicitálja az francziai király nagy herczeg és gróf követi által—vagy meg kell vínom velek, de arra nem aránzom elégségemet. És ha sok hadam volna is, de az hadnak eventusa Isten

kezében lévén, nem örömest és nem könnyen bocsátkoznám szerencsémnek harcz által való dirimálására. Azért kérdetem tőle categorice, adjon választ nekem, melyeket cselekedjem ez kettő közzül: megbékéljem-é—melynek útja készen vagyon megirtva—avagy víjak? És mivel az üdő igen rövid, az fényes portára én ezzel a kérdéssel nem küldhetek, mert az válasznak megérkezéséig Isten tudja mi is eshetik magamon és országon.

Hatalmas császárnak egyik vezére lévén, s itt kün való birodalmában pedig szeme, füle, ő nagysága lássa mit kellessék cselekednem; mert most immár ez az resolutio semmi késedelmet nem szenved, ha azelőtt sokszori requisitiomra nem hogy hadat, de csak egy szép biztató levelet sem érdemlénk az portától, hanem az nagy neutralitásban viselék magokat; az budai vezér pedig csak postáimat is 60 napig-meddig eltartóztatta, őriztette imitt-amott, hogy hirt a fővezérnek állapotunk felől ne vihessen senki, hanem az ő hazugságin fundáljon—az fényes porta is fő követinket is meddig tartóztatta, mindennél constál etc. Ezeket mind szemére hányattam mind írás s mind izenet által, és azt is világoson eleiben adtam, hogy én megbékélhetem mostan jó móddal; de nem akarom eltitkolni tőlök, hogy ha az magyarokkal megbékélhetik Ferdinánd, ez egész Európában lévő fejedelmek, országok azontúl accommodálják magokat az vélle való megegyezésben. Mely ha végben mehet, bizony nem tartom szerencséjét az török birodalomnak, noha hatalmas mind néppel, kincsel; mert ezek mind együvé adják magokat, és oly hadat csinálnak, késziinek három felől, hogy szabadon fáradhatnak ellenek. Egyiket a lengyel mellett, másikat innet Magyarország felől, mely hadat nem kell imitt-amott keresni—készen vagyon elég hadak, és csak arra forditják, s az magyarokat is kénszeritik felülni, harmadikat a tengeren etc. Ezeket és több ezekhez hasonló ratiokat igen eleiben adattam. Azért ha azt írja vagy izeni, hogy megbékéljem, én mindjárt kész vagyok hozzá; ha hol pedig azt mondja, hogy a ne legyen, hanem a fényes portának mindjárt megírja, és választ hozatván, tudósit felőle: arra azt felelje, hogy azt igen késő várnom, mert az ellenséggel mi szemben szállottunk, egy mélyföldön s fél mélyföldön vagynak az hadak egymástól.

Hanem ha azt kévánja, hogy vontassuk a dolgot, és a portáról várjunk választ, örömest ahoz accommodálom magamat; de kévá-

23

nom, hogy mindjárást ha többet nem is, csak két ezer kopjást és e-zer gyalogot küldjön mellém, kik bátor ne víjanak sohul, hanem csak üljenek mellettem. Legyen csak az híriért az kevés nép mellettem, mert tudom, hogy mihelyt az ellenség megérti mellém érkezését az török hadnak, azontúl megtartózik, és így elvárhatjuk az porta resolutioját. Hazi János ezzel az követséggel Budára menvén új esztendő másik napján, azomban az mazulságának(?) híre elérkezett, és szemben lévén vélle, mindeneket igen placide meghallgatott, nem úgy mint azelőtt; dicsérte igen császárhoz való igaz magamviselését, esküdt igen azomban török hütire, hogy ha tisztiben volna, mindjárt elegendőképpen megsegitene; mert látja immár maga is, hogy ha porta fel nem serken, és az keresztyén országok öszvebékélnek, s az magyarokat is meg nem segitik, veszedelmes állapotja fordulhat az ozmánli nemzetnek. És bátor egyéb ne lenne is, de lengyelek ellen való mostani nagy készületi szándékozó akaratja császárnak—magok látják—igen meggátoltatnék, sok akadályok találtatnának. Azért megbocsássak Istenért, mert magától ő az én kérdésimre választ nem adhat, segitséget sem küldhet, immár nem lévén az authoritas nálla; hanem mindjárt postán az én postulatumimat béküldi, és magok az török urakkal megpecsétlik, s írnak a fővezérnek, hogy az segitség adásból meg ne fogyatkoztasson bennünket; tudják hogy meg leszen—addig várjon csendesen—30 napra okvetetlen az válasz megérkezik.

Hazi János 24 nap várta Budán a választ, de 56 napra sem jöve semmi válaszom. Annakokáért látván ilyen nagy neutralitását az portának, hogy sem haddal segiteni, sőt csak bizonyos resolutio adással sem akarnak segiteni—egyiket sem akarnak: sem az békességet, sem az ő segitségekkel való hadakozást, kegyelmetektől sem érkezik vala 3 rendbeli leveleimre semmi válaszom, tovább nem tartóztathatók az franczia mediatorokat, hanem palatinus uramat, cancellarius Jakcsit András, Aponi Pál és Sándor János uramékat az tractatusra császár commissariusihoz Haimburgba által bocsátám 1 februarii csak oly instructioval: hogy az ország minden statutumiban, szabadságiban, libera electionkban helyén maradván, mindnyájan ő felségével készek vagyunk megbékélleni, és obsequiose kedveskednünk neki.

Azomban 5 februarii érkezék gubernator uram postája, kit a

mi leveleinkkel kedtekhez küldött volt, az hozván meg Balassi halálának hírét, ki bátor azelőtt esztendővel halt volna meg. Megolvasván az kegyelmetek levelét igen diligenter, noha semmi realitast az oda való sincera spes avagy bizodalom felől nem vehettem eszembe, holott sok akadályok találkozván ott is az vitézlő rend miatt, kegyelmetekkel való tractatust még addig sem inchoálta volt az vezér derekason, melyet studio? avagy az megírt ratiokból nem cselekedett? maga tudja: de az hoszszu írás között találék arra az szavaira az vezérnek, mikoron kegyelmetek beszédét elvégezte volna előtte, szemeit forditotta Dóczi uram kegyelmére és mondván: látja hogy úri ember, annakokáért inti söt obtestálja, meg ne békéljünk Ferdinánddal, mert etc.

Ezen a puncton én igen megtartózám, tudván annak az fejedelemnek hatalmát, senkitől azt mástól nem kérdem; mert talám én tudnám másokat is arról informálni. Igen megütköztem az dologban, és ugyan megretteněk, elmémbe jövén mindjárt az töröknek akadályos és practicás szokások, ki mindjárt egy imilyen argumentumot vethet elönkbe: „Mi Ferdinánddal békességet tartottunk, és noha haddal titeket eddig meg nem segitettünk, minthogy nem volt oly nagy szükségetek reá, s magatok sem sollicitáltátok felettébb; de azért világos írásunk által s egyéb bizonyos jelekkel megbizonyitottuk, hogy mi Ferdinándot megvetettük és ő érette az magyar nemzettel való frigyünket felbontani nem akarjuk,söt ótalmunk alá venni titeket fejenként és megsegitenünk készek lettünk volna, söt ilyen nagy készületet azért inditottunk egyikért, hogy azt az nagy ellenséget rólatok elvethessük, kik mind titeket s minket is igaz oknélkül háborgatni akartak.....

„Megintettünk követeitek által: meg ne békéljetek, tudtátok akaratunkat, minket Ferdinánd ellen felinditottatok, mellétek vontatok, ellenségévé csináltatok, és immár mostan császárt belé hagytuk, híre nélkül megbékéltünk etc. Azért vagy hadakozzunk Ferdinánd ellen mi is, elég segitséget adván mellénk, avagy ha azt nem cselekednök, adnánk Erdélyből hadat az lengyelek ellen melléjek, avagy ha azt nem cselekednök,boszszuját fogná az országokon állani.“

És így igen nagy occasiot vehetne magának az török akármelyik ország invasiojára, kitől—Isten oltalmazzon—ha lenne, mely utolsó veszedelme következnék mostani romlott állapotjában etc. Sa-

pienti satis. Azért hogy méltán se magamon, se az országokon a fényes porta ne kereskedhessék, az békesség tractatusától én supersedeáltam; melyet mivel igen elkezdettünk és belé gázlottunk vala, s bizonyos hogy nem sokára immár jó karban állapitjuk vala, —de hogy én vétkes ne legyek, se az ország—csak arra az egy szavára, az vezérnek intésére és kegyelmetek írására én elhagyatám, noha sok mesterkedésekkel lehete félbenszakasztása; mindazáltal nehéz conditiokat proponáltatván — melyekre császár sem accedálhatott s mi sem hagytuk le—azokon az nehéz conditiokon im félben szakada; kiért sokat protestáltak mind császár commissariusi, s mind az mediatorok. „Ha akarnók, szép és illendő módokkal alkalmaztathattuk volna az conditiokhoz magunkat, s végben mehetett volna az békesség; de megtetszik, hogy csakugyan nem akartuk, kiért Isten előtt mi adjunk számot, ha mennyi keresztyén vér kiomol közöttünk, mert immár ők is külömben nyulnak hozzánk etc.“ Sok ilyen és ehez hasonló fenyegetődő szókkal mai napon fogtak egymástól elválni.

Ez így lévén azért, meggondolhatja mind az fényes porta és kegyelmetek, s az egész ott lévő oratorok: minémü nagy gondunk vagyon immár nekünk, holott az egész császár armádája rajtunk vagyon, kikkel mindennapon harczolnak 58 naptól fogva. Bizonnyal elhigyje kegyelmetek, és legyen az úr Istennek hála, eddig Magyarországba nem bocsátottuk, egy falunkat elégetni nem engedtük; hanem túl a Dunán Csepreget égették el Colalto, melyben—bizonyoson mondják—két ezer lelket vágtak le és égettek meg: az terhes matronák méhéből 82 idétlen gyermeket vagdaltak ki, praedicatorokat levágtak, az tanuló ifjakat megégették. De nem maradtak azok is az hitetlenek adósa. Mert három városban a hol quartirok volt Stiriában, reájok mentenek hadaink, és benne égették, őket is levágták, az városokat mind elégették. És azólta Stiriában, Austriában, Murvában égettünk meg 200 várost és falut, non parcendo christiano sangvini.

És a mint írám, noha eddig az úr Isten így tartott meg ellenségink ellen országostol, de magamtól csak lehetetlen hogy sokáig az onust supportálhassam; mert nem lévén nekem oly gyalogom, mint nekik, attól félek csak, hogy azzal nyom hátra, ha neki kezd az üdő engedni.

Annakokáért értvén kegyelmetek ilyen hoszszu írásomból eddig való actáinkat, országok állapotját, obtestállak az nagy Istenre, lelketek idvességére, hazátokhoz és szerelmesitekhez való igaz szeretetetekre, nekem tartozó sinceritastokra: minden gondolatokat, favort, amort, amicitiát hátra tévén kegyelmetek, nyuljon és kezdjen valóban az tractatushoz. És ha ott benn éri kegyelmeteket ez én levelem, az vezérnek cum declaratione sufficienti eleiben adja, hogy mi eddig hatalmas császárhoz való sincerus affectusunkat mint viseltük légyen, és az országok — kiket mi sok fáradságunkkal mint szerzettünk vala ő hatalmassága igen jó akaróivá — azok az kétségbenesésért mint járának-vészének mostan egyszer; ki nem én vétkem, hanem az fényes portáé—bizony azé. De im az magyar nemzet is, mikoron még épen volna minden kár nélkül, sőt győzedelmes eddig az ellenség ellen, az ellenséggel ím megbékélhettünk volna, a mint hogy azt el is kezdettük vala mi is, mivel sem budai vezér igíreti szerént ő nagyságától 56 napig nem jöve válaszunk az mi quaestionkra: békéljünk-é, nem-é? nem akarván úgy járni, mint az több országok, kiket jure belli subjugált az hispanus Ferdinánd neve alatt —

— De azomban érkezvén kegyelmetek levele, melyben többi között tudósit arról, hogy ő nagysága az vezér igen serio intimálja Ferdinánddal való meg nem békéllésünket, melyet noha elkezdtünk volt, de ím félben hagytunk, meg akarván ezzel is bizonyitani az mi szivünknek tisztaságát ő hatalmasságához —

— Azért ha mi ilyen nagy veszedelemre adtuk magunkat országostól, addig mig hatalmas császár segitsége derekason elérkezik, hogy magunknak kelletik resistálnunk a mig lehet — mely igen sok kár nélkül tudnivaló hogy nem leszen — de arról nincsen mit tennünk, úgy légyen mint az úr Isten akarta és rendelte.

Annakokáért kérni, obtestálni kell igen az vezért: az neutralitast tegyék le immár, és fogjanak világoson az gondviseléshez, ne hagyjanak bennünket immár az németnek elnyomni, segitsenek meg elégségesen. Melyben nékem ímez tetszenék: hogy az fővezér rendelné az budai vezért (ki most jő talám valahol, vagy aluszik) szerdárságra én mellém, az szenderei, alacziahiszári, szeremi, posgai, zvorniki, vidini, vuczitrini szancsakságokat együtt az bosnai pasaságok alatt való hadakkal adná az szerdár alá. Az Duna

mellett jöne valami 11 ezer tatár fel. Az vezér járna az én tanácsomon, fogadná meg a mit tanácsul adnék neki, és a mikor én akarnám conjungálni magát véllem az egész haddal, gyalogot is hozna magával bár csak négy vagy öt ezeret. Én fejemre venném és felelnék arra, hogy minket senki meg nem verne, hanem az Isten akaratjával győzedelmesen járnánk mindenütt: aratásig ellenségünket elüzhetnők, Prágát recuperálhatnók Fridericusnak, és ha kelletnék s úgy tetszenék, azon had Krakkóban fordulhatna, s akár magam is elmennék véllek. Ide hátra pedig ha császár országának az megnevezett pasaságok és szancsakságok alatt akarmi kára lenne is, tartozzam én tíz annyival érette; és ha akármi csalárdság vagy mezőn, vagy várakban az hadnak kin léte miatt történnék, veszszen az én fejem el érette. Ha ez így megleszen, én is, Isten velem lévén, arra felelek kegyelmetek által az vezérnek, hogy mind az confoederatus országokat előbbeni állapotban állatom, úgy hogy Fridericust restituálom, hatalmas császárral való frigyekben megmarasztom őket, és ezekről az országokról semminémü bántása, akadálya sem ez esztendőben, sem ezután ő hatalmasságának és birodalmának nem leszen—bátorsággal elindulhat az lengyelek ellen, kik úgy félnek mostan, hogy meg nem írhatni. Innet hazul—fejemre veszem—hogy semmi bántása ő hatalmassága birodalminak, sem hadainak nem leszen, sem akadálya. Kinél ha több haszna nem lenne is, elég volna és jó neven vehetné az fényes porta. Első: hogy mindazok az országok ő hatalmasságával szintén olyan békességben élnének, mint elkezdték vala — én általam soha ellenségi nem lennének. Második: mely miatt akármint akarnak is, de sem német, sem hispanus, sem olasz innet ez országokról soha nem árthatnának az birodalomnak. Harmadik: hogy mostani induló szándéka az lengyelek ellen bátorságos lehetne—semmi akadálya sem hátul, sem oldalul nem lenne. De ennél sokkal több hasznai lehetnek. Mert ha most Fridericust megsegiti, reá merem igírni magamot, hogy annuatim császári méltósághoz illendő honorariummal küldi bé ő is én velem együtt követit az portára. Melyet ha az vezér véghez viszen, és aprilisben az hadak én mellém érkeznek: kegyelmetek assecurálja én nevem alatt az vezért, hogy intra spatium unius anni, két terminusban száz ezer magyar forintot szerzek ő nagyságának ezért az jó akaratért; magamtól éppen nem lehet, de kit magamtól, kit Fri-

dericustól bizonyoson megszerzem — felét szent Mihály napra, felét húsvétra. De minekelőtte az derék hadak elérkeznének, serio parancsoljon ő nagysága az budai vezérnek: ha több nem lehet is, csak két ezer kopjással az egri pasát és 1200 gyaloggal küldje mellém előljáróban, hogy azoknak jelenlétekkel hitethessük el hatalmas császárnak hozzánk való jó akaratját. Mert valameddig az nem leszen, ezek soha semmit immár nem hisznek; sőt egyéb idegen gondolattal vannak, és igen félek, hogy úgy is ne cselekedjenek ezek is mint az morvaiak. A mint immár ezek közzül is 112 vagynak urak és nemesek, kik Buquoihoz internuntiust küldtek volt, Morvában hivatták. Buquoi levelet írt nekik: megköszönte császárhoz való hűségeket, ajánlja magát és császár gratiáját, inti őket, hogy perseveráljanak. Az internuntiust mind levelestől megfogták és nállam vagyon. Eszterházi Dániel arestálva is vagyon; Megyeri Sigmond, kire a többi expediálását az követnek bizták volt, elszaladott. Ha pedig segitséget vagy nem ad categorice, vagy csak halogatja is, és szóval tart, egyátaljában megmondja kegyelmetek: tovább mi nem periclitálhatunk országostol; ha nem kellünk hatalmas császárnak, arról nem tehetünk, gondot kelletik magunkra viselnünk; mely ha történik, nem mi, hanem ők lesznek okai. És ez aránt kegyelmetek valóban eleiben adhatja: szegény Bocskai fejedelmünket nem így segitik vala haddal, kincsel nem így provideálják vala, hanem bezzeg külömben. És vala is láttatja. Ha ő nagysága is az mostani vezér akkorbeli vezérek módja szerént fogna az gondviseléshez: bizony nem annyi, hanem ezer annyi haszna lenne az osmanli nemzetnek az magyar nemzettel és ezekkel az országokkal való conjunctiojokban. Mi ezzel adósoknak tartván magunkat, ím mindeneket értésére adtunk. Ha fogadja az jó tanácsot, használ vélle; ha eltaszitja magától, és az német igíretnek hiszen, meglátja ő nagysága, hogy bizony megcsalatkozik benne. Mert eddig is az németnek semmi hasznát nem tudom hogy vötték volna. Ezeket kegyelmetek értvén, így sollicitálja igen serio az segitséget, mert bizony szintén az spiczén vagyon az dolog.

Bene valeant. Datum*) Tirnaviae die 10-a februarii 1621.

Gabriel mpr.

Eredetije Tunyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

*) E levél egészen a fejedelem saját kezével van írva.

XI.

Bethlen Gábor levele Mikó Ferencz, konstánczinápolyi követhez a német- s persa-török politicáról.

1627.

Magnifice, fidelis nobis dilecte.

Az bosnai pasa és haznadárja*) az vezérnek, hozzánk érkezvén az mult kedden, mostani csinált frigynek conditioit mikor megolvastuk volna, többi között találánk arra, hogy az két császár egymásnak küldendő ajándékok egyenlők legyenek. Mely mivel ezelött nem úgy volt végezve, hanem az római császár ajándéka százezer forint érő legyen semel pro semper, az török császár ajándékának valóra felől semmi emlékezet nem volt: gondolkodván arról, hogy ha valamely subtili ingenio találkozik az purpuratusok közzül, talám fogják is érette vexálni az budai muftit, és neheztelni kezdenek az vezérre. Mely dolog noha mi hírünk és tanácsunk nélkül végeztetett, mindazáltal írtunk egynéhány szóval való discursust azoknak az végzéseknek okai felől: miért kellett lenni? Melyet törökül fordítatván az pasa, Jussuf aga viszi az muftinak, hogy ha kívántatik, tudjon mit felelni nekik. Azon pontokat kegyelmednek is megküldtük.

Kívántatik, hogy kegyelmed az budai muftival—minekelőtte az portán az fő muftival és vezérekkel szembe lenne — az előtt vélle szembe legyen, és mindenekről vélle igen diligenter conferáljon; és úgy végezzen vélle, hogy szavak mindenütt igen egyezzen, contrariumot valahogy egymás ellen ne beszéljenek, mert abból az vezérre is suspicio jöhetne, s mi is megijesztetnénk.**) Söt ki tudja, micsoda rút dolog következhetnék. Szükség azért ezt kegyelmeteknek a muftival valóban megértetni stupiditására nézve, és fejébe inculcálni, hogy igen caute cselekedjék: szavait, beszédit úgy dirigálja, hogy ne kellessék ő ellene kegyelmeteknek valamit agálni.

Az békeség conditioi végett ha disputatio támadna, mivel az mufti az igaz ratiokat talám nem merné megmondani: in tali casu kegyelmed bátorsággal szemére hánja az vezérnek, hogy ha szintén

*) lovas postája. Közlő. **) szégyent vallanánk. Közlő.

minden résziben kévánságok szerént nem lehetett az békesség conditiojinak csinálása, nem kell azon semmit csudálkozni, annál inkább búsulni, mert maga az vezér oka mindennek; holott mikor mi az nagy Istennek segitsége által az ellenséget szorongatni kezdettük vala együtt vezér Murtéza pasával, és csak hat hétig forgolódhatunk vala úgy körüle, az mint elkezdettük vala, abban az 40 ezer ellenségben *) öt-hat ezer meg nem maradott volna: éhel, döggel, hideggel és fegyverrel mind az ebek ették volna meg őket. De hatalmas császár nevével erős parancsolatok írattatván érkezének vezér Murtéza pasához, kikben keményen parancsolta az nagyságos kajmékám: hogy az némettel való hadakozást mindjárt elhagyja és békességet csináljon vélle; mert hatalmas császár egyebet abban nem akar, két nagy ellenséget egyszersmind nem akarnak fenn lenni. Látván az vezér az császár nevével való parancsolatból az elvégezett szándékot, tovább nem mere az némettel harczolni; hanem mindjárt akarta az békesség felől az ellenséget tudósitani, és ahoz fogni, melyet ha mi megengedtünk volna cselekedni bizony **) volna egész császár birodalmának. De mi tudván az németnek természetét, megintettük az vezért: az békességhez való szándékjok felől az ellenséget tudósitani ne siessen; mert azzal szivet ád nékik; és szép biztató reménység adással viszsza forditja az maga országából az vezért, véletlenül hátán menyen Buda felé Solth felől a Duna mellett—jövendő tavaszszal hadait megerősitvén, nagy gondot ád néki. Tanácsunkat megfogadván az vezér, mily nagy fötöréssel, gonddal készithettük el az némettel való tractát császár részéről, és mily sok fáradsággal vittük azt végbe, hogy császár nevével ne kellessék az békességet kérni nagy gyalázatjára: azok tudnák megmondani, kik által abban fáradoztunk, ugymint egyik kegyelmed, holott csak hallani sem könnyen akarták császárral való tractájok felől az kévánságot; de mi esküvésünkel is affirmálván: a nélkül való tractánkat mi sem cselekedjük, sat. Soha a portán arról senki gondolkodni sem tudna, az mely sok veszekedésünk nékünk az némettel hatalmas császár részéről volt. Mert az

*) A történetírás eddigelö 40 ezer gyalogot és 20 ezer lovast tanitott; Bethlen az öszszes számot teszi 40 ezerre. Ugy vélem, ez hitelesebb. Közlö.

**) Itt egy szó ki van szakadva —hihetően: káros. Közlö.

mely békességet az megholt vezér csinált volt Gyarmatnál, ha gondolkodnak azok felől az vezérek, és elővételik azt az végzést, és az mostanival öszvevetik: könnyen eszekbe vehetik, s el kell hinniek, hogy az mostani végzések ezerszer jobbak, hasznosabbak, tisztességesebbek császárra nézve. 2-or, az követek bocsáttatásokra nézve. 3-or, a faluk felől való végezésekre nézve, holott ezek felől semmi concludált conditiok nem voltanak, hanem mindezeket in suspenso hagyták volt. Az volt az oka, hogy az német sem küldött követet az portára, mert subintelligálta akkor azt az dolust, az mit mostan kifakasztott, tudni illik: hogy császár részéről bocsátassék először az követ Bécsbe, Vácz tractáltassék az két császár előtt; de utánna semmit nem írtak, hogy ha nem végezhetnek róla semmit, az bekeség fen maradjon-é, nem-é? Mostan pedig elvégeztük, hogy az követek egyenlőképpen és egyidőben induljanak, melyel császár méltóságát tartottuk, ótalmaztuk meg. Mert ha az török ment volna Bécsbe, az német követségnek onnét való expeditioja előtt és nélkül, Isten tudja, mily nagy gyalázatja lett volna abból császárnak: azt hirdette volna mindenfelé az német császár, hogy az török küldte lábaihoz kivánatit, és az békesség felől könyörög. De az mostani végzéssel azt elforditottuk. *) Vácz felett vagy alkhatnak vagy nem, és vagy adja császár viszsza vagy nem: de a felől azon állapotban maradt Vácz, melyben mostan vagyon, és az békesség ugyan megmarad. — Az faluk állapotjokat is mostanra halasztottuk, azzal is császár méltóságát akarván ótalmazni; hogy ne vezér Murtéza pasa igazitsa maga fejétől, hanem császár maga kapujáról bocsássa kapucsi pasát, azoknak adandó parancsolat szerént igazitassék el az faluk állapotjok. Ha ezeket eszekben veszik, és meggondolják az vezérek, el kell hinniek, hogy nem Murtéza pasa bontotta volt el az békességet—az mint ezzel sokan kárhoztatták az portán való csalogató nyelvü emberek—hanem azok, az kik az német álnokságát nem vették volt eszekben az gyarmati tractán. Söt az némettől maga is az vezér 20 ezer tallért, Nasradin Vely Czifut pasával tíz ezer tallért vettek volt fel azért, hogy Vácz állapotját

*) Történészeink csak arról emlékeznek, hogy a török küldött követet, kit a német császár Prágában fogadott el; és hogy ez a német császárnak sok ajándékot hozott s a német császár az ajánlott békét elfogadta. Közlő.

csak abban hagyják, és az követek küldése felől se disputáljanak. Hát mit tudott volna elbontani vezér Murtéza pasa, ha békeséget sem végeztek volt, hanem csak valami meleg ellen való árnyékot állattak volt fel, ki hamar eldölhetett az széltől?

Azt kell inkább csudálni, hogy ily hasznoson császár méltóságára való békességet csinálhattunk ilyen szorult állapotban, holott az németnek hadát tavaly el kelle szemünk elől kezünkből bocsátanunk császár nevével írott sok parancsolatokra; mely hadat ez esztendőben megtöbbitvén, erősitvén, bolondságokból nem jövének reánk, holott az portáról minden állapotokat értésére adnak Bécsben császárnak, minden dolgokat jól értenek, tudnak — az kazul Bátnak követe az spanyol királynál mostan is. Ezeket, többeket hasonló ratiokat kell szemekre hányni.

Az Erdély bé nem íratásnak ilyen ratioját adják: hogy noha magok is látták, hogy hasznos béíratása, sőt ha bé nem íratik, azután is valamikor az németnek occasioja adatik reá, el nem mulatja invadálását, és így az portának is mindétig búsulása, gondja érkezik miatta. De mivel az német sem akarta simpliciter csak maga részéről béíratni, hanem in genere, hogy egyik császártól se legyen semmi bántása — az mely formulát ex inclusa schedula megláthat kegyelmed — úgy az vezér sem merte béíratni császár híre nélkül; melyből micsoda nagy kárt vallott az porta, ha eszek vagyon, meggondolhatják, holott constál magoknál is — ha nem constál, vegyük elő az régi historiákat — azt reméljük, feltalálják: szultán Szolimán maga személyében négyszer jött ki haddal Erdélyre, mennyiszer bocsátotta szerdárit ki érette, mennyi sok ezer ló tereh kincse költ el Erdély megtartása végett, mennyi ezer népek veszett el. Hasonlóképpen az németnek mennyi expensája, expeditioja volt Erdélynek kezéhez való vétele végett, és még is soha eddig frigylevélben nem írathatta semmi formán senki Erdélyt az némettel, oly igen inhaereált jussának rajta való feltartásán. Im mostan az Isten elvévén eszeket, mentek volt arra, hogy így béírattassék, és az vezér nem merte, melyért elég pirongatást hallottak az török commissariusok az német commissariusoktól: im ti urgeáltátok, ti végezétek el, consentiálátok ez szerént való béíratásának, melyről való írástok törökül ihon vagyon, és mostan im nem szégyenlitek megmásolni végezésteket. Kegyelmed azért proponálja, és diligenter trac-

tálja és igyekezzék effectuálni: írassák úgy bé császár frigylevelébe, a mint elvégezték volt először mind az két részről, hogy az német írassa úgy bé; mely ha leszen, az a jó jő ki belőle, hogy azután a német minden jussát kivetnék Erdélyből. Mint veszik és mint akarnak magokra provideálni, ők lássák; mi ebből is akarunk császárhoz való igazságunkat megmutatni és bizonyitani. Az minek az porta sok kincsel sem tudott volna végére menni, mi végére mentünk és értésekre adjuk. El hihetik ebből is az mi tökélletességünket. Mert noha Istenünk bizonyságunk ebből: az pápa koronás császárral együtt hogy in regem creálnak, Moldovát, Havasalföldét, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, Egerrel, Temesvárral, Szolnokkal, Szegeddel, Bácscsal, Gyulával igírik, e mellett sok kincséjét; mindazáltal mi azt árnyéknak tartjuk és in proposito nostro constanter perseverálni akarunk, csak az porta is viselje igazsággal magát hozzánk, és Erdélyel nekünk ezután is sok hasznunkat veheti. Ha pedig rejiciálnak, arról nem tehetünk, in tali casu mi is kénszerittetünk magunkra külömben prospiciálni. Az egri pasának Bosznát adta az vezér, kiben hogy megmaradhassan, kegyelmed omnem lapidem movendo fáradjon és confirmáltassa tisztiben — megérdemli az promotiot. Jussuf agát is promoveálja kegyelmed az maga könyörgő kívánsága szerént. Ne hadd uram nyavalyást, légy mellette minden úton és módon. — In cetero ipsi gratiosi propensi manemus. Albae, 22-a octobr. 1627.

Gabriel m. p.

P. S. Az brassai szolgát kegyelmed ne tartóztassa, küldje ki, udósitson minden oda való állapotok felől minket.

Privata consignatio pro Magnif. Francisco Mikó.

Minthogy ez világi állapotokban eleitől fogva ez tartatott elsőbb és mindenek felett hasznosb dolognak, hogy ember nem csak azok felől igyekezzék gondot viselni, az melyek előtte vannak, hanem az melyek jövendőre is láttatnak nézni; azokat az mennyire az emberi elmétől lehet, okosságával igyekezzék felkeresni: ez okon lévén némely dolgok mostan is elöttünk, akartuk általa ezt is az kajme-

kámnak proponáltatni; ne láttatnánk jövendőben is, hogy azokat, az melyeket hasznokra és az császár birodalminak javára, magunknak is megmaradásunkra itéltünk lenni, elmulattuk volna. Azért erre az kajmekámtól audentiát kérvén, privatim proponálja az dolgokat ez szerént. Tudni illik: Tudván ezt mi, mit kévánjon tőlünk hatalmas császárhoz és az fényes portához való kötelességünk, elmulatni nem akartuk, hogy ezeket ő nagyságának értésére ne adjuk, hogy felőle mélyebben gondolkodván, tudjanak is idején magokra gondot viselni. Az mint azért sokszori intését vöttük arról ő nagyságának és császárnak is parancsolatját, hogy az némettel való tractatust igyekeznők mi is úgy promoveálni, hogy mentől hamarább lehetne is végben menetelek: azt nem akarván hátra hagyni, abban eleget fáradtunk, és az mint ő hatalmassága méltóságára és birodalmi javára leghasznosbnak itéltük, az szerént igyekeztünk is mindenekről Murtéza pasát informálni. Mely immár végben menvén, noha akkor is azt itélheti, hogy az porta ezt az kazullal való hadakozásra nézve igen okoson cselekedte, mivel egyszersmind ilyen két hatalmas nemzetséggel az hadakozást continuálni mind veszedelmes, mind pedig káros lött volna; és azt is gondolhatván ember, hogy Isten a kazullal való hadakozását is nagy fegyver vagy békesség által leszállitván, császárnak ennyi kárral és veszedelemmel való hadai után birodalminak javáért épületéért, hadainak is helyére állatásáért, és hogy valami respiratioja lehetne országinak, mind szükséges mind pedig hasznos volna ezt az némettel való frigyet annyi ideig, az mig végeztetett, megtartani. De más felől ha ki ez mostani állapotját az körül való országoknak és az német császárnak is jól meggondolja, és az elmult dolgokról veszen itéletet: nyilván eszében veheti, hogy birodalma az portának ehez az némettel ilyen állapotban való békességhez bátorságoson nem lehet. Melynek legfőképpen ilyen okai vannak. Elsőben: hogy meggondolja azt az fényes porta, valamiólta Európában ezekre az keresztyén országokra kezdett az ozmánli nemzetség hadakozni, minden nemzetek felett az német császárok és ezek az austriai fejedelmek voltak legnagyobb ellenség, annyira, hogy ennyi időtől fogva tartván az a hadakozás, majd azt mondhatjuk, hogy ugyan természetté vált immár ezekben az nemzetségekben az török nemzetség ellen való nagy gyülölség. Mely abból kitetszik, hogy soha még ez ideig oly frigye és béke-

sége az németnek vélle nem lehetett, melyet mihelyt az alkalmatosság occurált, hátra nem hagyott és aval nem élt. Ezután is pedig hogy külömben legyen, senki, valakinek Isten okosságot adott, el nem hiheti. Melyre nézve az mint ezelőtt hogy csak az kételenség vitte mindenkor az békességre őket, úgy most is ne egyébnek, hanem csak annak itélje az fényes porta frigycsinálásokat. Mert látván az német császár azt, hogy belső ellenséginek semmiképpen nem árthat, hogy ha az hatalmas császárral és mi velünk elsőben békességet nem csinál, sőt ezek fen lévén, igen nagy veszedelemben is foroghat állapotja: ez okon akarta azt felkeresni, hogy megbékélvén, innet állapotját és országát bátorságossá tegye, és minden erejét belső ellenségire forditván, azokban véget érjen; mely meglévén, mindenkor módot találhat abban, az miképpen hatalmas császár ellen való hadakozásra okot kereshessen. Hogy pedig ez így legyen, csak mostan is okoson által láthatni; mivel sok mesterséges spanyol practikákkal abban módot keresvén, hogy a francziai király az angliai királyal öszszeveszszen, és az vele ellenkezők társaságából— az melyeknek ez egynéhány üdőkben elsőbb és főbb tagja volt—magát kivegye, és evel ennyiből ellenségit erőtlenebbé tegye, azt immár véghez vitte. Melyből az következett, hogy az francziai király sem lévén immár segitséggel, azután az ki főbb volt az angliai királyt is annyiból ezek mellől elvonta, hogy az francziai király ellen is kellvén avagy hadakozni avagy magát ótalmazni, az mint azelőtt úgy el nem érkezhetik ezeknek segitségekre; és így minden súlyos hadakozásnak terhe az egy dániai királyra maradván, miképpen érkezhessék az is az többi segitsége nélkül az ellenne állásra, nem tudjuk? főképpen hogy immár innen nem lévén német császárnak senkitől semmi tartása: az mely hadai Silésiában voltak, azoknak nagy részét azelőtt mind arra forditván, az kiket vigyázásnak okáért ott hagyott volt, azokat is, az mint hiszszük arra fogja téritení; melyek mind együtt lévén, egyéb benne nem lehet, hanem az dániai király nem itélvén elégségesnek magát az véllek való szemben megvívásra, valamely erős helyben béáll, és ott az mig állhatja, magát ótalmazza; azután ha itéli, hogy tovább nem lehet ott maradása, szabados tengere lévén, avagy Daniában által megyen, avagy pedig megbékéllik. Mely ha úgy leszen, sohul az imperiumban senki nyilván való ellensége római császárnak nem leszen. El kell hinni minden okos

embernek, hogy azokat az fennlevő nagy hadakat, melyek akármely könnyen állhatnak negyven-ötven ezer emberből, mindjárást le nem szállithatja, holott azok sok üdőtől fogva mind fizetetlenek lévén, eloszlatások valami igen nagy veszedelem avagy romlás nélkül semmiképpen nem lehetne, az mint ez sokszor ezelőtt nagy hatalmas nemzetségek között megtörtént. Egyebet hát ebből senki nem várhat, hanem avagy török császár ellen, avagy mi ellenünk való hadakozásra keres okot; főképpen hogy ha látja még is az kazul ellen való hadakozásnak continuatioját. Mivel ez is erre igen nagy ok, hogy ha egészen azokot az öszveszokott hadakot eloszlatja, azután avagy igen nagy nehezen, avagy pedig az mint hihetőbb, olyanokat semmiképpen öszve nem szerezhet. És így akkor veszi osztán az fényes porta eszében, hogy tovább kellett volna erről gondolkodni, és hatalmas császár birodalmira különben illett volna gondot viselni. Mert hogy az német az alkalmatossággal ne éljen, soha azt okos embernek hinni el nem kell. Mivel forgasson fel akár ki minden emlékezeteket, melyek Lajos király Mohács mezején elveszésétől fogva ezekben az országokban történtek, és feltalálja, hogy azok az feljül megírt discursus szerént mind megtörténtek. Mit vihessen pedig véghez olyan nagy erős hadakkal ilyen állapotban, meggondolhatja maga az fényes porta, mivel az kazulra lévén minden hadának ereje, nem látjuk, micsoda haddal resistál Európából az török nemzetség azok ellen. Nekünk azért az tetszenék ez dologban, hogy abban keresnének módot: miképpen az kazul passal megbékélhetnének, és azt az káros s veszedelmes hadakozást leszállithatnák. Melyből ezt az jót látnók kijőni, hogy az német megértvén azt, mindjárást minden szándékától megtartózkodnék, és elhagyná minden frigy ellen való igyekezetit. Hatalmas császár is attól az veszedelmes hadtól megmenekedvén, inkább vigyázhatna Európában való birodalmára, és ha mit kellene cselekedni, azután abban is módot találhatna. Noha pedig azt el kell hinni, hogy a kazullal való hadakozás császárnak igen szükséges, mindazáltal amaz közönséges regula szerént: „mivel mindenkor az két gonosz közzül az kissebbiket kell választani" károsbnak és veszedelmesbnek itéljük ezt az ilyen állapotbéli némettel való hadakozást, hogysem az persával. Ennek sok okait számlálhatnók elő, de nem itéltem szükségesnek lenni—erre magától is elég ratiokat találhat fel.

Azért azokat mind jól elméjében szedvén, igyekezzék az dolgot úgy mind proponálni, mind pedig ratiokkal állatni, hogy lehessen nálok intimationknak foganatja és effectussa is; declarálván, hogy mi ebből semmire nem egyébre, hanem csak hatalmas császár javára és birodalminak megmaradására nézünk, melyért hogy ezeket értésére adjuk, semmiképpen el nem mulathattuk.

Miképpen veszik ez discursust és intimatiot, jól eszében vegye, és azon legyen minden tehetségével, hogy ebből oly motiuákkal éljen, hogy effectussa is lehessen nálok. Mindazáltal mivel immár ezt sokszor experiáltuk károsnak lenni: ha lehet írásban semmit bé ne adjon, hanem ezeket csak szóval declarálja; és ebből magát úgy viselje, hogy erről resolutiot is vehessen, és Isten meghozván, bennünket ebbeli akaratjok felől tudósithasson is.

Az eredetiből*) leírta és közli
dr. **Ötvös Ágoston** mk.

*) Az első a fejdelem saját kezével volt írva, a második — amannak záratéka — más kézzel.

TARTALOM.

Értelemzavaró sajtóhibák.

24	lap alólrul	13	sor	dificiált	helyett:	deficiált.
27	„ felülről	17	„	vott	„	volt.
51	„ „	20	sorban ez után: városbírája Köpeczi György vala, után teendő a következő 21-k sorból ez: 1599-ben.			
69	„ alólrul	12	sor	dalog	helyett:	dolog.
73	„ felülről	14	„	emgem	„	engem.
80	„ alólrul	6	„	Mihály	„	Imecs Mihály.
83	„ „	9	„	népének	„	népeknek.
91	„ felülről	9	„	meglátván	„	láttatván.
106	„ alólrul	3	„	hadnagygá	„	hadnagygyá.
107	„ felülről	5	„	szilasi	„	Szilasi.
109	„ „	8	„	„porrátevők“ után kimaradt: De egy kastélynál többet fel nem vertenek.		
121	„ alólrul	10	„	szent Mihály-utcza	helyett:	sz. Király-utcza.
124	„ „	12	„	látván a gyalogok közül	„	látván egy a gyalogok közül.
136	„ felülről	15	„	Jászvárosról	„	Jászvásárról.
147	„ alólrul	12	„	szegletiné	„	szegletinél.
164	„ „	5	„	elhagyák	„	elhagyják.
200	„ „	16	„	közül	„	körül.
238	„ a csillag alatti jegyzésben 5 sor. zsivatoroki olv. zsitvatoroki.					
249	„ felülről	5	„	hán	„	hám.
303	„ alólrul	14	„	az	„	azt.

